

ERNI KRUSTEN

RAHU
NIMEL

1951

ERNI KRUSTEN

RAHU NIMEL

ERNI KRUSTEN

RAHU NIMEL

Jutustusi

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN
1 9 5 1

Kunstiliselt kujundanud
P. Luhtein

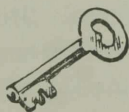
2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

17712

RAHU NIMEL

Meeta Kriistali astudes Uus-aru sovhoosi kantseleisse oli seal kolm inimest, üks naine ja kaks meest. Naine oli keskealine, mehed üle keskea. Üks meestest, pikem ja arvatavasti vanemgi, oli hallide juustega, teine, lühem, tumeda, veidi lokkis peaga. Tumedapäine, kõigi tunnuste järgi sepp, seisis ukse lähedal ja oli kas alles äsja sisse astunud või kavatses nüüdsama siit lahkuda. Kõik nad vaatasid tähelepanelikult teda, sisseastujat, väikest, kuid kaunis pikas palitus, seljakotti kandvat naist. Sisseastuja vabastas enese paari energilise liigutusega seljakotist, asetask selle seina äärde põrandale, et asuda seejärel end tutvustama.

„Mina küll ei tundnud teid,“ ütles hallipäine mees, kes osutus direktoriks, „kuid oodates teie saabumist just täna, mul polnudki raske aimata, et olete seltsimees Kriistal — meie osakonna tulevane agronoom ja ta juhataja.“

Direktor Marask oli püsti tõusnud, seisis pisut ettepoole hoidudes ja, öelnud nõnda, jäi Meetale ainiti ning otsekui küsivalt otsa vaatama. Meeta nägu tõmbus naerukile; meenutades, kuidas ta teel Uusarusse oma uue töökoha pikavõitu nime vahete-vahel endamisi oli korranud, ta lausus pidulikult:

„Ehk täpsemalt: Aianduse trusti Uusaru puukooli-
sovhoosi Tõusme osakonna tulevane agronoom ja
juhataja.“

Tumedapäine mees ulatas talle lahkelt tooli.

„Kas olete väsinud?“ küsis hallipäine direktor, ikka
püsti seistes.

„Ei, mitte just seda, kuid hinge võiks tagasi tõm-
mata,“ vastas Meeta istet võttes.

Ta vaatas kantseleis ringi.

„Meie ei teadnud teile hobust vastu saata,“ lausus
direktor vaikust katkestades. „Lootsime, et enne teeles-
umist linnast võtate Uusaruga telefoniühenduse.“

„Palju seda maad linnast siia on?“ küsis Meeta.

„Kilomeetrit kaheksa,“ vastas Marask.

„Ja siit Tõusmele?“

„Teist samapalju,“ ütles nüüd Jaak Sooraud, tumeda-
päine mees laua otsast, kes peale selle, et ta oli sov-
hoosi sepp, osutus ametiühingu esimeheks. Ning otse-
kui kaasatundvalt naeratlevaks muutudes: „Selle teega
annab sedagi sompida.“

„Noh, paneme hobuselooma aiste vahele, viime
edasi,“ arvas direktor julgustavalt.

Meeta tänas, pilku sülle langetades. Tal oli raske
teise lahkust tagasi lükata, ent arvas siiski, et läheb
parem jalgsi.

„Miks?“ küsis Marask.

„Noh,“ lausus Meeta, pilk ikka veel süles. Ning alles
hetke pärast seda sealt tõstes: „Pole kuigi raske arvata,
et sõda on siia jätnud ainult kronud. Hakka neid veel
vaevama!“

„Aga ikkagi kaheksa kilomeetrit,“ arvas Sooraud.
„Teist niipalju olete juba ära käinud. Mõtelge järele,
seltsimees.“

„Hobustega me tuleme ka toime,“ tähendas direktor.

„Kaheksa kilomeetrit — seda saab ainult tundi poolteist käia,“ arvas Meeta muretult, noorusliku lõbususega.

Marask kõhatas, siis lausus hoolitsevalt:

„Kui jõuate Tõusmele, peate kõigepealt oma toa soojaks kütma. Endastmõistetav asi, aga ma ei tea, kuidas seal on küttega: võib-olla tuleb minna seda veel täna metsast tooma.“

„Mis seal's ikka,“ vastas Meeta, otsekui oleksid direktori äsjased sõnad ta nooruslikku uljust veelgi rohkem teritanud.

„Naisseltsimees on väga hakkaja,“ lausus tumedapäine sepp Sooraud.

„Jah, mida rohkem hirmutad, seda julgemaks läheb,“ möönis Marask humoorikalt ja näis nagu nakatatultki Meeta tarmukusest. Ning samas jälle tõsinedes: „Noh, see on hea, sest sellest tuntakse noorust, kes on harjunud võitma ja ületama raskusi. Tõusmel aga on raskusi, elu seal on praegu tõepoolest lagunenu.“

„Mis põrguauk see Tõusme teil siis on?“ küsis Meeta, kordamööda kõigile otsa vaadates.

„Praegu meil puudub Tõusmega isegi telefoniühendus,“ tähendas raamatupidaja Puhm, naisterahvas, kes samas kantseleist väljus.

„Tõusme tuli meie kätte alles nädalapäevad tagasi,“ ütles Marask, kui raamatupidaja oli juba väljunud. „Olen käinud seal ainult korda paar, sealse elu muid külgi ei tunne, aga üldpilt sealsest majapidamisest... noh, ühesõnaga, seal puudub peaaegu kõik ning kõigepealt seal puuduvad puukoolid ja aiad.“

Ta naeratas, et leevendada oma sõnade arvatavat mõju, ebasoodsat uustulnukale.

„Nii!“ lausus Meeta lühidalt. Näiski, et ta on pisut masendatud. Ent vaikinud hetke, ütles ootamatult

elavnedes: „Tähendab, seal puudub kõik see, mida meie sinna veel pole rajanud.“

Kõik kolm puhkesid rõõmsalt naerma.

„Kui te asju nõnda näete, siis ma Tõusme pärast enam ei muretse,“ lausus Marask taas tõsinedes ja ehkas kergendustundest.

Meeta vaatas teda mõtlikult.

„Muretsesite?“ küsis siis.

„Jah, see mure, mis praegu ära langes, oli teiega ühenduses,“ lausus Marask ruttamata.

„Huvitav.“

Ametiühingu esimees Sooraud, kes seni oli püsti seisnud, võttis nüüd istet.

„Tulete Liidu lõunaosast,“ ütles Marask, nähes Meetat uudishimuliseks muutuvat. „Töötasite seal suures aianduse-sovhoosis — kui kaua?“

„Ligi kolm Isamaasõja aastat.“

Marask, heites tähendusrikka pilgu teispoole lauda istet võtnud Soorauale, jätkas: „Jah, mis seal salata, me nimelt kartsimet, et sealsed suured eeskujulikud aiad on teid ära hellitanud, et sattudes sealt Tõusme tühjadele väljadele te nõrdite, ei suuda või ei võta vaevaks siin juuri ajada.“

Ning pärast põgusat pausi, lõpetades: „Näib, et meie kartused õnneks ei pea paika.“

„Nõnda see ongi,“ ütles Meeta. „Kuid kardan, et suudan vähe. Kuuldes, kuivõrd Tõusmel elu on lagunenud, tahaksin teada rohkem kui tean, omada kogemusi rohkem kui oman.“

„Õpite ja täiendate oma teadmisi, samuti omandate juurde kogemusi,“ väitis Marask. „Kes teile siin piire tõmbab. Peaasi kui tahtmist jätkub.“

„Võin kõike seda endale kinnitada, kuid kärsituks jään ikkagi — tahaksin olla kohe hiiglane.“

Marask naeratas heatahtlikult.

„See tuleb sellest, et te midagi unustate,“ ütles nüüd Sooraud, oma suuri käsi rahulikult lauale asetades. „Pidage alati meeles, noor seltsimees, et seal, kuhu te lähete, on ees inimesed. Ärge unustage seda, ja teie olete oma teadmisteski hoopis enesekindlam.“

Meeta vaatas äkki kõnelema hakanud sepale suuril silmil otsa. Ja Uusaru sepp, kes arvas, et oli need sõnad vahest liiga karmilt lausunud, lisis naeratades: „Jah, ja kindlasti te seisate siis palju lähemal sellele hiiglasele, kelleks ütlesite ennast saada tahtvat.“

Räägiti Tõusme inimestest. Direktor teadis, et Tõusme peahoone ülemine kord on täiesti tühi, alumisel korral aga elab kaks üksikut inimest ja ainult üks perekond — Maasid.

Meeta kiirustas minekuga. Pole kuigi hea, kui sind uus kodu ootab mitmesuguste ebameeldivustega. Hoopis kergem kui kõigele sellele mõtelda ja kõike seda kuulda, on minna jalamaid ja tutvuda võimalike raskustega kohe. Ta teadis, et raskustega rinnutsi kokku minnes algab ühtlasi nendest ülesaamine. Tema kärsitus teele asuda oli silmatorkav.

„Teie siis ei taha edasiviimist hobusega?“ küsis direktor.

„Ei, tänan,“ vastas Meeta. „Ma heameelega lähaksin jalgsi.“

„Hea küll,“ ütles Marask. „Oodake siis vähemalt niikaua, kuni ma selle Maasi jaoks paar sõna paberile panen.“

Kirja Maasi jaoks kätte saanud, asus Meeta kohe teele.

Kui ta pärale jõudis, seisis Tõusme kahekordne ja võrdlemisi pikk peahoone heledas märtsipäikeses, mis paistis juba soojaltki üle põllu, lumise ja silmapimes-

tavalt kiirgava. Värske, alles mõni päev tagasi sadanud lumi, mida kattis kogu hommikupooliku puudelt mitte vaikselt, vaid lennul maha varisenud härmatisekord, sädelev ja litriline, oli pika telliskivihoone ees peaaegu sõtkumata. Sellel lumel kahel pool peasissekäiku lamasid varjudena kahe vana pärna tihedad võrad. Varjud lamasid lumel nagu ämblikud, ja peaaegu liigahtamata. Ainult üksikute ladvaokste varjud tõusid hoone tumepunasele seinale, ulatudes siin-seal puudutama isegi alumise korra aknaid.

Pärale jõudnud, agronoom katsus juba mitmendat korda peasissekäigu ust, mis oli lukus või seestpoolt riivis, ning nägi kõrvale vaadates, et need üksikud varjud hoone seinal ning akendel vastupidiselt lumel lamavatele võradele liikusid. Meeta seisatas viivukese aega veel kuulatades, ent ukse taga koridoril ei hakanud kostma ruttavaid samme, nagu ta vastavalt oma kujutlusele oli lootnud. Ent kas oli õige, et elades selles majas ta tõttaks praegu neid uksi koputuse peale avama? Ei, küllap oleks õigem oletada, et ta need ukсед säärastel märtsipäevadel hoopiski lahti peaks, lastes varakevadisel päikesepaistel kauaoodatud külalisena sisse astuda. Siis ta astus trepist alla ja läks otsima teist sissekäiku, et pääseda hoonesse, mis hetkel näis talle surnuna.

Maja esiküljel ei olnud teisi uksi peale selle, mille tagant ta äsja lahkus. Teise sissekäigu ta leidis maja otsast. Selle samuti kahepoolega, kuid käepidemeteta uks oli avatud suurde ja, nagu uustulnukale sel märtsipäeval näis, süngesse tuppä.

Päike, väljas nii hele, heitis siia läbi paksu tolmu-korraga kaetud akende vaid tuhmi valgust. Meeta vaatas ringi samavõrd uuditsevalt kui hämmeldunult, nägi seina ääres puusepa tööpinki ning selle kõrval

põrandal maas kahte vankriaisa ning arvatavasti alles äsja sinna maha langenud hõövlilaaste. Silmates paremal pool ühte tabalukuga varustatud ust ta läks kiiresti läbi suure toa. Lootis sattuda sellest mingisugusele koridorile, kuid leidis end selleasemel teisest, eelmisest väiksemast, pimedamast ning vahest veelgi külmemast toast. Tundus, et siin valitses veelgi madalam temperatuur kui õues, ent rohelistest kahhelkividest ahi nurgas oli aukartustäratavalt mahukas. Siit uks, mis seisis muretult ristseliti nagu tuuletõmbus ta vahest juba sügisel oli paisanud, viis koridorile. Koridor oli pikk ning sellel valitsev pilkane pimedus sundis tuleja, kelle silmad, nagu öeldakse, olid õue jäänud, algul seisatama ja siis edasi minnes abiotsivalt käsi ette sirutama.

Kõik viitas sellele, et parajasti oli lõunaaeg. Koridoril oli tunda rasvas praetud sibula vänget lõhna ja pimedusest eespool kostis hääli. Kuna hääled koridoril, kus iga heli mitmekordistudes kõlama löi, kajasid summutatult, siis polnud raske oletada, et need tulid korteritest, millede ukсед asusid kahelpool koridori ja milliseid Meeta vähehaaval ikka paremini seletama hakkas.

Niisiis, siin oli tema uus kodu. Siin ta hakkab elama oma iseseisvat elu, ilma meheta, kes teenis armees, ja kellelt enam ammugi kirja pole tulnud. Millegipärast just siin, selle pimedada koridori hakul ta tõstatas küsimuse murelikumalt kui kunagi või kusagil varem, mis oli saanud Einarist. Kas ta teda üldse enam näeb? Võib-olla on ta langenud? Nendest küsimustest Meeta kiskus end lahti edasi minnes ja koputas peagi koridori keskel asuvale uksele, mille tagant kostis kõnekõminat. Teda ei hüütud sisse, nagu see maal enamasti on kombeks, vaid ta pidi ootama mõned millegi-

pärast talle pikkadena tunduvad minutid, kuni üks avati. Avajaks osutus umbes viiekümne aastane keskmist kasvu mees, kelle silmad, kaunis väikesed, seisis sügaval pealuus. Ta oli parajasti vestiväel ja jäi seisma ukse vahele, nähtavasti oodates, et võõras nüüdsama oma loo ära räägib ja siitsamast künniselt tagasi läheb.

„Mis teie soov oleks?“ küsis ta tihedasti silmi pilgutades, mis ootamatult ta kaunis kinnisele ilmele lisas sõbralikkust ja lahkust, nagu oleks ta silmapilgutustest üle kogu ta näo hea naeratus jooksnud.

Meeta jõudis näha seda enne, kui ta prillid lõplikult uduseks tõmbusid. Tuba, mille ukse vahel ta seisis, asus vastu põhja. Sinise taeva külma valgust langes sisse aknast, mille all asetsetes mitmesugustest toailledest viimase võimaluseni koormatud laud.

„Kas siin elab Maasi?“ küsis Meeta prille üles kulmudele lükates. „Ma tulen Uusarust... ülesandega.“

„See ma olen,“ vastas mees, lisades kohe: „Siimaani küll.“ Viimati öelduga ta vihjas sellele, et siimaani on siinseid töid juhatanud tema. Seda öeldes ta laskis pilgul langeda uustulnuka seljakotile ja hakkas otsekui selle tagajärjel taas kärmesti ripsmeid pilgutama. Samal ajal ta taganes mõned sammud ja Meeta võis astuda tupp, mille õhk oli küllastunud niiskusest, nagu oleks siin hiljuti pesu kuivatatud.

„Ei tea mis ülesandega?“ küsis Maasi, kuigi ta näis seda aimavat.

Meeta vaikis hetke, ringi vaadates. Siis vastas:

„Mind saadeti siia osakonnajuhatajaks.“

„Osakonnajuhatajaks?“ kordas Maasi.

„Jah.“

„Vabandage väga,“ ütles Maasi, naeratades nüüd

silmi pilgutamata. „Meie ise küll elame siin, aga ei tea, mis osakond see on. Rumal on küsida, aga . . .“

Enne kui Meeta vastata jõudis, tuli teisest toast täidlane naine ja küsis, rohelisi uksekardinaid kõrvale lükates:

„Kelle kätte see Tõusme siis nüüd on läinud?“

„Kas te pole veel kuulnudki?“ küsis Meeta naise poole pöördudes.

„Noh, kuulda küll oli, aga või siis meile need nimed alati meelde jäävad,“ vastas naine, hakkas naerma, nagu tahaks ta tulnukat lõbustada, ning lisas: „Viimase nelja kuu jooksul on meil siin juba neljas pere-meis. Üks tuleb, teine läheb — mine siis pea nende kõikide nimed meeles.“

Mees, asudes nagu võõra poolele, küsis vaikselt:

„Neli? Kes see neljas sul oli?“

„Minagi nüüd tean enam. Aga noh, kohe pärast sakslasi me läksime Karivärava sovhoosi külge. Valitsejagi käis siin. Siis jäi see asi soiku ja hakati rääkima, et Tõusme on antud abimajandiks sidekontorile. Mine võta kinni, kas see kuuldus õige oli, aga kuu aja pärast olid mehed siin ja ütlesid, et Tõusme on antud Lihakombinaadi kätte.“

„Ja ongi kõik,“ lausus mees. „Mis asja sa nende kuuldustega rehkendad! Olime Karivärava küljes, siis Lihakombinaadi all, aga nüüd on nemad,“ lõpetas ebamääraselt Meeta poole pöördudes. Et ta ütles „nemad“, siis võis arvata, et see talle eneselegi polnud selge, keda ta teenib.

„Sa tahad mind valelikuks teha!“ hüüdis naine. „Ega seda ole, sest üks siin vahepeal olnud ju sõjavägi sees. Mina panen ka nemad peremeeste kilda.“

„Ja vahepeal oli ka trust oma asju ajanud,“ ütles Meeta, „sest ega seal komissariaadiski ei saadud kohe

esimese hoobiga õiget otsust teha, pealegi kus sõdagi pole veel päriselt lõpetatud ja üks kui teine asutus omale abimajandeid kaupleb."

"Aga kas siis nüüd on see õige otsus tehtud?" küsis naine.

"Arvatavasti küll," vastas Meeta. "Komissariaat arvestas trusti eriteadlaste arvamustega. Mis puutub Tõusme pinnasesse, siis kogu maakonnas leidub vaevalt sobivamat puuviljanduse arendamiseks."

"Vaata nojah trust," lausus Maasi, nagu oleks ta nüüd seni tumedas küsimuses selgusele jõudnud.

"Aianduse trust," tähendas Meeta. "Kogu Tõusme põllud, niipalju kui neid on, võetakse juba lähemal aastail puukoolide, viljapuude alla."

"Sa issand!" hüüatas naine, käsi põlde alt, kus ta neid seni oli hoidnud, välja võttes. "Või kogu põllud! Ja kui hea rukis ning nisu Tõusmel kasvab."

Mees tõstis silmad kissitades naisele. Hetke pärast ta ütles pahuralt:

"Noh, siis jääme küll ilma leivata!"

"Neid plaane küll, mis igaüks ei tee!" jatkas Maasi naine oma imetlussest hädatsust. "Lihunikud lubasid siia tuua mitu sada sarvpead ja kõik põllud heina alla külvata. Aga siis oleks olnud ehk piimagi võtta. Ja minu mehest nad lubasid valitseja teha. Või mine küsi, kes seda tööd siin siiaaani on juhitanud."

"Direktor andis mulle kirja teie jaoks," ütles Meeta, võttes palitutaskest suure tumekollase ümbriku.

Hetke pärast, lugenud läbi mõnerealise kirja, Maasi keeras selle varjamatu pahameelega kokku ning ütles:

"Noh, selge. Teie tulite majapidamist üle võtma. Mis te arvate olevat siin pärast neli aastat kestnud sõda. Kolm aastat Hitler pidas oma eskadroni sees. Hobuseid olid kõik tallid ja aidad täis. Meil pole nüüd

kohta, kus oma viljagi hoida, see on meil praegugi mööda toanurki laiali."

Meeta vaatas enda vastas istuvat töödejuhatajat, kes ägestununa äkki oli muutunud sõnaohtraks. Vana, kogu oma elupäevad Tõusmel elanud töömehe kibestumus oli seda mõistetavam, et Lihakombinaadi juhtkond oli lasknud tal vahepeal elada lootustega saada valitsejaks, nagu ta naine oli ütelnud.

"Vilets lugu, et vili mööda maja laiali on," ütles Meeta. "Ma tean, et teil pole kerge, kuid miks te ägestute — mina ju tulen abiks. Jääte siin põllutööbrigadiiriks."

"Brigadiiriks? Noh, eks me näe seda," lausus Maasi endiselt ägedana. "Siin kirjas Uusarust kirjutatakse, et anda majapidamine naisseltsimehele üle. Mis asja siin üle anda on, seda te näete varsti kohe kui me siit välja lähme. Kust te minu juurde tulite — läbi suurte tubade või?" küsis ta.

"Jah."

"Kas te nägite, et seal ühelgi uktsel oleks käsiraudu? Nii on siin igalpool, muudkui mine ja tõuka ukсед jalaga ees lahti. Kus on lukud või võtmed? Kas te tõite mõne taba enesega ühes? Ma mõtlen, et ehk anti Uusarust teile kaasa. Ei antud! Nojah, seal ta siis on. Direktor, nagu te nimetasite, käis alles eelmisel nädalal siin ja lubas mõne tabaluku saata või ise tuua, aga ei kedagi — tänapäevani toomata. Kas pole seda taba kustki võtta või läheb meelest ära. Need paar räbalat, mis siin ongi, on minu omad."

"Või tabagi ei ole saata!" hüüatas Maasi naine.

"Lase nüüd meie räägime," ütles mees äkki tõredalt.

Naine läkski ära ja Meeta küsis:

"Kuidas teil on inimestega?"

Maasi vaatas Meetast mööda, naeratas vähetõotavalt.

„Kes siin on?“ küsis ta siis eneselt. „Hakkame peale Kukest. Ta on puusepp, hea inimene ja tubli töömees. Sepp Puu, ka perekonnainimene, aga . . . Olgu pealegi, ma kaugemalt temast ei räägi. On mõned tublid naised nagu Salme. Vanal Rennil pole ka viga. Siis on veel tüdrukuid. Noh, keda siis veel nimetada?“

„Kuhu sa Peetri jätab?“ hüüdis naine, tõmbununa teise tuppa. „Ja Lind-Liisu — Mardi ema.“

„Ah nemad!“ ütles Maasi näo lõbusalt naerule tõmbudes nagu oleks keegi naljatanud.

„Kes nad on?“ küsis Meeta.

„Mõlemad elavad sellesama koridori peal,“ vastas Maasi, „kuid kumbki omaette, kuigi me siin vahel naljatame . . . Noh, ütlesite, et tulite läbi suure toa?“ Ja Maasi jäi nagu vastust oodates wait.

„Jah, tulin,“ kinnitas Meeta.

„Siis te oleksite pidanud Liisut nägema,“ jätkas Maasi. „Tema tuba on kohe koridori alguses: kui keegi tuleb, siis ta avab alati ukse, vaatab välja — harva, kui sealt keegi nägemata mööda pääseb. Peeter elab koridori teisel poolel. Noh, tema-mees on meil niisama siia-sinna tõugata — pole tast suuremat töötelijat ega muidu inimest,“ kehtis Maasi õlgu, naeratahes süüdlaslikult, et tema kui senine töödejuhataja säärast jõudikut Tõusmel on sallinud. „Aga noh, eks ta ole ka inimene, keda sõda omajagu mööda ilma on hulgutanud,“ lisaski ta nagu enesevabanduseks.

„Ongi kõik?“ küsis Meeta.

„Kõik,“ vastas Maasi silmi pilgutades. „Mind te näete oma ihusilmaga siinsamas ja võite ise otsustada, mis mees ma olen.“

Sel silmapilgul koputati.

Maasi hüüde peale astus tuppa eakas mees, jäädes seisma ukse juurde. Vasemas käes tal oli piip. Selle lipsu väljaspoole hoides küsis:

„Ei tea, kas võtab nüüd käsile vankriredelid või?“

„Jah,“ ütles Maasi, kuid siis, vaadates Meetale, kohmas kiiresti ja kuidagi hooletult. „Või ega mina seda enam tea — meil on ju nüüd uus juhataja.“

Vana puusepp lõi piibust tõusva suitsu käega laiali, heitis kiire pilgu Meetale ja lausus vaikselt, kuidagi väga tagasihoidlikult: „Kas uus juhataja meie tööst midagi veel teab.“ Vaikis hetke ja lisas siis, et oma tagasihoidlikkust veelgi rõhutada: „Kui nad täna alles tulid.“

„See on õige jutt,“ möönis Meeta, tõusis püsti ja võttis vana Kuke käe, raputades seda tugevasti. Vana mees ümises midagi ebaselget ja vaatas otsivalt enese ümber maha, nagu oleks ta just praegu siiasamasse midagi ära kaotanud.

Korraga Meeta tundis, et tal selles aurudest küllastunud toas umbne hakkas. Ta ei võtnud enam istet, vaid puusepa ette seisma jäädes ütles:

„Teie töötoas valitseb ju vana pakane ise. Ma mõtlen seda suurt tuba.“

„Nohjah,“ ümises Kukk.

„Mis te sellest ise arvate, sellest pakasest oma töötoas?“

„Eks talvel andis tugevasti vehkida, kui tahtsid sooja saada,“ vastas Kukk. „Nüüd enam pole väga vigagi: päike hakkas ka soendama.“

„Kui läheksime välja?“ pöördus Meeta Maasi poole.

Hetk hiljem nad läksid läbi pika ja pimedada koridori ning asusid vaatama Tõusme laostunud majapidamist. Kukk oli möödunud sügisel enne talve tulekut kaks nädalat järjest aknaid parandanud, neid küll klaasi-

des, küll vineeri ja papiga kinni lüües, küll uusi raamegi meisterdades. Seda ta nüüd jutustas suures toas oma tööpingi ääres seistes. Ning siinsamas Maasi näitas Meetale kahte ust, mis viisid kõrvaltubadesse. Nendes tubades asus Tõusme kogu teravili. Tõepoolest, ukсед, mille taga yili asus, olid varustatud üksnes nigelate tabalukkudega. Nii rukis, nisu, oder kui kaer lamās põrandal suurtes, vastu seina kõrgeks kuhjatud lasudes.

Näidates sääraseid asju Maasi muutus ärritatult sõnaohtraks, kuid tõmbus varsti nagu midagi meenu tades tagasi, jäi vaik, kogu ilme ja olekuga väljendades, et kõik see ei lähe temale korda, siis ütleski: „Mina olen väike töökärbes: pole see minu asi!”

„Kas vili on kuivatatud?” küsis Meeta.

„Kuivatamata,” vastas Maasi ja asus uue õhinaga jutustama sellest, kuidas ta sagedase pööramisega on hoidnud vilja läppamise eest. Tema ja Kukk kahekesi, vahel ka Peeter, on tihtipeale kühveldanud nõnda, et pea otsas märg. „Kukel on oma töötubagi, kus on pliit sees, aga talvel me otsustasime nõnda, et töötab siin — siis saab päeva ajal uksi lahti hoida ja ruumi tuulutada. Ma tahtsin seda ütelda teile juba siis, kui te Kukele tuletasite meelde kütmata töötuba, aga kuidas sa võõrale seda kõike seletada oskad, enne kui ta ise näeb,” lõpetas Maasi, silmade tihedasti pilklema hakates, sellega oma värvitu ja väsinud näo ilmet hoobilt sõbralikuks ja lahkemaks muutes.

Kuna Meeta kohe ei vastanud, jatkas Maasi, ikka kärmesti ripsmeid pilgutades:

„Kõige rohkem karda seda, et võtab kätte ega idane kevadel.”

„Mis te siis enese peale valetate?” küsis Meeta, suure toa kõlarikkuses ootamatult häält kõrgendades.

„Kuidas nõnda?“ küsis Maasi, uskumata oma kõrvu, et see nooruke ja pealegi väike naine võib esitada säärase järsu küsimuse.

„Ikka valetate,“ kordas Meeta. „Sest mis asi see siis on: süda kannatab korralageduse pärast ja süda tunneb muret, aga kinnitama kipute vastupidist, seda, et kõik see pole teie asi. Mispärast? Sellepärast, et olete väike tööline. Seltsimees!“

„Väike tööline jah,“ ütles Maasi natuke jonnakalt. „Muretse või ära muretse, mis sellest minu muretsemisest kasu on.“

„Tuleb teha nagu läppamisohus oleva viljaga — käed külge lüüa,“ ütles Meeta, Maasile otse silmadesse vaadates. Maasi lõi pilgu maha, vaikis. Kukk köhatas, kuna Meeta, kartes suure toa akustikat, ütles vaikselt, võib-olla liigagi vaikselt:

„Nii, nagu teie mõtlete, mõeldi endiste peremeeste ajal. Siis see sai harjumuseks, aga nüüd on aeg hakata teistmoodi mõtlema. See, kuidas meie töötame ja see, mis meie töövaevast saab, on iga üksiku, meie kõikide asi . . . Ma nägin siia tulles tee ääres taret. Mis sellega on?“

„Hoopis korrast ära, torud kõik maas,“ vastas Kukk.

Minnes tare juurde Maasi näitas Meetale endist aita — seinapalkide, laelaudade ja pilbaskatuse ühte mütsakusse vajunud lasu, mille juurde läbi lume viis laiaks sõtkutud jalgrada.

„Kütate?“ küsis Meeta jalgrajale osutades.

„Jah, vähehaaval,“ vastas Maasi, kes Meeta küsimuses kuulis etteheidet. Etteheitena mõjus seegi, kui Meeta edasi minnes pead vangutas, sealjuures ülakehaga kuidagi sirgeks nõksahtus.

Tarre astudes Meeta oleks tahtnud vilistada hämmeldusest, mis valdas teda täielikku laostumist eest

leides. Ta oli uskunud taredes harilikult leiduvad salvedki enam-vähem korras olevat, ent ei leidnud eest ainsatki salvelauda.

„Ka siin olid Hitleri eskadroni hobused sees,“ ütles Maasi, nähes, kuidas Meeta saapaninaga sõnnikult lume oli ära lükanud.

Väikeses, kaset aeda lume alla mattunud kasvumajas talvitusid hiired. Nagu hoone ise, nõnda oli ka uks hangedesse mattunud. Sellal kui Meeta katkistest otsaruutudest pilgu kasvumaja sisemusse heitis, tähendas Maasi puusepale:

„Varsti hakkame kõik aednikkudeks. Sina, Kukk, viska ka kirves ja hõövel kus seda ja teist. Näe, seltsimees räägib, et kogu Tõusme põllud istutatavat õunapuid täis.“

Kuigi Maasi kõike seda ise ei uskunud, rääkis ta sellest täiesti tõsise näoga. Ometi vanale puusepale tundus, et Maasi selle jutu juures võiks naerda. Ning ta ise ütleski naerdes:

„Ega need õunapuudki ilma puusepata ei kasva.“

„Noh?“

„Vaja vankreid, et neile sõnnikut vedada.“

„Autod veavad.“

„Siis vaja autode jaoks kuure,“ vastas Kukk.

„Paistab, et sina oma puusepaametiga tahad seista maailmas nagu raudnael,“ nokkis Maasi Kuke kallal edasi, lootes, et ka Meeta end jutuaajamisse segab, mida aga ei juhtunud.

Vana puusepp oli süüdlaslikul ilmel ja isegi piibul kustuda lastes läbi lume kõikjale kaasa sumanud. Ta oli teinud seda viisakusest, ent mitte selleks, et kuulata säärast lori, nagu Maasi talle praegu ajab. Mis jutt see on: kõik põllud istutatakse õunapuid täis. Kasvumajakese juurest nad tulid karjalauda juurde.

Ja alles siin, parandust nõudvatele vankriredelitele sat- tudes vana puusepp hakkas ümisema oma tööüminat, jäi maha.

Meeta läks Maasiga karjalauta. Kuhu ta ei vaada- nudki, kusagil polnud midagi rõõmustavat. Sel ring- käigul, millest kujuneski Tõusme majapidamise kogu ülevõtmine, Meeta nägi haigeid hobuseid, halvasti toidetud lehma, viimase tuhande peal olevat rakendust ja ruume, mis olid tühjad, ent milledes kunagi oli hoi- tud tööriistu. Rõhuv oli teada, et majapidamises, mida nüüd juba nii suusõnal kui kirjadeski nimetati Aian- duse Trusti Uusaru puukooli-sovhoosi Tõusme osa- konnaks, polnud ainsatki reha, ainsatki aiatöölakidat, ainsatki kastekannu... Seda nimekirja oli võimalik veelgi pikendada. Hoopis lihtsam oli koostada nimes- tikku sellest, mis siin aianduslikku oli: viie meetri pikkune ja sügavale maasse kaevatud kasvumaja, kaks vähjahaiget ja üks terve õunapuu neljakümne kännu keskel, millised karm talv oli maha jätnud. Peale selle Maasi ütles olevat veel paarkümmend lavaraami ja ühe tühja mesipuu.

„Kui see alles on!“ lausus ta oma Tõusmel leiduva aiandusliku inventari loetelu lõpetades, ning lisas: „Ma ei ole oma jalga ammugi põõningule tõstnud.“

Seda Maasi jutustas karjalauda juurest tiigi kaldal asuva sepikoja poole minnes. Aisad, milliseid Meeta tulles oli näinud peahoone suures toas, olid vahepeal sepikotta jõudnud. Ning Meeta veendus kohe, et ta tulek sepikotta ei olnud sepale enam uudiseks. Too pigemini väikest, kui keskmist kasvu mees oli ääsi juures hoolega ametis.

„Noh,“ küsis Maasi, „sul täna polegi abilist?“

„Ah, Peetrit või?“ küsis sepp. „Ei ole veel metsast tagasi tulnud.“

„Kui kaua ta seda haakoormat siis teeb?“ torises Maasi pahaselt, läks ääsi juurde ja sirutas käed välja hõõgivate süte kohale.

„Ei tea, toores hagu ja lume alt korjamine.“

Sepa hääli oli imeliselt vaikne ja kiretu. Ta ümmargusel hallil näol oli sõbralik kui mitte alandlik ilme.

„Kuidas läheb?“ küsis Meeta.

„Läheb kah,“ vastas sepp leebelt ja vaatas kõrvale.

„Kas tööd on palju?“

„Keskmist moodi,“ oli vastus.

„Rautate hobuseid?“

„On hobuserautamist, aga leidub muudki, igapäev oma väike tegemine.“

„Loodetavasti me hakkame nüüdsest peale koos töötama,“ ütles Meeta. „Sellest minu uudishimugi. Alles natuke aega tagasi Maasi ütles, et Tõusmel on kuus hobust, kelledest üks on haige, pole kahel kuul välja saanud, teine alles nooruse pärast rautamata.“

„Jah, Juntsu,“ möönis sepp.

„Kas ei peaks seda noort õpetama hakkama,“ ütles Meeta, pöördudes käsi ikka veel süte kohal hoidva Maasi poole. „Minu arvates see on lumepõlves hõlpsam kui vankriga.“

„Ikka hõlpsam,“ ütles sepp pooldavalt.

„Mul ühed rangid on jõude,“ tähendas Maasi, „kuid need on Juntsu jaoks suured. Ega polegi parajaid, muidu kui sae nendel suurtel tükid vahelt välja.“

„Rautada on siis ainult neli hobust?“ küsis Meeta. Astus välja, küsis sealt: „Millega seda seletada, et nii vähese rautamise juures sepikoja esine teil on värsket hobusesõnnikut täis.“

Ka sepp astus välja. Ta nägu tõmbus harilikust jumekamaks.

„Noh,“ lausus ta teeseldud pahurusega, „mõnikord

astub ka mõni mats sisse. Hobusel on linnas käies raud plaksuma hakanud — anna talle haamrit või naelu. Teinekord nurub sind ennastki ja siis muudkui mine ja löö jälle raud või teine kinni.”

„Olgu nii,” ütles Meeta. „Kui häda nõuab, tuleb teekäijat ikka aidata, kuid mitte üle selle. Homme hankige tares vedelevatest plekktorudest ülevaade, kui palju neid seal puudub või kas neid üldse puudub. Kukk tuleb ja võtab uste mõõdud, Peeter veab sõnniku välja.”

„Jah, aga nüüd vaadake omale ka ulualune valmis,” soovitas Maasi ja hakkas jälle tihedasti silmi pilgutama.

Tõsi, ka sellele oli aeg mõtelda.

2

Seljakott käe otsas astus Meeta teisel korral asuvasse väikesesse tuppa ja nägi, kuidas vari, mis tema tulekul oli liigahtamata peasissekäigu kõrval lumel lamanud, nüüd ülemise korra kõrgel aknal rahutult edasi-tagasi liikus. Kütet ei olnud tarvis metsast minna tooma, kuid selletagi see oli märg ning toa õhk soojenes visalt, küllastudes samal ajal raskest savilõhnast.

Tuba hakkas hämaiduma, kui koputati aralt. Seda-mööda uks paotus aeglaselt ning künnisele ilmus vanem mees katkenud talvepalitus.

„Mina olen Peeter,” ütles ta hetke pärast süüdlaslikult naeratades.

„Tulge sisse.”

Mees kõhkles ja hakkas taganema.

„Oh mind, vana lolli,“ lausus ta siis ootamatult ja läks ära, Meetat arusaamatusse jättes. Ei kulunud ometi palju aega, kui ta jälle tagasi tulles poisikeslikult kärmete liigutustega tuppa astus ja Meetale pooliku küünla ulatas.

„Palun võtke soolaleivaks minu poolt.“

„Tõite ära oma viimase?“ küsis Meeta.

„Olgu pealegi,“ tõttas Peeter vastama. „Mina võin pimedaski istuda, aga teie... olete esimest õhtut siin... ei kõlba.“

„Miks ei kõlba?“

Peeter oli kuidagi kohmetult tarmukas.

„Mis asja te täna õhtul näete, kui panete siin silmad kinni või jääte istuma pimedasse tuppa?“ küsis ta ning jäi vait, kuid nähtavasti mitte selleks, et vastust oodata, vaid selleks, et Meetale tungivalt otsa vaadata. Peetri kitsavõitu näos olid silmad pisut pungis, läikides alles tuldvõtva küünla tuhmis valguses ebaloomulikult. Luitunud, tubakakollasega segatud vurrud ripnesid rääkides talle suhu. Võib-olla seetõttu ta sageli hääldaski sõnu pehmelt, lükates neid suust välja nagu keeleotsaga.

„Mis asja ma siis näen?“ kordas Meeta imestunult küsimust, ning vastas: „Suuri viljapuuaeda, nagu nad on siin mõne aasta pärast.“

„Vale puha,“ väitis Peeter. „Seda te, seltsimees, räägite ainult trotsist. Kas te meie majapidamist vaatamas käisite?“ Ning jatkas, jaatava vastuse saanud: „No näete siis; oleks siin kasvõi küünevõrdki midagi rõõmustavat. Kas te käisite karjalaudas? Tares käisite? Kas teile näidati, mis siin all suurtes tubades on?“

„Jah, näidati. Kas teid ärritab seal all see korralagedus viljaga?“

„Ärritab hirmsasti,“ vastas Peeter. „Kuid veelgi roh-

kem ärritab mind see, et teie siin üleval võite unistada puuviljaaedadest. Kuidas te sellele tulete — siin, selles majas unistada?"

„Mul on oma eeskujud.“

„Ma tean, aga kuidas nemad sellele tulevad? Kust nad selle julguse võtavad?"

„Inimestelt.“

Peetri silmad kargasid silmatorkavalt pungi, lõid veelgi rohkem hiilgama.

„Inimestelt!“ ütles ta kibestunult ja naerma pahvatahes. Kuid samas küsis tasa: „Kas te Puud nägite, seppa?"

„Nägin.“

„Noh, kas siis seesuguselt te saategi oma julguse unistamiseks?" küsis ta mitte ilma pilketa.

„Ka temasuguselt.“

Peeter astus sammukese edasi, küsis veelgi iroonilisemalt:

„Või seesuguselt?"

Laotas käed laiali, näitas oma kaltsudes tolgendavaid käiseid.

„Miks mitte? Miks siis mitte?" küsis Meeta, Peetrile lähemale astudes.

Kuid järgmisel hetkel Peeter vajus longu, vastas venitades:

„Eh-eei, kulla seltsimees, mitte mina või Puu. Need inimesed peavad olema teistsugused, juba materjali poolest. Mitte minusugustelt, ennem siis juba Lindliisult.“

„Kes tema on?" küsis Meeta.

„Hea inimene,“ vastas Peeter pead väristades. „Kui te teaksite, mis Liisu praegu oma toas teeb? Tahaks tulla teile sooja leent pakkuma, aga ei julge. Kahetseb, et oli päeval väljas olnud, kui teie tulite. Ja

muudkui hädaldab teelttulnud inimese pärast ja muudkui hoiab supikatelt tulel. Ennist tahtis kaussi minu kätte anda, et mina tooksin."

"Ütelge talle, et teelttulnud inimene heitis juba puhkama."

Peeter ei olnud sellega nõus.

"Ei, te astute Liisu juurde sisse," ütles ta. "Palju õigem on istuda sooja leemekausi juures, kui siin üksinda unistada jumal teab millest."

"Jah, mina unistan, kuid mitte jumal teab millest. Mis võimatut on siis selles, et me Tõusme põllud muudame aedadeks."

"Kõik põllud?" küsis Peeter.

"Jah."

"Oi, seda juttu peaks kuulma vana Pärn," ütles nüüd Peeter nagu millestki ärgates. "Tema saaks sellest aru, see vaimustaks teda. Jah, vaata kus on loodusesõber; vahel kirjutab ajalehes: armastage loodust, kaitske puid, puistake pakasega linnukestele teri või leivaraasuke. Talvel tuli siia viljapeksu ajal, leisikane kott käes. Mis ta tahab? Ei midagi, ajas koti masina alt umbrohu seemet täis — lindudele jagamiseks — ja läks jälle. Oleks ta siis veel mõni poisikene, aga inimesel on pea hall otsas. Kui oled viina võtnud ja hakkad mõtlema, kõike kokku, siis vägisi kisub silmist vee välja. Omal tal on ka aed, väike nagu tikutoos, aga mis tal seal kõik ära ei ole. Ega teie tunne teda, Pärna — täitevkomitee esimeest?"

"Ei, veel mitte. Kuid mul tuleb täitevkomiteesse minna."

"Nojah, sisseregistreerimise pärast," ütles Peeter. "Kuid milleks täitevkomiteesse: see on kaugel, kilomeetrit neli siit. Õigem on minna Pärna juurde koju. Ta elab lähedal, siin naabruses kohe. Lähete viina-

vabriku tagant mööda kraaviperve kuni oletegi Pärna juures väljas.“

„Kas ta ajab asju mitteametlikul ajal?“

„Vana Pärn? Noh, mis tema võimuses seisab, selle ta ajab korda igal kellaajal, mine kasvõi parajasti südaöösel, kui muul ajal mahti ei saanud. Temale võib ka tee peale vastu minna ja oma asja ära rääkida.

Nõnda Peeter arvas, ent lahkudes ise vabandas korda kümme tülitamise pärast.

Juba teisel päeval Meeta talitaski Peetri nõuande järgi, tegi Pärnale külaskäigu koju. Oli õhtupoolik. Pärn oli täitevkomiteest küll tagasi jõudnud, kuid uuesti külla läinud. Meetat võttis vastu tüse naine, kes käeseljaga laupa pühkides ütles häälekalt, omanimesena heasüdamlikult naerdes:

„Eks ta läinud ka nooremate poole, kuhu mujale. Ega siis tema teadnud, et teda, vana kändu, koju tullakse vaatama.“

„Temast ju räägitakse nii palju head,“ lausus Meeta.

„Mis head temast ka räägitakse?“ küsis naine. „Mis head temast ka rääkida on?“

Nõnda ta lausus kiitust tagasi tõrjudes, ent hetke pärast tähendas, nüüd aga mitte enam naerdes, vaid ohateski:

„Noh, eks ta läinud tänagi hea pärast. Naabrite asi. Pole kaugel ka: näe, talu paistab siitsamast aknast kätte — nähagi, kui ta sealt tulema hakkab.“

Perenaine oli väga jutukas ning lootus näha, kuidas Pärn naabri juurest tulema hakkab, osutus ekslikuks, sest poole tunni pärast ta astus tuppa naistele täiesti ootamatult. Naine läks vastu, aitas mehel vabaneda raskest kasukast. Siis ta ütles Meetat tutvustades:

„See on meie uus naaber. Võta nüüd sina jutuots oma kätte.“

Pärn kortsutas kulme, küsis, kas teda kaua oli oodatud. Ta ütles, et teab juba, et juba oli vares toonud sõna, et Tõusmele on saabunud agronoom, inimene, kes asja hakkab korraldama. See on hea: seda oligi tarvis.

„Ainult ta on nii noor!“ tähendas perenaine.

„Noh, mis siis, et noor?“ küsis mees.

„Noor ja pealegi naisterahvas,“ kahtles naine. „Ehk läheb aga raskeks. Oleks siis, et on koht, kus kõik on korras.“

„Kuule nüüd juttu,“ väitis Pärn. „Niisugusel kohal peabki olema noor inimene. Noor jõuab midagi ka ära teha. Mis minusugused käbid enam, neid ära lase niisugusele kohale mitte ligigi.“

„Aga teil, vanadel, on kogemused,“ ütles Meeta.

„Õige küll, et kogemused,“ väitis Pärn, „kuid teinekord vanadel on jälle oma eelarvamused. Kuulad ega mõista arvatagi, kustpoolt nad inimese sisse tulevad.“ Ning naise poole: „Nagu see minu naine praegugi — naisterahvas. Miks see naisterahvas sinu arvates mehest halvem või viletsam on?“

„Ei tea, kas mina seda ise arvangi, aga on kord hakatud nõnda ütlema,“ kostis perenaine, tõmbudes üha rohkem oma toimetuste juurde.

„See ta on, et on hakatud ütlema,“ jätkas Pärn. „Et mis see naisterahvas suudab või jaksab ära teha. Räägitakse harjumusest, ilma et asjal oleks alust olemaski. Tulin praegu Okkalt, naabri juurest. Naine elab üksinda, mees on tal Punaarmee. Kevadel, suvel, sügisel — ikka üksipäini, olgu siis töö misugune tahes. Sellele tööle ei peaks ükski mees vastu.“

„Jah,“ möönis naine oma toimetuste juurest, kuhu ta vahepeal oli tõmbunud, „Lindat peab küll imeks panema. Ei tal ole ööd ega päeva ja ei ta sõge väsi

ka ära. Talvel oli meestega palgiveos... Aga näe, teinekord ometi tuleb ette mõni väike asi, kus ilma mehe nõuta või abita läbi ei saa. Nagu tänagi."

"Jah," ruttas Pärn ütlema, „mees pidas tal mesilasi ja nainegi on neid edasi pidanud. Noh, täna oli siis sõna toonud, et tulgu vana Pärn vaatama: hiir olevat tarus elutsema hakanud: ei tea, mis teha."

„Hiir?“ küsis Meeta.

„Nojah, aga ega see polegi nii väike asi, kui säärane närija raamide vahele pesitsema asub. Mine võta praegusel ajal taru lahti, aja ta sealt välja."

Räägiti mesilastest, lõppeks jutt kaldus aiandusele. Ent kui Meeta lahkuma hakkas, ütles Pärn:

„Nojah, teie olete ka naisterahvas, hakkate siin juhtima suurt majapidamist. Inimesed, nagu siin sai räägitud, tihtipeale ütlevad mõndagi ainult harjumusest. Oeldakse mõnikord ka teie kohta, et naisterahvas — mis tema siin ka teeb või suudab. Teinekord niisama vihjatakse, antakse mõista... Ärge laske sellest oma tahtmist halvata, ärge tehke sellest väljagi." Ta hoidis ühe käega Meetal käest kinni, teise tõstis talle õlale ning jätkas: „Mis teil, noor seltsimees, enam viga on: teie võidate kõik raskused. Need ajad, kus naisele vaadati ülalt alla, on möödas — teie olete nõukogude naine, meestega võrdõiguslik, vaba."

Meeta oli rõõmus seda kuulma mehe suust, seda rõõmsam, et ütleja kuulus vanema põlve hulka. Ta vaatas Pärnale otsa, nägi ta pilku nooruslikuna, julgustavana.

„Oh, te olete mulle nagu... oma isa kohe," ütles ta vana mehe kätt pigistades.

„Kas oma elab?“ küsis Pärn.

„Ei, ei ela enam."

„Ja mees on tal ka Punaarmee nagu Lindalgi,“ tähendas naine kõrvalt.

„Noh, seda enam, seda enam siis: ole aga tubli,“ lausus seepeale Pärn, esmakordselt sinale üle minnes. „Ja tule meid jälle vaatama, kui mahti saad.“

Meeta ei saanud ütelda, nagu poleks ta julgustavaid sõnu neil päevil vajanud, sest ometi oli tõsi, et teda Tõusmel raskused ootasid. Oli Peetrilgi õigus: nii mõndagi Tõusme laostunud majapidamisest seisis neil päevil, õhtuil ja isegi õil Meeta silmade ees. Kevad praegu ei tulnud sealt, kus ta sellise trusti majapidamises oleks pidanud tulema: varakevadistest töödest puukoolis, mesilas, kasvumajas ja taimelavades. Polnudki veel puukooli, mesilat ega taimelavasid. Ja töö hakkas liikuma hoopis mujal — tares. Vana Kukk tegi uksi ja Peeter valis aidarusude vahelt laudu salvede ehitamiseks. Laudade seest tuli kiskuda vanu naelu ja neid sirgeks taguda. Peeter tegi seda suure hoolega. Endise aida nurga all olnud suur raudkivi lõi päeva kestel paljusid kordi rõõmsalt helisema, nagu oleks sepikoda tiigi kaldalt põlluservale toodud ja Peeter ise sepaks hakanud. Sepikoda neil päevil oligi lukustatud ja sepp ise tares torusid kokku korjamas.

Tollal kolm-neli päeva Tõusmel tundusid Meetale hiiglapika ajana. Ta kujutlust haarasid üha enam tööd, mis viisid kordaseatud tareni. Ühel päeval nad hakkavad taret kütma, veavad läppamisohus oleva vilja kuivatise restidele ja lasevad tal lõppeks lae luugist kuiva ning meeldiva kahinaga uutesse salvedesse joosta.

Oli üks suur mure: kas vili antud tingimustes oma idanemisvõime oli säilitanud? Nad olid siin alles algaval talvel masindanud! Kes teab, millistes tingimustes ta koristatudki oli?

Selle mure ajal Meeta tõttas tegema proovikülvisid. Ta ei leidnud kastikesi ega lillepotte ja külvas seemne oma kahte seljakotis kaasatoodud savikaussi. Viie päeva pärast ta leidis kaussidest esimesi tõusmeid. Teisi oli tulemas ning idanemisprotsent näis kujunevat rahuldavaks. Samal päeval direktor Marask saabus Uusarust Tõusmele. Kui ta oma hobuse pea kohe tulles Uusaru poole tagasi pööras, oli alanud parajasti lõunavaheaeg. Meeta nägi teda aknast oma külvikausside juurest ja jooksis alla, mõeldes sellele, kuivõrd ta siin nende päevade kestel oli kodunenud: nii valgus kui varjud peahoone ees olid muutunud igapäevasteks, tuttavlikeks. Ent Marask jäi talle otsa vaatama, nagu midagi öelda tahtes. Samal hetkel jõudis pärale ka Maasi, võttis direktori käest ohjad ja sidus hobuse ühe külge neist postidest, milledele peahoone otsaust varjav katusealune end toetas.

Nad astusid suurde tuppa ja kui Maasi oli neile järele jõudnud, kutsus Meeta nad mõlemad oma juurde, öeldes, et tema tuppa paistab päike nagu kasvumajja.

„Kas teie kasvumajja päikest paistabki,“ kahtles Marask. „Ma vaatasin, ta on üsna lume all.“

Maasi hakkas naerma.

„Mina ootasin kõik need päevad, millal te tulete,“ ütles Meeta siiralt. „Saaks mõningaid muresid jagada, südameltki ära ütelda.“

Marask vaatas väikest naisagronoomi rahuldustundega. Meeta, tõsi küll, rääkis muredest, kuid oli nüüdki, pärast tutvumist raskustega kohapeal, jäänud tarmukaks. Ei, kas polnud Meeta just praegu eriti tasakaalukas ja rahulik.

„Mured, jah,“ lausus ta. „Aga meie vist küll tegime teile sel päeval liiga.“

„Kuidas nii?“ küsis Meeta.

„Ei osanud teile rääkida muust kui raskustest. Teile võis tõesti tunduda, et meie tol päeval teie võimetes kahtlesime.“

„Noh, mis me sellest enam,“ vastas Meeta rõõmsalt naerma puhkedes.

„Kui jutt on muredest või nende jagamisest,“ ütles Maasi sekka kõhatades, „siis oleks ka minul südamedelt midagi ära ütelda.“

„Mis siis on?“ küsis Marask kergelt kulme kortsutades. Ta oli minemas just külvikausside poole ja jäi seisma keset tuba, müts rinna kõrgusel, kahes käes. Ta lühikeseks kärbitud vurrud olid päris valged, samuti nagu ta paljast pealage kuklaaugu kõrguselt piirav juustering. Ta kulmud kord vajusid, kord kerkisid, otsekui oleksid nad hingamisega taktis liikunud. Silmad näisid kurjadena, ent häääl sellevastu mõjus rahustavalt.

„Ärge pange pahaks,“ algas Maasi, „kuid ma hakan jälle oma juttu tabalukkudest. Kui te viimati Tõusmel käisite, siis ma palusin direktorit... Ei tea, kas oli nüüd meeles kaasa võtta?“

„Tabalukud?“ kordas küsitav, nagu oleks talle mingisugust rasket õnnetust meenutatud. Hetke ta vaatas Maasile otsa raskelt pahandatud ilmega, siis ütles järsku:

„Puhm vaatas nad valmis — kaks õige suurt taba, kuid mina unustasin nad kaasa võtmata. Kas neid siis nii kibedasti tarvis läheb?“

Ta kulmud hakkasid energiliselt tõusma ja vajuma, pilk tabas Maasit uurivalt.

„Ma rääkisin seltsimees direktorile juba eelmisel korral, kuidas meil lood on,“ ütles Maasi. „Iseäranis just viljaga.“

„Sakslased pidasid mind ligemale kolm aastat luku ja riivi taga, aga mulle sellest hoolimata tabad ei jää meelde. See on eluaeg niimoodi olnud, isegi oma toa-ukse unustan tihti lukustamata, nii et ärge pahandage.“

„Mis seal küll pahandada, seltsimees direktor, aga . . .“

„Ega ma teile tühjade kätega ka ei tulnud,“ katkestas teda Marask. „Ma tõin teile kaasa seemneid, õuna- ja pirnipuu seemneid. Need on liivaga kastidesse pakitud. Kui Maasi alla läheb, siis ta ehk on nii hea ja tõstab sisse.“

„Kuhu need panna?“ küsis Maasi minekuvalmilt.

„Ei, ega ma teid sellepärast siis kohe minna ei käs-kinud,“ ütles Marask, jälle nagu pahandatult. Ent Maasi lahkus siiski.

„Imelik mees,“ ütles Marask, „ma näen teda kolmandat korda ja igakord ta hädaldab oma tabalukku-dega, nagu oleks terve maailm ainult vargaid täis või — mis veelgi veidram! — nagu peaks varguste vastu üksnes tabalukkudega võitlema. Teie olete nüüd siin, vaadake, kas nendel kartustel üldse mingit tõepõhja all on. Kord ta rääkis kellestki Peetrist. Kes see Peeter on?“

Selle küsimuse juures Meeta pisut nagu kohmetus. Ta kehtas õlgu, ütles; et ei suuda uskuda, et Peeter võiks varastada, kuigi ta arvatavasti endast hirmus vähe lugu peab. Talle näis, et Marask ta vastust lõpu-nigi ei kuulanud. Selline tähelepanematus direktori poolt valmistas talle praegu rõõmu. Veelgi suurema rõõmuga ta kuulis, kuidas Marask õhinal hakkas aru-tama puuviljanduse arendamise kavasid Uusarus ja Tõusmel. Tema poolt trustile esitatud ettepaneku ko-haselt, mis nüüd on kinnitatudki, külvatakse seemne-viljalised Tõusmele, luuviljalised aga Uusarusse.

„Teie muidugi veel ei tea,“ ütles ta Meetale akna all seistes, „kui suur see peahoone ees asuv põld on. Arvate et mitte rohkem kui viis hektaari. Minu arvates on see nii asendilt kui pinnaselt kõige sobivam põld marjakasvatuseks. Seal on muld pruun, narmasjuuri arendav. Ainult osa sellest põllust, ja nimelt tee ääres asuva riba, võiks võtta tänavukevadise puukooli alla.“

Nii kaua kui räägiti põllust, mis asus peahoone ees ja mida nad aknast nägid, võidi rahulikult tuppa jääda. Ent niipea kui mõttes asuti tõmbama jooni põldudele väljaspool nägemispiirkonda, hakkas kujutlusel nagu kitsas.

Nad väljusid toast, möödusid aidarusudest, siis tarest, mille kordaseadmisega oldi lõpule jõudmas. Tare tagant avanesid Tõusme põllud, aeglase kallakuga kogu aeg lõunasse. Päike müüri varjus, mille taga, aia sees, kasvas kõrge akaatsiahekk, oli sulatanud lume niivõrd urbseks, et sellele ei saanud jooni tõmmata. Seepärast nad eemaldusid kivimüürist, astusid rohkem lagedale. Ning siin direktor asus lumele vedama esiteks üksikuid jooni, millistega ta tähistas põlde läbivaid teid, siis kolm- ja nelinurke, mis pidid tähistama puukoole, emapuaaedu, marjakasvatuse alasid, kümne-kahekümne hektaariseid. Lumele põllunurgal tiheda joonterägastiku vedanud, tuli tahtmine edasi minna, ikka kaugemale, suuremasse avarusse.

Siis, väljalt tagasi pöördunud, Marask küsis:

„Kuhu rajate mesila? Kas olete selles asjas juba ringi vaadanud?“

„Arvan, et mesilale peaks sobima vana rohtaed. Kui korrastada seda selles mõttes. Mis teie arvate?“

Vana mees noogutas nõusolevalt.

„Ma olen kahevahel, mis selle akaatsiahekkiga peale

hakata?" küsis Meeta, vana rohtaia müüri juurde tagasi jõudes.

„Noh?"

„On suureks kasvanud ja varjab mõningal määral aeda. Ma ei tea, kas lasta juba kevadel maha saagida või ootame veel seemne ära."

Meeta ütles seda tagasihoidlikult, kartes väljendada oma mõtet ehisaiandist.

„Mis teie teeksite?" küsis Marask kergelt hingeldades, kuna ta kulmudki jälle hingamise taktis liikuma hakkasid.

„Mina laseksin tal seemet kanda."

„Ja laskegi."

„Kas olete siis kindel, et meil juba lähemas tulevikus jätkub mahti ehisaiandiga tegeleda?" küsis Meeta väga rõõmsaks muutudes.

Ning jälle vana mees noogutas nõusolevalt.

„Kindlasti," vastas ta alles tüki aja pärast.

Mõte ehisaiandist oli Meetas kõik ta siinoleku päevad elanud niivõrd ebakindlalt, et ta nüüd tagantjärelegi oma kõhklemisest piinlikkust tundis. Ta vist punastuski ja tahtis ennast vabandama hakata, kuid just samal hetkel kostis aidarusude juurest järskust vasarakõlksutamist.

„Kuulge," lausus Meeta eneselegi ootamatult. „See on Peeter — õgvendab vanu naelu."

„Tean, et te satute siin igapäev mitmesugustele raskustele," vastas Marask, „kuid ärge mattuge pisi-asjadesse. Nendest peab üle nägema, kaugemale. Kardan, et muidu hakkate teiegi tabalukkude pärast hädaldama."

Olid jõudnud tagasi peahoone otsa juurde, kuhu hobune oli seotud.

„Niisiis," ütles seal direktor enne lahkumist, „pange

meie tulevased puukoolid ja viljapuuaiad juba lähemal ajal paberile." Vaikis, ning hetke pärast hüvastijätuks kätt sirutades: „Teie olete veel noor inimene, saate veel palju näha sellest, mis me siin rajama hakkame.“

Kohe pärast direktori ärasõitu Meeta tõi labida ja läks aeda, et otsida sobivat kohta, kuhu seeme ajutiselt paigutada. Just akaatsiaheki varjus olid suured hanged, kuhu päike ei paistnud. Augu hangedesse kaevanud, ta läks Peetri juurde, kutsudes teda omale abiks. Võtsid kandraami, mille Peeter neil päevil oli kokku löönud, ladusid suurest toast sellele seemnekastid.

„Kuld?“ küsis Peeter, püüdes naljatada.

„Kullast kallim,“ vastas Meeta. „Kuld on surnud metall, neis kastides aga elu — seemned.“

Meeta oli kõik need päevad Peetrit näinud rõhutuna ja vaiksena.

„Oo!“ hüüatas ta nüüd oma tavalisel kombel veidi silmi pungitades ja muutus jutukamaks. „Mis seeme see on, kui tohib küsida?“

Saanud teada, mis seemned need on, ta jäi hetkeks uuesti vait.

„Ei mina tea neist suurt midagi,“ jätkas siis nagu kustki uut jõudu ammutades. „Aga Martin, minu poeg, õppis aednikuks ja oli asjast suuresti huvitatud. Hakkas kasvatama viinapuid. Kui sõda algas, olid need tal alles potikestes: pisikesed, vaevalt sõrmepikkused.“

Nähtavasti kartes, et võib tüütavaks muutuda, Peeter rääkis kiiresti, väljendudes katkendliselt, mitmesuguste liigutuste saatel.

„Martin elas juba oma elu,“ algas ta natukese aja pärast uuesti. „Sõtta minnes ta tõi ühe niisuguse võsukese meie juurde, andis koduste hoolitseda...“

Peeter jäi jälle vait, heitis käega.

„Mis siis juhtus?“ küsis Meeta.

„Noh, hoolitsesime, esiotsa mina, siis eit ka. Siis kasvas Vaike, Martini väike õde, suuremaks, hakkas ise hoolitsema . . .“

Jälle ootamatu paus. Meeta ootas kannatlikult, viimaks sõandas ettevaatlikult küsida:

„Ning siis?“

„Ei midagi . . . hoolitses . . .“ Heitis jälle käega, vaatas kõrvale. „Hoolitses ja hoidis nagu oma silmatera . . .“

„Sai ta siis hukka?“

„Ei, kui eit viimati kirjutas, siis Vaike poolt oligi sõnum, et viinapuuke on ikka elus.“

„Noh, mis siis viga!“ ütles Meeta rõõmsana.

„Ah, ei mina usu, et ta lõpuni hoitud saab. Pole neil omalgi õiget kodu ega peavarju, kuspool veel seda . . . Eks Martin peaks aru saama . . . Ei niisuguse väikese, õrna asja jaoks pole maailmas enam ruumi . . .“

Küllap see oli lapse meenutamine, mis Peetris sellise tundehelluse tekitas, et ta oma jutus vahetpidamata takerduma läi. Praegu ta tõmbus aga naeratavaks, otsekui andestust paludes, et räägib säärastest tühistest asjakestest.

Hetke Meeta vaatas Peetrit nõutult, siis ütles:

„No see on suur eksitus. Näe,“ osutas seemnekastidele, „meie hakkame külvama. Tärkavad kümned, sajad tuhanded tõusmed. Kas need pole väikesed, haprad ja õrnad, kuid me usume, et nende jaoks on ruumi, et nad pääsevad kasvama rahu ja inimeste õnne tarvis.“

Peeter vangutas pead, aga Meeta tundis, et ta sõnad olid nagu vastuhakk tolele valule, mida ta tundis Einarile mõteldes, kartes mõnikord, et ta on ehk langenud.

Neil päevil Peetrile meenusid sageli kavatsused, milledest Meeta talle juba esimesel õhtul oli jutustanud. Need meenusid, äratasid korraks hinges rõõmsa värahtuse, erksa, täis kõige paremaid lootusi, mis sedamaid aga asendus usupuudusega ellu ja Tõusme tulevikku. „Ei tehta siin midagi ära,“ ütles ta siis endale ja vajus endisest hullemini norgu. „Kes siin teevad, siin pole sääraseid inimesigi!“

Peeter teadis, et säärane usupuudus ärritab Meetat vaidlema, vastupidist kinnitama, ning hakkas igatsema neid vaidlusi selleks, et mingisuguselgi määral saada osa vastuvaidleja julgusest ja vaimustusest. Kuigi Peeter praegu ise oli pessimist, oli tal siiski lohutav näha, kuidas noor inimene lootis kõike suutvat, kuidas ta pilk särama lõi ja sõnad iseäralikult helisema hakkasid sageli just siis, kui jutt oli kõige suurematest raskustest ja takistustest.

Mõnikord Peeter kogus vaprust ja läks jälle agroomi külastama. Ta tuli mõni aeg enne hämardumist ja läks ära aegsasti, valgevarul. Ta polnud kaugeltki nõnda jutukas nagu oli olnud esimesel korral ning Meetale oli ammugi selge, et ta tol õhtul oli purjus olnud. Nüüd Peeter rääkis vähe, istudes enamasti tagasihoidlikult pliidi juures, jutustades üht-teist oma elust, päevasest tööst või hoopis vaikides, kui arvas, et segab. Harva ta tõusis taburetilt, tuli kõrge akna alla tõstetud laua juurde, kus agroom, kasutades lõppeva päeva viimaseid valgeid minuteid, hoolega joonestas kaarti. Niikaua kui Meeta joonestas, tarvita mata rohelist värvi, heledat ja tumedat, millega ta hiljem sõõrikeste näol märkis viljapuid ning põõsaid, Peeter ei pärinud kaardi kohta midagi. Ent roheliste

sõõrikeste kaardile ilmudes tekkis tas otsekohe huvi: mis kaart see on? Ning ta pilk käis kiiresti kaardilt selle joonestajale ning sealt tagasi.

„Need on Tõusme põllud-aiad,“ ütles Meeta.

„Hoo!“ hüüatas Peeter, pani käed seljale ja kumardus üle kaardi, püüdes seda lugeda. „Kas see siin on tee, mis viib Kariväravale ja see siin Karivärava ise?“ küsis ta.

„Seda küll.“

„Sinna saab oma kolm kilomeetrit.“

„Koguni tublisti.“

Peeter raputas pead, naeratades uskumatult. Siis ütles:

„Teie võite ju oma aega viita, aga . . .“

„Uskuge üsna kindlasti,“ vastas Meeta, uuesti tõhe süvenedes.

Peeter jäi tükiks ajaks vait. Istus sooja pliidi juurde ja hakkas suitsetama. Ta oli elanud siin päevast-päeva, ühepäeva meeoludega, süda ja mõtted alati mujal. Veel kordagi ta polnud mõtelnud, et Tõusme võiks saada temale mingisuguseks koduks, et ta võiks tuua siia oma perekonna, naise ja väikese tütre. Siiani ta oli ikka lootnud, et ühel päeval, ning pealegi üsna peatselt, tal avaneb võimalus jätta maha kogu oma siinne elamine, minna ära ja mitte kahetseda, alata teisel nagu uut elu. Alles täna ta märkas üllatunult, et uus elu oli tulnud Tõusmele, algas siin enne kui tema seda mujalt jõudiski otsida.

„Kas teate, seltsimees,“ lausus ta lõppeks pliidi juurest, „rohkem kui aastapäevad tagasi ma tulin siia sõjapõgenikuna, kepp käes ja komps kaenla all. Naine tütreaga läks hoopis teise kanti, maale, kus tal pidavat mingisugused sugulased elama. Nii me otsustasime hakata elama esialgu, aga nüüd saab sellest esialgust

varsti juba kaks aastat. Mõteldagi on valus, sest kui me lahku läksime, siis tütar muudkui hoidis mul põidlast kinni ja nuttis, et: isa, ära mine.“

„Kui vana tütar on?“ küsis Meeta.

„Siis polnud veel viie aastane, aga nüüd peaks kuus täis olema. Kirjutavad vahel ja teatavad, et nendelgi seal läheb elamine kitsaks — kuhu siis mina sinna veel oleksin mahtunud. Nojah, tuli lahku minna, tuli lahku minna ka tema pärast, kes ägeda nutuga isa põialt sikutas, sellele minekule oma lapselikus meeles nii kangesti vastu sõdis — uue kodu pärast, selleks, et saaksime hiljem jälle kõik koos elada. Ah, pole seda tänapäevani saanud ja teadmata on, kas enam seda saabki...“ Peeter vaikis natuke aega, siis jätkas: „Ma nagu ei oska enam... Kui ma fašistide ajal siia Tõusmele tulin, siis oli siin valitsejaks üks keskeline turd mees. See vaatas mind eest ja tagant, katsus läbi pintsaku käsivarsi, pigistas, et oma rammu näidata, kasvõi karju kohe, ja küsis naerda hirnudes, sest juhtusid lähedal olema ka mõned naised: „Mis ametit sa oled pidanud — sul on käsivarte asemel piitsad.“ Rääkisin talle sulatõtt, ütlesin, et olen ametilt maaler. Hirnus jälle naerda, aga et kibe tööaeg oli, siis viimaks lubas mõneks päevaks jätta. Tegin siis juhuslikku tööd, sain näljapalka, kunagi ei teadnud, millal väravat näidatakse, aga süda see kiskus vahetpidamata valutada: millal siis perekonna jälle kokku saab.“

„Tähendab siis, et laps pole veel lakanud... sinu põialt sikutamast?“

„Ei veel,“ vastas Peeter, „aga vahel hakkab hirm, kui tunned, et see sikutamine jääb nõrgemaks või kui jälle mõtled, et ükskord see peaks hoopis ära jääma.“

„Miks sa siis ei astu samme?“

„Mis asjus?“

„Et perekonda siia tuua, oma juurde,“ ütles Meeta. „Varsti saab juba pool aastat, kui fašistid maalt välja aeti.“

„Õige küll,“ möönis Peeter. „Aga siis, pärast seda, polnud esialgu selget aru, missuguse asutuse kätte Tõusme jääb. Teate isegi, et siin polnud kindlat pere-meest ja...“

„Mis edasi?“

„Olen hakanud kahtlema, kas sellest perekonnast suurt enam tulebki,“ arvas Peeter.

„Mis jutt see siis on?“

„Naine kirjutab vahel. Tema lootused on kadunud... minu peale. Ja mis tal minust ongi? Poeg Punaarmees on elus, tuleb ükskord välja, hakkab tööle, korraldavad elu omamoodi ja oma tahtmist mööda. Mõnikord mõtlen, et lähen siit ära, aga teinekord jälle, et jään siia; elan siis veel niikaua kui elan.“

„See jutt ei kõlba kuhugile,“ ütles Meeta, kumardudes kaardi kohale.

„Peab kõlbama, kui muud üle ei jää.“

„Ega sa ometi teist pole leidnud?“

„Mis te nüüd!“

„Aga ikkagi ei jää muud üle?“

„Ei.“

Meeta ajas enese sirgu.

„Korterit saad kogu perekonna tarvis. Maaler — mees, tee kõrvad lahti: kevadel hakkame remontima.“

„Kus sellel lapselgi oleks parem elada, ja...“ lausus Peeter.

„Vaata seda põldu siin peahoone ees,“ ütles Meeta.

„Paari-kolme aasta pärast see on marjaaed.“

„Jah, aga minuga on niisugune lugu...“

„Missugune?“ küsis Meeta tusanedes.

„Ärge pange pahaks,“ ütles Peeter kuidagi kokku tõmbudes. „Minuga on niisugune lugu, et, vaadake, ma olen hakanud liialt ohtrasti viinaga sõbrustama. See üksik elu siin... Kui tuleb laps siia, minu Vaike, ja... noh, kas ma pole liiga halb selleks, et perekonnaga koos elada? Vanadus ka jõuab kätte?“

Peeter tõi välja kõik oma mure ja kahtlused selleks, et teine need ümber lükkaks, nendest võib-olla isegi väljapääsu näitaks.

„Meil on Karivärava piiri ääres mõned pommi-
augud,“ ütles Meeta. „Need ajame kinni niipea kui maa on sulanud. Töölismaja katus sepikoja kõrval laseb läbi nõnda, et kogu maja on elamiskõlbmatuks muutunud. Suvel remondime ära. Sind küll, Peeter! Tema on mul halb! Kui sa kõike seda tegema hakkad, neid pommiauke täitma, maju remontima, kortereid puhastama, siis sa ei ole enam halb. Ja kümne-viie-
teistkümne aasta pärast, kui vanadus sulle tõesti kätte jõuab...“

Meeta jäi hetkeks vait.

„Noh?“ küsis Peeter ja tõmbas näo naerukile, nähtavasti rõõmust.

„Siis hakkad õunu pakkima,“ lõpetas Meeta.

„Täna väga!“ ütles Peeter ja pööras näo kõrvale.

Tuba oli lõõnud hämaiduma. Meetal tuli valgusest puudu isegi akna all. Ta lõpetas töötamise ja nagu harilikult, tõusis nüüd ka Peeter pliidi äärest, et oma tuppä minna. Hakkas tülitamise pärast jälle vabandama, kuid äkki ütles nagu kohkudes, et pidi unustama:

„Ah jah, ma ju pidin küsima, et millal te selle vilja sealt alt tubadest lasete taresse viia?“

„Homme pidime ju kütma hakkama,“ vastas Meeta

natuke imestunult, lisades kohe: „Taret ennast peab ju ka päeva paar kuivatama.“

„Ah, see pagan jah!“ lausus Peeter pettunult.

„Kardad, et läheb läppama?“ küsis Meeta.

„Ei mis! Mis ma kardan — reetee läheb ära,“ vastas Peeter ning lahkus kiiresti toast, kogu näoga maha vaadates.

See polnud esimene kord, kus Peeter oma tagasihoidlikkuse juures tõstatas küsimuse viljavedamisest taresse. Ja ikka oli paistnud, et just temal on sellega kõige suurem tuli takus. Meetale sai üha selgemaks, et Peetril oli olnud eriline kiire ka siis, kui ta aidast sõnnikut välja vedas, suurel kivil vasaraga naelu sirgeks kõlksutas või tare salvede jaoks laudu sorteeris. Peeter oli kogu see aeg nagu kuhugi rutanud, hingeldades, kellegagi nagu võidu ajades, kedagi nagu võita tahtes. See oli silma hakanud isegi Maasile, kes Peetri suhtes sugugi heatahtlik polnud.

Samal õhtul, tollal kui Peeter agronoomi toas istus, nägi Maasi, kuidas sepp Puu korduvalt käis Peetrit otsimas. Tuli mitmel korral üle õue, läks läbi koridori Maasi uksest mööda ja muudkui koputas jälle Peetri uksele. Küllap ta tahtis Peetrit jälle oma kampa tõmmata, et hiljem seltsis taaruda ja jorutada, sepa või Peetri toas poole ööni istuda ja jumalteab mis plaane haududa. Vana harjumuse järgi Maasi hakkas jälle muretsema, kuid tegi oma südame varmast külmaks: mis see tema asi on; nüüd on siin uus juhataja.

Käinud mitu korda Peetri lukustatud ukse taga, Puu jäi lõppeks ootama uksetühemikku, selga vastu piita toetades. Kulus oma tubli pooltundi enne kui Peeter tuli, tasahilju ja käsikaudu seinaveert kobades. Kui Peeter oma ukse taha jõudis, hakkas Puu üsna ta

kõrva ääres tasakesi naerma. Peeter võpahtas vastikusetundest.

„Kas sa oled õhtust juba söönud?“ küsis sepp hoolitsevalt.

„Mis siis on?“ küsis Peeter tusaselt ja hakkas ust avama.

„Ma leidsin midagi pudelipõhjast,“ ütles Puu. „Kallis Peeter, noh!“

„Oh ei,“ lausus Peeter tõrjuvalt. „Kas ma olen sulle kallid või mitte, kuid sellest ei tule midagi. Ma ei taha.“

Ta avaski ukse ja läks tuppa, kuhu sepp talle järgnes vaikides. Kumbki ei võtnud istet. Oli pime. Sepp tuli Peetrile niivõrd lähedale, et iga sõnaga, mis ta ütles, hoovas viimasele näkku kanget puskarilehka. Peeter püüdis seda mitte hoomata.

„Mine!“ tõrjus ta. „Sellest ei tule mitte kui midagi.“

„Mis asja?“ küsis sepp imestunult. „Oled aga sina ka imelik mees. Teine pakub sulle viina, sina aga ei tea mis. Tead sa, Maasi on mats — temaga ma seltsis ei taha juua.“

Peeter tõmbas tikku põlema, tõstis selle peakõrgusele, valgustas oma külma ja musta pliiti, nähes sellel savikaussi, milles oli umbes kilone tükk leiba. Kui tikk kustunud oli, küsis ta:

„Kui palju sul seda viina on?“

„Ütlesin juba, et ainult pudelipõhjas.“

Vaikisid. Siis Peeter lausus, hääle kähisevaks madalades:

„Aga seda ma ütlen sulle veel kord, et sellest asjast ei tule midagi.“

„Noh, mis siis sellest,“ arvas Puu imelikult naeratades.

Puu elas teises majas. Tuba, kus väike lamp jagas

kasinat valgust, oli umbselt soe. Lapsed olid särgi-
väel, kuid mitte unised. Kolmekesi nad ronisid voo-
disse ja sealt jälle välja, joostes laiali nurkadesse,
naerdes ja sosistades, kuna lühike ja täidlane naine
seisis tuhmi peegli ees, kammides ülipikki juukseid.
Peeter jäi kohe sisseastudes vaatama lapsi. Keskmise
sepa lastest, tüdruk, võis olla tema Vaike suurune.
Juuksedki tal olid heledad nagu Vaikel.

Sepp tõi lauale viinapudeli. Seda nähes Peeter
ehmus: pudel oli peaaegu täis.

„Võta hea lõuatäis,“ soovitas sepp.

Viin hakkas Peetrile kergesti pähe, aga süda ei
muutunud sellest sugugi kergemaks. Ta jäi ainiti vah-
tima nurka, kus sepa naine ikka veel tuhmi peegli ees
juukseid kammis. Peetri silmade ees oli tõmbunud kõik
kergelt segaseks ja virvendavaks, ainult naise peeglist
vaatavad silmad püsisid endiselt säravatena, löid
särama üha rohkem ja rohkem. Peeter katsus tuima
tardumust endast maha raputada, sirutas käe püüdma
möödajooksvaid lapsi.

„Ära jända, võta parem viina,“ käis sepp peale.

„Olgu pealegi,“ ütles Peeter klaasi suu juurde tõstes.

„Mine tea, ehk veetakse vili juba homme kuiva-
tisse,“ lausus sepp, kui Peeter lonksu oli võtnud.

„Kas homme või ülehomm,“ arvas Peeter.

Sepp ohkas.

„Praegu see oleks veel üsna lihtne,“ lausus ta pool-
kuuldavalt. „Kui mina elaksin sinu asemel peahoones!“
Ning pigistas oma niiske peopesaga Peetri käeselga.

Naine, lõpetanud juukseammimise, küsis peegli
juurest:

„Kas te mõtlete veel kaua jorutada?“

Sepp üritas midagi laulda, kogu aeg Peetri käeselga
pigistades.

Naine kordas oma küsimust kurjalt ja Peeter tõusis vabandades. „Hea küll, ma lähen tuppa ja heidan magama,“ mõtles ta. Ent sepp pani pudeli taskusse ja tuli kaasa. Nad läksid üle õue. Seal, Maasi akna all Peeter oli seisnud valitseja ees, alandatuna, süda perekonna pärast muret täis. Kuni tänapäevani nad elasid lahus: ei saagi vist kooselust enam asja — naine peab teda raiskunuks ning lapse mälestustes ta vajub iga päevaga ikka sügavamale unustusse... Kirjadki käivad aina harvemini ning nendest ei hõõgu enam endist soojust, seda igatsushella tunnet, mis varemalt.

„Anna viina!“ ütles Peeter, seistes nagu pehmel rabapinnal, mis kiigub jalgade all, ähvardades iga hetk teda neelata.

„Vaata, kui hea meil nüüd võtta on,“ sai sepp nagu tuld. „Mis sa põnnad! Mine! Täna saab veel kätte, aga kui on aita pandud, siis...“

„Millal seda peaks siis tegema?“ küsis Peeter.

Puu vastas sosistamisi, meelitades:

„Kohe täna. Mis sellega enam aega viita.“

Seda juttu nad ajasid juba toas. Peeter laskus näoli käsivarrele. Mis tema elust enam on! Ta katsus oma parema käe pöialt. Ah, kui ta tunneks praegugi veel, kuidas laps seda pigistades oma poole sikutab: „Ära mine, isa!“ Tema elu must päev algas sealt, kus ta seisis valitseja ees ja mangus tööd; kestis sealtpeale, kus ta selle töö sai, alandava, muutudes siia-sinna tõugatavaks. Seda poleks tohtinud juhtuda: sealtpeale algas tema minek allamäge. Ja nüüd ta on peaaegu juba all, ainult sammukene veel, ning ta on sügavikus, kust enam välja ei rabeleta. Häbiasi, Peeter, et tollal sinust ei olnud kanget meest. Jah, aga kas sa nüüd oled siis kange mees, kui lased end tõugata ühis-

kondliku vara omastamisele. Oled kogu oma eluaja elanud ausalt, pole kellegi tasku kallal käinud, pole kellegi aita sisse murdnud, aga nüüd tahad omastada seda, mis kuulub ühiskonnale. Mõttele järele, mees. Kui teed seda, siis tunnevad rõõmu sinu vaenlased, need-samad, kes sind alandasid, lasid sul elada nagu viimasel koeranäruul. Nemad ja nende mõttekaaslased. Kahtled sa selles? Või arvad sa, et neid mõttekaaslasi enam ei ole olemas? Aga kes on taluomanik Mihkel Kalts, too, kes kasutab võõrast tööjõudu ja ajab puskarit? Tema teab teistest paremini, kuhu sina, Peeter, oma palgaraha paned, kuid kas ei hüüdnud just tema mõni päev tagasi viljakuivatise eest läbi sõites ja sinu viletsatele jalatsitele osutades: „Ega sellest midagi, et sinu varbad välja vahivad, peaasi, et aga ühiskond elab hästi.“ Eks kostnud sellest hüüdest pilget ja kahjurõõmu, seda suuremat, et ta sinu viletsust võis vaadata nagu oma kätetööd.

„Mõttele ikka,“ sosistas samal ajal sepp, „kui Kaltsu Mihkel külas ajab oma kaksikümmend pudelit välja.“

Peeter võpahtas: see oli väga must ring, millesse ta ennast oli lasknud tõmmata. Ei, ära mine kaugemale, Peeter. Ole nüüdki tubli!

Surudes oma näo tugevasti vastu käsivart, Peetri silmade ees hakkasid tantsima esialgu roosad, siis rohelised sõõrikesed. Neid tuli üha juurde ja äkki otsekui laotus Peetri ette roheline kaart, toosama, mis pidi kujutama Tõusme põldusid suurte viljapuuaeda-dena. Küll oleks siin Vaikelgi ilus tulevik, mõtles Peeter, unustades kavatsetava viljavarguse ning sepa, kes istus Peetri kõrval, lükates võtit sõrmede vahel edasi-tagasi mööda lauda.

„Vaata et sa tukkuma ei jää,“ ütles sepp. „Pane ennast hakkama; vaata, et kotil auku sees ei oleks.

Viimaks on tee taga. Pärast sa võtad saapad jalast, ja ole hoolas vaatama, et Lind-Liisu magaks."

Sepa sosistamine muutus Peetrile üha vastikumaks, ja seda sellepärast, et Puu nii kindlasti näis uskuvat, et Peeter on valmis aidavargaks hakkama.

"Ah sa ikka tegid võtme?" küsis ta nagu imestudes.

"Võti on täpne," vastas Puu mõningal määral uhkeldades.

"Pane võti ära; sellest ei tule midagi," arvas Peeter, nägu ikka tugevasti vastu käsivart surudes.

"Ma ei tea, mis asja sa kardad?" pahandas Puu. "Mis sellest, et vili on märgil: sa käid sees ära, aga lukk jääb terveks. Punaarmee oli ka paar nädalat sees."

Peeter muutus erksaks.

"Mis sa ütlesid?" küsis ta, pead käsivarrelt kergitades.

"Sõjaväes on ju mitmesugust rahvast," vastas Puu nagu pehmendavalt. "Kas meie teame, kes kõik nendest tubadest vilja ära on tassinud. Ära ole tita, et sa kardad. Vilja võib-olla on kõrvaldanud ka Maasi."

Peeter suutis end vaevu rahulikuks sundida. Punaarmee! mõtles ta. Kuidas ta julgeb Punaarmeed teotada?

"Anna võti siia!" lausus äkki otsustunult, tundes end täiesti kainena.

4

Sel õhtul ei saanud Meeta hulgal ajal und ja kui ta lõppeks siiski uinumas oli, kuulis ta esialgu nõrka, siis vähehaaval valjenevat koputust uksele. Selgudes, et ukse taga on Peeter, ta avas hämmeldunult. Mis oli

juhtunud selles suures, ööseti sügavasti vaikses majas, et Peeter nii tungivald oli palunud sisselaskmist ja nüüd nii ärritatult sisse astus?

Kogeldes ja ärritatult ta hakkas jutustama ka oma lugu. Viinaklaasi juures, peaaegu vastu tahtmist, oli tekkinud tema sõprus Puuga. Umbes kuu aega tagasi, enne veel kui agronoom Tõusmele tuli, oli sepp lubanud teha viljatoa võtmed. Jah, mis seal salata: Peeter tookord oli tõesti lubanud, et kui Puu võtmed teeb, siis tema toob kotitäie vilja välja. Nii rumal ja nii kergemeelne oli ta tookord olnud.

„Kuhu see kotitäis vilja pidi minema?“ küsis Meeta, kui Peeter oma jutustusega niikaugemale oli jõudnud.

„Pidime viima külasse... mõne pudeli viina eest.“

„Kellele seal?“

„Mihkel Kaltsule.“

„Paha lugu,“ arvas agronoom.

Kuigi oli pime, vaatas Peeter aina maha, vastuseks sõnu leidmata. Viimaks ta ütles tasahääli, nagu võiks keegi teda ukse tagant kuulata:

„Siin ta nüüd on, see võti. Mina ei lähe temaga kuhugi. Noh, ja nüüd tehke minuga, mis tahate.“

Meeta võttis Peetri käest võtme, mis tundus olevat niiske higist.

„Kas tead, Peeter,“ ütles ta.

Peeter ohkas poolkuuldavalt.

Vaikinud natuke, agronoom jätkas, hääldades sõnu pikkamisi ja üsna vaikselt: „Kutsu oma perekond siia.“

„Tõusmele?“ küsis Peeter pärast lühikest pausi.

„Kuhu siis veel?“

Peeter ohkas kuuldavalt.

„Kui nad tulevad?“ kahtles ta.

Peeter ei tahtnud Puuga kokku puutuda ja veetis suurema osa sellest ööst tukkudes üleval trepikojas.

Nagu ta arvas, Puu käiski sel öösel veel mitu korda tema ukse taga. Ent ta luusis ka ümber maja, kuulatas läbi otsaukse suurde tuppa — Peetrist polnud elumärkigi. Mis tast sai? Kas ta lõi veel viimasel silmapilgul kartma. Või jäi nii raskesti magama? Puu ei sõandanud kuigi tugevasti Peetri uksele kloppida, samal ajal aga kahtlev argus oli nobe hargnema õige mitmeski suunas. „Mis siis, kui Peeter tabati teolt?“ mõtles ta. Aga kas maja oleks siis nii vaikseks jäänud nagu ta oli, nii vaikseks, et koridorile kostis Maaside toast magajate norskamist. See vaikus hakkas teda viimaks hirmutama; hakkas kartma, et selles võib peituda tema jaoks mingi lõks.

Tume aimus pugesp südamesse, hakkas seal urgitsema tema rahu kallal. Teisel hommikul ärgates oli pea veelgi rohkem mõtteid täis, süda veelgi rahutum. Oleks tahtnud Peetriga kasvõi põrmukenegi nelja silma all rääkida, aga Peeter hoidis ennast nagu meeliga eemale. Algas oma igapäevast haovedu viljakuivatisse, käis sepikoja eest küll läbi, aga hobust kinni ei pidanud, ka siis mitte, kui Puu sepikoja künnisele astus ning teda hõikas. Mööda sõitis, nāru, mõtles Puu Peetrile järele vaadates.

Metsast haakoormaga tulles Peeter ei saanud hobust jooksuma sundida ning Puu lähenes talle koorma varjus pärimistega: „Noh? Mis on? Kuidas? Miks sa öösel?“ küsitles ta tasahāali, käsi koormakōies kinni.

„Tahad sa oma võtit tagasi saada?“ küsis Peeter.

Peeter peataski hobuse, ent ei rutanud Puule võtit ulatama, kuigi too käegi juba välja sirutas. „Tead sa,“ lausus siis, „ma andsin võtme juhataja kätte.“

„Mis sa!“

„Jah, mis sa. Nōō!“ Ning Peeter tõmbas hobuse haakoorma ees sōrkima.

„Madu!“ lausus Puu, kuigi ta Peetri juttu ei uskunud, arvas teda ainult kiusujuttu ajavat. Igatahes nende varemgi nii sageli katkeda ähvardanud vaherkord oli nüüd lõplikult läbi. Peeter tundis sellest ainult rõõmu.

„Hoia sa oma nahk!“ hüüdis ta koorma otsas längakile laskudes ja üleõla tagasi vaadates. „Hoia sa oma nahk! Või sina tahad teha oma musti tegusid Punaarmee arvel.“

Asi Peetriga oli halvem, kui Puu seda oli arvanud, ehkki ta ikka veel ei uskunud, et Peeter oli andnud võtme agronoomi kätte. Ega ta ometi hull ei olnud, see Peeter, va hale mehike! Kuid vaevalt oli möödunud tundi pool, kui Meeta sepikotta tuli ja Puu oma võtit tõepoolest juhataja käes nägi. Meeta hoidis seda ettesirutatud peopesal ja küsis, mitte kurjalt, vaid vaikselt, peaaegu sõbralikultki:

„Kas te tunnete seda võtit?“

Ei, see Peeter oli ikka tõepoolest hull.

„Kus mina kõiki võtmeid tunnen,“ lausus ta võtmele vaid vilksamisi pilku heites.

„Vaadake hoolega,“ käis Meeta peale. „Viimaks see aga on teie kätetöö.“

Puu heitis võtmele taas põgusa pilgu, otsekui kartes seda. Ta katsus mõistatada, mis Peetriga oli juhtunud. Et Peeter ise võtme oleks juhataja kätte viinud, seda ta lihtsalt ei suutnud uskuda. Hoopis tõenäolikum tundus talle võimalus, et Peeter tabati luku kallalt, et ta sisse kukkudes andeks palus, nüüd aga on suureline, kiitleb, et viis võtme ise agronoomi kätte. Ning Puu küsis, oma mängu kaotanuks pidades:

„Kas Peeter kukkus sisse?“

Seda küsides ta vaatas Meetale otsa, naerataski, kelmi avameelsusega.

„Kukkus sisse või mitte, aga võti on minu käes. Kas tunnistate omaks?“

Puu vaatas maha. Tal oli väga hästi veel meeles, kuidas Meeta talle esimesel päeval otsa oli vaadanud, vihjates hobusesõnnikule sepikoja ees. Ning ta vastas, ikka maha vaadates:

„Jah, tunnistan omaks küll.“ Vaikis silmapilgukese ja lisas, Meetale altkulmu otsa vaadates: „Ma ei usu, et Peeter selle võtme niisama heast-paremast teie kätte andis.“

„Siiski,“ vastas Meeta. „Arvasite, et Peeter on suli, tahtsite tast varga teha, kuid õnneks Peeter osutus ausaks inimeseks.“

„Mine tea, võib-olla ta ongi aus inimene,“ möönis Puu, ent paraku muiates, kahemõtteliselt.

Ta ilmsesti kahtles ikka veel Peetri aususes.

„Kas seda siis tõesti nii raske on uskuda?“ küsis Meeta. „Mispärast? Kas on kergem, kui teatakse, et teine ei olegi parem?“

„Ah siis agronoom ei kavatsegi mulle hundipassi anda?“ küsis Puu, katsudes endiselt naeratada, mis tal aga täielikult ei õnnestunud.

„Kes ütleb, et teiegi ei või aus olla?“ küsis Meeta vastu.

„Noh, eks näe siis,“ arvas nüüd Puu ebamääraselt. Kuid mõni päev hiljem ta andis avalduse lahkumiseks sisse ja kolis kahe nädala pärast Tõusmelt ära, asudes töötama külas just Kaltsu Mihklile kuuluvas sepi-kojas.

Sedamööda oli lähenenud kevad.

Aprillikuu saabus soojade vihmaste öödega. Alles mõned päevad tagasi veel ühtlaselt lumega kaetud põllud tõmbusid üleöö laigulisteks. Pruunjas porine

muld hakkas end näitama kõikjalt. Veed tõttasid joosta, teed lagunesid armetult.

Just ühe sellise varakevadise päeva õhtu eel toimuski esimene tootmisnõupidamine Tõusmel. Õhtu oli kevadiselt, ent teisitigi erutav, kuigi polnud külalisi peale Pärna, keda Meeta nõupidamisele oli kutsunud. Erutus oli nakkav ja tuli mujalt, tekkis väga mitmesugustel põhjustel. Näiteks oli Kukki, vana puusepp, erutatud hoopiski teistel põhjustel kui Rennil Elts ja tema kaks tütar, Salme ja Ande. Nemad kolmekesi olid sooritanud suure töö ruumide korrastamisel. Kunagi veel pole need kolm Rennil teedelagunemise ajal nii põhjalikult põrandat küürinud nagu seda siin, millel Peeter kohe sisse astudes püüab käia ainult kikärbail. Ka Kukega pole palju teisiti. Jutt on samast suurest toast, kus ta talvel töötas. Nüüd see on oma ilmet tublisti muutnud. Vanal tagasihoidlikul mehel on isegi tagantjärele piinlik, et ta kunagi seal akna all, kus praegu seisab laud, oma tööpingi kõrvale laaste maha lükkas ja — paraku — vahel ehk põrandale sülitaski.

Pikk laud on kaetud punase riidega. Laual on raamatuid, ajalehti, muidki pabereid. Laua keskel seisab vaas, millesse on torgatud kimbuke õitsevaid pajuoksi.

Kukki ei oska arvata, millest siin täna rääkima hakatakse. Päeval ta küsis seda Andelt, aga see kas ei teadnud seda isegi või ei tahtnud tõsisemalt seletada, ütles, et küllap sa õhtul ise kuuled. Ta tuligi kohale enne kõiki teisi, istus siin ja luges natuke aega ajalehte. Alles siis olid tulnud mõned tüdrukud, nende seas ka Rennil vanem tütar Salme. Tuli Peeter ja oli vait kui sukk. Lind-Liisu vaatas mitu korda üle ukse sisse, kuid tuppa ei söandanud astuda enne, kui agroom tal julgustavalt käe alt kinni võttis ja sisse tõi.

Nüüd ta istub ahju lähedal pingiotsal, püüdes kõiki-
dele otsa vaadata, naeratusena, mis on muutmatult
ühesugune ja hea; temast pole enam töötegitjat, selle-
pärast ta tunneb end nagu ülearusena siin — on tänu-
lik, et teda ära ei põlata.

Kuid veel on keegi, ja õige noor inimene, kes täna
siin end võõrkehana tunneb. See on Helga Kangas,
kelle tööpäevade arv sovhoosis pole nimetamisväärne,
ent kes seda hoolsamini on teinud päevi külas, Mihkel
Kaltsule kuuluvas Kaera talus. See on põhjuseks, miks
teisi üha erutavamalt haarav kollektiivitunne temas
ainult piinlikku hämmeldust tekitab. Inimesi tuleb
järjest juurde, aga Helga tunneb, et tema iga uustul-
nukaga jääb aina üksikumaks, eraldatumaks. Seal
tuleb sisse Maasi ja laseb oma tihedasti pilgutlevatel
silmadel uuditsevalt ringi käia. Helgale näib, et Maasi
pilg otsib just teda, et tulla ja hakata jälle rääkima,
kui näotu see on, elada sovhoosi korteris ja käia tööl
külas.

Maasi ei jõudnud oma ringivaatamist veel lõpetada,
kui Renni Elts sisse astus, jooksusammul üle toa tüd-
rukute juurde kargas ja midagi sosistama hakkas.
Kihistati naerda. Agronoom läks hetkeks ära ja just
sellal, kui ta ülal oma toas viibis, jõudis pärale küla-
line. Maasi tõttas Pärnale vastu, aitas tal vabaneda
raskest üliriidest. Kõik jäid viisakalt vait ja tõsinesid,
ainult Lind-Liisu naeratas endiselt oma head naera-
tust. Ja ütles äkki Helgale, kes istet võtmata kavatses
lahkuda:

„Eks sa võta ka istet, hea laps.“

Helga võpahtas, kuid võttis kiiresti Lind-Liisu kõr-
vale istet, nagu oleks ta seda oodanudki.

Ning nüüd tuli Meeta tagasi. Tal oli käes pikk
paberirull, taskust aga võttis väikese neljakandilise

kella, aetas selle lauale. Kas Einar omal ajal seda kella Meetale kinkides teadis, et see kunagi mõõdab aega ühe sovhoosi tootmisnõupidamisel? Jäi nagu hetkeks mõtisklema, siis pöördus kiiresti Pärna poole:

„Tulite ometi!“ lausus ta vana mehe kätt pigistades. „See on hea.“

„Kas olete mehelt teateid saanud?“ küsis Pärn häält tasandades.

„Ei mingisuguseid,“ vastas Meeta. Ning samas inimeste poole: „Noh, kas hakkamegi peale?“

Kukk ei suutnud oma uudishimu kauem talitseda, pidi küsima, millest siin rääkima hakatakse.

„Oma töödest,“ vastas talle Meeta.

Puusepp vaikis, sest ta pidas end vanaks meheks, kes midagi ei tea. Aga endamisi ta mõtles, et tööst võiks rääkida hoopis lihtsamalt; milleks on veel vaja koosolekjuhatajat või kirjatoimetajat. Koosolekjuhataja kohale asus Maasi, kirjatoimetajaks valiti Salme, seesama, kes oli lesk, kahe väikese lapsega ja kes kogu talve igapäev mehe eest väljas oli olnud.

Aruandega tehtud tööst esines Meeta. Ta ütles, et kui võtta tööd nende ülesannete seisukohalt, mis Tõusmel ees seisavad, siis ei ole seda kuigi palju, siis on seda isegi väga vähe, kuid nii mõndagi on korda seatud. Tõstis töötajatest esile puusepa, avaldas talle kiitust.

Edasi ta jutustas üksikasjalisemalt sellest hoolest, mida Kukk oma töö juures oli ilmutanud ja mis paiguti, nagu viljakuivatise kordaseadmisel, Meetasse oli mõjunud isegi liigutavalt. Seal, viljakuivatise juures Kukk tõepoolest oli teinud oma tööd nõnda, nagu tehakse päästetöid, teades, et iga minut kaotatud aega võib minna maksma suuri väärtusi.

Vana Kukk hakkas midagi pomisema, aga Renni Elts peaaegu hüüdis:

„Seda on raske uskuda!”

Meeta oli Eltsi avameelsusega juba tuttav.

„Mida nimelt?” küsis ta kergelt kulme kortsutades.

„Noh seda, et sind ka miski asi liigutab.”

„Kuidas nii?”

Elts vastas karmilt:

„Sepa sa saatsid minema pabulate pärast, mis hobused sepikoja ette pillasid.”

Meeta, lastes pilgul ühelt teisele rännata, ei rutanud vastusega.

„Jah,” ütles siis midagi nagu meenutades, „juba oma siinoleku esimesel päeval ma hoiatasin Puud, et ta talumeestele hobuseid ei rautaks. Kuid asi ei seisa selles. Varsti selgus, et Puu plaanitses viljavargust, mitte aidast, kuhu me vilja alles hiljuti paigutasime, vaid suurtest tubadest, talvisest panipaigast.”

Koosoleku ruumis vallandus erutatud sumin, hukkamõistev Puu kavatsustele.

„Vaata seda Puud, kurjavaimu,” ütles nüüd Renni Elts ringi vaadates põlastavalt.

„Niisugune mees nagu Puu oleks pidanud kohtu kätte minema,” hüüdis Maasi pooleldi püsti tõustes.

„Tõsi, ma tunnistan suureks veaks, et ma Puud tema mustade kavatsustega kollektiivi ette ei tõmmanud,” vastas Meeta.

Nende sõnade juures Peeter vajus kõssi. Madaldudes küünarpeadega põlvedele oli tal tunne, nagu võiks talle midagi rasket selga prantsatada sellest vaikusest, mis just nüüd oli koosolekuruumi tekkinud. Meeta vaatas kella nagu oleks tal kiire, nagu oodataks teda kusagil, ent jätkas ometi põrmugi tõttamata:

„Mis puutub Puu kohtu kätte andmisse, siis siin

õnneks mõned oma töökuse ja aususega jõudsid ette Puust, tema kuritegelikest plaanidest. Ma juba nime-tasin Kukke ja võiksin nimetada veel Peetrit. Vilja-kuivatise kordaseadmine oli kahtlemata üks pakilise-maid töid Tõusmel. Kuke hool selle pakilise töö juures mõjus minusse tõepoolest liigutavalt. Ma imetlesin vanainimese kohusetunnet ja muidugi ka neid jõu-tagavarasid, milliseid ta selle Tõusme elus nii tähtsa eesmärgi saavutamisel võimeline oli välja panema. Seemne hoiutingimused olid tollal hukatuslikud seemne idanemisvõimele, seemnes peituvale elule. Kuke kirve-hoopide eesmärgiks oli nende hukutavate tingimuste kaotamine. Kuid Kukk, aga samuti ka Peeter, ei aidanud kaasa mitte ainult seemne päästmisele; on või-malik, et viljakuivatise kordaseadmise mõnepäevane viibimine ja vilja edasijäämine peahoone tubadesse oleks võimaldanud Puul oma musti kavatsusi läbi viia, tähendab, oleks soodustanud protsessi, et Puust oleks saanud aidavaras, ühiskondliku omandi riisuja, kurja-tegija. Puud süüdistades me pealegi ei tohi unustada ühte ja nimelt seda, et tema häbiväärsete kavatsuste lähtekohaks oli külakurnaja Mihkel Kalts."

Nüüd Helga Kangas langetas pilgu, noore näo häbist õhetama lüües. Külakurnaja Mihkel Kalts! Ta oli oma juured laiali ajanud, kõike, millega kokku puutus, mürgitades. Kuni viimase ajani Helga oli käinud tööl Kaera talus. Nüüd ta oma jalga sinna enam ei tõsta!

Pilk kevadtalvel tehtud ja tegemata jäänud töödele heidetud, nõupidamine läks eelseisvate ülesannete juurde. Osutus, et polnud kerge sel kevadel töödega toime tulla. Esmalt oli inimesi vähe. Ja siis oli väga palju sügisel tegemata jäänud töid, nagu osa kündigi. Kaks nädalat vaatlusalust aega seisis nende ees töödest niivõrd koormatuna, et nii mõnigi kahtles, kas

nendega toime tullakse. Maasi kartis, et nad oma kavade läbiviimiseks võtavad liiga kiire tempo — viimaks aga kevad ei jõua järele. Kui kuiva peab, võib kündi alustada plaanis ettenähtud ajal, aga kui hakkab sadama . . .

Meeta võttis rullikeeratud paberi, astus seinä äärde ja rullis paberi seinä lahti. See oli toosama Tõusme tulevaste viljapuuäedade kaart, mida Peeter Meeta juures juba kaardi valmimisel oli näinud. Kinnitanud kaardi seinäle, agronoom hakkas rääkima trusti tulevikukavadest.

„Siin on Karivärava,“ ütles ta pliiatsit kaardile asetades, „ja siit, nendest nõlvakutest jooksevad sirgetes ridades üles õunapuud, jooksevad kilomeetri, teise, kolmanda kuni viljakuivatise taha välja, või õigemini selle teeni, mis viljakuivatise tagant Uusarusse viib.“

Meeta jäi silmapilguks wait.

„Niisiis,“ jatkas taas, pliiatsit uuesti kaardile lähendades, „me jõudsimel viljakuivatise taguse teeni. Astume emapuuaiast tulles sellest teest üle ning olemeegi jõudnud Tõusme marjakasvatuse aladele. Juba mõne aasta pärast peahoone esine põld kujutab endast ainsat marjaaeda viieteistkümne tuhande põõsaga.“

Maasi jälgis kasvava ärevusega, kuidas pliiats agronoomi käes libises üle kaardil märgitud tee ja sealt, peatumata punakal viirutisel, millega oli märgitud teeäärne põlluriba, uuesti edasi nihkus roheliste sõõrikestega kaetud kaardiosale. See siinpool teed siis kujutas endast hiigelsuurt marjaaeda, too teispool teed, samuti roheliste sõõrikestega kaetud kaardipind, pidi tähendama viljapuuäedasid. Aga mida tähendas see punaste joontega märgitud kitsas põlluriba seal tee ääres? Kas agronoom tõesti teadis, et see teeäärne põlluriba kasvatas umbrohtu, eriti aga paiselehte hul-

lemini kui ükski teine põld Tõusmel? Kust võis ta seda teada? Kes talle rääkis? Ei, aga ega siis ometi umbrohtusid ei kanta aianduskaardile.

Maasi ootas, ent agronoom rääkis kõigest muust, mitte ainult sellest punase viirutisega kaetud põlluribast. Nagu selgus, polnud see ka aedvilja kasvatus ala. Viimaks Maasi küsis.

„Tõsi, selle ma pidingi unustama,“ vastas Meeta. „See punane viirutis märgib ära meie tänavukevadise puukoolikülvi.“

„Tänavukevadise?“ küsis Maasi.

Sellest silmapilgust peale Maasi vaatas punast viirutist kõige mitmesugusemate tunnetega. Veel enne kui ükskõik millised viljapuud, tõuseb paiseleht, läheb kiiresti lopsakaks ja lämmatab tõusva külvi. Tal oli veel imehästi meeles, kuidas see umbrohi eelmisel aastal hõredaks jäänud kõrsviljas lokkas. Selle pildi ta mällu oli surunud elupõlise põllutöölise loomupärane umbrohu vihkamine, meelekibedus näha seda lokkamas. Ning seesama meelekibedus valdas teda nüüdki, kuuldes, et sellele teeäärsele põlluribale kavatsetake külvata õunapuud. Ta tundis kohe, et peaks agronoomi selle põlluriba suhtes hoiatama; tehku sellega mis tahes, pangu kartulisse või külvaku sinna midagi muud, ainult mitte õunaseemet. Samas see aus kavatsus aga rauges, asendudes tuima kinnisusega: las katsuvad, kui kerge on hakkama saada. Mis hoiataja ongi tema, lihtne põllutöeline; hakkad ütleva, pahandavadki viimaks; eks nad ise tea, need õpetatud aiandusteadlased ja agronoomid.

Arutati juba ammugi kahe eelseisva nädala töid, aga Maasi pilk kippus aina peatuma punasel viirutisel, mõtted tegelesid umbrohuga. Nagu poole kõrvaga ta kuulis seda, kuidas arutati kartulikuhjade lahtivõt-

mist, õigemini seemnekuhjade läbivaatamist. Sõna palus seltsimees Pärn. Tema sõnavõtt oli lühike. Ta hoiatas inimesi siin oma tööjõudluse ülehindamise eest, sest tänavu see töö on aegaviitvam kui kunagi varem, kuna kõik haiguskahtlased ja mädanikuhaiged tulevad piinliku hoolega kõrvaldada, et tõkestada saksa okupantide poolt sissetoodud kartulimädaniku levikut.

„Siis paneme selle töö peale juba rohkem päevi,“ soovitas Renni Elts.

„Ka hoolsat tööd võib teha kiiresti,“ hüüdis hääl Lind-Liisu kõrvalt. Maasi kiskus end lahti mõtlemisest umbrohule, jäi kuulutama ja vaatas ringi. Hüüdjaks osutus Helga Kangas. See oli imelik, et just Helga ja just selles mõttes vahele hüüdis. Teisedki pöördusid Helga poole imestunult. Ning Renni Elts hüüdis imetlevat tooni tahtlikult kõrgele kruvides:

„Vaata, kust meie tagasundija tuleb. Helga! Eks sa näe kubjast! Aga omal kõlbab ainult külas hallparuneid orjata!“

Helga mõistis isegi, et oli mõtlematult talitanud. Muidugi, see hüüe lipsas tal poolkogemata üle huulte, tekkis sellest, et ta siin just äsja oli otsustanud mitte enam külasse tööle minna. Helga vaikis ja vaatas maha, kuid nagu mitugi korda varem, hakkas Lind-Liisu teda kaitsema. Ta ütles:

„Mis asja te temast nõelate; olge talle parem abiks, sest ta on töö peale hakkaja inimene.“

„Kui on hakkaja, siis näidaku oma hakkamist meile ka,“ vastas Elts porinal.

Korraks Helga mõtles püsti tõusta ja oma otsuse siinsamas teatavaks teha, ütelda, et ta mõistab nüüd isegi, kui näotult ta seni on talitanud ja et ta praegu ei hüüdnud vahele sugugi mitte selleks, et kedagi ärrida.

tada, oma hüüdega siin teistele laitust avaldada. Mõtles nõnda, otsis juba sõnugi, et seda ütelda, siis aga arvas, et parem on kõike seda tõendada tegudega, tööga, kogu oma edasise ülalpidamisega. Tuleb aeg ja nähakse, et ta täna sugugi ei kelkinud.

Näis, et töö kohta oli kõik ära öeldud. Lõppeks seltsimees Pärn võttis taas sõna. Ta kinnitas, et oli tulnud sellele tootmiskoosolekule suure rõõmuga, sest selle koosolekuga tähistatakse Tõusme elus uue aja-järgu algust. Ei alga mitte ainult kõige selle ülesehitamine, mis kolmel saksa okupatsiooniaastal lagunes, vaid siin rajatakse nüüd palju uutki, Tõusme tingimustes palju enneolematult suurt.

„Selle nõupidamise kestel agronoom kinnitas siin kaardi seinale. Sõda ei ole veel lõppenud ja oleks täiesti loomulik arvata, et see on sõjakaart, võib-olla Berliini lähiste kaart, kus Punaarmee praegu oma võidukaid lahinguid lööb. Kuid te teate, et see pole sõjakaart, et see on rahu ja ülesehitava töö kaart.“

Ta oli vaḡa mehe kohta rääkinud natuke liiga tõtates, natuke liiga suure õhinaga. Tekkis lühike paus. Ning see oli Peeter, kes kõneleja hingetõmbust ära kasutades esimesena hakkas käsi plaksutama. Temale järgnesid teised.

„Võidukas rahu ei ole enam kaugel,“ algas Pärn, ent ei saanud kaugemale.

Käteplaksutuste kestel Ande vahetas kiiresti istekohta, tuli ära tüdrukute seast, võttis istet puusepa kõrval, talle vaimustatult midagi hüüdes.

„Rahu tähendab elu ning õnne inimsoole,“ ütles kõneleja lõpetades. „Ja maailm võib uhke olla, et tal nüüd viimaks ometi on armee, kes võitleb rahu eest.“

Iga päev lendas kosklapaar tiigi ääres kasvavate paplite kohal, tiirutas sageli ümber viljakuivatise korstna, sellele vahetevahel istumagi jäädes, nagu sobiks just see kõige paremini neile pesakohaks ja lendas siis jälle ära, jõe poole.

Peeter Abi oli viimasel ajal väga sõnakehvaks muutunud. Ta vaatas linnupaari ja mõtles oma perekonnale, kellele ta oli kirja saatnud, nüüd vastust oodates.

Kevad arenes omasoodu ja esimene puukoolikülv Tõusmel seisis ukse ees. Maa vajas veel mõned päevad taHENemist ja siis võis talle peale minna üks-kõik missuguste tööriistadega. Ent missugused tööriistad nüüd kevadel võtavad välja paiselehe, mõtles Maasi. Mida päev edasi, seda vähem umbrohi talle rahu andis. Ta oli agronoomiga külvist juttu teinud ja teadis, kuidas ta kavatseb sel kevadel puukoolikülvi alla minevat põldu harida. Muidugi, sealjuures Meeta tunnistas ka ise, et õigem oleks olnud seeme juba varakult külvata lavadesse ja siis tõusmed, samuti varakult, kevadisel niiskusperioodil, põllule pikkida, kuid see moodus nõudis aega ja tööjõudusid suuremal määral kui sel kevadel võtta oli. Niisiis tuli leppida sellega, et külvatakse päris tavalise künni ja äestamise varal ettevalmistatud põllule.

Maasi teadis, et paiselehte säärase harimisviisiga ei hävitata. Ta peaks agronoomi tingimata hoiatama. Kui ei ole aega, inimesi või ka tööriistu, et põhjalikumat harimisviisi läbi viia, siis lasku külvata parajasti kasvõi mujale, sinna, kus on selgem muld, pinnas kerge mini haritav.

Üldse ta ei uskunud nendesse suurtesse plaanidesse,

millest siin räägiti. Need tundusid talle seda vähem teostatavatena, et trust veel tänini polnud suutnud muretseda kastekannusid, kõnelemata siis muust suu-remast. Jah, ei olnud isegi kastekannusid! Need Tõusme pidi saama nagu muugi varustuse Uusaru kaudu, aga kui läksid Uusarust küsima, siis muudkui lubati, et varsti saab. Oli lubatud ja lubati lahkesti edasigi, aga ei lahkuse ega lubadusega polnud midagi peale hakata, kui seisid taimelavade päikese käes jälle kuivaks tõmbunud muldade ees. Mis teati sellest trustis või mis häda oli sellest direktoritel! Pealegi oli kuulda, et Uusarus oli olnud direktorite vahetus.

Nii mõnikord Maasi mõtles suure meelekibedusega. Lugu tundus olevat seda sandim, et just tema hooleks oli jäänud kogu Tõusme taimekasvatuse. Nüüd võta kätte ja mine karjamaale, lõika kimp kadakaid maha ja hakka taimelavasid kadakavihaga kastma.

Esiialgu see oli ainult kiuslik mõte, millega Maasi nagu tahtis välja naerda trusti, eriti ta suuri plaane; vaadake kõik ja pange imeks: suure trusti majapidamises kastetakse taimi kadakavihaga. Kiusliku tagamõttega ta rääkis sellest Meetalegi, kelle suhtumine asjasse oli aga hoopis isevärki — ei näinud solvuvat ega muretki tundvat, vaid ütles rahulikult, naeratades:

„Jäägu pealegi see au meile — Tõusme puukooli-rajajaile.“

„Vaata, kus tema seda au omale otsima ei lähe,“ mõtles Maasi. „Ja see puukool ning selle rajamine. Rajamine!“ Ning Maasi mõtted olid jälle umbrohu juures, kujutlus nägi teeäärsel põlluribal lokkamas paiselehti.

Tõusme maad olid andnud alati kõrgeid teravilja-saake ja juba sellepärast Maasi pooldas rukist ja nisu. Ja sellepärast ta arvaski, et puuviljanduse arendamine

Tõusmel on vaid suur eksitus, millele valitsusvõimud ükskord ise lõpu peale teevad. Mõteldagu ise: Tõusme põldudele varsti ei külvata enam teravilja! Mida sealt siis lõigatakse? Tehakse tühja tööd, mis midagi ei anna. Ainult tööd, ainult tööd — seda saab teha. Kui tõuseb rohi, kui paiselehtede vahelt hakatakse otsima õunapuu tõusmeid, siis anna naistele suurendusklaasid kätte ja saada sinna kogu Tõusme vägi.

Oli häid silmapilke, mil Maasi oma vimmasest meeleolust võitu sai. Siis ta mõtles ausalt, et läheb hoiatab Meetat, et ta peab seda tegema, et see on koguni ta kohus ja et ta oleks pidanud seda tegema kohe esimesel tootmisnõupidamisel. Mis oli Meeta talle teinud, et tundis vahetevahel kahjurõõmu, kujutledes, kuidas ta raskustega maadleb, äparduste ees seisab. Meeta oli niisamasugune trusti töötaja nagu tema, Maasi, isegi. Kas kaotab siis agronoom rohkem kui külv nurja läheb või on tal lootusi asja kordamineku puhul rohkem võita. Üldse, kes oli nüüd kasusaaja või kahjukannataja? Kes oli peremees? Kes oli see „tema“, need „nemad“, too „keegi“, kellega Maasi siiani mõttes peremeest oli asendanud. Uhel päeval too kauge, ebamäärane ja võõras hakkas omandama ilmet, muutus lähedaseks, sai nime — peremeheks oli nüüd kogu rahvas, olid kõik, oli Maasi ise. Ent ta ise oli siiani olnud halb peremees, oli kõrvalt vaadanud, mõnigi kord vimmaselt, polnud nagu tahtnudki peremees olla.

Päeval, mil see talle enam-vähem selgeks sai, ta tundus endale rumala mehena. Kunagi ta polnud kogunud oma rumalust veel nii selgesti. Ning sel päeval omandas kiuslikuna sündinud mõte terve sisu — Maasi tõi karjamaalt tõepoolest kadakaviha ja hakkas külviseid piserdama. Viht vihaks ja kadakas kada-

kaks, peaasi, et töö saab tehtuks, asi aetuks. Ainult au! Seda Maasi ei mõistnud, mis au siin ikka võib olla. Piserdas kadakavihaga taimelavasid ja vaatas hoolega ringi, kas keegi ei tule. Häbenes, ei tahtnud, et võõrad peale satuvad, näevad, hiljem sellest jutustavad kahjurõõmsalt ja laialt. Ei ole midagi väiklase- mat, põlastavamat, vastikumat kui selline kahjurõõm. Seda võivad tunda ainult vaenlased. Mihkel Kaltsule see oleks alles suutäieks. Aga... Ning Maasi lakkas mõtlemast otsekui julguse puudumisest tõele ausalt otsa vaadata. Aga, mõtles ta end kogudes edasi, toot- misnõupidamisel ja mitte ainult seal, vaid alles mõni päev tagasigi sa ise tundsid säärast põlastavat kahju- rõõmu, mõeldes, et tõuseb paiseleht ning lämmatab esimese puukoolikülvi. See on ometi tõsi, et sa seda tundsid? Kes sa olid siis, mis? Kas sa olid peremees? Ei, sa ei väärinud isegi halva peremehe nime; sa olid... vaenlane, iseenese vaenlane.

Maasi mõtles sellele masendustundega. Otsustas käituda heaperemehelikult ning läks juba samal õhtul agronoomi juurde, hakkas vestlema senisest usaldus- likumalt. Polnud raske viia juttu eelseisvale külvile. Kui räägiti juba sellest, siis Maasi lausus:

„Teie ei tunne seda maad. Sel ülemisel osal pole viga, aga altosa, kuigi ta muidu rammusam on, kas- vatab niisugust umbrohtu, et hoidku kohe.“

„Missugust?“ küsis Meeta, olles üllatunud eeskätt Maasi uuest toonist.

„Pole teda viimastel aastatel õieti haritudki,“ jat- kas Maasi. „Mina tean, ma olen ju siin elanud, kõik need aastad. Umbrohtu see kasvatab mitmesugust, kõige hullemini aga paiselehte.“

Sellest rääkides Maasi muutus üha südamlikumaks. Oli heitnud ära oma sunnitud ametlikkuse. See moon-

dumine toimus niivõrd Meeta silmade all, et rõõmustus rohkem mehega toimuvast murrangust, kui ta nõuandest. Ning ta lausus, rõõmsalt pead noogutades, nagu oleks teine talle kesteab mis häid sõnumeid teatanud: „See on tõepoolest kuri umbrohi... Ja minul polnud aimugi, et ta just sellel põlluribal pesitseb.“

„Kus teie seda võisitegi teada,“ vastas Maasi ägedasti silmi pilgutades. „Kui nüüd ehk jätame selle külvi sel kohal hoopiski katki — ma mõtlen, et kui ei külvakski sellele altosale.“

„Kui ei külvakski sellele altosale,“ kordas Meeta mõtlikult. „Ei,“ otsustas siis, „sinna me just peamegi külvama — see on niiskem ja külviks kõigiti kohasem.“

„Seda see paiselehtki sealt otsib,“ ütles Maasi, ja kuna Meeta ei vastanud kohe, arvas: „Eks ta ole nüüd halb sellepoolest, et tööd on ette kindlaks määratud — maa käsitsi harimist pole ette nähtud.“

Meeta arvas, et see peaks end korraldada andma. Ja andiski.

Aprillikuu viimane kümmepäevak algas hoogsa maa-harimisega. Tuli nii mõnigi pakiliseks arvatud töö kõrvale jätta ja kõik inimesed põllule viia, moodustades midagi lööksalga taolist. Ning neil päevil Tõusme põllul toimus see, mis ühistööde juures toimub tavaliselt, seda kindlamini aga, mida üksmeelsemalt inimesed tehtavast tööst on haaratud — kõik hakkasid elama nagu ühte elu, õigemini iga üksiku ühisest tööst osavõtva elu muutus nii oma muredes kui rõõmudeski kõikide vahel jagatavaks.

Meeta märkis, et selle umbrohuvastase lööksalga keskel ei tulnud nähtavale enam seda eraldavat külma suhtumist, millega Helga Kangas esimestel päevadel vastu oli võetud. Siin ei kostnud neid etteheiteid, nii

tavalisi kartulikuhjade juures, et Helga ainult enesest lugu peab, teiste tööd ei hinda, et ta on kiitleja. Siiski ta oli ainus, kes selgi päeval veel teatud eraldusjoone taha jäi, kellesse suhtuti ettevaatlikult, mitte nõnda nagu Andesse või Peetrisse.

Peeter Abi, nii vaikne ja sõnakehv, kisti lagedale oma rõõmsate lootustega alustada jälle kooselu perekonnaga. Ka Ande muret, kelle rasedus just sel päeval üldiselt teatavaks sai, oleks võinud nimetada rõõmsaks lootuseks, kui talle keegi oleks öelnud, et Ants, ta väljavalitu, sõjast tagasi tuleb. Peeter oli saanud kirja tütrelt. Teda näägutati kaua, naljadega ja norimistega, enne kui ta tunnistas, kellelt see neil päevil saadud kiri on. Ent olles kord niikaugel, ta rääkis rohkem kui talt küsiti. Tütar oli kirjutanud hulga aja tagant, või mis ta räägib! — hulga aja tagant ta oli saanud kirja, kuid tütar kirjutab talle esimest korda. See ongi selle kirjasaamise suur ja pidulik külg. Rääkides sellest Peetri jutt muutus rõõmust kiireks ja pudisevaks. Vaata, mis maailmas kõik ei juhtu: tema Vaike juba kirjutab! Tervitab ja teatab, et on saanud suurelt vennalt armeest kirja. Lubab vaatama tulla. Sõnu, neid muidugi aitas ehk ema ritta seada . . .

Hoopis teisiti sai teatavaks Ande saladus. Selle reetis silmatorkav tähelepanu ja hool, millega naised-teadjad teda ümbritsesid. Kes teab, vahest oligi selle hoole kõrvaleesmärgiks saladuse päevavalgele toomine. Ande oli kartnud, et see on raske silmapilk, aga nüüd ta ei võinud ütelda, et tal sellest kuidagi raskem oleks hakanud. Kuid hoopis kergem hakkas tema emal, vanal Eltsul, kes tööd lõhkudes aina kuulatas, kuidas üks või teine sellesse teatesse suhtub. Vana Elts kuulatas, aga midagi halba ta just ei kuulnud, ainult kor-raks keegi nimetas sõdurileske. Arusaajad pidid ise

mõistma, et see Ande pihta käis. Ning Elts, harki jõuliselt mulda vajutades, küsis porinal:

„Kes ütleb, et ta lesk on?“

Keegi sellele ei rutanud vastama. Tekkinud vaikus jäi püsima hulgaks ajaks, mille kestel oli kuulda harkide ja labidate energilist klõbinat.

„Ei, elu peab olema,“ ütles viimaks Maasi, vaikust katkestades.

„Eks ole,“ sai Elts sellest nagu hoogu ja toetust ning jatkas valjuhääleliseks muutudes, nagu tahaks ta üht osa sellest hoost ja toetusest ulatada tütrele, kes seal Peetri ja tüdrukute vahel enam hulgal ajal polnud silmi üles tõstnud, sõnakestki lausunud. „Muidugi elu! Ikka elu!“

„Või mis sa mõtled sellestki tööst muud tulevat kui elu,“ arvas Peeter. „Kaevame, siis külvatakse. Seltsimees juhataja?“

„Mis on, Peeter?“

„Kui palju loodetakse õunapuid sellest külvist?“

„Vahest kaheksakümmend tuhat.“

Hetkeks harkide klõbin vaikus. Siis ütles jälle Peeter:

„Kas sa kuuled, Ande! Kaheksakümmend tuhat elu tõuseb mullast, mida me praegu kaevame. Meel läheb rõõmsaks, kui mõtled sellele. On aeg sinulgi pea püsti ajada, piiga.“

Ja Elts, kes Peetrit kuulates oli unustanud isegi hargi sinnapaika, ütles jälle:

„Eks ole! Ega sa enneaegu nutta tea. Ja kui ongi sedamoodi, et Ants peaks surma saama või jääb muidu tagasi tulemata, eks ta, see laps ikka, ole sulle eneselegi siis asjaks. Kuulsime alles praegu, kuidas Peeter oma tütrest rääkis: tuleb siia teda vaatama — isal nagu teine elu sees.“

Jälle klõbisesid hargid ning teeservale kogunes üha rohkem umbrohujuurikaid. Päike kuivatas neid armutult, aga inimestel olid higist märjad mitte ainult näod, vaid ka särgid ja seljad.

6

Peatselt pärast direktorite vahetust sai Meeta uuelts direktorilt korralduse ilmuda Uusarusse. Uhel ennelõunal ta asus teele jalgsi, sest kevadiselt porine külavahetee oli vankrile läbipääsmatum kui jalakäijale.

Tõusme ja Uusaru vahet oli umbes kaheksa kilomeetrit. Tee kulges nurmede ja heinamaade vahelt käänuliselt ning loogeldes, läbides kolmandal kilomeetril väikese, kuid vana küla, mille hooned, ridastikku ühelspool teed, olid otsekui vajunud madalaiks paksu õlgkatuseid katva samblakorra all.

Harvades, tee ääres salguti asuvates kaasikutes, võsades ja alles luitunud kuluga kaetud heinamaadel lainetas pisijärvekestena vesi, mida tuul veeretab ühest äärest teise, nende põhjast järjest nagu külmemat ja tumedamalt sinist tooni välja rullides. Uldiselt metsavaene maastik oli Uusaru ümbruses seda eriti. Kiilja katusega peahoone ümber koondunud kobar majapidamishooneid paistis teekäijale kätte juba kaugelt, ahvatles minema silmalt, ent tee aina lookles...

Uusarus Meetat ootas ebaõnn: direktorit ei olnud kodus. Raamatupidaja Puhm näis olevat tööga kooramatud ja Meeta läks kohe välja, otsides üles aedniku, vana mehe. Pikk rida taimelavasid plangu ääres haljendas klaasi all. Plangu najale oli tõstetud uusi, alles pleekimata õlgmatte, mis polnud veel minetanud oma värsket lõhna. Ent vaatamata sellele näis vana mees ometi tudasena.

„Teie elate siin päris jõukalt,“ lausus Meeta. Ning õhku tugevasti ninna tõmmates: „Mis? Teil on olnud mattide punumiseks isegi tõrvanööri?“

„Neid asju ajas direktor Marask,“ vastas vanamees, avades kasvumaja ukse, millest ta sõnadele hoovas vastu lämmatavat, otse lõunamaist soojust. Sees ta võttis riiulilt oma tubakakarbi, küsides:

„Kas olete avamaale midagi juba külvanud?“

Hakkas toppima piipu, sõrmede algul vilkaid liigutusi meelega aeglustades. Ning vastust ära ootamata mainis luuviljalisi, mis neil Uusarus esimestena tuleb avamaale külvata.

Meeta hakkas rääkima oma muredest võib-olla pisut kärsitult, liigselt tõtates. Vanamees suitsetas ja vaatas maha. Ta oli omaltpoolt vestlust niivõrd kitsi toetama, et Meeta lõppeks nagu kohkus, hakkas kahtlema, et see vanameest ei huvita. Ent ta eksis, sest niipea kui ta nõnda kaheldes vaikis, pani vanamees piibu taskusse, lausudes:

„Muidugi võib trust suurelt ja laialt ette võtta. See on midagi muud kui oli vanasti meie, eraaednikkude töö. Ma ei räägi sellest, et me siis töötasime sageli poolpimesi kobades, elu lõpuks aga siiski suure hulga häid kogemusi omandasime, et siis selle suure praktika kaga koos hauda minna. Vähe, mis sellest noortele sai edasi pärandatud. See, kes nende väikeste, muttidena töötavate eraaednikkude arenemist silmas pidas, sai järgmise, väherõõmustava pildi. Kusagil linnas, linnakeses, alevis või jaama läheduses asub aednikuna väike sele maalapile, enamasti heinamaale, töötama keskeline või alla keskea mees. Esialgu tal on mõnikümne lavaraami, siis väike kasvumaja. Kümne aasta pärast ta klaasi pindala võib-olla on kümnekordistunud. See on ta ettevõtte õitseag, mees ise on umbes

viiekümnene, kuid enam või vähem juba vimmas, maa hakkab teda oma poole kiskuma. Ja veel kümmeviisteist aastat! Mis te siis näete? Jalgrajad hakkavad juba rohtuma, kasvumaja on sisse vajumas; elu sel aianduskrundil kuidagi veel hingitseb. Uhesõnaga, te näete umbes samasugust pilti nagu kakskümmend viis aastat tagasi, ainult selle vahega, et mees on nüüd tuda, ta reast väljalangenud lavaraamid pehkivad aga virnas kusagil kuuri all." Vanamees ohkas ja hakkas uuesti piipu toppima. Kui oli selle täis saanud, siis jatkas:

"Mina, vana mees, ei jää siia kauaks. Marask käis peale, kuid... ega ma poleks tulnud, kui ma oleksin teadnud, et läheb sedamoodi."

"Kuidas nimelt?" küsis Meeta.

"Et teda ennast siia kauemaks ei jätkunud."

"Tema tervis siis ikka ütles üles?"

"Selle, nagu paljud, jättis temagi hitlerlaste koondu slaagrisse. Lootis ise ja teisedki uskusi, et suvel tuleb paranemine, aga siis see verejooks viis mehe sanatooriumisse." Vaikis ning lisas siis: "Nüüd meil on uus direktor. Kas te olete juba tuttavad?"

Meeta nägi uut direktorit tundi pool hiljem. Raamatupidaja Puhm tuli kasvumajja ja kutsus teda kantseleisse — direktor olevat koju jõudnud.

Direktor Kiilmees oli pikka kasvu, kondisevõitu, eriti näost, mis, kuigi kõhn, oli siiski punetav. Ta rääkis kiiresti, esitas palju küsimusi, suhtudes vastustesse silmatorkava huvivaesusega. Kahetses, et ei olnud veel Tõusmele saanud ja hakkas siis, sattudes aegamööda üha ladusamasse jutuhoogu, ennast iseloomustama. Nimetas end natuke ehk liiga käreteks meheks, ent tema käredus ei tulevat mitte pahatahtlusest. Jah, ta armastab vahel ragistada, kuid see läheb peatselt

mööda, niipea kui närvid järele annavad. Ei, tõepoolest, mitte ta iseloom, vaid ta närvid — paraku — on halvad.

„Aga miks on minu närvid halvad?“ küsis ta, asudes arendama oma teooriat. „Inimesed näevad, et nad mul enam suured asjad ei ole, aga miks nad mul halvad on, seda ei tule küsima keegi. Tulge küsige. Ja mina vastan teile, et nad on mul halvad sellepärast, et ma olen aus inimene, et mul on kohusetunne, et ma kõike südamesse võtan.“

Ta käsitas seda teemat põhjalikumalt, sõtkus laiemaks.

Meeta kuulas viisakalt, oodates, millal direktor hakkab rääkima asjast.

„Näiteks ma tulin siia,“ ütles Kiilmees lõppeks näidete juurde asudes. „Lehmad on uppumas sõnnikusse, põhud aga otsakorral. Kas te arvate, et see mu närvidele head ütleb. Õnneks näitavad raamatud, et Tõusmel peaks olema põhu ülejääke. Kuidas on, seltsimees... seltsimees Kriistal, kas teid saab põhkudega pigistada?“

Seda öeldes, nagu võiski oodata, Kiilmees ei vaadanud otsa Meetale, vaid pöördus raamatupidaja poole, üht silma peaaegu kuni sulgemiseni kinni pigistades.

„Põhku Tõusmel peaks jätkuma,“ vastas Meeta, kohe aga lisades: „Tee paraku on veoks praegu kõlbmatu.“

„Mis te räägite!“ hüüdis Kiilmees, äkki kahe pärani avatud silmaga Meetale otsa vaadates. „Tee ei pea kedagi. Uusaru ja Tõusme vahet on seitse-kaheksa kilomeetrit. Kas see kellegi maa on?“

„Koormatega?“ küsis Meeta ettevaatlikult.

„Noh, mis siis, et koormatega,“ pahvatas Kiilmees.

„Punaarmee tungib tuhandeid kilomeetreid edasi. Ei tee ega ükski pagan pole takistanud ka järelevedu. Ja teie räägite sellest mõnest kilomeetrist!“

Kiilmees tõusis, käis mõned korrad nagu midagi meenutades mööda tuba, istus uuesti ja ütles:

„Peale puukooli tuleb meil Tõusmel rajada veel mesila, kahesaja viiekümne taruga. Hjaa! Kakssada viiskümmend taru. See on alles ikka kari. Ei, kari ikka päris sõna tõsises mõttes, kui arvestada, et säärase tarude hulga juures tuleb mesilastele külvata oma paarikümne hektaarine karjamaa, mee karjamaa. Hjaa, seltsimees Puhm, edespidi tuleb meie raamatupidamisel tegemist teha ka selliste arvudega. Mee kogust märgitakse tonnides. Muide, kahekümne hektaarisest mee karjamaast peaks rääkima mõnele talumehele, et näha, mis näo ta õige teeb. Külva aga mõne mehe talukoht ainult meetaimi täis, lase keerispeal või valgel mesikul kasvada kuni ta saab õitsenuks, ära niida teda heinaks, haljasväetiseks ega siloks. Hjaa, see nõuaks talupojalt aga külma südant. Minu isa näiteks ei raatsinud meetaimi külvata isegi koduaeda, kõnelemata põllust.“

„Niisiis teie olete ka põllumehe poeg,“ tähendas Meeta, et midagi ütelda.

„Minu isa oli . . . pops . . . päris põllumeeste kõrval,“ vastas Kiilmees. „Muide, siin käis neil päevil üks talumees, kes kunagi kah on mesilasi pidanud, nüüd aga oma tarud tahaks ära müüa. Need seisvat tal juba aastaid tühjalt. Ma ei tea, tarusid peab muidugi nägema, aga ma arvan, et me seda võimalust peaksime kasutama. Asjata oleks loota, et trust meile tarud kätte saadab. Ennem võib juhtuda, et ühel päeval saadetakse kätte sülemid. Kui oleme ettevalmistamatud, siis pane kuhu tahad.“

„Nii hulluks see asi küll ei kujune,“ arvas Meeta. „Meie loodame tarud valmistada ise, Tõusmel.“

„Või nii! Loodate, aga veel pole alustanudki. Ja siis: kas teil on kuivi laudu?“

„Tarut viisteist-kakskümmend teeme valmis.“

„Teil on kuivi laudu!“ hüüatas Kiilmees uskumatult, imestunult. „Siis need sakslased olid ju päris head peremehed — kuivatasid meile lauadki valmis, et poisid, muudkui kloppige aga tarud kokku. Meil siin Uus-arus pole kuiva laua juppigi rohkem kui see sülla-pikkune kaselaud, mis ma täna puutöötoas nägin. Sellegi puusepp oli aiste ja muu koli taha ära peitnud. Hjaa, nii et kui ka ema või isa ära sureks, siis mata maha kuidas tahad.“

„Oma kuivad lauad me leidsime vana aida materjalide seast,“ vastas Meeta.

„Tõsi, ma kuulsin, et te olete seal midagi ära lammutanud.“

„Lammutanud? Ei, meil polnud enam midagi lammutada,“ ütles Meeta. „Seda olid teinud need „head peremehed“ — sakslased.“

„Mis asja nad tast niisama jumalamuidu lammutasid — see on ju ka töö.“

„Ahju kütmine on ka töö, aga seda ei tehtagi jumalamuidu.“

Kiilmees heitis Meetale terava pilgu, siis ütles:

„Muidugi, seda muidugi. Aga mis puutub tarudesse, siis mina küll soovitaksin . . . Noh, võiksid lihtsalt kasvõi tagavaraks olla. Minge vaadake üle, see on seda lihtsam, et mees elab Tõusmel, just teie külje all. Kas ta teile pole käinud rääkimas?“

„Ei,“ vastas Meeta. „Mis ta nimi on?“

„Ütles küll, aga ei jäänud meelde. On niisugune lühike ja paks mees, põsk pisut pungis, nagu tuult täis.“

Noh, kas te siis oma naabreid välimuse järgi ei tunne? Ei. Oodake, oodake, ta nimetas oma kohanimegi. Mis ta nüüd oli? Kaera? Jah. Kaera."

"Mihkel Kalts," ütles Meeta.

"Just," kinnitas Kiilmees rõhuga. "Kas te tunnete teda?"

"Vähe küll. Suurt juttu ei ole olnud, aga kui Tõusmelt läbi sõidab, siis hõikab tere."

"Nojah, astuge siis Kaerale sisse ja vaadake tarud järele. Nagu ma juba ütlesin, võiksid tagavaraks olla. Nagu ma pealegi mäletan, oli mees tarusid nõus ka ajutiselt kasutada andma. Küll te siis ise kuulete."

Meeta nõustus Kiilmehega. Kui tarud vastavad nõuetele ja hindki pole kallis, miks neid mitte osta. Ta arvas, et uute valmistamise võiks pakiliste töödega koormatud kevadelt talvele lükata. Ning juba samal päeval, kohe Uusarust tulles, ta läks Kaerale. Kurja koera pärast peremees tuli Meetale väravasse vastu. Seisis nüüd harkisjalu ja rääkides pühkis agarasti vurrusid, kord ühele, kord teisele poole. Jah, ühel päeval linnast tulles ta tõepoolest oli Uusarusse sisse astunud, oli rääkinud nendest tarudest direktorile.

Selgus, et kunagi värvi näinud tarud olid riita laotud vastu aida otsaseina. Juba esimene pealiskaudne pilk tarudele ütles Meetale, et siit polnud midagi osta ega müüa.

"Noh, kuidas on?" küsis peremees. "Näete isegi, et nad on kaunis uued, terved, päris terved kohe, nii seest- kui väljastpoolt."

"Terved küll, aga . . . Kui palju teil neid siin on?"

"Tükki kuusteist."

"Mõõtudelt erinevad," ütles Meeta, ning lakkas tarude vastu huvigi tundmast, küsides kohe: "Mispärast nad teil välja surid?"

Mihkel Kalts ajas põsed pungi.

„Kuidas surid?“ küsis ta.

„Miks te ise mesilasi ei pea?“

„Sai soetatud, et pidi teistest ei tea missugust tulu saama, aga ega need pole siis kellegi loomad — vaata et võtavad veel hinge välja, sul enesel või loomadel ka. Naabervallas nõelasid peremehel kaks hobust surnuks.“

„Pole usutav, et teie — arguse pärast ei pea mesilasi,“ ütles Meeta, võideldes pealetikkuva naeruga.

„Noh, mis te siis arvate?“ küsis mees altkulmu põrnitsedes.

„Teie mesilas puhkes taud,“ ütles Meeta.

Selle Mihkel Kalts laskis kõrvust mööda, kuna see oli temale ebameeldiv tõde.

„Ei saagi siis kaubale,“ arvas mõminal. „Või olete haavunud, et ma teie jutule ei tulnud, et naabrid küll, aga näe, läks Uusarusse direktori jutule. Ei toeta nüüd sellepärast, mis?“

„Rumalus,“ ütles Meeta. „Jääme terveks, naaber.“

„Nii järsku ikka,“ pidas kinni Kaera peremees. „Ega kodu jänes pole, et ära jookseb. Ja pahane ei maksa minu peale ka olla, et ma teie sepa üle võtsin. Vähe-malt räägitakse nõnda, mõned külas ajavat niisugust joru, aga mina ei saa sest jutust arugi. Kuidas mina ta üle võtsin? Mul see majahütt seal teenurgal seisis ammust aega tühi ja tema tahtis tulla — kuidas sa siis ära ütled, kui inimesel on naine-lapsed kaelas. Annad talle heast meelest ulualuse, aga nüüd: võttis üle! Mis mina temaga tegema hakkam: ei tea kui kauaks omalgi seda kindlat jalgealust enam.“

„Mis selle jalgealusega siis lahti on?“

„Eks ta ole, nagu ta on,“ vastas Mihkel Kalts põiklevalt. „Näe seda meie rahvastki — kange isamaa-

armastusest laulma ja väljarändama. Klike ajal neid läks siit Brasiiliasse karjakaupa kohe. Või neid omal ajal siit vähe Kaukaasiasse ja Krimmigi läks. Nüüd on Krimmi tee jälle lahti ja mis imet siis ikka, kui minagi ühel päeval oma seitse asja kokku panen ja Krimmi põrutan enne kui... Hmjah, enne kui see kartulipuskar Kaltsu Mihkli hinge välja võtab. Siin joo raiska, külmeta pikad talved, aga seal puha päike ja viinamarjad... Või hakkate nüüd siin Tõusmel ka viinamarju kasvatama?"

"Tuleb aeg ja hakkame meiegi neid siin kasvatama," kinnitas Meeta.

"Ja-jah, rahvas räägib," arvas Kaera peremees meelitavalt, kuid endiselt altkulmu luurates.

"Noh, jääme terveks," ütles Meeta teist korda.

"Ah siis minu tarusid ei nuusutagi," katsus naaber veel õnne. "Kui ostmine — ikka nagu riigi asi — peaks tegema raskusi, siis võiks ka nõnna, et võtate tarvitada ja pärast, kui omal kõik kohad uusi täis, annate tagasi — linnukestega. Ei raha, paberimäärimist ega kedagi."

"Linnukestega?" küsis Meeta. "Mis te nendega teete? Võtate Krimmi kaasa või?"

"Kaasa neh," möönis Mihkel Kalts, Meetale altkulmu järele luurates. Heameelega ta oleks praegu kurjalt keti otsas ragistava koera valla päästnud.

Peeter oli viimasel ajal päevast päeva aina oodanud, millal naine teda tütreaga külastab. Külalised saabusid talle maikuu esimestel päevadel. Oli soe ja päikese-paisteline kevadhommik, kui väikest kasvu, tumeda

pea ja ümara näoga naine ning umbes seitsmeaastane patse kandev tütarlaps karjalauda poolt Tõusme peahoonele lähenesid. Nad mõlemad astusid nõutusele omase aeglusega, vahetades isekeskis tasahääli ja sõnahaaval katkendlisi lauseid. Mida lähemale peahoonele, seda rohkem tütarlaps surus end vastu ema kätt. Talle tundus, et peab enese ära peitma või silmad kinni pigistama, häbenedes juba ette talle palju kordi kujuteldud silmapilgu rõõmu, et näeb jälle isa. Sel silmapilgul Peeter viibis punanurgas, kus agronoom talle eeslükatava külvimasina käsitsemist näitas. Parajasti nad olid masina porgandikülviks korda seadnud, olles proovinud külvitihedust linikuna üle põranda laotatud ajalehtedel. Peeter hakkas ajalehti ja seemet kokku korjama, kui üks esialgu üsna arglikult paotati.

„Oo!“ hüüatas Peeter, nähes naist ja tütart ukse vahele ilmuvat. Seal nad seisid hetke heledas päikesevalguses, siis laskis tütar ema käest lahti ning jooksis üle paberite ja seemne isa juurde. Alles seal, surudes end tugevasti vastu isa, ta peitis oma näo ja pigistas silmad kinni.

Väike naine jõudis sisseastumisel vaevalt teretada, kui pidi hakkama hädaldama.

„Laps on nagu hull!“ ütles ta, vaadates nõutult põrandal segiaetud pabereid.

„Pole midagi,“ lausus Meeta rahustavalt ja läks kiiresti välja, uskudes ekslikult, et laps peidab oma näo ära sellepärast, et tema, võõras inimene, juures viibib.

Vaike ei olnud kaua aega isa näinud. Sel päeval ta võttis isa kaelast korduvalt kinni, peites näo ning sulgedes silmad, sealjuures nuuksumata või ainsatki sõna lausumata. Ainult ta käed ja sõrmed liikusid isa kaelal või juustes, väljendades seda sõnatut õrnust, mis säärestel silmapilkudel teda valdas. Laps peitis oma näo

tundeküllusest, sellepärast, et tal nõnda oli hea, et nõnda, millestki segamatuna teda valdas uue kodu õnnestav lähedus, kuid Peetergi arvas, et laps häbeneb teda.

Uue kodu õnnestavat lähedust Vaike tundis eriti selgesti teisel hommikul, kui ta isaga seltsis põllule läks. Isal oli õlal külvimasin, tema aga kandis käes seemnekotti.

See hommik oli soe, vaikne ja päikeserikas. Pungad puudel olid suureks paisunud, valmistudes puhkema. Kosklapaar tuli häälitsedes jõe poolt ning lendas viljakuivatise korstna otsa.

Peeter täitis külvimasina, soovitades Vaikel põlluservale mängima jääda. Ent Vaike mitte ainult ei hakanud isale järel käima, vaid võttis seemnekotigi kaasa, seda õlal kandes. Kui nad mõned korrad nõnda olid saanud üle põllu käia, kihutas küla poolt ratsanik kartulikuhjade juurde, kus sel päeval naised töötasid. Peeter jäi seisma, külvimasina jagaja lakkas plõksust. Kes on see ratsanik, kes naiste juures peatus? Kas õige külavolinik? Selleks ta lähemal vaatlemisel osutuski. Ent kuigi kartulikuhjade juures räägiti valjusti, ei saanud Peeter sõnadest aru.

„Kas sa kuuled, mis seal räägitakse?“ küsis Peeter Vaike poole pöördudes.

„Ei,“ vastas laps, ning mõlemad jäid uuesti kuulata. Naiste esialgu üksikud hüüatused paisusid varsti ainsaks suureks läbisegi kostvaks käratsemiseks. Ratsanik ei jäänud naiste juurde kauaks. Ta tõmbas hobuse jälle jooksmata, sõites otse üle põllu Tõusme suunas. Ning ajades end hobuse seljas sirgu viipas ta Peetrilegi, hüüdiski talle midagi, kuid mida just, seda ei kuulnud ei Peeter ega Vaike. Varsti naised tõusid püsti, vaatasid ringi ja kloppisid seelikuid nagu töö

lõpetamisel. Siis nemadki hakkasid kätega vehkima ja Peetrile ning Vaikele midagi hüüdma.

Ei olnud ikka veel midagi kuulda, mis nad seal otsekui kooris karjusid. Ning Peeter heitis tüdinult käega, naised aga hakkasid lähenema, otse neile, Elts kõige ees. Kartulikuhjad asusid põlluseljandikul ning naised tulid sealt alla üksteise võidu, korrates kiirel käigul arvatavasti ikka neidsamu sõnu, milliseid olid hõiganud seisteski. Kui Peeter oma masina lõp-pekse seisma jättis, siis eraldas ta kõrv juba üsna selgesti sõna: „Rahu“. Ja veelgi lähemale tulles hüüdis Elts juba pahuralt, kuigi see pahurus oli teeseldud, või õigemini säärane, mis saab oma õigustuse südamlikkuselt.

„Kas sulle, paganale, on seened kõrvadesse kasvanud või, et sa ei kuule. Rahu on! Tee kõrvaluugid lahti! Tänane päev on kuulutatud suureks Võidupühaks. Jäta nüüd töö sinnapaika ja lähme koju, rahu pühitsema.“

Peeter vaatas Vaikele otsa, ütles üsna tasa:

„Kuuled, laps — rahu!“

Vaike peitis näo seemnekotikese varju ja lähenes nõnda, külg ees, isale, jäi liikumatuks nagu eelmiselgi päeval. Ja nagu eelmiselgi päeval Peeter tundis ka täna südames valusaid torkeid sellest, et laps on talle võõraks jäänud, häbeneb teda. Ikka võõrastab; oma isale võõraks jäänud, mõtles ta kergelt ohates ja las kis käel nagu iseenesest lapse pealaele libiseda. „Noh, kas sa nüüd siis kuuled?“ hüüdis Elts naiste ja tüdrukute eesotsas, kes olid seisatunud külviservale.

„Küll! Küll kohe,“ vastas Peeter, külvimasina klappi avades. Esmakordselt ta tegi seda täna ilma Vaike pealekäimiseta, kes käis masina järel ja ootas kannatamatusena, millal masin tühjaks saab, et seda siis

oma õlalkantavast kotist uuesti täita. Ent peen seeme oli kahanenud visalt; kuigi külvaja masinat oma ees kiiresti oli lükanud, polnud seeme praegugi veel kuigi märgatavalt vähenenud.

„Kas külvame edasi?“ küsis Peeter.

„Külvame!“ oli Vaike rõõmsalt nõus.

Naised nähtavasti lootsid, et Peeter lõpetab töö kohe, liitub nendega kojuminekuks. Sellepärast nad nägid imestusega, kuidas ta külvimasina aisad uuesti kätte võttis.

„Noh, sa ei tulegi või?“ hüüti.

„Minge aga mingel!“ vastas Peeter peadki naiste poole pööramata. Kui sõda algas, oli ta maaler. Kes oleks võinud aimata, et sel päeval, mil saabub rahu, ta käib kusagil mööda põldu, külvab. See on hea, et ta külvab. Päike paistis soojalt ja mesilasi lendas ümberringi, lõokesed lõõritasid. Rahu, mõtles Peeter korduvalt ning tundis, et temalgi on nüüd tahtmine nagu kuhugi ära peita, silmad kinni pigistada ning mõtelda, et nüüd enam ei lange mehepoegi, et nüüd on rahu, uhke ja võidukas. Eile ja tänagi veel oli laps silmad kinni pigistanud, oma näo ära peitnud. Ta oli teinud seda suurest rõõmust. Ning Peeter koges äkki, kuidas sellele arusaamisele jõudes ta südamest nagu valutav okas välja tõmmati. „Vaike!“ lausus ta liigutusest endalegi võõra häälega ja embas last tugevasti, tummalt.

Samal ajal külavolinik, pikk ja kõhetu talupoeg, lahkus Meeta juurest, hüppas hobuse selga, nimetades mõningaid kohti, kuhu tal rahuõnum on alles viimata.

„Einar langes selle võidu eest, tema elu on pandud selle rahu alusmüüridesse,“ mõtles Meeta, kui külavolinik oli teatanud talle Võidupühast, rahu algusest. Sel silmapilgul ta tundis, et peab kuhugi minema,

midagi tegema, kellegagi rääkima. Kõrvus kogu aeg kumisemas ratsu kabjaplagin, ta läks üle õue, astus karjalauta ja talli, sai kokku viinavabriku töölistega, kes olid tiigi kaldal kobaras koos, ent ei kohanud enam ühtegi inimest, kes veel poleks teadnud rahust. Kärmed naised olid jõudnud rahusõnumi kanda isegi väikesesse eemalseisvasse hoonesse, kus töötas puusepp. Rahusõnum oli vana puusepa kahevahele jätnud: ta ei teadnud, kas töö katkestada või edasi töötada. Nõnda ta käiski oma töötoas ringi, ei teinud tööd ega olnud jõude, vaid tõstis küll tööriistu, küll valmissaetud rattapöidasid. Talle oli öeldud küll, et päev on kuulutatud suureks pühaks, Võidupühaks, aga ta oli siiski kahtlema jäänud, sest mine sa tea neid noori, mis nad teinekord välja mõtlevad.

„Kes sulle teatamas käis?“ küsis Meeta.

„Ande korraga muudkui jooksis siia sisse,“ vastas Kukk, vaadates süüdlaslikult kõrvale maha, ruttamata edasirääkimisega. Harilikult ta vaatas kaasvestlejale otse silma sisse, ent täna ta pilk oli ekslev, kogu ta olek kohtlaselt hämmeldunud. Räägiti, et vanamees kogu oma elu oli veetnud karsklasena, polnud tilkagi viina suhu võtnud. Kas ta siis täna oli end reetnud? Oli ehk nüüd hämmeldunud oma purjusolekust? Kuid polnud usutatav, et just Ande oleks viinapudeliga ringi jooksnud.

„Kas peale Ande pole keegi käinud?“ küsis Meeta.

„Ei, peale tüdruku pole siin täna keegi käinud,“ vastas puusepp, hõõvli kätte võttes ja selle tera hoolega silmitsema hakates. Ent varsti ta pani hõõvli jälle ära, tõstis pilgu Meetale ning ta nägu lõi sõnatult naeratama, kuna ta põskedele levis kerge puna. Nõnda ta seisis viivu, siis jätkas: „Tüdruk üksinda jooksis sisse, võttis minu, vanainimese kaelast kinni... Ja oleks

inimeseloom siis sellega veel leppinud — musutama hakkas. Ise muudkui keksib ja hüppab, kuni viimaks ütleb, et olevat rahu.“

„Mis sa siis enam kahtlesid, kui Ande juba musu andis?“ küsis Meeta naerdes, „Andel ju peigmees ka armees.“

„Ega ma esialgu ei kahele,“ vastas puusepp. „Ande läks ära ja minagi pidin oma töö katki jätma, aga ukse peale minnes nägin, et see va Peeter alles külvas...“

„Pole tallegi rahuõnum enam teadmata,“ ütles Meeta. „Naised olid talle sõna viinud.“

„Aga ei tea, kas musutasid ühtigi,“ avaldas Kukk kahtlust.

„Ega vist,“ arvas Meeta. „Kas ta siis nii rahulikult edasi külvas.“

Meeta ei läinud Peetrit segama. Külvaku, kui tahab. Võib ju selgi kombel pühitseda suurt pidupäeva.

Kõikjal hakkasid lehvima esimese Võidupüha lipud. Lapsed, kes hommikul olid kooli läinud, tulid nüüd tagasi. Autod maisiga linnast viinavabriku juurde jäid täna saabumata ja vabrikuesine oli ebatavaliselt vaikne. Viinavabrikutöölised olid ammugi koju läinud, ainult üks neist, väike Volli, oli tiigikaldal seisvate naiste ja tüdrukute kimpu jäänud. Volli oli pillimees ja teda kutsuti mängima õhtusele peole.

Volli lokkis pea nagu kasvab välja hallist, arvata-vasti väga paksust villakampsunist. Ta mängis esimese mai puhul ja nüüdki tal on südames nõusolek valmis, aga naistele ja tüdrukutele ta oma tulekut ei luba niisama lihtsalt. Ta kahtleb, kas saabki tulla, annab mõista, et teda on mujalegi kutsutud. Las naispere naaksuda ta kallal üsna tublisti enne kui ta päriselt neile lubab.

Kui väikeselt Vollilt lõppeks lubadus oli saadud, siis tüdrukud söötsid pesema ruume, kus õhtul kavatseti tantsida.

Hakati veepangedega saalima läbi pimedade koridori, mille vasemal poolel asus Peetri kitsas toake. Ning siis juhtuski, et Emma, Peeter Abi naine, lükkas lahti toakse, vaatas esmakordselt välja sellest toast — Tõusme inimesi.

„Hakkate pesema?“ küsis.

„Jah,“ vastasid tüdrukud, silmitsedes teda suure huviga — ta lühikesi tumedaid juukseid ning ta punast pearätti. Teda oli nähtud ainult eemalt, siis kui ta eile üle õue tuli, ning hiljem mitu korda siis, kui ta kaevul käis, igakord pooljoostes.

„Mida te siin pesema hakkate, piigad?“ päris ta nüüd oma toauksel seistes, tundudes tüdrukutele pealetükki-vana, liigselt uudishimutsevana, seda rohkem, et ta oma küsimust kordas. Tüdrukud nagu kohmetusidki selle võõra naise pärimistest, kuna ukseava juurde tagasipöörduv Elts kulme kortsutades talle vastas:

„Mida siis muud kui neid tubasid, kus õhtul noored hakkavad jalga keerutama.“

Näis nagu oleks üle võõra naise näo mingi naeratus käinud. Ta küsis:

„Eks võtame siis selle koridoripõranda ka üles — seltsis?“

Elts nagu oleks nõu pidanud.

„Mis me siis teeme?“ küsis ta tüdrukutelt.

„Eks või,“ vastasid need lühidalt.

„Kui oleme tantsusaalid puhtaks pesnud,“ lubas nüüd Elts.

Meeta tahtis viibida kõikjal, kus oli inimesi, ent ei kärsinud kuhugile kauemaks jääda. Ta oleks tahtnud kõnetada kõiki, igapähele otsa vaadata, igapähele midagi

lausuda, lootes et talle vastatakse midagi ebaharilikku ja ootamatut.

Maasit ta ei näinud enne, kui naised olid hakanud koridori pesema. Pääsemata tuppa, istus Maasi hoone välistrepil ja naeris heasüdamlikult silmi pilgutades, kuidas sõjakad naised koridoril just äsja teda põrandakaltsudega vastu olid võtnud.

„Nii see on,“ ütles Meeta samuti naljatades. „Keda võetakse vastu põrandakaltsudega, kellele langetakse kaela ja suudeldakse.“

„Noo!“ imestas Maasi. „Keda siis oli musutatud?“

„Kukke,“ vastas Meeta ja võttis Maasi kõrval istet, jutustades talle lühidalt, kuidas Ande oli käinud puusepale võidusõnumit viimas. Et Ande võidusõnumist ja rahust õnnelikuna vanameest oli suudelnud, selles polnud midagi imelikku, veel vähem naeruväärset, kuid naljakas oli olnud vana puusepa häbisegane hämmeldus sellest suudlusest. Seda Meeta oma jutustuses esile tõstiski ning selle üle puhkes ka Maasi naerma. Ta ei jõudnud oma naeru päriselt veel lõpetada, kui Ande, pang käes, koridorilt uksele ilmus. Ta juuksed, mis talvist jagu olid tuhkblondid, jõudmata veel pleekida helekollasteks, millised nad olid suvete ja sügisete, langesid üle ta tööst aga vahest ehk veelgi rohkem õnnest õhetava näo. Nähes trepil agronoomi ja Maasit, püüdis ta oma salkusid kõrvaldada käsi-varrega, mis oli lihasterikas ja tugev, nagu kogu ta olemus oli jõuküllane ja kindel.

„Kuule, Ande, mis sa oled teinud?“ küsis Maasi, kui tüdruk mõninga tema seisukorrale vajaliku ettevõtteusega trepist alla astus.

„Mis asja ma siis olen teinud?“ küsis Ande kulme kergitades.

„Või sa ise ei teagi,“ jätkas Maasi. „Kas mina pean

hakkama sulle sinu tegusid ette lugema. Kes hoidis täna vana Kuke kaelast kinni? A-ah, kas tuleb nüüd meelde?"

Tüdruk nähtavasti üllatus, et Maasi seda juba teadis, ega vastanud midagi. Ta nägu ometi lõi veelgi rohkem õhetama. Kuid Maasile ei jätkunud sellest.

„Ma tunnen su Antsu küll,“ ütles ta oma kiusamist jätkates. „Oota sa, küll ma räägin Antsule kõik ära.“

„Sina räägid Antsule ära!“ lausus tüdruk halvustavalt. „Mõni rääkija ka! Eks sa räägi. Mis sul ka rääkida on?“

Ning Ande, kes Antsu nime kuuldes oli trepile seisma jäänud, tegi minekut, kulmude kergitamisega naeru tagasi hoides.

„Jaa-jah,“ töötas Maasi.

„Ei Ants tee sellepärast mulle midagi,“ kostis Ande lõppeks naerma puhkedes, enesekindlalt ja rõõmsalt.

„Kuidas sina seda tead?“ küsis Maasi. „Ants on äge poiss.“

„Olgu pealegi, aga sellepärast ta ei liiguta mitte silmakarvagi,“ kostis tüdruk ise kaevule joostes.

Kogu selle jutuajamise kestel Meeta südames tuikas valu, rõõmuga segunes leinatunnet, vahetevahel süda täitus tahtmatult murest. Miks Einarilt viimasel ajal ei tulnud mingit teadet? Nüüd tal ammugi peaks käes olema Meeta uus aadress. Pealegi Einari vanematekodust oleks saadetud jalamaid edasi iga teade, iga kiri. Ometi alles hiljuti oli kirjutanud Agnes, kes Einari õdedest oli osutunud kõige nobedamaks sidepidajaks — nad ei teadnud temast mitte midagi. Ei teadnud ka Entsu, Einari samuti Punaarmee teeniv vend. Kas kõlbab täna nutma puhkeda? Vaata, kuidas inimesed teevad ettevalmistusi õhtuseks rõõmupeoks, kuidas nad puhastavad ja küürivad ruumisid. Õhtul

nad tulevad kokku. Kas Meeta südames on siis küllalt õnne, et pöörduda nende poole kuldsete sõnadega rahust, mille künnisele nad just praegu on astunud? Kas ta suudab võita isiklikku valu, oma leinatunnet?

Ande tuli veepangega kaevult tagasi.

„Kuidas sina seda ikka niihästi tead?“ küsis Maasi endist juttu uuendades.

„Näe, aga tean,“ vastas tüdruk.

„Mispärast?“

Ande ei vastanud kohe. Alles siis, kui ta trepist oli üles jõudnud, pöördus ringi ja ütles kuidagi väga enesekindlalt naerma puhkedes:

„Vaat sellepärast, kui sa just nii kangesti teada tahad, et minu Ants on ka puusepp.“

Nüüd Maasigi hakkas naerma, siis vaatas Meetale imestunud otsa ja ütles, hulk aega pärast seda kui Ande oli koridorile kadunud: „See nüüd oli alles vastus!“

Meeta ei mõistnud, kas Maasi sellega vastuse heaks kiitis või hoopiski teda ei hinnanud, kuid tal enesel oli hea Ande sõnu kuulda, kuigi neis polnud midagi sellest ebatavalisest, mida ta oli oodanud inimestelt, neid sel päeval kõnetades.

„Ande armastab oma Antsu tugevasti,“ ütles ta Maasit trepiservale istuma jättes.

Hoonelähedaselt põllult kostis lakkamatult külvi-
masina tasast, ent kiiret plõksumist. Peeter Abi külvas ikka veel. Ent kolm-neli tundi hiljem ta istus miitingul raseerituna, juuksed hoolikalt kahele poole lahku kammitud, nagu puhas nagu harva varem, ilme tõsine ja pidulik. Emma, ta naine, istus temast vasemal, kuna Vaike isa põlvede vahel püsti seisis. Sel päeval Peeter polnud enam perekonnaigatsusest ning kõigist üksik-

elu ebameeldivustest piinatud vanamees, vaid jälle hoolitsev ja hoolitsetav — perekonnaisa.

Ei, pole midagi tähtsamat kui inimeste õnn: Ande õnn; Peetri ja Vaike õnn; Antsu õnn, kes on puusepp ning juba sellepärast väärib usaldust. Kas ei avalda Peetri ilme praegu sedasama enesekindlust ja usaldust, mida Ande natuke aega tagasi väljendas oma vastuses Maasile? Seda Meeta, kes kuni praeguse hetkeni asjata on otsinud tavalisest tähtsamaid, selle päeva väärilisi sõnu, tunneb kohe pinkide rea ette astudes. Ta pole kunagi ladus kõneleja olnud ja otsib praegugi sõnu, rääkides nendest sadadest tuhandetest ehitajatest, puuseppadest, müürseppadest, kaevuritest; nendest miljonitest loova töö tegijatest, kes täna hoiavad võidupärga, et seda homme asetada töö ja rahu jalgade ette.

8

Kui inimesed said rahuteate ja olenevalt käsiloleva tegevuse või töötaja enese iseloomust — kas jalamaid või aeglasemalt — oma töö sel päeval katkestasid, siis igaüks teadis, et järgmisel hommikul ta tuleb töö juurde värske hooga, mida kannab rõõm rahu pärast.

Seda sel päeval kõigile omast tunnetust koges mõnesugusel kujul ka sepp Puu, kui külavolinik Tõusmelt tulles oma ratsu tema teeäärse sepikoja ette ajas ja rahuteate talle hobuseseljast edasi andis.

„Eks sul ole aega, räägi pikemalt,“ nurus kabjaplagina peale juba varmast sepikoja uksele ilmunud Puu, nähes, kuidas külavolinik oma aina tantsisklevat ratsut taas värava poole pöörab.

Seda, mis Puu külavolinikule praegu ütles, oli too sel hommikul ühel või teisel kujul juba palju kordi kuulnud. Kes oli siis tahtnud teda täna jalamaid ära

lasta! Noh, teadagi ei sõideta sellise sõnumiga külasid mööda igapäev ringi. Ja ratsanikki, kes tõttas rahu-teadet nüüd Laanemäele viima, vastas Puule nagu paljudelegi teistele sel hommikul:

„Ega sina pole mul ainus — veel on inimesi, kes rahu sõnumit pole kuulnud.“

Kaera talu juurdeehitistest sepikoda ainsana seisis teele lähemal kui talu ise. Enne väravast väljasõit-mist meenus külavolinikule, et ta Kaeral veel pole käinud. Ent kas ta hakkabki sinna minema, kui siin sepikojas juba teatakse. Ning ta hüüdis üleõla sepale, kes ikka veel ukssel seisis:

„Ehk viid siis peremehele ka sõna.“

„Peremehele!“ ütles sepp.

„Jah, mine tea kuupalju see rahust küll rõõmu tun-
neb, aga nimeta talle pealegi.“

Nende sõnadega külavolinik pingutas ratsuteid ja sedamaid hobune sööstis väravast välja. Puu vaatas talle järele ja nägi lapsi, kes siit alles äsja kooli poole olid läinud, nüüd juba sealt tagasi pöörduvat. Veel mõne minuti eest see oleks Puule mõistatuseks olnud, aga nüüd ta teadis, miks nad tagasi tulid, ning see päev kasvas suuremaks teistest, selle päeva soojuski oleks nüüd nagu teisiti põski paitanud, selle päeva tuulgi teisiti puhunud.

Alles hiljuti suurveest vabanenud koplis sepikoja ees oli hakanud jõudsasti kasvama noor rohi. Sepp läks tallu läbi selle värskelt haljendava kopli, rutta-mata, puhkepäevatunde süvenedes. Peaks nõe näolt maha pesema ja ümber riietuma, kuigi ei tea olevat minna mujale, kui kuhugi hoone seina äärde päikese-paistele või lastega jõeale, kuhu need olid juba ammu kippunud. Seisku sepikoda täna pealegi kinni, homme on ka päev...

Nõnda mõeldes Puu jõudiski tunnetuseni, kuidas järgmisel päeval töö algab uue hooga; inimesed tulevad sepikotta, räägivad rahust.

Mihkel Kaltsu ei olnud kodus. Ta naasis alles mõni aeg hiljem ja läks varsti pärast kojujõudmist sepikoja kinnise ukse taha, asudes seda tugevasti prõmmima.

Puu, kes polnud lastega ei jõele ega kuhugi mujale veel pääsenud, väljus elutoast, mis asus sepikojaga ühise katuse all.

„Ei sa tea enam, kus minu uks on?“ küsis ta õue astudes.

„Sinu uks!“ kordas Kaera peremees. „Pole sul siin uksi ega midagi. Viimaks on sepikodagi sinu omal Seda ma näen jah, mis sa tast lukku oled toppinud!“

Puu ei olnud Mihklit säärasena veel näinud. See oli järsk moondumine sõbrast kõrgiks ja vaenuliseks. Ning sepp ei leidnud õiget tooni, jäi vastusegi võlgu.

„Ma küsin, mis sa sellest sepikoja uksest lukku oled toppinud?“ küsis Mihkel taaskordselt. Ja sepa raseeritud nägu silmitsedes, üleolevalt: „Kuhu sa minna mõtlesid?“

„Kuhu ma siis ikka?“ vastas sepp ja püüdes endist heanaaberlikku tooni uuendada: „Mängid sa lolli või pole sa tõesti täna midagi veel kuulnud?“

„Mis asja?“

„Et rahu on,“ ütles sepp natuke abitult.

„Nende rahu või kedagi,“ surus Mihkel läbi hammaste. Siis käskis: „Tee uks lahti, hakkame tööle.“

„Mis kiiret sul siis täna on?“ sõandas küsida Puu. Ta päris seda ettevaatlikult ja vaiksel moel, solvumist maha surudes, ent Mihkel hakkas vanduma: tal on sepikoda ja tööriistad, ja tal on sepp, kellelt ta tänini pole kopikatki üüri näinud ning mingi nüüd ise oma adrasahaga ei tea kust pärapõrgust seppa otsima, vee-

retagu oma rattad ei tea kuhu maailma otsa, kui tahad neid rautada.

„Noh, see on iseasi, kui on peremehe oma tööd,“ lausus sepp, tõi võtmed ja avas ukse.

Nii hakatigi siin tööle, sõnakehvalt, ent seda ägedamalt. Puu vaatas Mihklit tagasihoitud vihaga. Oli seni teda eksikombel oma sõbraks pidanud. Kui külavolinik kahtlust avaldas, kas Kaera peremees rahust suurt rõõmu tunnebki, siis Puu seda ei tahtnud uskuda. Aga nüüd see on talle päevaselge, et Mihkel Kalts mitte ainult ei tunne rõõmu rahust, vaid on koguni rahu vaenlane. Kuipaljukest tema, Puu, on mahti saanud mõtelda või tundeid hellitada, aga näe, rahusõnumi tagajärjel lapsed pääsesid südamele lähemale ning ta lubas nendega sel päeval jõe minna — kas nad talt seda vähe olid nurunud. Ent nõnda nagu see jäi tänagi, suurel rahupühal teostamata, nii taandus sepa ennis-tine rõõmus tunnetuski sellest, kuidas järgmisel hommikul alasi juurde minnes alatakse tööd värskes hooga. Ei midagi sellest; tuled siia ja hakkad peale niisama targalt nagu igapäev.

Nõnda tundis sepp kohe Mihkliga tööd alustades, kuid veelgi selgemini ta tunnetas seda siis, kui viinavabriku Volli õhtu eel Laanemäelt tulles Tõusmele läks, pill külje peal. Tuli Laanemäelt ja läks mööda, rahulikult ning iseteadvalt. Sovhoosist külla kolides Puu oli uskunud, et temast saab peremees. Tühjagi! Näe, Volli oli peremees. Ja peremehed olid need, kes teda Tõusmel ootasid, aga mitte tema siin, Kaltsu Mihkli sepikojas. Ning nemad ammutavadki tänasest päevast jõudu; kõik nad homme asuvad töö juurde rõõmsatena, kuigi öösel tantsivad ja pidutsevad ehk koiduni välja.

Puule näis, et nüüd juba õhtusse kalduv päev jääb

paljudele kauaks meelde nagu kaunis mälestus. Vahest oleks see temagi elus üheks ilusamaks päevaks kujunenud, kui . . . Ja äkki ta viskas vasara kolinal nurka, astudes sõnalausumata sepikoja uksele.

„Mis sa, tõbras, loobid?“ kostis sepikoja sügavusest tige urin. „Tahad pühitsema minna — seda rahu. Mine, aga pea meeles: kui lähed nüüd, siis ära sa oma nägu enam näita.“

Sepp naaldus vastu uksepiita ja pühkis higi. Õhk oli tunduvalt jahenenud, ent temal hakkas siin palavam kui ääsi ees. Kui Mihkel Kalts poolteist kuud tagasi sovhoosist teda siia kutsus, siis rääkis ta teist juttu, ütles: „Sina saad peremeheks ja küla saab sepa.“ Oleks rumalus seda talle nüüd meenutada. Nüüd ta naeraks sind välja: mis peremeest sa enesest mõtled, kui sul pole ulualust ega tööriistasidki. Ei ole jah, neid tal ei ole. Tal on ainult perekond, naine ja lapsed, ning ebapuhas, mitte just päris aus minevik Tõusme sovhoosist.

„Palav hakkas,“ vastas ta, meenutades neid masendavaid asjaolusid, mis ei leevendanud viha, vaid panid selle paari alandlikkusega. Kuid oli veel midagi, mida ta kohe nimetada ei osanud, ent mis just nüüd nii isukalt ta südame kallale asus.

Alles mitu tundi hiljem, kui külale oli laskunud algava maiöö pruunjas hämarus, ta sai aru, et see midagi oli hirmus üksindusetunne. Ta astus õue, seisatas selles hämaruses, kuulatades. Oli vaikne. Aga siis hakkas Tõusmelt kostma lõõtsaheliseid. Polnud raske kujutella, et need tulid Tõusme punanurgast, peahoone kõige suuremast toast, et selle toa aknad olid valla, et nad seal pidutsesid. Kõike seda Puu peaeagu nägi oma silmade ees. Ning teda valdas ängistav teadmine sellest, et ta on täiesti üksinda.

Ei, nüüd ei olnud enam aeg, et minna lastega jõe-
voolu vaatama, aga ta astus õuest välja, hakkas
minema, Tõusme poole. Ta kavatses minna ainult
jõeni, seisatada sillal ja sealt tagasi pöörduda, jõudes
sillale läks aga pilli- ja lauluhelide üha selgemini kos-
tudes taas edasi. Ennäe, seal on juba akaatsiahekk,
seal viljakuivatis ja ait, aga taamal, tagasihoidlikult
hõõguva ehataeva taustal mustendab park ning läbi
selle hiirekõrvul oleva, ainult vahtratega õitseva pargi
paistavadki peahoone valgustatud aknad.

Puule meenus, kuidas ta Kaltsu Mihkli ees alandli-
kuna oli esinenud ja kuidas ta pärast tuppä minnes
seda alandlikkust naise ja laste ees oli häbenenud.
Söögilauas oli raske neile silmi tõsta.

Pargi alla jõudes Puu seisatas: keegi tuli. Ta kuulis
selgesti mehe raskepärast jalaastumist ja tõmbus kii-
rest lühedalseisva tüve taha. Sammud lähenesid, pea-
tusid tema kohale jõudes. Siis tuleja kopsis kepiga
vastu teed, küsis:

„Kes siin ennast varjab?“

Puu astus välja oma peidikust.

„Tere õhtust, seltsimees Pärn,“ ütles ta.

Pärn tundis mehe häälest. See oli väga leebe hääl
ja mõjus varakevadest saati, mil Puul polnud head
nime, segavalt, kontrastsena. Kuid mis see nüüd siis
oli: mehe hääl ähvardas katkeda, teda kuuldi nagu
nuuksumist tagasi hoidvat.

„Mis sina siin teed?“ küsis Pärn.

„Tulin, jäin vaatama . . . teiste ilu,“ vastas Puu.

„Miks sa siis ennast varjad?“

„Kas mina teadsin, kes tuleb; mõtlesin: võib-olla
Maasi, võib-olla Peeter.“

„Aga tuli Pärn.“

„Jah, minu õnneks,“ lausus Puu, pidi veel midagi

nagu ütlema, ent jäi vait. Pärnale tundus, et mehe hääl nagu ennistki muutus hapraks.

„Kas sa purjus oled?“ küsis ta.

Puu ei vastanud kohe.

„Uskuge, mitte tilkagi,“ vastas viimaks.

„Mis pagan sul siis on?“ küsis Pärn. „Ole ikka mees. Noh, tulid teiste ilu vaatama?“

„Nojah, aga kes seda usuks peale teie. Sellepärast ongi minu õnn, et ei tulnud Maasi või keegi teine.“

Pärn kõhatas.

„Lähme, ma viin su inimeste hulka,“ ütles ta. „Mis sa piilud eemalt nagu hunt.“

Puu hakkas tõrjuma, arvas et on parem, kui keegi ei saa teadagi, et ta täna on siin olnud.

„Näe, juhtus täna, pärast seda kui külavolinik oli rahuteate toonud...“ jutustas ta, Pärna kõrval pargist väljudes.

Seisatasid akaatsiaheki ääres, kus nende teed lahku läksid.

„Ah siis sina lootsid,“ ütles seal Pärn, „et sinust saab külas Kaltsu Mihkli sepikojas peremees!“ Ta naeris kaunis valjusti. „Ei,“ jätkas siis tõsinedes, „raputa lahti end sellest külakurnajast. Aitab sellestki, mis sa end temaga oled kahjustanud.“

Sel maikuu ööl Pärn tundis, et rahu teeb rahutuks. Kuid see oli hea rahutus, niisugune, mis värskendas elutunnet, tõrjus väsimust, peletas eemale isegi vanaduse. Äsja sovhoosi rahupeolt lahkudes ta oligi ütelnud, et on vana, et peab minema puhkama. Jah, nii ta ütles seal, uskudes, et räägib õigust, ent minnes nüüd mööda kraaviperve kodu poole, hakkas arvama, et oli rääkinud ebatõtt, sest nii vähe tundis ta praegu, mis on väsimus või vanadus.

Väsimust ta ei tundnud kogu sel kevadelgi. Aeg,

mis nüüd saabus, oli päikeseküllane ning soe, sinisena ja puhtana kõrguva taevaga maa kohal.

Esimest päeva kohalviibiv parteiorganisaator Veski vaatas suure huviga inimesi, kes käisid valla täitevkomitees. Ta ei tundnud neist kedagi, nägi siin kõiki esmakordselt. Alles teist korda ta nägi täna valla täitevkomitee esimeest Pärna. Vana mees köitis teda kohe oma reipusega.

Aeg, mil parteiorganisaator pärrale jõudis, oli ümbuskonnale omamoodi erakordne: vallas olid alanud demineerimise tööd. Seda Pärn rõõmsana märkis kohe oma esimeses jutujamises Veskiga, tähendades, et just eelmisel päeval täitevkomitee oli saatnud laiali ringkirja, demineerimise töödega ühenduses olevate plahvatuste tõttu aknad ettenähtud kellaaegadel lahti hoida. Pärn jutustas kohtadest, mis mürskude poolest ümbuskonnas osutusid kõige kardetavamateks. Ei olnud vist siiski nii ohtlikku paika kui Karivärava kuusik.

„Seal on karjamaid, kus vedeleb sakslaste poolt maha jäetud mürske nagu käbisid,“ ütles Pärn.

Eelmisel päeval siia tulles oli Veski näinud kahes kohas tee ääres kuuskede all mürske riita laotuna. Ning mitmel pool, samuti tee ääres, ta oli leidnud lahtiselt ärapõletatud lõhkeaine värskaid tuhaasemeid. Keset noort haljendavat rohtu ja õitsevaid kevadlilli need helevalged tuhaasemed olid maas nagu pidali-tõve laigud.

„Jah, minagi nägin seal eile midagi,“ lausus Veski. „Tulin sellest kuusikust läbi.“

„Täna on see tee aga kinni,“ ütles Pärn kiiresti. „Varsti peaksid algama plahvatused.“

Ta lükkas täitevkomitee aknad pärani valla ja, nähtavasti kärsitu plahvatuste ootusest, astus õue. Ent ei

möödunud palju aega, kui ta lahtise akna alla ilmus, peopesal lind. Ta oli leidnud linnu siitsamast lähedalt maast, topikene vatti ning sulgi tugevasti noka vahel — väike pesaehitaja oli liialt tõtanud.

„Vaata, kus on olnud õhin!“ ütles Pärn, linnu noka vahelt toppi välja tõmmates. „Ta ahmis oma noka nii-võrd täis, et ei saanud seda enam liigutada. Noh, toibu! Ega sa selle ajaga ometi ei jõudnud ära lämbuda.“

Lind näis surnuna, kuid Pärn asetas ta aknalauale lootusega, et ta seal oma lämbumisest varsti toibub.

Et Pärn kõiki tundis, paljusid kättpidi teretas ning enamikule sina ütles, selle üle Veski ei imestanud. Kuna Pärn oli kohalik elanik, siis kõik see oli isegi endastmõistetav. Ometi ta vaatas Pärna mitte just suure, ent see-eest püsiva imetlusega. Kas see oli eaka mehe suur reipus, mis seda tekitas? Õigust öelda, Veski aeg-ajalt jälle uuenev imetlus tekkis sellest, et Pärn ei kohelnud kahte erineva karakteriga inimest ühtemoodi, et tal igäühe erilaadi jaoks oli välja panna omaltpoolt vastav, teisele omane ja mõistetav laad.

Parteiorganisaator mõistis, et säärast inimeste kohtlemist Pärn võttis nagu vajadust, et läheneda teisele võimaluse viimaste piirideni, mõista teist ja teha ennastki paremini mõistetavaks. Ta oli täitevkomitee esimeest näinud manitsevalt tõsisena, sütitavalt humoorikana ja tagasihoidlikuna, ent midagi uut oli olnud kogu ta tegumoes ja häälevarjundiski siis, kui ta lindu peopesal hoides ütles: „Vaata, kus on olnud õhin!“ Sellega väljendus nagu iseenesest ta suur armastus töö ning kõige loova vastu.

Nüüd ta istus oma laua taga, pilgu tihtipeale aknalauale libisedes. Lind ei avaldanud pealtnäha seni vähemaidki toibumise märke; näis, et ta ongi surnud. Kui Karivärava kuusik hakkas kajama plahvatustest,

Pärna reipus mitmekordistus. Vana mees ajas enese uhkelt sirgu, jäi kuulutama, nagu nooreneski. Kägu lakkas kukkumast ja lendas kaugele ära.

„Eks ole ilusad kärgatud sinu ametisseastumise puhul?“ pöördus parteiorganisaatori poole. Ning vastust ootamata: „Mulle need kärgatud meeldivad kangesti. Vaata nüüd tunnen ma ennast inimesena! Ootasid neid mürtse juba mitu päeva. Kahjurõõm on üks näotumaid asju. Olen katsunud kogu oma eluaeg seda endast eemal hoida, aga nüüd luban enesel iga viimase kui närvikesega tunda kõige ehtsamat kahjurõõmu: inimeste tapmiseks määratud mürsud lendavad tühjalt vastu taevast.“

Näis, et ta oli unustanud linnu, kes viimaks ometi hakkas avaldama elumärke. Ta siputas tiibu, keerutas end aknalaua alla siia-sinna ja tõusis viimaks jalulegi. Kuid ta ei rutanud ära lendama. Kõik see toimus plahvatuste vaheajal.

„Vaata,“ ütles Veski Pärnale võimalikult tasakesi. Pärn pöörduski vaatama ja samal hetkel lind, lõplikult juba toibunud, tõusis aknalaualt vurinal lendu, peitudes peatselt akna all kasvava vahtra lehestikku. Kõik teised linnud olid plahvatuste tagajärjel tummunud, ainult tema üksinda siutsus nüüd erutatult, mõistmata, mis temaga vahepeal oli juhtunud.

„Noh, toibusid!“ hüüdis Pärn rõõmsana. „Õnn kaasa! Ja ehita valmis oma pesa.“

Sel õhtul Veski uskus, et tunneb nüüd vähemalt juba ühtegi inimest vallas — täitevkomitee esimeest ennast. Seda rohkem ta üllatus teisel päeval, kui nägi Pärna hoopis kaugena sellele, kellega ta eelmisel päeval oli tutvunud. Täitevkomitee esimehe kulg oli kurjalt kipras ja Veski jõudis vaevu ära oodata, kuni ta rääkima hakkas.

„Näib, et miinidest ja mürskudest me saame oma karjamaad ning metsad varsti puhtaks,“ lausus Pärn lõppeks. „Hoopis halvem lugu on möödunud sügisel kündmata jäänud põldudega. Ei taha ega taha need mullused kõrrepõllud veel kaduda. Valus näha neid luitunud laikusid! Mõnel pool pingutatakse tõsiselt, nagu Tõusmel — kõik nende kolm paari hobuseid on igapäev väljas ja kolmest kündjast on kaks naised.“ Pärn jäi vait, siis lausus endisest tusesemana: „Aga tarbijate kooperatiivi abimajandis ei liigutata mitte lillegi. Täna otsisin majandi juhataja üles, küsisin, mis ta mõtleb. Mees vastas, et ootab traktorit. Kustpool? Olevat lubatud Uusarust. Kuula imet. Mina siin viimasel ajal ootasin igapäev, millal Uusaru oma traktori osakonnale abiks saadab. Ootasin ja imestasin, miks ikka veel ei ole saadetud, olgugi et ka neil seal Uusarus on oma mulluaastased kõrrepõllud, nüüd aga korraga — traktor tuleb kooperatiivi abimajandisse. Ei, siin peab järsult vahele astuma.“

„Kas kavatsed Uusarusse sõita?“ küsis Veski.

„Kavatsesin, aga kui tahad ise minna — mine.“

„Kui sõidaksime sedapuhku kahekesi,“ ütles Veski. „Tutvustaksid mind ümbrusega.“

Pärn oli sellega nõus. Nad pidid sõitma juba samal päeval, kuid enne kui nad teele jõudsid asuda, peatus täitevkomitee ees Uusaru pikkvanker ja hetke pärast Kiilmees astus sisse häälekana teretades.

„Kuidas areneb künd?“ küsis Pärn, paludes teda istet võtta.

„Künname vägevasti,“ vastas Kiilmees. „Oleme jõudnud isegi niikaugemale, et teeme juba ettevalmistusi külvipüha pühitsemiseks. Kümne päeva pärast, see on täpselt laupäeval, ma palun teidki, seltsimehed, meie väikest koosviibimist oma osavõtuga austada.“

„Täna. Meie tuleme,“ vastas Pärn. Ning selga vastu toolikorju sirgeks ajades ja pliatsit lauale pigemini visates kui pannes: „Meie pidime tulema juba täna, kuigi hoopis tõsisema jutuga.“

„Noh, no-noh!“

Pärast väikest pausi Pärn vastas, vaevu-vaevu pead vangutades:

„Oled võõras mees, tulid valda alles mõned kuud tagasi ja hakkad kohe rumalusi tegema. Kahju!“

„Kuidas rumalusi?“ küsis Kiilmees peaaegu ehmu-des. Ta oli Pärnast mõndagi kuulnud ega tahtnud nüüd sugugi uskuda, et see kuulduste järgi „pehme“ mees võib teda just nüüd, pärast kutset külvipeole, selliselt kohelda.

„Isegi suuri rumalusi,“ kostis Pärn. „Sa kinnitad, et künnate seal Uusarus vägevasti ja teete ettevalmistusi isegi külvipeoks. See kõik on väga hea, aga ütle, kas sa osakonda oled abistanud?“

„Millega abistanud?“

„Kas on Uusaru traktor ühtegi päeva Tõusme põldusid kündnud?“ küsis Pärn.

„Pole mahtigi olnud.“

„Nii mõtlesin tänini minagi, aga nüüd tean, et see on vale. Kuhu sa lubasid traktori saata juba täna õhtuks?“

See küsimus tuli Kiilmehele ootamatult.

„Kuhu?“ küsis ta. „Pole ma teda kuhugi lubanud.“

„Tuleta meelde ja tunnista üles. Ei tahaks uskuda, et tulid meid peole kutsuma ja samal ajal tahad meiega riidu minna.“

„Ega mina ei nori.“

„Kas mina norin?“

„Ega ma ei tea.“

Kiilmees ütles seda trotslikult.

Parteiorganisaator vaatas Pärna ja mõtles, et nüüd too vihastub, hakkab kärkima. Kuid Pärn tõmbas oma ümmargused silmad ainult veidi pilumale ja ütles vaikselt:

„Jah, ma ei ole nõus sinu plaanidega, direktor. Sa ei tohi unustada oma osakonda. Sul tuleb nüüd loobuda kavatsusest saata traktor kooperatiivi majandit abistama. Nemad võivad kasutada hobulaenutuspunkti abi. Ma juba rääkisin selles asjas.“

„Ah, see abimajandi asi jah,“ tunnistas Kiilmees teeseldes nagu meenuks see küsimus tõepoolest talle alles praegu.

„Noh, ja mis sa nüüd kostad?“ küsis Pärn isalikult. Ta oli valmis kuulama direktori üsnagi loogikavae-seid vabandusi ja ettekäandeid, ent ei osanud aima-tagi vastust, millega Kiilmees välja tuli.

„Nemad käisid peale,“ lausus ta, „aga Tõusme osakonnajuhataja rääkis ainult korraks vihjamisi, et ta abi vajab.“

„Niisiis, kes käib peale — see saab, kes ründab rin-naga — sellele antakse,“ ütles Pärn silmade kurjalt välkuma lüües. „See on kurat teab missugune, kuid mitte nõukogulik tööstiil. Minule Tõusme osakonna-juhataja pole vihjanudki, et ta abi vajab.“

Kiilmees uskus, et Tõusmelt on käidud täitevkomitees tema peale kaebamas. Ta tahtiski seda ütelda, ent parajasti oli saabunud aeg, mil Karivärava kuusikus taas algasid plahvatused. Tugevajõulised plahvatused järgnesid üksteisele, väikeste vaheaegade järel sini-sele taevale tumedaid suitsusambaid paisates. Oodati vaikides uusi plahvatusi. Alles siis, kui hulk aega oli möödunud plahvatusteta ja näis, et neid niipea enam ei tulegi, Kiilmees ütles:

„Tee on ju täna kinni!“

See oli hoopis midagi muud kui ta oli kavatsenud ütelda.

„Jah,“ möönis Pärn, ikka veel aknast välja vaadates. Silmapilk vaikust ja siis Kiilmees küsis:

„Kas ma pean siis traktori saatma Tõusmele juba täna, Laanemäe kaudu ringi?“

Pärn taipas alles nüüd, miks Kiilmees suletud teed oli maininud. Ning kiiresti asja juurde tagasi tulles:

„Laanemäe kaudu? Ei, pole vaja, sest Karivärava tee avatakse juba homme.“

Kui Kiilmees oli ära läinud, pöördus Pärn parteiorganisaatori poole järgmiste sõnadega:

„Said nüüd ühte vallaelanikku jälle tundma.“

„Jah, nii natuke,“ vastas Veski, kerge naeratuse näole tekkides.

„Kas sa arvad, et seda meest peaks põhjalikumalt tundma õppima?“

„Ma kahtlen, kas ta kõiges päris siiras oli.“

„Kus ta sinu arvates?“

„Ei usu, et temasugust võidi pealekäimistega mõjutada.“

„Aga kuidas siis?“

„Luiskas,“ ütles Veski. Ta tõusis, läks akna alla, heitis pilgu taamal asuva kuusiku poole, nagu oodates uusi plahvatusi, ning lisas: „Ma arvan, et see mees, lubades sovhoosi traktori tarbijate kooperatiivi abimajandile, mõnesugust äritsemistki silmas pidas.“

„Jah, sul on silma inimeste jaoks,“ lausus Pärn, naeratas endamisi ja tundis, et oli värske parteiorganisaatori vastusega üsna rahul.

Neil päevil demineerimistööst osavõtjad, tulles Karivärava kuusikust, läksid Tõusme õuest läbi. Nende seas oli ka sepp Puu. Nad tulid esiteks hulk maad üle põldude ja siis põldudevahelist teed mööda, mis kulges

Tõusmele akaatsiaheki tagant. Põldudel kahel pool seda teed töötasid Tõusme inimesed. Ja Puu põikas teelt mitugi korda tõusmelaste juurde või hüüdis neile tervituseks midagi teelt. Ainult Peetrist, kes samuti töötas mitte väga kaugel põllul, ta möödus vaikides. Aga Tõusme õuel nägi Meetat, jäi teistest maha ja hakkas rääkima.

„Agronoom teeb nüüd muidugi suured silmad, et sepp ka korjab miiniseid,“ lausus ta naeratada püüdes.

„Imestan jah, natuke,“ möönis Meeta.

„Miks ei imesta, kui inimene läks ära suurelisena, pidi külas ei tea missuguseks sepaks saama,“ ütles Puu ning, heitnud pilgu oma kaaslastele järele, jätkas: „Külal muidugi oli tarvis seppa, aga Kaltsul oli tarvis sulast, pealegi niisugust, kes on hästi sõnakuulelik ja kõlbab käsilaseks. Mõistate isegi: sepikoda ja viin pidid minust selle sõnakuuleliku tegema. Ei, ma rabelesin sellest välja.“

„Nüüd muudkui koristate miiniseid?“

„Jah, ja süda on neil päevil nii rahul olnud. Näe, Karivärava on puhas; mingu sinna kestahe — loom või laps — karta pole midagi. Aga eks seda näe, mis edasi saab. Sepaks selle joonega vist küll ei hakka, ennem lähen kuhugi ehituse peale.“

„Ehitada muidugi on nüüd väga palju,“ ütles Meeta.

„Kuidas ka Peeter elab?“ küsis Puu. „Räägitakse, et tal on perekondki siia tulnud.“

„Jah, Peetril on perekond siin,“ kinnitas Meeta.

„Peab ütleva, et teil oli õigus Peetrit ausaks inimeseks pidada,“ ütles sepp. „Mitu korda olen mõtelnud agronoomi sõnadele...“

„Peeter ju töötas põllul, tee ääres,“ lausus Meeta.

„Töötas küll, aga tema silma alla ma praegu veel ei lähe,“ vastas Puu oma töökaaslastele järele vaada-

tes. „Temaga see oli mul väga näotu plaan. Ja kust see sel talvel tuli? Eks omajagu oli süüdi seegi, et viljal polnud õiget hoiukohta ja Maasi muudkui kurtis, et vili läheb ja läheb hukka. Läheb hukka! Kui läheb hukka, miks siis mina ei või sealt raasukest omale päästa... Noh, tervitage Peetrit... Ütelge, et pole midagi. Ja ärge minust siis kõige halvemat mõtelge...”

Puul oli väga kiire. Ning öelnud nõnda, ta hakkas pooleldi joostes tõttama, et teistele demineerijatele järele jõuda.

9

Peetri kitsas, kogu talve kestel kasimatu ning külm olnud tuba oli raskesti äratuntav. Emma oli seda kohe tuulutanud ja küürinud, kuid esialgu, viibides mehe juures külalisena, tal polnud midagi panna põrandale ega akende ette, nagu ta ise kurtis, unustades, et toal oli ainult üks, kuigi võrdlemisi kõrge aken.

Emma otsus kolida Tõusmele mehe juurde valmis lõplikult Võidupühal. Ka tema oli kõik need lahusolu-aastad perekonna ühendamisest unistanud. Veelgi rohkem ta tunnetas seda väga olulise vajadusena nende perekonnale. Targa naisena ta tundis oma meest hästi, teades, et Peeter ühest küljest on hea inimene ja õrn isa, teisest küljest aga evis mõningaid iseloomunõrkusi. Emmale polnud teadmata, et oli mõneti isegi ohtlik lasta Peetril üksinda elada, kuid käesoleva kevadeni olid puudunud võimalused perekonna taasühendamiseks. Ent oli puudunudki väga tähtis tegur, mis seda taasühendamist nüüd otse tungivalt nõudis. Sõda oli lõppenud, nüüd võis varsti oodata meeste vabanemist armeest. Ühel päeval astub eraellu ka nende poeg Martin. Emma muidugi teadis, et poeg mingil tingi-

musel ei jää kohata ega lageda taeva alla, ent ta tahtis, et Martin armeest vabanedes esimest ulualust ja varjupaika leiaks vanemate kodus. Kuid mis kodu oleks see, kui nad jääksid lahku, elaksid üks siin, teine seal, nagu olid elanud okupatsiooniaastail. Mil-lise seletuse nad annaksid pojale selle lahuselu kohta?

Emma läks senisesse elukohta, ning saabudes mõne päeva pärast sealt kogu oma kraamiga tagasi, tekkis põrandale üle toa ulatuv linikvaip. Sellesse tuppä ei tohtinud nüüd enam kanda ei pori ega mulda: põllult tulles pidid nüüd saapad jääma ukse alla või koridori ukse taha. Ühes Peetrile nii tuttavate esemetega tulid tagasi ja elustusid nende perekonna vanad harjumusedki: ärgati jälle väga vara; hoolitseti üksmeelselt homse päeva pärast, tülitseti vahel ja õhtuti enne magamaheitmist istuti söögilauas kaua koos. Kuid laud, vana Kuke tehtud, oli uus. Nende kitsas koridoritaolises toas jätkus laua ääres nelja jaoks vaevalt ruumi. Kuhu panna istuma Martin, kui ta armeest demobiliseerub? Emmale see oli suureks mureks, kuid Peeter vaatas sellele kergelt.

„Ah, eks siis hakkame sööma püstijalu,“ lausus ta käega lüües. „Või arvad sa, et Martin kõik need aastad laua ääres istudes on söönud?“

Neid Peetri arvates mehiseid argumente Emma nime-tas vihastavateks. See oli sõjaajal, kuid ei sõda ega sõjaaegsed harjumused pole veel mingisuguseks ees-märgiks, mille poole peab püüdma.

„Sina ka tead, kuhu tema püüab,“ lausus Peeter.

Tekkis kerge, tülitsevat laadi sõnelemine, mille kes-tel Emma reetis oma kavatsused Martini suhtes. Emma ei olnud näinud seda Tõusme põldude rohelist kaarti, kuhu pidid olema märgitud puukoolid ja aiad-põllud, äga alles neil päevil ta määrati aiatöölülisse, mille

hooldamisele kinnitati puukooli esimene külv. Külv hakkas end näitama maikuu teisel poolel. Neid esimesi, sageli veel kooshoiduvaid, ent mullast tärkamisel verevaid idulehti tuli otsida üsna maapinna lähedale kummardudes. Ka polnud neid kuigi palju veel, kuid pikki külvipeenraid kattis mitmesuguste umbrohtude tihe roheline. Siin oli palju hoolitsetud tööd kolmeliikmelisele lülile, millesse peale Emma kuulusid veel kaks Rennit: Elts ja tema tütar Ande. Ning just siis, kui Emma tiheda umbrohu keskel nägi esimesi tärkavaid viljapuutõusmeid, tekkiski tema hoolitsev kavatsus poja Martini suhtes. Kas ei saaks, mõtles ta siis, asju korraldada nõnda, et demobiliseerudes Martin saaks aednikukohta just siia, Tõusmele. Siis nad elaksid jälle koos, vähemalt esialgu, kuni Martini abiellub.

Emma ütles Peetrile seda nende kerge sõnelemise ajal, tehes mehele etteheiteid, miks see varem sellele polnud mõtelnud. Oleks võinud agronomile juba ammugi rääkida. Uhes selle etteheitega ta pani ka Peetrile südamele nüüdsest peale eriti veel hoolas olla. Eks ju: on vaja usaldust, kuid usaldust ei võideta niivõrd rääkimisega kui tegudega.

Säärane oli Emma mõttekäik kui ta aiatöölülisse määrati. Ta hakkas lugema poja aiatöö õpikuid, oli valmis kasvõi ise aednikuks hakkama, et Tõusme aednikukohta Martinile säästa. Kirjutas pojale kirjagi ja alles kirja kirjutamisel ütles selgesti välja selle, mida ta varsti kohe pärast Tõusmele tulekut oli aimanud: Tõusmel on suur tulevik.

Seni veel ei demobiliseeritud. Ei, veel ei demobiliseeritud, aga ega seda enam kaua ei tulnud oodata. Ühel hommikul osutus ses küsimuses suureks asjatundjaks Ande. Ning pealeselle ta oli rõõmus ja naeris nagu teda kaua polnud naemas kuulnud. Nüüd olid

ööd juba valged: alles hiljuti olid õitsenud toomed ja äsja olid puhkenud kirsid, kreedid, kastanid ja õunapuud, niipalju kui neid viimaseid hiljutise talve käre pakane alles oli jätnud. Kas tegi õitseng Ande nii õnnelikuks, et ta sel hommikul kõnetas inimesi naerdes, juba eemalt tere hüüdes, möödumisel midagi ütles ja möödajõudnultki end ringi pööras? Inimesed vaatesid teda vaikse imetlusega, mõeldes endamisi, mis on tüdrukuga juhtunud. Aga Andelgi oli põhjust imestamiseks: ööd olid valged, kas siis tõesti keegi ei näinud, kuidas Ants öösel Tõusmele tuli, peahoone eest läbi ja siis üle õue kuni nende, Rennide akendeni? Ande käis sel hommikul rõõmsa südamega ringi ja ootas, kas keegi temaga Antsu küllatulekust juttu teeb. Ande oli kannatanud, sest leidis neidki, kes kahtlesid, kas Ants üldse oma nägu enam näitab. Aga näe, näitas, tuli öösel, koputas aknale, jääb Tõusmele terveks nädalaks. Oleks tahtnud seda ütelda kõikidele, igaühele, keda sel hommikul kohtas, ent ei leidnud ei sündsaid sõnu ega põhjust. Ainult Maasile, kes talle akaatsiaheki ääres vastu tuli, ta ütles:

„Noh, Maasi, räägi nüüd ära, mis sul rääkida on.“

Maasi ei taibanud kohe. Ta vastas, et pole Andele midagi rääkida.

Ande puhkes naerma, siis lausus meeldetuletavalt:

„Sa pidid ju minu peale kaebama.“ Vaikis hetke ja lisas, teadmata isegi, mis ta sellega päriselt öelda tahtis: „Noh, Maasi!“

Ande silmad särasid. Sära ta silmis jutustas sellest, mida sõnad puudu jätsid. Ta vaatas Maasile otsa ja naeris võidurõõmsalt. Viimaks Maasile meenus, mis ta Antsule oli lubanud rääkida, ning ta ütles:

„Saabki räägitud. Kui mitte enne, siis õhtul Uusarus külvipeol.“

„Mis Ants sinna tuleb?“ küsis Ande. „Ega tema pole siin midagi külvanud.“

„Vale puha. Ants on külvanud siin...“ algas Maasi.

Ande hakkas tõrjuma.

„Ants on külvanud siin puha selget rõõmu,“ lõpetas Maasi.

„Ah, mine sina!“ hüüdis Ande ja jooksis oma lüli juurde.

Need olid juunikuu esimesed päevad. Esimene puukoolikülv oli nüüd lõplikult tõusnud ja mõni päev tagasi aiatöölüli oli asunud reavahesid harima. Jooksnud oma lüli juurde, Ande kummardus kiiresti eelmise päeva tööjärje kohale. Ta sõrmed liikusid täna ridade ja noorte tõusmete vahel nagu tantsides. Mõnevõrra hilinevad, ta pingutas teistele järele jõudma. Ja kuigi ta mõtted, rõõmsad ning elevil nagu ta sõrmedki, vilkalt siia-sinna karglesid, polnud tal aega rääkima hakata. Mõtles korraks küll, et ajab end asjata taga: saab varsti Antsu naiseks ja jääb vähemalt esialgugi koduseks. Ent samas ta pilk riivas eelmisel päeval rohust vabastatud taimi, mis hommikuses kastes särasid värsketena. Hoopis teine lugu oli rohusolevatega — neil polnud ei kastepärlendust ega värskust, näisid hallidena. Ning Ande sõrmed hakkasid taas kiiresti umbrohtu kitkuma, nagu võiks muidu juhtuda midagi halba, nagu võiks tema mahajäämisega lämbuda midagi temas eneseski.

Oli päevi, isegi nädalaid, mil Meeta võrdlemisi kerge vaevaga võis end ootaja seisukorda asetada. Tõrjus eemale kõik hädatsused, rahutukstegevad kartused, pidades neid enneaegseteks, nagu iga lootustki, mis talle vähegi paisutatuna tundus. Kui algas õitseng, kartis ta, et mälestused Einarist sunnivad teda sellelt

ootaja positsioonilt taanduma. Kuid toomed puhkesid, õitsesid ja varisesidki, tema tundeid nukrusega ainult kergelt varjutades. Puhkegu sirelid ja tulgu pealegi valged ööd, tema jääb ikka rahulikuks, ootab veel, iga päev võib tulla kiri Agneselt, võib tuua selguse. Mõtles nõnda, hoidudes piinlikult seda selgust määratlemast. Kuid Ande ülevoolav rõõm Antsu küllatuleku puhul tabas teda rohkem ootamatult. Sel hommikul oli tal korra juba tunne, et nüüd on õnnetuseks kõik ukсед valla, kõik võimalused tasakaalu kaotamiseks, et ta oma ootaja positsioonil kauem enam vastu ei pea. Kaugus ja teadmatus, kuhu ta seni oma lootused ja rõõmud oli asetanud, tundus korraga tühjana, nagu oleks Ants Kaarli, see õlgadest lai punaväelane oma tulekuga kauguse kõikidest rõõmudest tühjaks ammutanud, need kõik Andele kinkinud.

Tundes, et ei saa Ande rõõmu puhtsüdamiselt jagada, ta oli valmis nutma. Ei aidanud, et nimetas end väiklaseks ja kadedaks; teise õnne kõrval tema õnnetus tükkis esile ning ta ei suutnud lakata küsimast, miks mõnel valgel ööl Einargi pole võinud tulla? Kuhu ta jääb? Miks ta pole kirjutanud ega kirjuta? Jah, ta oleks leppinud ka sellega, kui post oleks toonud talle kasvõi mõnerealise teate Einarist, kas õe või ükskõik kelle võõragi kaudu.

Post saabus nagu harilikult kella üheteistkümnepaiku. Meeta ruttas postivedajale vastu ja jälle nagu harilikult, nagu alati: peale ajalehtede mitte midagi. Suur ja mõnus vanamees, kes posti vedas, oma igivana, mitmel häälel kägisevat jalgratast ühtlase rahuga tallates, ei tundunud Meetale sugugi enam sõbralikuna.

Sel päeval ta võttis ette varem mitugi korda edasi-lükatud külaskäigu Okkale, sülemeid tellima. Pärast

hoidus eemale inimestest, hulkus kaua mööda põldusid.

Õhtul oli Uusarus kahe majapidamise ühine külvipüha. Sinna sõideti suurtel kahehobuse-vankritel, mille redelitevahed olid täidetud õlgedega. Meeta oli mõtelnud päeval, et jääb koju, ei tee kaasa seda pidustust. Õhtul ta loobus sellest mõttest ja otsustas sõita. Siiski oli keegi teine, kes tõrkus kaasa sõitmast — see oli Ants Kaarli. Ja siis nägi Meeta, kuivõrd kohatu, vahest teostamatugi ta päevane kavatsus oli olnud: vankrid ei liikunud enne paigast, kui Ants peale saadi. Teda ei koheldud nagu võõrast; ta oli enamikule tuttav juba sõjaväe siinsest peatusajast talvel. Kuid tal polnud sellist iseloomugi, et kellelegi võõrana tunduda.

Pärale jõuti pärast päikeseloojangut. Kuigi valge, oli aeg kaunis hiline. Uusaru peahoone kivitreppidel seisis piduriides töötajaid, majast kostis häältesuminat ja raadiomuusikat. Uusaru rohkearvuline töötajatepere täitis poolhämarat koridori, punanurka ja avarat rõdu. Kahte suurde tuppa olid paigutatud söögilauad. Neisse tubadesse vaadati üle ukse, sinna praegu ei mindud. Tõusme inimesed segunesid teiste hulka, jagunedes väiksemateks salgakesteks või liikudes üsna üksinda nagu Peeter, kes käis käed seljal ja vaatles Uusaru ruume. Peeter mõtles halvustavalt, et naised on nagu lambad, kuna ta arvas, et pole viisakas kõigil tõusmelastel koguneda ühte troppi, jääda konutama ühtekokku. Ent rõdule ei kogunenud nüüd enam ainult tõusmelasi, vaid alates hetkest, mil sealt hakkas kostma direktor Kiilmehe kõrgendatud häält, valgus sinna järjest rohkem Uusarugi töötajaid.

Hetk tagasi Kiilmees oli pillanud kahtlustuse, mis viimastel päevadel ta südant oli torkinud valusa okkana, et keegi on Tõusmelt käinud täitevkomitees

tema peale kaebamas, ja et kaevatud on seda, nagu abistaks ta osakonda nõrgalt või nagu poleks ta seda üldse teinud. Kui ta nädalapäevad või rohkem tagasi kõige paremate kavatsustega valla täitevkomiteesse astus, siis võeti ta seal ootamatult pihtide vahele. Direktor Kiilmees naaldus kogu oma pikkuses vastu uksepiita, toetudes kord ühele, kord teisele jalale ning rääkis hooga, vaadates üle naistest, kellede poole ta nägu oli pööratud.

„See on ekshiarvamus,“ väitis ta, „et Uusarus on rohkem tööjõudu või et meie, õigemini mina, osakonna kuidagi, kui nõnda võib ütelda, pean vaeslapse seisukorras ja Tõusmele nagu oma võistlejale vaatan. See on rumal jutt ja inimesed, kes seda ajavad, on selle välja mõelnud, sest tegelikkuses, meie nõukogude tegelikkuses, mõeldagu ise, seda ei tohi ega saagi olla. Nii Uusaru kui Tõusme on ühesugused trusti majapidamised ja direktoril ei ole siin mingisuguseid kitsaid isikliku kasu huvisid.“

„Seltsimees direktor läheb oma jutuga liiga kaugemale,“ tähendas Peetri Emma. „Meist pole keegi seda ütelnudki.“

„Kus see meie Meeta siis on ka?“ küsis Ande ringi vaadates. „Tuleks ja aitaks meil vaielda.“

Sellal Meeta, tulles raamatupidaja juurest, astuski rõdule.

Naised hakkasid kohe koduselt käratsema.

„Tulge meile appi!“ hüüdsid nad. „Meid laidetakse.“

„Kes teid laidab?“

„Direktor.“

„Teie inimesed ei kannata vähematki kriitikat,“ lausus direktor.

Ning enne kui Meeta õieti veel jõudis taibata, mille üle inimesed direktoriga vaidlevad, hüüdis teistest

pisut eemalseisev Renni Elts: „Mis asja siin niisama vaielda, eks sotsialistlik võistlus otsusta! Mis teie, aiatöö naised, veel kuulate — kutsuge Uusaru võistlusele.“

„Jah, tulgu aga Uusaru aiatöölüli meiega võistlema,“ hüüdis Ande, kes siiani oli istunud, ent nüüd püsti tõusis, vaadates ise Antsu, keda oli näha koridori hakul. Ning hüüdes seda ta polnud sugugi see Ande, keda Tõusmel igapäev oli nägema harjutud.

„Teie ei tahtnud minu nõu kuulda võtta,“ tähendas ametiühingu esimees Sooraud direktorile. „Õppige nüüd töötajatelt.“

„Laske oma tingimused kuuldavale,“ lausus Kiilmees.

„Meie aiatöölülile on suureks ja tähtsaks tööks vasttärgranud õunapuukülvi hooldamine,“ ütles Meeta. „Minu teada külvati Uusarus luuviljalisi peaaegu samasuurusele maa-alale. Niisiis võiksid kaks lüli võistelda nende külvide igakülgses hooldamises.“

Sel hetkel keegi kõhatas. See oli aednik Meister, kes istus nurga sees. Ootuses, et vanamees võistluse kohta omaltki poolt midagi ütleb, jäid kõik kuulatades wait. Kiilmees vaatas kulmu kortsutades taskukella, pidi hakkama kurtmagi, et külalised jäävad hiljaks. Kuid just siis kuuldigi väljast kiiresti lähenevat vankrimürinat.

Direktor läks külalistele vastu. Vaikus, mis oli tekkinud ootusest, et vana aednik midagi ütleb, kestis ikka veel, kujunedes ootuseks, et külalised sisse astuvad. Meeta teadis, et külalisi oodati valla täitevkomiteest ning ootas nende ilmumist mõninga põnevusega: ta ei olnud parteiorganisaatorit veel näinud. Nägi teda nüüd Pärna kõrval sisse astuvat. Oli noor mees. Ta veidi nurgeline ja tõsine nägu oleks mõjunud külmana,

kui seda vahete-vahel poleks ilmestanud põgus, vaevumärgatav naeratus. Meeta tundis kohe, et võib sellesse vaevumärgatavasse naeratusse armuda, ja seda sellepärast, et see kätkeb endas niipalju rahu, tõstes esile inimese sihikindlust ja tasakaalukust.

Mis puutub tasakaalukusse, siis Meeta arvas seda enda juures viimasel ajal sageli puuduvat. Teistest tasakaalutum oli kindlasti tänane päev. Tegi hästi, et kodust siiski välja tuli, oma üksindusmeeleoludest võitu sai. Ning ta vaatas suure rahuldustundega seda harvatekkivat naeratust seltsimees Veski näol, soovides, et see täna sealt ei ruttakski põgenema.

„Kuidas jääb siis võistlusega?“ tõstsid aiatöönaised küsimuse uuesti üles, sellega direktorit otsekui hõlmapidi kinni pidades, laskmata tal edasi minna.

Kuna Veski oli Kiilmehest hulga lühem, pidi ta tõstma näo, et direktorile otsa vaadata.

„Mis? Keda siin võistlusele kutsutakse?“ küsis ta.

„Naised... meie oma osakonda,“ vastas Kiilmees hooletult.

„Kutsub teid sotsialistlikule võistlusele?“ küsis Veski kiiresti ja nüüd juba korraks näis, et naeratus parteiorganisaatori näol annab maad nurgelisele tõsidusele. Seda siiski ei juhtunud ja varsti ta ütles selle naeratuse veelgi süvenedes:

„Noh, arutage asja edasi — ega te ometi mind ei häbene.“

„Ja kuhu siis meie Meeta kadus?“ küsis Emma rahu-
tult.

„Mina olen siin!“ hüüdis Meeta, kes oli jäänud Antsuga vestlema. Samal ajal ta heitis pilgu Pärnale ja nägi, kuidas mees otse võpahtas rõõmsaks. Ta tuli kohe juurde, kergel sammul, teretas tundeküllaselt ja hakkas õnnitlema.

„Meeta oli siin väga mures,“ ütles ta Antsu kätt rõõmsalt ja tugevasti raputades.

Meeta ei jõudnud veel midagi lausuda, kui Kiilmees ütles valjusti:

„Esitage oma üleskutse kirjalikult. Meie võtame selle oma tootmishooldamisel arutusele.“

„Miks sa siis nii kaua vaikisid?“ küsis Pärn, Antsu käest ikka veel kinni hoides.

„Ei ole oma,“ sai Meeta alles nüüd öeldud.

„Ei?“ küsis Pärn Meetale kahetsevat pilku heites. Siis sai tagasi oma tarmuka südiduse, pöördus Antsu poole: „Lasksin märgist mööda, aga mitte täiesti: eks ole sinugi pärast küllalt muret tuntud. Sa ju olid rindel?“

„Olin,“ vastas Ants.

„Jah, Andel oli küllaltki muret,“ tähendas Meeta.

Pärn, kes Andegi lugu oli kuulnud, vaatas Antsu pealaest jalataldadeni, lausus siis kiitust avaldades:

„Noh, oled tubli mees!“

Hakati lauda istuma ja nüüd Ande tuligi, nagu ta ise ütles, „oma Antsu ära viima.“ Ta võttis Antsul lihtsalt käisest kinni, oli varjamatult õnnelik.

„Ah, mina vana togu!“ ütles Pärn Meetale, kui nad jäid vestlema kahekesi. „Et ma ka enne järele ei pärinud!“

„Ja mis sellest ikkagi,“ vastas Meeta, kuid ta hääl reetis nukrutsemist.

„Ega muud kui kiskusin haava lahti, ja seda just täna, siin peol, kus peaks rõõmus olema.“

Nad võtsid istet laua ääres, akna all, öö valguses, mis oli küllaldane, et süüa, jutuajamisel näha kaasvestleja nägu ja tantsides mitte langeda vastu seina, mitte komistuda esemetele või teistele paaridele, ja pidada kõnet, laulda, kui selleks tuleb tahtmine.

Kõlistatigi noaseljaga vastu taldrikuserva. Direktor Kiilmees tõusis järsku, võttis sõna. See oli peokõne, viisakas, ladus ja väheütlev. Ta tervitas külalisi, rääkes kevadistest külvitöödest, kiitis — nagu mõnelegi näis — natuke iseennast, andis lubadusi ja tõstis klaasi esimese rahuaegse külvi terviseks.

See viisakas ja pealegi nii ohtrasti vööraid sulgi kandev peokõne tundus Meetale imalana, võib-olla sellepärast, et see ei aidanud teda. Tõepoolest, just selle, elu igasugustest konarustest möödahiiliva laua-kõne taustal ta nägi jälle eredasti oma küündimatust, kõiki neid hingeelulisi vastuolusid, mis vahel ta tusa-seks tegid. Jah, kui see poleks paljastunud nii ilmekalt just täna. Ning kui hiljem Pärn eksikombel poleks sattunud õnnitlema ja rõõmutsema!

„Ma vajasin täna sõpra ja mul on hea istuda praegu sinu kõrval,“ ütles ta Pärnale, kui direktor oma kõne oli lõpetanud.

„Ah, karuteenega sõber!“ ei suutnud Pärn ikka veel oma möödalaskmist endale andestada.

„Pole viga, ma kannatasin oma valu juba päeval ära,“ lausus Meeta. Ning ta jutustas Pärnale, kuidas ta päeval tasakaalu kaotas, oma õnnetuse eest põldudele põgenes ja hiljem Okkale sisse astus.

„Ma tellisin sealt sülemeid ja mul oli tarvis minna, kuid miks ma pidin sinna minema just täna?“ kurtis ta.

„Mis seal siis imelikku on?“ küsis Pärn. „Kuidas Linda elab?“

„Ta on rõõmus — ootab meest koju,“ vastas Meeta. Sellest vastusest Pärn kohmetus.

„Kas ma jälle olin... ettevaatamatu?“ küsis ta.

„Oh ei,“ vastas Meeta. „Nüüd mul on koguni rõõm sellest rääkida, kuid kui ma päeval Okkalt lahkusin,

siis... Jah, siis ma mõistsin, et olin sinna läinud lootusega, leida Lindas eest omataolise tasakaalutu ja õnnetu... Jah, siis ma põlgasin ennast — ma ei taha olla niisugune, ei taha!”

„Kui ei taha, siis ei olegi,” arvas Pärn.

„Ei ole, praegu enam ei ole,” ütles Meeta.

Ning tõepoolest, kohe nüüdsama ta võis rõõmustada siiralt koos Uusaru ametiühingu esimehe Soorauaga, kes oma lühikeses sõnavõtus tervitas armee esindajaid, avaldades lootust, et nad peatselt vabanevad armeest, võivad käed tootvale tööle külge panna, kes tehases, kes põllul.

„Mina olen võhik,” pöördus Ants selle sõnavõtu lõppedes Meeta poole, „kuid milliseid punkte te oma tingimustesse võtate, kui peaks võistluseks minema. Ma ei usu, et kogu küsimus seisaks ainult umbrohu kitkumises.”

„Ega seisagi ainult selles,” vastas Meeta. „Hooldamine peab olema mitmekülgne. Peame kobestama mulda, et nende juured õhku saaksid, peame neile andma mõningaid lisaväetisi, peame neid kaitsema kahjurite eest. Ühesõnaga, me kohustume vasttärganud külvi eest hoolitsema sääraselt, et kui mitte kõik, siis vähemalt üheksakümmend protsenti taimedest võiksid minna juba järgmisel kevadel alustekooli.”

Meetal oli hea meel, et vestlus kujunes üldiseks. Ta vaatas ringi, otsis pilguga vana aednikku. Ta nagu kuulis ikka veel aedniku ennistist rahutut kõhatust ega suutnud vabaneda tundest, et mehel midagi oli ütlemata jäänud. Ehk ta oleks jutukam, kui teda saaks nüüd vestlusse tõmmata, mõtles Meeta, ent vanameest polnud näha ei selle ega teise laua ääres.

„Rääkides see kõik kõlab pagana lihtsalt,” kuulis

Meeta Antsu häält varsti jälle ütlevat. „Aga ma tahaksin oma mõtte puurida kaugemale, töösse ja töötegi-jaisse. Noh, Ande, mida sa tunned nii suuri kohustusi täites?“

„Mina sulle siin hakkam seletama,“ tõrjus tüdruk.

„Nojah,“ ütles Ants õlgu kehitades. „Siin sa ei räägi, aga pärast sa hakkad mulle jälle kurtma.“

„Mis on viga, Ande?“ küsis Meeta.

„Tal on ju endal õhupuudus selles kitsas toas, kuhu nad praegu vaevalt mahuvad,“ vastas Ants, kuna Ande lõi näost õhetama. Kuid Antsu pilk libises sellelt häbelikult mõrjsja palgeid katvalt õhetuselt üle laua, jäi peatuma Meetal, pisut kelmikalt, pisut murelikult ja küsivalt.

„Kui te Tõusmel ringi vaatasite,“ vastas Meeta, „siis te ehk nägite ka, et selles asjas juba ongi midagi ette võetud.“

„Paar päeva enne sinu tulekut asus Peeter katusele,“ hüüdis Maasi eemalt.

„Nägin. Ja tahaksin heameelega talle appi karata.“

„Tore!“ hüüdis Meeta. „Mitmeks päevaks te meile jääte?“

Direktor Kiilmees vaatas Meetat juba mõnda aega uurivalt. Tal olid omad mõtted. Kõigepealt ta tundis Tõusme osakonnajuhatajat vähe. Ent ta tundis ütelist, mis oli käibel olnud kogu tema eluaja ja kes teab millal juba käibele oli lastud — ütelist, mis kinnitas, et väikesed naised on tigidad. Kas Meetat võis pidada väikeseks? Ta rohkem nagu jäi nende kilda, aga päris kindlasti Kiilmees seda ei teadnud, kas ta on väike ja kas ta on tige. Jutukehvana ta jättis pigemini küll ara kui riiaka inimese mulje. Mõnikord kui temaga rääkisid, vaatas otsa ja nagu ehmus millestki; silmad laienesid, pilk neis muutus küsivaks, suu oleks taht-

nud nagu avaneda, et karjatada või ütelda midagi, kuid ei tea, mida. Ei, küllap ta seda ise juba teadis, ainult teised pidid mõistatama, ega mõistatanud midagi sellest kala ilmast, kes äkki kuivale on tõmmatud. Seda ilmet naisagronoomi näol Kiilmees nägi juba nende esimesel kokkupuutumisel, siis kui oli soovitanud talle vanade tarude ostu Kaeralt. Pole teada, kas ta neid vaatamas on käinud või mitte — sõnagi ei ole lausunud. Ei, arg ta küll ei ole, ja kui ongi, siis hoopis isemoodi.

Sellal kui Kiilmees Meetat nõnda silmitses, Meeta vastupidi Kiilmehe oletustele koges ometi julguse puudumist. Tal polnud kavatsustki kõnega esineda, aga nüüd Tõusme naispere käis talle üha tungivamalt peale, et ta kasvõi mõnegi sõna räägiks. Keelduda tähendaks solvata neid tublisid ja häid inimesi.

Meeta hakkab rääkima kogeldes; tal on raske. Esimesed sõnad tulevad vaevaliselt üle huulte, on paljudele vaevalt kuuldavad. Ta räägib sellest, kuidas ta ühel kevadtalvisel päeval läks Tõusmele, kuidas seal algul kõik tundus külm, isegi vaenulik olevat. Siis töö hakkas inimesi üksteisele lähendama... Ühel päeval tuli Maasi, ütles oma hea sõna. Kui ta tookord poleks juhtinud tähelepanu hädaohule paiselehe poolt, oleks naised täna vaevalt julenud üles tõsta küsimust sotsialistlikust võistlusest.

„Meie kollektiiv,“ lausus ta, jätkates juba julgemini, „töötab järjest üksmeelsemalt. Meil seisab ees palju tööd. Ja mitte lihtsat, kontimurdvat tööd, vaid säärast tööd, mis otse sunnib meid kõiki, igaühte meist, õppima ja ennast täiendama. Alles hiljuti tõusis külv, hakkas kasvama. Meie peame kasvama selle külviiga koos, ühes puudega; peab kasvama meie hool, meie kohusetunne, meie ausus, eelkõige aga meie oskus.

Meie ees seisab suur küsimus. Vähem kui kahe aasta pärast, see on selleks ajaks, kui tänavune õunapuu külv läheb silmistamisele, meie kõik peame olema osavad silmistajad."

"Meie ei oska!" hüüdis Helga Kangas.

"Peame õppima," vastas Meeta, ning jätkas: „Selles seisabki see suur küsimus. Mõned, nagu ma olen kuulnud, lohutavad endid sellega, et küll trust selle eest hoolitseb, saadab inimesed, kes seda tööd tunnevad. Aga kust võtab trustki neid spetsialiste. Pealegi meie ei taha, ei lubagi, et meist mööda minnakse — meie õpime selle töö ise ära.“ Meeta hääl muutus kindlaks, kui ta ütles:

"Te olete head lüpsjad, head põimajad, niitjad: uskuge, teist saavad ka head silmistajad. Võib-olla, et see praegu tundub natuke liiga julgena, kui me siinkohal lubame rahvale, parteile ja seltsimees Stalinile, et tänavukevadisest külvist, see on meie puukooli esimesest lennust, kasvatame vähemalt seitsekümmend tuhat noort õunapuud."

Meeta lõpetas, istus ja hakkas alles nüüd näost hirmsasti õhetama: talle plaksutati.

Pärast lühikest pausi hakkas kõnelema parteiorganiisaator. Püsti tõusnud, vaatas ta kahelepoole, nagu ilmestatud endiselt kergest naeratusest. Ta ütles, et lubadused, mida bolševikud annavad, ei saagi olla midagi muud kui julged, ja seda sellepärast, et need on ausad lubadused, et neid alati täidetakse. Üks asi on tekitanud temas imestust. Nimelt see, et direktor tänavust külvi nimetas esimeseks rahuaegseks külviks. Kas see on õige? Tõsi, hitlerlik Saksamaa kapituleerus pärast seda, kui ta puruks löödi. Aga kas sellepärast on rahu? Kas see tähendab, et meil enam ei ole vaenlasi? Rahu on suur väärtus, aga rahu ei tohi

tekitada muretust, säärast muretust, mis direktoril näiteks lubas unustada niisuguse tõsiasja, et Jaapani imperialism on alles purustamata.

„Meie omal on muretust küllalt,“ kostis äkki teise laua äärest. Veski pöördus sinnapoole ja tundis hüüdjast ära naise, kes kohe pärast ümbruskonna demineerimist oli täitevkomitees käinud klaasi pärast.

„Minu sõnadele avaldati siin poolehoidu,“ jatkas parteiorganisaator. „Samuti võidakse tulla vastuväidetelega, esitada täie õigusega küsimus, miks ma direktori unustamist just muretusega seletan? Kas pole mõeldav, et inimene lihtsalt unustas. Muidugi tuleb ette ka seda, eriti inimestega vanemas eas. Noh, seal pole siis enam midagi parata, kuid ma ei usu, et direktor Kiilmees oleks nendes aastates, kus kriitika mälu suhtes lootusetuks osutub. Sellepärast ma nimetan veel ühte direktori unustamist. Lugu juhtus hiljuti. Nimelt peatselt pärast Karivärava kuusiku demineerimist ilmus täitevkomiteesse Uusarust üks töötajaist, kurtes, et tal on plahvatuste tagajärjel purunenud aknaklaasid, klaasi tal aga polevat praegu kusagilt võtta ja direktor lohutavat sooja ajaga. See naine tegi täitevkomiteele täie õigusega etteheiteid, miks neist plahvatustest inimestele ette ei teatatud. Selgus, et täitevkomitee ringkiri, mis saadeti nii Uusarusse kui mujalegi, ei jõudnud Uusaru kantseleist kaugemale. Direktor unustas seda inimestele teatavaks teha, unustas selle korralduse ka sovhoosi majapidamishoonete suhtes. See on väga suur muretus, see on hoolimatus, vastutustunde puudumine, see on just niisugune muretus, mis muutub ühiskondliku vara, töötajate heaolu ja rahu vaenlaseks.“

Hakkas koitma.

Parteiorganisaator rääkis rahu kindlustamisest ausa

suhtumisega töötajatesse, armastusega töö ja kodumaa vastu.

Kui ta oli lõpetanud ja sellele järgnevad kiiduavaldused raugema hakkasid, vaatas Pärn aknast valget ööd.

„Vaata,“ ütles ta äkki Meetale. „Seal ta on.“

Vaadates välja Meeta nägi rohul ja kõrvalhoonete katustel valget härmatisekorda.

„Jah,“ möönis ta.

„Ta tuleb alati juunikuu esimestel päevadel, harva kui jätab tulemata,“ lausus Pärn. „Siin polegi nii väga viga, mõnikord ainult hirmutab, kuid Tõusmel käib õrnematest kultuuridest üle nagu keeva veega.“ Ning siis üsna Meeta kõrva äärde kummardudes ja häält tasandades: „See meie partorg on üsna noor mees, aga räägib — pole vigagi. Kindel: rahu eest tuleb alati valvel seista.“

10

Mõni päev pärast külvipüha pidi Uusarus toimuma tootmisnõupidamine, kus oli lubatud arutada tõusmelaste üleskutset sotsialistlikuks võistluseks. Meeta sai mõningate aruannetega, mida tahtis kaasa võtta, oma arvates viimasel silmapilgul valmis ning ruttas kogu tee, et mitte hilineda. Ent ei saanudki teada, kas ta hilines või jõudis õigeaks ajaks, sest kohapeal selgus, et tootmisnõupidamine oli lükatud edasi järgmisele või ülejäämisele õhtule.

„Kuidas? Kas te tulite jalgsi? Jah, siis on kahju küll,“ ütles Kiilmees Meetale.

„Küsimus ei seisa mitte selles, et ma jalgsi tulin,“ vastas Meeta. „Ma võin tulla homme või ülehomme uuesti, ärge petke ainult.“

„Jumal hoidku, kes siis petnud on. Petta pole tahtnud keegi, aga teinekord lihtsalt kukub välja teisiti kui oled kavatsenud. Hjaa! Võtke istet, ega te ometi kannapealt ei kavatse tagasi pöörata.“

„Kuidas ma sinna üldse tagasi lähen niiöelda tühjade kätega — inimesed ootavad pikisilmi,“ kurtis Meeta raamatupidajale aruandeid ulatades.

Kiilmees hakkas rääkima.

„Inimesed ootavad, jah, seda'nd küll,“ möönis ta, „aga ütelge mulle, seltsimees agronoom, miks teie inimesed ja vististi ka teie ise nii visalt hoiate kinni sellest, et võistluse aluseks tingimata peavad olema puukoolikülvid. Nende osatähtsus, vähemalt tänavu, on ju veel võrdlemisi väike.“ Ja häält kõrgendades: „Miks ei võiks naised võistelda näiteks porgandi- või kapsapõllul. Hjaa. Mis te kostate mulle, seltsimees agronoom?“

„Teile peaks selge olema,“ vastas Meeta, „et puukoolikülvidel baseerub meie majapidamiste kogu tulevik. Peale selle, nagu te jälle vägagi hästi peaksite teadma, polnud tänavukevadised külviolud sugugi kerged: külv tehti puudulikult ettevalmistatud põllule ja maa on koledasti umbrohtunud. Meie harime puukoolikülve käsitsi, tihedas umbrohus see nõuab suurt hoolt ja suurt tähelepanu. Nii et võistlus oleks siin omapoolseks tõukejõuks.“

Kiilmees mõtles viivu. Siis pöördus raamatupidaja poole, öeldes: „Palun olge nii pai, kutsuge Meister siia.“

Meister, vana aednik, elas hoone teisel korral. Vanamees ei lasknud ennast oodata, tõusis õhtulauast ja tuli kohe, järsul puutrepil suutäit puredes.

„Teie lasksite mind kutsuda,“ lausus ta kohe, kantselisse astudes.

„Jah, vana, vaata ma tahtsin küsida, kuidas meil siis tegelikult selle luuviljaliste külviga on. Väga rohtu kasvanud, mis?“

„Kuidas temaga on?“ kordas vanamees, vaatas valgete, silmivarjavate kulmukarvade alt direktorit ning lausus kaunis järsult: „Seda külvi pole ollagi.“

„No-noh, mis jutt see on, et pole ollagi,“ ütles direktor tõrelevalt.

„Sinna pole midagi juurde tulnud ega tule ka,“ vastas vanamees. „Nii nagu nad seal üksteist hõikasid, nii nad hõikavad seal edasi.“

„Noh, siis sinu arvates pole muud kui sahk sisse. Kas siis asi tõesti nii kuri on?“

„Kui tahetakse, siis võidakse need üksikud sealt välja korjata ja mujale pikkida.“

Aednik ütles seda ükskõikselt nagu poleks see kõik tema asigi.

„Ega mul, mul siis . . . muud ei olnudki,“ ütles direktor. Ning kui aednik oli lahkunud, Meeta poole:

„Kuulsite, kuidas meil on lood. Ei oleks uskunudki, et asjad nii sandid on. Tuleb välja, et seeme oli ikka rämps.“

„Head tervist siis,“ ütles Meeta püsti tõustes.

„Ei, ei, oodake veel üks silmapilguke,“ lausus Kiilmees keelavalt. „Tahtsin teilt midagi veel küsida. Ah jah, miks te arvate, et meil Kaera peremehe tarusid ei kõlba osta?“

„Need ei vasta nõuetele. Kas ta kaebamas käis?“

„Mitte just seda, et kaebamas, aga möödasõidul pidas hobuse kinni, ütles — terav olete olnud. Mina seda ei uskunud: meie osakonnajuhataja on vaikne ja tasane naisterahvas; pole seda moodigi, et võiks kedagi hammustada.“

„Talle vist ei meeldinud, et ma tema tarusid taudipesadeks nimetasin,“ arvas Meeta.

„Jah, kes teab, võib olla,“ lausus direktor ja vaatas aknast välja. Hetke pärast ütles pikkamisi, väga väärrikalt: „Mul on põhimõtteks oma kaastöötajaid nende töös tarbetult mitte segada, neid, piltlikult öeldes, mitte kättpidi talutada. Kuid lõpuks, kui asjaolud sunnivad, ma ei saa: ma pean ennast vahele segama, nagu näiteks teie puhul. Hjaa, vaadake, kui ma kusagil käin, siis mul on silmad ees ja taga: ma näen, mulle jääb meelde ja tihtipeale ma pärast päevatööd mõtlen nähtule ja küsin, miks see nii on, kas ei võiks see teisiti olla, kas see koguni ei peakski teisiti olema. Tõusme rohtaia lõunapoolset külge piirab madal kivimüür ja selle kivimüüri tagant — nagu ma seda oma silmade ees praegugi näen — otse viskab ennast üles akaatsiahekk, vana, kõrge ja tihe nagu padrik. Kas te olete selle lasknud nüüd maha lõigata?“

„Ei,“ vastas Meeta, sellest pikast sissejuhatusest ikka veel hämmeldunud.

„Noh, siis ma eksisin oma lootustes, paraku. Käisin kevadel Tõusmel, käisin seal hiljemgi, nägin seda padrikut ümber aia ja lootsin ikka, et lasete ta maha saagida. Misjaoks pean mina hakkama käsku andma, piltlikult öeldes, torkima, kui mul on osakonnajuhataja, pealegi agronoom. Hjaa! Noh, mis te sellest padrikust kasvatate?“

Meeta ohkas kergendustundest.

„Sellele on kerge vastata,“ ütles ta. „Mina kartsin, et nüüd ei tea mis tuleb. Vaadake, selle akaatsiaheki me saame madalaks siis, kui me ta seemne oleme kätte saanud.“

„Seemne!“ küsis Kiilmees. „Ütelge, mis me sellega teeme?“

„Vajame seda ehisaiandi jaoks. Külvame. Linnade haljasalastamine.“

Kiilmees puhkes naerma.

„Või nii!“ hüüatas ta. „Ehisaiand! Mis naiselik idee see on? Kellel seda sotsialistlikus ühiskonnas tarvis läheb?“ Ta käis paar korda üle kantselei. Jäi seisma, ütles siis: „Kas teate, teie mõte, see teie ideeke ei teeni tänapäeva ühiskonda, on väikekodanlik. Ega siis ometi kangelaslik nõukogude rahvas ei vaja tuulevarjulisi pingikesi, lillepeenraid, purskkaevukesi.“

„Noh, nüüd te paljastasite oma poliitilise kirjaoskamatuset,“ ütles Meeta ja jäi Kiilmehele otsa vaatama. Ei, ta näol polnud täna kuivale tõmmatud kala ilmet, mida Kiilmees oma rünnaku alul oli lootnud näha.

„Teie siis ei täida minu korraldust?“ küsis Kiilmees.

„Nagu ma ütlesin, mitte enne kui olen seemne kätte saanud,“ vastas Meeta, lisades selgitavalt: „Muide see hekk, kuigi ta, jah, on padrik, ei kahjusta tänavu õieti midagi, kuna kogu me vana rohtaedki oma enamikus ei kujuta muud kui padrikut. Sügiseks me anname talle uue ilme, tasandame mitmesugused seal leiduvad künkad ja augud, rajame uued teed, roogime välja haiged marjapõõsad, nagu te seda juba isegi teate.“

Meeta uskus, et selliste, kuigi juba varem teadaolevate tõsiasjade mainimine mõjub direktorisseeleven-davalt, et ta võtab tagasi oma puise korralduse, ent Kiilmees jäi oma juurde, ütles hoiatavalt:

„Sõidan nädala-kahe pärast Tõusmele; küll ma vaatan, küll me näeme siis.“

Meeta väljus kantseleist masendatult. Esialgu ta mõtles, et Kiilmees omab rasket iseloomu, et ta on võimuahne, nõuab sellepärast kangekaelselt oma korralduse täitmist, hoolimata seletustestki.

Ei olnud rõõmustav sellelegi mõtelda, kuid siis ta leidis Kiilmehe teguviisile teise seletuse, mis tundus tõenäolikumana, laskis aga asju halvemaski valguses paista: Kiilmees otsis tema töös vigu, tõstis üles süüdistusi selleks, et kallutada tema, Meeta tähelepanu kõrvale luuviljaliste külvi äpardumiselt. Selline taktika Meetale tundus olevat rohkem kui ebaaus. Ta muidugi ei võinud olla selles päris kindel, ent ei osanud teisiti veenvamalt seletada direktori järsku tooni-muudatust.

Missuguseks kujuneb nende vahekord edespidi, tulevikus? Kindlasti omandab see nüüdsest peale teise ilme, jahedama, senisest veelgi ametlikuma.

Raske oli.

Viimastel päevadel ta oli vaadanud Antsu, kes esimesel päeval Peetriga kahekesi tööliselamule oli katust lõõnud. Teisel päeval Ants oli asunud tegema sisemisi remonttöid. Lõunaaegade saabudes Ande jooksis teda lõunale kutsuma. Tulid siis seltsis, hoides teineteisel käest kinni, naersid. Õhtuti neid oli näha jalutamas. Meeta oli ületanud valu, mida teiste õnne nägemine talle oli sisendanud, ent siiski ta pidi nüüd sageli mõtlema Einarile ja tollele ajale, mil nad tutvusid.

See juhtus varakevadel, kõigest kaks-kolm kuud enne Suurt Isamaasõda. Maakonnalinnas toimusid kergejõustiklaste-treenerite kursused. Neile oli reserveeritud sööklas kümme lauda, milledest mõned olid juba hõivatud, ülejäänud alles vabad, kui Meeta sööklasse astus ja tähelepanematuse tõttu treeneritele reserveeritud lauda sattus. Tuli ettekandja, hakkas talle eksitust selgitama. Ja siis segas end asjasse kõrvallauas istuv sportlane. Too pikliku rõõmsa näoga noormees oligi Einar. Nõnda algas nende tutvus.

Kas talt kolme kuu eest saadud kiri tõesti jääb viimaseks?

Ning jälle ta peab meenutama, kuidas nad siis jõudsid abielluda nädal aega enne sõda. Ja nädal aega nad elasid umbes samasuguses meeleolus nagu praegu elavad Ande ja Ants. See oli rõõmus aeg, seda aega võib isegi õnnelikuks nimetada. Nähes Andet ja Antsu, tundus Meetale ikka, et nüüd nemad jätkavad seda aega, seda elu ning õnne, mis katkes sõjaga mitte ainult Einaril, vaid väga paljudel... Ühel juunikuu puhkepäeval Einari väike, ent päikeseküllane korter maakonnalinnas lõhnas lilledest ja nädal aega hiljem sealsamas nad kuulsid esimest õhuhäiret. Sõpradelt abiellumise puhul kingituseks saadud lilled ei olnud veel jõudnud närbuda. Nad lõhnasid peaaegu niisamuti kui nädal aega tagasi, ning see meenutas kõiki neid unistusi, suuri ja väikesi, mis algava sõja ees pidid taanduma, ajutiseks või jäädavaks. Kuid mis rääkida unistustest — katkes normaalse elu kulg, ja esimestel päevadel Meetale tundus, et ta ei suuda harjuda kõige sellega, mis sõda enesega kaasa toob, pigemini küll sellega, mis ta maha tallab, hävitab, millest ta ilma jätab.

Sõda tabas neid elus algajatena. Einar oli kõigest esimest aastat võimlemisõpetajaks ja võimalik, et rahu kestes Meeta oleks astunud teenistusse maakonna täitevkomitee põllumajandusosakonda. Noore abielurahvana neil tuli kohi loobuda korterisisustuse täiendamisest, ent loobuda tuli palju vähenõudlikumatestki kavatsustest või leppida vaid nende osalise teostumisega.

Üheks selliseks kavatsuseks oli sõit Einari vanemate koju. Einar oli maaproletaarlase poeg, perekonnast, kus oli lapsi „otsekui murumune“, nagu ta ise armastas ütelda. Nüüd oli nõukogude võim ta isale andnud

maad, teinud tast uusmaasaaja. Ja Einaril oli kavatsuseks veeta sel suvel mitu nädalat — vähemalt heinaaeg — isakodus.

Selle sõidu nad teostasid, kuid jäid Einari isakoju kõigest ainsaks päevaks. Einar ei saanud abistada isa, nagu ta oli lootnud, ega kuigi palju näha oma nooremaid õdesid-vendasid. Meeta ja Einar rohkem kuulsid kui nägid neid päikeses heledaks pleekinud juustega poisse ja tüdrukuid. Nad huikasisid toatagustel kungastel; nende helevalgeid päid vilksatas puude vahelt või põllupeenardelt üle vilja.

Ainult üks umbes kuueteistaastane poiss hoidus kiindunult vanema venna lähedusse. Teda hüüti Entsuks. Ta rääkis vähe, kuid käis Einari ja Meetaga kõikjal kaasas, võttes osa nende jutuajamisest naeratusega.

See naeratus muutus väga häbelikuks kui isa hakkas jutustama sellest, kuidas mõni aeg tagasi Entsut haaranud kange tuhin, et tema muudkui aga on taime-toitlane. Vist lugenud mingisugust raamatukest. Aga pärast seda pidanud isa ette võtma hädatapmise — tapnud lamba Entsu pussiga. Ja nüüd teised lapsed rääkivat, et sellepärast Entsu peksnud oma pussi mättasse, nõnda et peadki enam ei paistvat.

Isa rääkis seda ega unustanud poisi sellele teguviisile kõrvutamast sõda. Sõda oli siis kõigest mõned päevad kestnud. Aga sedasama Entsut Meeta nägi uuesti mõne nädala pärast linnas. Siis Einar juba oli astunud hävituspataljoni ridadesse ja sinna läks Entsugi, olles maalt tulles kaasa võtnud oma pussigi, mis ta enne sõda nõrdimusega mättasse oli peksnud.

Kui rünnatakse, peavadki relvad kalliks muutuma.

Meeta kahetses, et polnud Kiilmehete midagi teravamalt ütelnud. Vaat kui sõidab nädala-paari pärast Tõusmele ja nõuab edasi oma puise korralduse täitmist.

Nii mõtles Meeta, aga direktor saabus juba teisel päeval, saadetuna keskealisest mehest heledas suveülikonnas.

„Noh, saagem tuttavaks,“ ütles mees maha hüpates pikkvankrilt, kus ta kaksiti oli istunud. „Minu nimi on Kaar. Olen trustist. Peaagronoom.“

Kohe mindi põldudele, algas ringkäik.

„Ma olen kärsitu,“ ütles peaagronoom ringkäigu algul. „Uusarus, võib-olla te juba teate, pandi mokka luuviljaliste külv. Mis see tähendab? Kujutlege, seltsimees direktor, et me oleme kaotanud aega, terve aasta. Peale selle mahavisatud vaev. Kuid mõtelge — terve aasta. Laps, kes täna sünnib, aasta pärast hakkab kõndima, räägib juba. Või ma eksin?“ pöördus ta kiiresti Meeta poole. „Teie kui naisseltsimees teate seda paremini. Aga võtame teise näite. Teie lähete sööklasse, tellite lõuna, jääte ootama. Ootate veerandtunni, poole . . . Kui kaua te rahulikult ootate? Noh, kui kaua? Oletame, et te kõige rohkem ootate tund aega, siis hakkate seletust nõudma, protestima, sest lõppeks, nii kannatlik kui teie ka ei oleks, peate ka teie kuhugi minema, ruttama, kusagil olema, midagi tegema, kuhugi jõudma. Aga mis teie ise tegite? Panite ootama terveks aastaks! Ja kelle? Ühe inimese, ühe direktori, ühe peaagronoomi või? Ei, te panite ootama nõukogude töötajad, rahva, kes ehitab sotsialismi, kes on teel kommunismile, kes peab sinna jõudma võimalikult kiiresti.“

„Kuidas siis mina?“ küsis Kiilmees. „Ma pean ütlema, et seeme . . .“

„Teie hakkate jälle vabandama end seemnega,“ ütles peaagronoom. „See jah, ma usun on küsimus, mille ümber te võite nii ja teisiti keerutada. Seda rohkem, et jõudsite kohale natuke aega enne külvi. Kuid

miks te ei kontrollinud seemne seisukorda, tingimusi, millesse ta oli paigutatud. Ütlete, et seeme oli olnud aedniku hoole all, aednik aga ütleb, et oli saanud seemne aidast ega tea rohkem midagi."

Peaagronoom oli tõepoolest kärsitu: ta peaaegu jooksis põllule, mis noortest õunapuu taimedest kergelt punas. Seal ta kummardus taimede kohale, sõrmitses neid, ajas enese sirgu, läks edasi ning kummardus taas. Siis luges ridu, mõõtis nende pikkust. Pikapeale ta kärsitus hakkas raugema.

"Siin me liigume edasi," ütles ta rahulikumalt. „Kuid hoolitsege, hoolitsege, hoolitsege selle külvi eest.“

Ning ta hakkas rääkima aednike, majandi direktorite aga ka agronoomide harjumusest, kui nad on tegelenud vähe puuviljandusega, suunata hoolitsemine kultuuridele, mis on kohe esimesel aastal realiseeritavad: sinna, kust on kohe kasu saada. Nii mõeldakse ainult tänapäevale, ollakse ühepäeva peremees, jäetakse unustusse kõige tähtsam...

See oli üks neid väheseid päevi, mil Meetat polnud kodus, kui postivedaja Tõusmele jõudis. Ringkäigu lõpetanud ja põllult tagasi tulnud ta läks kiiresti koju. Kui oli jõudnud läbi koridori ja astus ülesviiva kivitrepil astmetele, avas Lind-Liisu nagu sageli ja peaaegu alati oma toa ukse, vaatas välja. Harilikult ta avas ukse selleks, et veenduda, kes on astunud majja, kas oma või võõras, kuid praegu ta teadis — tundis sammudest — et see on Meeta. Just Meetat ta oli oodanudki.

"Tule, hea laps, siia," lausus ta, näol kerge naeratus.

Meeta pilk langes Lind-Liisule uurivalt, libises üle vanainimese käte. Ei näinud seal kirja ja astus kasvava ärevusega tagasi trepist alla.

„Astu aga sisse,“ kutsus teda Lind-Liisu. „Tule vaata, kes sind siin ootab.“

„Einar!“ mõtles Meeta ja astus sisse, tundes, kuidas ta jalad nõrgaks muutuvad. Ent polnud Einarit: see, kes teda ootas, oli ta meheõde Agnes. Lind-Liisu väikeses toas tüdruk tõusis ta ette tõsisena, näol kohmetus, nagu oleks mõne süüteoga hakkama saanud.

„Sina!“ hüüatas Meeta. „Kas sul on ka uudiseid?“

„Jah, on natuke,“ vastas Agnes, jäi aga samas kohe vait, nagu ei teaks ta, kas tal on luba edasi rääkida võõra juuresolekul.

„Mis on — halvad teated või?“ küsis Meeta, kui ta Agnese oma tuppa oli viinud.

„Ei, nad ei tohiks olla halvad,“ vastas Agnes ja hakkas nüüd oma pisut aeglaselt laadis jutustama, kuidas nemadki asjata Einarilt kirja olid oodanud ja kuidas nüüd mõni päev tagasi Entsu armeest oli saabunud puhkusele, tuues teateid ka Einarist, kes sõja lõpu eel olevat saanud haavata ja viibivat nüüd haigemajas.

„Ega ta sulle ei ole veel kirjutanud?“ küsis ta oma jutustust lõpetades.

„Ei,“ vastas Meeta. „Kuidas ta tervis nüüd on?“

„Entsu ütles, et midagi elukardetavat nüüd enam ei olevat.“

„Enam ei ole, aga oli siis?“

„Eks muidugi, aga kuidas just, seda Entsu kas ei tea isegi või ei taha meile rääkida. Utleb ainult, et meil Einari pärast pole tarvis muretseda, et küll ta nüüd ise kirjutab teile lähemalt.“

„Räägi, räägi!“ sundis teda Meeta.

„Mis mul siis ikka nii väga rääkida on,“ vastas Agnes. „Entsu oli käinud teda vaatamas. Läheks ka, aga kauge on.“

„Võib-olla, et sa midagi varjad,” ütles Meeta. „Võib-olla et ta ei tahagi enam minule kuuluda.”

Meenutades, kuivõrd lühike oli olnud nende tutvus ja abielugi, see temas viimastel päevadel tekkinud kartus sai uut hoogu.

„Ei, mina seda ei usu,” arvas Agnes. „Aga paha on, kui Einar samuti hakkab kahtlema sinus. Ta olevatki ütelnud, et muretseb teiste pärast rohkem kui enese pärast. Aga meil kodus arvati ja mina arvan seda-sama, et kes need teised peale sinu siis ikka on. Ah jaa, niipalju ta oli enesest rääkinud, et peab nüüd uue elukutse omandama, et sporditreenerit temast nüüd enam ei saa.”

„Mis ta peaks minu pärast muretsema,” ütles Meeta. „Peasi et ta on elus ja saab terveks, nii terveks, et võib õppida.”

„Kuid see kõik võtab veel aega, esiteks terveksaamine ja siis õppimine,” arvas nüüd Agnes ja vaatas oma sõrmedele, nagu oleks tal millegipärast piinlik hakanud. Nõnda oma sõrmedele vaadates ta lõi üha rohkem hämmelduma.

„Mida talle nüüd vastata?” mõtles Meeta, vaadates enese ees istuvat kaheksateistaastast tütarlast, kelle piklikus näos ta just täna hakkas nägema üha rohkem Einariga sarnaseid jooni. Ning Meeta, otsekui oleks ta lausunud seda Einarile, ütles vaikselt ja siiralt:

„Mina armastan teda!”

Tütarlapse põskedele tekkis kerge õhetus.

„Noh, see on hea!” lausus siis, ikka oma sõrmedele vaadates. Siis äkki tõstis Meetale silmad, suured, sini-sed ja usalduslikud. Midagi niisket ja ühtlasi rõõmsat läikis hetkel neis silmades.

„Nii see on kahtlemata kõige parem,” vastas Meeta. „Ja nii see peabki olema.”

Kui sügis kätte jõudis, tabas Kiilmees end ikka sagedamini ja tõsisemalt mõtlemiselt lüngale, mis haigutas plaanitütmises seetõttu, et luuviljaliste külv oli äpardunud.

Seni ta oli oma muret jaganud ainult Meistriga. Temaga ta oli jaganud neid mõningaid kavatsusi, milliseid ta endamisi oli hellitanud juba suvel, juhuks, kui küsimusest kärata mööda ei saa, kui miski muu enam ei peaks aitama. Nii see on: inimene ei oska üksikasjades kõike ette näha; kära oli tekkinud kõigepealt selle sotsialistliku võistluse ümber. See äratas tähelepanu, tekitab huvi inimestes, kes muidu vaevalt oma nina nii sügavale vahele oleksid toppinud. Nende inimeste all Kiilmees mõtles peamiselt Pärna. Saabus pärast külvipüha kord suvel Uusarusse ja päris, kuidas sotsialistlik võistlus kahe majandi puudekasvatajate vahel areneb. Tuli käsi lahutada ja talle õigust rääkida — luuviljalised ei tõusnud. Aga kuidas see mõjus inimesesse, kes esiteks endast nii suurt asjaarmastajat kujutab ja teiseks juba varemgi näis nagu umbusaldavat.

Üldse, kogu see asi sai ju alguse sellest, et nad seal täitevkomitees vahele segasid. Paistab, et Tõusmelt kevadel siiski kaebamas ei käidud. Aga tema südamesse künni pärast torgati siis nagu okas... Hakkas Tõusme töötajatega külvipeol õiendama, ja siis nad tulidki välja selle võistlusega.

Oli aeg jälle hakata rääkima oma suurest aususest, eriti aga halbadest närvidest. Ning tõepoolest, need olid tal viimasel ajal niivõrd halvad, et ei võimaldanud enam õiget unerahugi, kuigi pimedad ööd olid nagu loodud puhkamiseks. Tema mõtted hulkusid,

tegelesid mitmesuguste arvestustega, kaalusid mõnesuguseid võimalusi.

Peamine viga seisis selles, et tal polnud õigeid kaastöölisi. Niihästi tema kavatsused kui mure olid aednikus äratanud üksnes nõrka vastukaja. Ent olgu see aednik muidu mis ta ka on, temaga võib siiski hakkama saada. Olgugi et vanamees on külm, keeldub pooldavast nõuandmisest ja teinekord ebameeldivuste puhul aias omaette pominatki ajab, pole karta, et ta ennast kuhugi vahele segaks.

Hoopis murelikumaid mõtteid tas äratas osakonnajuhataja. Juba mõnda aega ta oli veendunud, et agronoom on tige naine. Nende suvine kõnelus, mis polnudki kuigi äge, oli jätnud sügavad jäljed nende suhtlemisse. Jah, see Kiilmehe arvates üsna tühine lahk-arvamine oli mõjutanud tugevasti nende vahekorda, ja seda just agronoomi poolt. Sellest ajast peale osakonnajuhataja oli tõmbunud kerra nagu siil, oli külm ja ametlik. Tige, mis muud, mõtles Kiilmees, kuigi vahete-vahel pidi möönma sedagi, et ta tõepoolest ka ise rängasti oli mööda lasknud, ehisaiandit nii järsult maha tehes. Ent halvem selles loos oli vahest see, et ta oma tookordset seisukohta just bolševistlikuna esitas. Jah, see oli kahtlemata väärsamm. Missugune kurat teda tookord ajaski seda tegema. Ah, eks see oli jälle nii, et tahtis saavutada suuremat mõju, lootis sellega oma seisukohta kergemini läbi suruda. Ettevaatlikumalt, isand! Ei tohi huupi otsustada, et üks või teine seisukoht, see või teine vaade on bolševistlik. Ning üldse ei tohi unustada, et bolševistlikke tõdesid ei sobi rakendada oma härrasmeheliku võimujanu rahuldamiseks. Kui ta ehisaiandi ideed oleks rünnanud majandusmehena, poleks Meetagi vahest nii rängasti solvunud...

Kui hommikuti pimedus andis maad valgusele, olid ümber Uusaru peahoone siin-seal üksikult kasvavad, juba ammugi kirjuks tõmbunud puud jälle mõnevõrra rohkem hõrenenud. Lehed langesid ning ikka enam raagunevad puud, ikka kõledamini nähtavale tulev sügis meenutas Kiilmehete neid rannikualasid, kus luuviljalisi kasvas tihedate padrikutena, kust neid võib juurida niipalju kui süda kutsub. Mujal sisemaal viimase aja käredate talved olid hävitanud kõik õrnemad viljapuuliigid, saartel ja rannikul, kus kliima mere- lise, nad olid säilinud külmadest kahjustamata. Kiil- mehe kava seisneski selles, et juurijad saata rannikule ja, nagu ta ise ütles, käristada sealt välja tuhandeid, kümneid tuhandeid luuviljalisi, istutada need Uusaru ja Tõusme puukoolidesse.

Tõsist vahelesegamist neisse kavatsustesse Kiilmees niisiis kartis agronoomilt. Võimalikke vastuväiteid ta varem harva oli arvestanudki, kuid nüüd need mõjusid nõnda, et ta koguni oma kavatsuste teatavaks tege- mise agronoomile aina edasi lükkas. Ta oleks võinud osakonnajuhataja välja kutsuda, oleks võinud ise Tõusmele sõita ja seal rääkida, ei teinud aga ühte ega teist, eelistades millegipärast oodata, kuni osakonna- juhataja nagu tavaliselt saabub Tõusmelt palgalehega. Neid täiesti korrapäraseid käike Uusarusse tegi Meeta kuu algul ja keskpaiku. Nii ta oli käinud kogu suve, korraldades oma käigud nõnda, et Uusarust veel valge- varul tagasi jõuda.

Sedapuhku oli oktoobrikuu keskpaik ja Meeta jõu- dis päralt kella nelja-viie vahel.

Asjaajamine raamatupidajaga klaaritud, tahtis ta kohe jälle lahkuda. Kuid nüüd Kiilmees, kes kogu aeg oli vaikinud, ütles kergelt ohatas:

„Kui teil oleks raasike aega, ehk otsiksime siis kor-

raks aedniku-vana üles. On tekkinud küsimusi, mida tahaks ühiselt arutada.“

„Kus on aednik?“ küsis Meeta, sellega oma nõusolekutki avaldades.

„Kus ta mujal on, kui oma lossis-kasvumajas,“ vastas Kiilmees.

Vestlus nende vahel oli visa arenema.

Niipea kui Meister direktorit ja agronoomi nägi sisse astuvat, hakkas ta kiiresti ringi vaatama, mida neile isteks pakkuda. Uhele leidis puupüti, mille keeras kummuli, teisele loovutas oma väikese pingi, öeldes et ise toetab end ahjulõõrile.

Meeta võttis meeeldi istet, kuid tähendas, et tal pole pikka pidu istumiseks — varsti kipub hämarduma.

„Kardate või?“ küsis Kiilmees uurivaks muutudes.

„Vahest kah.“

Seda Meeta vastas kergelt, sooviga küsimusest kiiresti üle minna.

„Keda siis?“ järgnes küsimus.

„Kuidas keda?“ küsis Meeta vähem rahulikult.

„Kas teid on hirmutatud?“ Kiilmees esitas oma küsimused kiiresti.

„Ma ei mõista.“

„Võib-olla, ma mõtlen, on keegi, keda te kohe nii päris konkreetselt kardate? Keegi, noh, Tõusme tööta-jaist?“

„Miks te seda arvate?“

„See polegi nii väga ainult minu arvamine,“ sõnas Kiilmees, nüüd aga üsna pikkamisi. „Nagu mulle just äsja meenus, pidavat teil seal Tõusmel olema sulipoisse, päris vargaid. Kuidas sellega on?“

Viimase küsimusega Kiilmees otsekui kargas välja oma heatahtlikuna, jah, isegi osavõtvana näivast koo-
rest.

„Mis jutt see on?“ hüüatas Meeta hämmeldunult.
„Mis te mõtlete?“

„Ikka seda, millest räägin. Hjaa! Täpsemalt ma mõtlen viljavargust, valemõtmega. Kas tuleb meelde, mis?“

„Seda pole olnud,“ väitis Meeta.

„Soo!“

„Teid on valesti informeeritud.“

„Soo!“

„Seal oli küll mingisugune lugu valemõtmega, aga vargusest enesest ma ei tea midagi,“ vastas Meeta ja hakkas jutustama, kuidas see lugu tõepoolest oli olnud.

Kiilmees vaikis ja jäi nõnda hulgaks ajaks Meetale otsa vaatama.

„Olgu, jätame selle asja sinnapaika, esialgu,“ lausutas ta siis. „Noh, hobune komistab neljal jalal... Mul polnud mõtteski teid siin murdma hakata. Vastupidi, ma kavatsesin teiega maha ajada ühe tõsise jutu, kuna tean teid ennastki tõsise ja tubli inimese olevat. Hjaa! Ja ega see pole mitte ainult minu arvamine. Alles hiljuti vana Pärn juhtus linnateel vastu tulema. Mina sõitsin pikkvankriga, tema tuli oma jalgratast sõtkudes. Hüppas maha, pidas kinni. Hjaa, mõtlesin, et ei tea, mis ta nüüd tahab. Aga selgus, et ei midagi ametlikku, et tal pole mulle ütelda midagi muud peale selle, missugune hea organiseerija teie olevat. Seisime lageda peal, tuul võtab puhuda kõigest jõust, vaata et ajab sea püsti, aga Pärn hoiab kogu aeg mütsiäärest kinni ja muudkui jutustab teist, ei nimeta teid agroomiks ega osakonnajuhatajaks, vaid lihtsalt Meetaks. Ja mis ma kuulsin! Kallis inimene, teie olete tõesti tähelepanuväärt asjadega hakkama saanud, olete suve lõpul niitelda kursused organiseerinud, et inimestele aegsasti silmistamist selgeks õpetada. Küsisin Pärnalt, kuidas tal, see tähendab teil, mu silmater,

õnnestus noori inimesi pühapäevadel kokku ajada. Aga teie käes see olevat läinud kergesti nagu iseene-
sest; ei käsku ega meelitamisi. Kas on tõsi, et te selle
küsimumise tõstsite üles ühel pühapäeval kiigel olles,
kuhu oli palju rahvast kogunenud ja sealtsamast kohe
kogu kiigelasuva noorrahvaga läksite lähedalasuvasse
lepikusse ja avasitegi oma kursused?"

„Noored tõepoolest kogunesid kiigele,“ ütles Meeta,
„ja alles hiljem asusid lepikus silmistamisnuga käsit-
sema, kuid kogu see asi sündis organiseeritult. Seltsi-
mees Pärn oli sealjuures mulle suureks abiks.“

„Huvitav,“ jätkas Kiilmees, nagu poleks ta kuul-
nudki Meeta vastust. „Pärn rääkis mulle, missuguse
vaimustusega noored nendest kursustest olid osa võt-
nud. Või mis ainult noored — isegi Lind-Liisu.“

Meetale meenus too augustikuu puhkepäev. Silmis-
tamisnuga käsitsedes nad sukeldusid lepikusse, läksid
edasi, ei märganudki, kuidas viimaks sovhoosi piiri-
dest olid üle astunud.

„Ma kahtlen, kas Pärn seda lugu teile jutustaski,“
ütles ta äkki.

„Aga kes siis?“

„Mihkel Kalts.“

„Oh, jaa, tema ka; jah, tema ka rääkis,“ möönis
Kiilmees.

„Seda ma arvasin kohe, kui te Lind-Liisut niisuguses
toonis puudutasite,“ ütles Meeta. „See Mihkel Kalts
on vastik inimene.“

„Oi jah! Mispärast siis?“

„Me sattusime oma katsetusi tehes märkamamatult
tema karjamaale. Ta tuli ja hakkas toorelt hurjutama,
nimetas meid kõiki sarvipeadeks. Te teate, et Lind-
Liisul oli pillimehena kuulus poeg, küürakas. Vedas
poisikesena mõisale turvast, jäi tuisuga koorma alla,

külmetas, hakkas põdema. Pärast ta küürakas poeg oli surmani mõisas karjaseks. Kord suvel ta olevat teinud mõisa metsas endale kütteks hagu, sattunud ka üle piiri Mihkel Kaltsu karjamaale. Kas teate seda lugu?"

„Ei.“

„Mihkel Kalts olevat seda kohe näinud, aga polevat küürakale sellest sõnagi hinganud enne kui teisel kõik haod tehtud, enamik tema karjamaalt. Jah, ja näe siis võtnud vigaselt inimeselt ta töövaeva sõnalausumata ära. Miks ta siis pole vastik: tema leidis veel imeda sellest, kelle mõisnik oli juba tühjaks imenud. Seda Lind-Liisu ütleski talle sel puhkepäeval.“

„Kah lugu, millest nüüd veel lokku lüüa,“ arvas Kiilmees natukese aja pärast. „Mina avaldan teile oma lugupidamist, aga teie kargate ei tea kuhu. Nii. Teie ei usu, aga seltsimees Pärn kiitis teid päris tõsiselt. Kui ta oma jutu maha oli ajanud, siis ma hakkasin mõtlema, et mis ta asja ees teist taga seda kõike minule tuleb rääkima? Mõtlesin ja mulle näis, nagu kardaks tema, et ma teid vahest hinnata ei oska. See on valearvamine: hindan teid vägagi. Ja just selle tõttu mul on lähemal ajal teile austav ülesanne. Kas ma ütlen juba täna, mis ülesanne see on, või ootame ära, millal te paremas meeleolus olete? Aga olgu pealegi, ma ütlen kohe. Mul on kavatsus saata mõned inimesed või õieti nii midagi ekspeditsiooni taolist meie lääne-rannikule, meie puukoolide jaoks luuviljalisi hankima. Eks ole leidlik mõte, mis?“

„Jah, võib-olla küll, et leidlik,“ nõustus Meeta. „Aga mis edasi?“

„Kuidas?“

„Kuhu läheksid need luuviljalised meie puukoolidest?“

„Mäherdune küsimus!“ hüüatas Kiilmees käsi lähutades. „Aga muidugi tarvitaja — rahva kätte.“

„Nii! Lubage küsida, milles seisab siis minu ülesanne selles — noh, leidlikus loos?“

„Oodake, oodake,“ jätkas Kiilmees. „Asjatundjaks selle salga juurde, niiöelda selle salga juhiks ma mõtlesin määrata just teid. Ei teeks paha, kui te sellesse salka tõmbaksite ka oma agaraid noori, kes omavad suuremat löögijõudu, kellede osavõtt tagaks suurema tööjõudluse.“

„Et noored löögijõudu omavad, selles pole kahtlustki.“

„Jah, aga milles siis minu silmatera kahtleb?“ küsis Kiilmees meelitavalt.

„Ma kahtlen, kas need meelitused teile tagajärgi annavad,“ ütles Meeta. „Ja teiseks ma kahtlen, kas see materjal nendest padrikutest, millest te räägite, üldse midagi väärt on.“

Tekkis paus. Vana aednik kõhatas juba mitmendat korda. Liigutades kurjalt kulmusid, ta vaatas üksisilmi direktorit.

„On muidugi küsitav, kas neist just esmaklassilist materjali saab,“ möönis too natukese aja pärast, et samas küsida, võimalikult lahkesti: „Noh, ja millal me siis oma ekspeditsiooni teele saadame, teiega eesotsas?“

„Mina ei võta osa,“ vastas Meeta.

„Hakkate vastu?“

„Ma lihtsalt keeldun.“

„Mispärast?“

„Sellepärast, et see on töö, mille kohta öeldakse: „Häda ajab härja kaevu“.“

„Niisiis teie keeldute?“

„Ma mitte ainult ei keeldu, vaid võtan ka tarvitu-

sele kõik abinõud, et takistada selle alaväärtusliku materjali turustamist, kui te ükskord niikaugemale tõepoolest sõandaksite minna."

Kiilmees ei oodanud Meelt sellist väljaastumist.

"Nii!" ütles ta raevutsemist tagasi hoides. "Seda me veel näeme, kes kedagi takistab." Ning hetke pärast: "Võite minna, mul pole teile enam midagi ütelda."

Varsti pärast Meeta lahkumist vana aednik ütles elutargalt:

"Ega sellest muud ei olnudki loota."

"Lipaku!" arvas Kiilmees pahandatult. "Küll ma ta veel ükskord taban. Ei taha asjast inimese moodi aru saada!"

Põrmuke vaikust, siis Meister ütles:

"Minu arvates ta sai asjast aru just nõnda, nagu sellest pidigi aru saama, sest mis te siis nendest mereäärsetest padrikutest ikka loodate, pealegi veel, kus te kavatsete sealt kümneid tuhandeid lihtsalt välja käristada. Raiskate päevi, aga tühjagi ei saa — paari aasta pärast raamatupidaja kandku kogu see mereäärest hangitud materjal kuludesse."

"Soo! Või sina arvad sedasama?"

"Mis muud sellest arvatagi."

"Aga mina arvan hoopis midagi muud," väitis Kiilmees elavnedes. "Kas sullegi, aedniku-vana, ei tundunud, et meie puukoolisovhooside plaanid oleksid nagu liiga suured. Ikka mitmed kümned ja sajad tuhanded noori põõsaid ning puid. Kuhu nad pannakse, kes nad ära ostab? Kas sa arvad, et talupojad, nõnda nagu nad elavad praegu, igamees omaette. Oh ei. Aga kes siis, sest teistel pole ju maad?"

"Mis te keerutate," lausus Meister, "ütelge otsekohe välja, et me oma plaanides arvestame juba praegu meie tulevase sotsialistliku põllumajanduse vajadusi."

„Just sotsialistliku põllumajanduse vajadusi. Kolhoosid, maa tulevased peremehed. Ja mis sa siis muretsed, mis sa räägid kuludesse kandmisest, kui lood sedamoodi on. Kolhoosidele me paneme oma mitte just esmajärgulised luuviljalisedki mehele.“

„Kolhoosidele!“ kordas vana aednik, vaadates enese ette maha. Vaikis pisut ning silmi tõstes ja Kiilmehel tungivalt otsa vaadates: „Minu kõrvadele see on küll niisugune alatu ja kõver jutt, et seda kuulates ei saa enam ei häbist ega pahameelest võitu.“

Kiilmees tahtis midagi öelda, kuid Meister tõstis keelavalt käe. „Ärge segage mind,“ lausus ta vanainimeseliku karmusega. „Ütlete vahel ise, et aedniku-vana oskab olla vait nagu haud. See on tõsi, et ma siia maani oma suu kõigest olen kinni pidanud...“ Ning kätt uuesti keelavalt üles tõstes: „Laske nüüd mul ikka rääkida... vaadake, mis ma teile ütlen: meie ei tööta enam koos — lähen siit minema.“

„Mis sinule siin on tehtud?“ küsis Kiilmees kurjustades.

„Mis minule tehtud on, see polegi tähtis,“ vastas vanamees, „kuid ma ei suuda enam kuulda ega näha, kuidas teie siin asju ajate ja inimestega ümber käite. Kui olen siit ära, siis pole enam minu asi. Tehke ja elage, kuidas tahate, hoidke ennast või ärge hoidke.“

Vana aednik ütles seda pettunult, kibestumusega, kuid tundnud oli seda juba palju kordi varem. Lahkumine Uusarust oli saanud talle omamoodi unistusekski, kuigi see oli vastuolus ta seniste arusaamadega. Ei sobinud säärane unistus kõigepealt tema tööarmastusega. See vastuolu oli põhjustanud vanamehele küll moraalseid kannatusi, kuid päriselt teadlikuks sellest sai ta oma ametisoleku viimastel päevadel. Ja seda

rohkem ta hiljem üllatus, veendudes, et see mõnele teisele ilma pikemata selge oli.

Nimelt viis teda asjaajamine peatselt pärast Uusarust lahkumist täitevkomiteesse.

„Oleksin su nagunii lähemal ajal üles otsinud,“ ütles Pärn ja tõi tooli talle oma laua juurde.

„Ei tea kustpoolt sa oleksid mind otsima tulnud?“ küsis Meister.

„Juba ma tean, et sind Uusarus enam ei ole.“

„Sooraud rääkis?“

„Tema jah,“ noogutas Pärn, „aga ütle mulle nüüd kohe ausalt, kuidas su läbisaamine oli direktoriga?“

„Mis me sellest enam; nüüd ma olen sealt ära,“ lausus Meister.

„Halvasti tegid, et ära tulid.“

„Eks ma ole eluaeg küllalt rüganud.“

„Selle vastu ei vaidle keegi,“ möönis Pärn, „kõige vähem aga veel mina, kellel aastatest ka enam puudu ei ole, kuid mulle sellegipärast tundub, et sa oma kohalt taganesid pisut enneaegselt.“ Ning siin Pärn üllataski Meistrit, öeldes ootamatult: „Sul ei olnud ju seal õiget tööõõmugi.“

„Ega ei olnud küll,“ tunnistas Meister avameelselt.

„Nojah, mis seal salata — olid oma takistused. Kuid sa ei oleks tohtinud nende sinu tööõõmu takistavate asjaolude eest taganeda, vaid oleksid pidanud neile vastu hakkama, neid kõrvaldada püüdma.“

„Mina, vana inimene, enam nüüd mõni kõrvaldaja või,“ naeratas aednik nõrgalt, kuidagi lootusetult.

Pärn vaatas aednikku natuke aega nagu midagi meenutades. Siis ütles:

„Kevadel kahe majandi puukasvatajad pidid hakkama omavahel võistlema. Tulise pihta, sellest oleks saanud missugune uhke võistlus! Noh, sa tead ise

paremini, kuidas see nurja läks. Aga kui mina seda asja veel ei teadnud ja tulin suvel Uusarusse vaatama, kuidas teil luuviljalised kasvavad, ja selgus, et nad pole tõusnudki, siis sa olid vait nagu tumma hammas. Noh, ära pane pahaks! Sa vaikisid jah, kuigi ka see oli üks nendest nähtustest, millele su töörõõm komistas. Just sellepärast ma siis lootsingi, et sa midagi kurja lausud, ükskõik kuspool põhjus sääraseks äparduseks polekski seisnud: sinu enese oskamatuses, halvas seemnes, ilmastikus või minu pärast kasvõi direktoris. Direktor rääkiski seal halvast seemnest, aga sina mitte üks noh, nagu oleksid sa kogu maailmaga pahukeses olnud. Kui sa tundsidki, et ei suuda üksinda oma töörõõmule tingimusi luua, siis sa oleksid pidanud teisi asjasse pühendama — oleksime asja arutanud koos.“

„Jah, see on õieti öeldud küll,“ tunnistas Meister, „aga käib rohkem nooremate kohta. Mina sain nüüd tulema ja pole minu asigi, mis nad seal teevad.“

See oli tõepoolest suure kergendustundega öeldud.

„Tehtagu seal kasvõi kurja, aga sinu süda on rahul?“ küsis Pärn imestunult.

„Kuipaljukest siis mina sealt ära olen olnud,“ vastas Meister, sattus korraks nagu kimbatussegi, kuid meenutas siis, et oli ju ära tulnudki selleks, et vaikida.

„Mõttele ikka järele, mida niisugune südamerahu endast kujutab,“ ütles Pärn, nähes kuidas vanamees tõmbub kinniseks.

12

Mitte kaua aega enne Ande mahasaamist demobiliseerus Ants Kaarli ning peatselt pärast seda ka Martin Abi. Varatalvise, ent keskpäeviti veel küllaltki heleda lume helki langes suvel remonditud tööliselamu kori-

dorile ja tubadesse, mis nagu avardusid ja tahtsid näidata uustulnukaile vana töölistmaja seinte ning lagede nüüdset puhtust — Peetri tööd.

Peeter Abi oli selle töö lõpetanud mitme kuu eest, oli selles majas juba mõndagi aega elanud, kuid oma tööd õieti elama hakkavat tundis alles nüüd, saabus talvehämaruses.

Varsti kohe pärast demobiliseerumist Ants Kaarli asus sovhoosis ametisse teise puusepana. Peetri poolt remonditud majja ta tõi kombe trepist kandadel alla joosta, kiiresti ja sealjuures vilistades. Kes teab, vahest oli ta selle harjumuse omandanud juba poisikesepõlves, ent tarvis läks tal seda nüüd peaasjalikult tööleminekul, sest isarõõmudest haaratud Antsu jõudeaeg kulus märkamatult lapse voodikese juures. See väike, aga mitte just kõige lihtlabasem puuvoodike kujutas endast demobiliseeritud puusepa esimest tööd tema pärastõjaaegses eraelus. Ants ise nimetas seda oma diplomitööks. Tõepoolest, ta polnud ühtegi lauastükki oma elus veel nii õrnalt käes hoidnud ega nii hoolikalt hõõveldanud nagu selle voodikese külge kuuluvaid laudu ning pulki. Aga sellest hoolimata talle tundus ikka, et voodi juures on veel palju teha. Hommikuti enne tööleminekut ta kummardus sageli oma „diplomitöö“ kohale selleks, et veenduda, kas mõni lauaserv või pulk pole vahest pindu välja ajanud. Väike Tõnis oli alles mähkmeis ja kuigi Antsu mure pindude pärast osutus seega enneaegseks, oli ta isaarmastus kindlasti omal kohal: selleks ajaks, kui laps hakkab jalgade ja kätega vehkima, tuleb voodi valge õlivärviga üle värvida. Kuuldes, kuidas Ants trepist kandadel alla jookseb, Peetri vurrude alla peidetud huuled tõmbusid muigele, silmadesse tekkis rõõmus läige. Hiljem hakkas koridorile kostma vastsün-

dinu häälightsusi, noore ema vaigistavat laulu, kussutamisi. Kõik see kostis koridorile selgesti. Vähem kuuldavalt kostis lapse häälitsemine Abide tuppa. Mõnikord väike Tõnis tõstis kisa südaöösel, mil kogu maja magas või oli vaikne ärkveloleva Peeter Abiga. Ning just neil südaöistel silmapilkudel, mil kõige noorema majaaniku kisa hakkas kostma nagu suurest kaugusest, Peetri töö elustuski erutavaks ning rõõmsaks. Neil silmapilkudel Peeter ei kahetsenud oma unepuudust. Pikutades väljapuhanuna ta tundis, et on hea olla. Maja ei lasknud läbi vihma ega tuult, hoidis oma seinte vahel koldesoojust, inimeste õnne, selle kasvamist; Peeter mõistis, kuidas töö ja rahu täiendavad teineteist, kuidas need kaks mõistet on lahutamatud, kuivõrd nad on vajalikud elu jaoks.

Peetri isiklik õnn kasvas tublisti, kui poeg Martin demobiliseerus, otsustades jääda Tõusmele. Nüüd siis oli Abide perekond sedapuhku jälle koos. Kas see ei tundu ka Martinile natuke imelikuna, et Vaike käib juba koolis? Temal, Peetril, oli mõnikord isegi võõrastav sellele mõtelda.

Peeter rääkis pojale nagu suurt uudist, kui lagunenud oli olnud maja, kus nad praegu elavad, ja kuidas tema suvel seda üksinda oli parandanud, laudu tassitud ja põrandaid paiganud. Ainult Ants Kaarli, nende praegune naaber, viibides armeest puhkusel, oli teda sealjuures aidanud.

Emma arvates see oli peaaegu tühine jutt. Nüüd, pärast mitmeaastast lahusolu, pärast nii paljusid kartusi Martini pärast, keda nii mitugi korda oli arvatud juba langenuks, peaks üksteisele ütelda olema midagi tähtsat, võib-olla õrnematki, südamesse tungivamat. Aga vist polnudki maailmas midagi muud, mida Martin oleks kuulanud samasuguse huviga, kui neid

lihtsaid jutte ühest või teisest tööst, milliseid isa talle jutustas. Ega ta polnud siin ainult remontinud, oli isegi külvanud. Ja missugusel päeval veel! Oi, see oli tähtis päev, mil nad kahekesi Vaikega külvasid.

Martinile tundus, et just nendes juttudes oli kõige rohkem õrnust ja südamlikkust. Teda need nagu soojendasid, panid liikuma ta kujutluse soovitud suunas. Missugune oli Martini mõtete soovitud suund? Kui talt keegi seda oleks küsinud, siis ta oleks vastanud: tulevik! Jah, tulevik, kuid mitte lihtne, igapäevases mõttes, mitte ainult tema, isiklik, vaid kõikide teistegi tulevik, see tulevik, mille eest ta oli võidelnud ja mille poole bolševike partei juhtis kogu rahvast, ei, kõiki rahvaid, kogu inimkonda. Martin tundis, et ta sõja kestel oli kasvanud, et ta rõõmud peaaegu kõiges olid omandanud teistsuguse värvingu. Ei, enne sõda ta kindlasti poleks tundnud säärast rõõmu, mida koges nüüd peaaegu igal sammul. Vaike kooliskäimine ei tundunud talle põrmugi imelikuna, ei tekitanud nukrust, nagu kurtis vahel isa, kellele see kõik tuli nagu enne-aegu ja liiga vara, pärast pikka lahusolu saksa okupatsiooniaastail, mil tal polnud võimalust lapse arengut jälgida. Kui Martin mõtles nüüd juba kooliteele asunud Vaikele, siis ta Vaikegi ees nägi sedasama tulevikku, mille poole oli suunatud ta oma kujutlus — kommunistliku ühiskonna tulevikku, mis ei tundnud kurnatavaid, oli vabanenud arvukatest pahedest, kõigepealt sõdadest. Kogu elu oma mitmepalgelisuses oli pandud liikuma selle sihi poole, võimsalt, vääramatu jõuga.

Emma otsis asjata seda midagi, millega väärikamalt saaks väljendada oma rõõmu poja kojutuleku puhul. Ta rääkis oma kartustest poja pärast sõja-aastail, oma ootustest, igatsustest. Need olid tunded, mis sõnastu-

ses kaotasid poole oma sügavusest, jõust, veenvusest. Ning võideldes piinlikkusega Peetri ees, keda ta oli hurjutanud, et see tüütab poega tühiste asjadega, hakkas temagi peatselt Martinile jutustama oma suvisest tööst, pingutustest. Ta oli kogu suve kartnud, et Tõusmele võetakse aednik enne, kui Martin armeest vabaneb. Noh, oli kuidagi toime tulnud. Ja vist ei olnudki kedagi võtta. Kuid säärane olukord oli mõeldav olnud ainult esimesel aastal. Ning seda umbrohtu, mis nad suve jooksul puukooli külvist välja olid võtnud! Esimese kitkumise ajal nii mõnigi kord oli tekkinud tunne, et nad jäävad jänni, et umbrohi võtab võimust.

Emma rääkis kõigest sellest temale omases kiirtempo ja suure õhinaga, ainult harva vahet pidades, et kuulda, mis poeg ühe või teise asja kohta lausub. Paraku tundus Emmale pahatihti, et Martin ilmutab asja vastu liiga kasinat huvi, ei satu millestki vaimustusse, ei küsi ega päri omaltpoolt peaaegu midagi, laseb muudkui temal rääkida. Viimaks ometi ta palus näidata, kui pikaks õunapuu taimed olid sirgunud.

See oli säärane surnud aeg, mil aednikud ei külvanud ega lõiganud pistoksi. Loodus viibis oma igaaastases talveuinakus, ent Martini ükskõiksus oma kutse vastu oli teeseldud.

Sellest hoolimata Martin oli siiski väga tõsine inimene. Ants Kaarli tema kõrval tundus hoopis elavloomulisena, taoti isegi kerglasena. Martin tutvunes lähemalt temaga sovhoosi puutöötoas. Olles ise tegevuseta ja vahetevahel jälle nagu kahevahelgi, kas jääda Tõusmele või minna, talle meeldis viibida seal, kus tehti tööd. Ta teadis, et Ants oli meisterdanud lapsevoodi, nimetades seda oma diplomitööks, ning seetõttu vaatas suure huviga, kuidas Ants pika hõöv-

liga üle laua lükkas. Martin mõtles, vaatas ning oli rõõmus, kui arvas nägevat, et suure hõõvli külge oli jäänud midagi sellest hoolest, mõndagi sellest armastusest, millega Ants lapsele voodit oli meisterdanud. Ennäe, kuidas too endine rindemees viimaks laua kätte võttis ja seda silmitses, vahetevahel teist silma kinni pigistades, nagu vaataks sihtrauda, püüdes tingimata märki tabada. Ning Martin tundis jälle, et sõja kestel ta rõõmud on omandanud uue värvingu ja et see uus värving sageli ei ole midagi muud kui tunnetus sellest, et ta paljudega, isegi väga paljudega omab ühist sihti, ühist teekonda, tulevikku.

Ants oli kohe kinni hakanud tööst, aga Martini kõhklevat hoiakut jätkus juba pikemalt kui nädalaks. Antsul oli naine ja laps. Vaat mis tähendab perekond; kui palju see annab mehele energiat — see nagu seob teda ühiskonnaga palju endastmõistetavamalt kui üksikut.

Uhel päeval Peeter läks sovhoosi kantseleisse ja kutsus Martini enesega kaasa. Tulgu ja vaadaku ka, missugune on nende kantselei ja saagu tuttavaks agroomiaga; päev on lühike ja aeg pime — ega nüüd inimesed üksteist muidu ei näe, üksteisega muidu tuttavakski ei saa, kui mingi ikka otsekohe juurde. Martin ei hakanud isa kutsele midagi vastu väitma, sest polnud kuigi raske aimata, mis isa sellega taotleb: ta tahab teda lähendada Tõusmele, juurutada tas mõtet, et ta jääks töötama siiasamasse, ei kipuks enam kuhugi mujale.

Niisiis Martin läks ühel päeval sovhoosi kantseleisse isaga seltsis, isa kutsel, kes läks sinna asja pärast. Meeta mõtles, et ka Martinil on asja, et nüüd ta tuleb teatama oma soovist hakata Tõusmel aednikuks. Ta ootas, ent Martin vaikis. Näis, et ta veel pole

suutnud otsustada, mis teha, et tal sellega veel ei ole kiiret. Või ootas ta, et Meeta ise sellel teemal temaga juttu teeb? Võimalik ka, et Martini kõrvu oli ulatunud mõningaid kuuldusi nendest raskustest, millistega siin möödunud kevadel tuli tegemist teha. Vahest Martin pörkas nende raskuste ees tagasi, kuigi see demobiliseeritust oli väheusutav.

Igaks juhuks Meeta ütles:

„Varakevadel me kastsime oma esimesi lavaaluseid külve kadakavihaga. Alles hiljem saime kannud.“

Peeter naeratas viisakalt. Martin, samuti naerata-des, vastas:

„Nagu seda omal ajal külades tegid talunaised.“

„Jah,“ lausus Meeta, tõusis kohe püsti, võttis seinalt võtme ja avas ukse kõrvaltuppa.

„Palun!“ ütles ta.

Martin astus sisse ja nägi ühes nurgas pumbamootorit ning pikki, rõngasse keritud voolikuid.

„Jah, see on juba midagi muud,“ lausus Martin, kuna Meeta nüüd avas seina ääres asuva, suure, riiulitega varustatud kapi. Sellele kapile Martin lähenes aeglaselt, ent kord-korralt üha rõõmsamaks muutudes. Tema ees seisid kõige mitmesugusemate mesindustarvetega koormatud riiulid. Martin laskis pilgul rännata ühelt esemelt teisele: näovõrgud, suitsulõõtsad, vahasulataja. Ta loendas ratasnuge ja emapuure ning peatus suurtel, paberisse pakitud rullidel.

„Kunstkärg?“ küsis ta.

„Jah,“ vastas Meeta.

Oli erutavalt rõõmus näha keset südatalve kõiki neid endastmõistetavalt suvega seotud esemeid. Martin lähendas end kunstkärje rullidele, lausus endalegi ootamatu tundelisusega: „Vana armas tuttav lõhn!“

Peeter ja Meeta Martini selja taga vahetasid tähen-

dusrikka pilgu, nagu seda tehakse vahel kui ollakse tunnistajaks kellegi äkilisele armumisele.

Martin läks tagasi nurgas asuva mootori ja voolikute juurde, laskus korraks isegi kükkasendisse ja katsumidagi. Peeter vaatas ringi. Toast, milles nad seisid, viis üks uks kantseleisse, teine koridorile. Puhtus, kord ja endisest erinev sisustus muutis ruumi peaaegu tundmatuks. Äkki Peeter taipas, et see oli üks neid tubasid, kus eelmisel talvel oli vilja hoitud, ja astus kiiresti toast kantseleisse, läitis seal paberossi.

„Kas te olete kasvatanud meloneid ja arbuuse?“ küsis Meeta Martinilt, kui nemadki olid kantseleisse naasnud.

„Jah,“ vastas Martin. „Ainult mitte avamaal. Kasvatasin neid mitmel aastal lavades.“

„Kas õnnestusid?“ küsis Meeta.

„Isegi hästi,“ vastas Martin, tõmbus naeratlevaks ning lisas: „Ainult üks viga on nende kultuuride kasvatamisega seotud.“

„Nimelt?“

„Nende kasvatajal on peaaegu alati külm.“

Martin ütles seda naeratades, kuid Meeta jäi tõsiseks.

„Kas tõesti?“ küsis ta. „Kas tõesti aednikud niivõrd elavad kaasa kasvatatavatele kultuuridele?“

„Küllap see teisiti pole mõeldavgi,“ vastas Martin.

„Noh,“ ütles nüüd Meeta, naljatamisi õlgu väristades, „siis peaks minul ka varsti hirmus külm hakama — Prognooside Büroo ennustas külmalainet.“

„Mis teil siis nii külmakartlikku on?“ küsis Martin ükskõikselt.

„Meie emapuaaed,“ ütles Meeta. „Kas teie siis ei teagi?“

„Ei,“ pidi Martin vastama, isale silmanurgast ette-

heitvat pilku läkitades. „Ei ole räägitud ja mulle enesele pole ka silma hakanud.“

„Millal sina siis sinna Pahnhi mäe alla said,“ arvas isa. Ning Meeta sõnu kinnitades: „Jah, tõsi. Sügisel oli sellega ju suur töö.“

„Nii!“ lausus Martin erutudes. „Miks te ruttasite sügisel istutama. Oleksite võinud istikud mulda lüüa.“

„Me istutasime sügisel ainult seitse hektaari,“ ütles Meeta. „See on aga vaevalt pool meie emapuuaias suurusest. Istikud kaheksa hektaari jaoks on mulda löödud, ootavad kevadet.“

„Siis küll. Ma ei teadnud, et siin nii suurte mõõtu-dega tegemist on.“

Seda ütles Martin. Ning üha rohkem erutudes: „Mis te mõtlete istutatud puude kaitseks ette võtta? Peab teadma, et pakase saabudes algavad ka jänesed kahjustamist.“

„On umbes sada puud, milledele veel pole mulda ümber kuhjatud,“ ütles Meeta ja hakkas jutustama, missugused tööd emapuuaias kaitseks praegu veel olid käimas. Nii oli juba hommikul alanud kuuseokste vedu emapuuaeda.

Selle jutustuse kestel Martin Abi oli endale märkamatuks muutunud. Seitse hektaari on kaunis suur maa-ala. Seal võib ümmarguselt oma tuhat puud olla. Nende katmine pole naljaasi. Ta jäi mõttesse.

„Jah,“ ütles siis, „antud juhul ma usun teie külma-värinatesse. Vabandage, et ma teid nii pakilisel päeval tülitasin.“

Välja minnes peatus ta pilk hoopis isesuguste tunnetega hõreneval pilvekattel. Sadas külma teravat lund ja tuul, mis puhus idast, lõikas talle näkku palju valusamalt kui ennist kantseleisse astudes. Seitse hektaari, ümmarguselt oma tuhat puud!

Ta läks tuppa, võttis raamatu, sundis end rahulikuks, kuid iga natukese aja tagant pilk pöördus aknasse, jäi uurivalt peatuma taeval. Poole tunni pärast ta nägi hõredasse pilvitusse tekkivat rohekas-siniseid laike. See oli talvise taeva armutu, rahulik ja tardunud värvus!

Koormaid kuuseokstega läks akna alt mööda. Ning vaevalt olid need möödunud, kui Martin sineli selga tõmbas ja isa puldanist kindaid taskusse pistes toast väljus. Sel päeval Pahni mäe all asuvas emapuuaias õunapuid kattes Martin esmakordselt pärast demobiliseerumist tundis end aednikuna.

Külm kõvenes, kuid ei lakanud tuiskki. Taevas kord selgines laiguliseks, kord tõmbus kinni, mattudes tumedatesse lumepilvedesse. Talvine päev ei ole pikk. Ja kuigi saabuva õhtu kartusel selles karmis tuisus tuli rutata, inimeste käed katematerjaliga lähenesid külmunud puukestele ettevaatlikult ja õrnalt.

„Vältige koorevigastusi! Ärge murdke oksid!“ kostis vahete-vahel jälle läbi tuisu. Neid hoiatusi hüüdis Meeta, kuid hüüdis ka Martin Abi, mees, kes kutsumata oma käe ja sõna selle töö juurde oli pannud.

Tuul vingus ja ulus, kandes neid sõnu Renni Eltsi juurde, kes end õrnaks sundides oma reaga teistest maha jäi.

Algavas hämaruses Meeta tuli talle appi.

„Nutma ajab!“ hüüdis Elts läbi tormipuhangute. „Miks mina teistele järele ei jõua.“

„Ära nuta midagi,“ ütles Meeta. „Ole rõõmus, et saame tööga täna valmis.“

Aga enne kui nad siin tööga valmis said, tuli emapuuaeda veel üks inimene. See oli Einar. Ta oli juba käinud Tõusmel ja teda oli sealt siia juhatatud.

Ta tuli talvisele, hämarusse mattuvale põllule, nägi tuisus otsekui ahelikus edasiliikuvaid inimesi ja mõtles, et on sattunud rindele.

Seda ta ütleski Meetale, kui nad emapuuaiast koju läksid.

„Võib-olla et seegi on rinne,“ vastas talle Meeta. Oli hea minna, tal ei olnud enam külm — puukesed olid kinni kaetud.

Nii alustasid nad oma jutuajamist, mis kestis kogu pika ja pakasest paukuva öö, sest Einaril polnud mahti Tõusmele kauaks jääda.

Kui Martin Abi tol pakase-eelsel päeval emapuu-aeda läks ja seal tööle hakkas, siis temal mitte ainult ei olnud sellist tunnet, vaid ta teadis isegi selgesti, et on sellega taas asunud rindele — loova töö rindele, mida ülistavad rahvad, kes armastavad vabadust ja rahu. Ainult vahete-vahel ta imestas endamisi, miks talle emapuuaiast kodus keegi varem polnud rääkinud.

Kuid oli veel üks asi, millest talle kodus polnud räägitud. See oli too väike viinapuu, õigemini küll esimese aasta pistoks, mille ta armeesse minnes koduste hoole alla oli andnud. Martin mõtles sageli sellele viinapuukesele potis, mis oli nii tibatilluke, et pista kasvõi taskusse. Ent ta oli juured alla võtnud; oli kasvama läinud. Mis sellest viinapuukesest oli saanud? Kas nad polnud hoolitsenud tema eest? Martin esitas kodustele mitmesuguseid küsimusi: päris laialt nende sõjaaegse elu ja tuttavate inimeste järele, kuid ei sõandanud küsida, mis oli saanud sellest väikesest viinapuust. Võib-olla see hävines tules, jäi rusude alla? Lõppude lõpuks see oli nii väike asi, võis tunduda teistele niivõrd vähetähtsana, et Martin ei suutnud oma uudishimu õigustada. Pealegi ta oli veendunud, et viinapuuke polnud sõda üle elanud.

Nüüd ta püüdis seda unustada, mõtelda millelegi muule. Hea oli näiteks mõtelda emapuuaiale. Ning seoses sellega tekkis huvi, kust kaudu Vaike koolis käib. Selgus, et Vaike koolitee kulgeb rööbiti just tulevase emapuuaiaga, mis alles Karivärava juures teest pisut kaugemale taandub.

„Millal hakkavad need emapuud seal õitsema?“ küsis Vaike.

„Kahe-kolme aasta pärast,“ vastas Martin, tõmbudes taas oma unistustesse. Ta ei märganudki, kuidas Vaike toast väljus. Tuli tagasi viinapuuga, mis oli olnud keldris. Lapse nägu säras rõõmust: kõik olid selle viinapuu unustanud, ainult tema mitte.

Martin hoidis potti viinapuukesega käes ja vaatas seda hoole ja heldimusega. Jah, nad olid kolm aastat tema eest hoolitsenud, ja selle aja kestel puuke oli isegi päris tublisti kasvanud, kuigi kaugeltki mitte seda, mis ta paremates tingimustes kasvada oleks võinud. Siis ta võttis noa ja lõikas kõik need aastad omapead kasvanud puukese „kolme silma pealt tagasi“, nagu ta ise ütles. Valmis sellega, ta pani poti ära ning tõmbas Vaike äkilise liigutusega enda vastu, embas teda ning ütles tunnustavalt, rõõmsa tundega:

„Ah siis sinul oli meeles teda mulle näidata!“

„Jah,“ vastas Vaike süttides. „Mul on kõik meeles. Ma mäletan, kuidas sa sõtta minnes käskisid teda talvel keldris hoida. Aga lõikamisest sa ei rääkinud sõnagi.“

„Ei, sellest ma küll ei rääkinud,“ möönis Martin. „Aga ütle parem, mis sul veel meeles on?“

„Mul on meeles isegi laul, mis sa seekord mulle laulsid,“ ütles Vaike.

„Mina laulsin?“ kahtles Martin, kuna tal endal polnud enam aimugi, mis laul see võis olla.

„Laulsid küll,“ väitis Vaike.

„Ja sinul ta on meeleski?“ küsis Martin.

„Jah, isa aitas meeles pidada,“ vastas Vaike. „Tahad ma ütlen sulle?“

Peeter naeratas ja Emma oli jäänud suure huviga kuulatama.

„Noh!“ ütles Martin.

Ning Vaike ajas enese sirgu nagu koolis õpetaja ees ja ütles pisut liigagi kiiresti:

„Kasva, kasva, viinapuu,
kasva, viinapuuke;
marju ootab laste suu, ,
ootab Vaike suuke.“

„Tõsi, sa olid ju siis üsna väike,“ lausus Martin nagu enda vabanduseks, et ta kunagi säärase salmikese oli sepitsenud.

„Ma mäletan,“ ütles Vaike, „et nendel sõnadel oli isegi oma viis, aga viisi ma ei mäleta.“

„Mis viis seal võis olla,“ arvas Martin. „Kui neil oleks viis olnud, siis poleks sa sedagi unustanud.“

„Laula mulle viinapuukesest veel midagi,“ nurus õde.

„Oh!“ ütles Martin tõrjuvalt.

„Laula!“

„Oota siis põrmuke,“ ütles Martin ja hakkas peopesaga laupa hõõruma. Vaikunud mõned hetked, ta lausus, ning seekord tõepoolest ilma igasuguse viisita:

„Kasva, sirgu, viinapuu,
viljakandvaks puhke;
kommunismi ajastu
sindki ootab uhke.“

Martin pidi seda salmikest Vaikele veel mõned korrad ette ütleva, kuni Vaike selle pähe õppis. Siis ta tahtis teada, miks Martin seda juba enne sõttaminekut polnud talle selgeks õpetanud. Martin võttis tal õlgadest kinni, raputas teda kergelt ja ütles naerdes, et tookord seda salmi isegi veel ei teadnud.

„Miks?“ küsis Vaike.

„Sellepärast,“ vastas Martin, „et ma olen ka vahepeal kasvanud. Viinapuu on kasvanud, sina ise oled kasvanud, ja koguni niivõrd, et käid juba koolis. Eks ole? Nojah, miks siis sinu vend, kes sõtta läks, kah ei võinud kasvada.“

„Jah, aga kas siis sõjas ka kasvamist on?“

„Muidugi on,“ möönis Martin ning oleks veel midagi lausunud, kui samal hetkel poleks energiliselt uksele koputatud. Sisseastujaks osutus Ants Kaarli, kellel oli rääkimist Martiniga.

„Sa käisid meie töötoas,“ lausus ta sissejuhatuseks, „ja nägid, kuidas me seal vana Kukega rassisime. Meil käib seal kõik kondiauruga.“

„Võta istet,“ ütles Martin, ulatades poti viinapuu-kesega Vaikele, kes jooksis seda tagasi keldrisse viima.

„Ei, räägime selle jutu püstijalu maha,“ arvas Ants Kaarli, ning jatkas: „Lugu seisab nimelt selles, et soovhoosil on väike mootor olemas, vist pumba jaoks. Tegin juhatajaga juttu, et kas ei saaks seda mootorit praegu töötoas kasutada. Paneksime mõne sae vahetevahel käima.“

„Võta ikka, võta istet!“ pakkus Martin Ants Kaarile tooli.

„Ei,“ keeldus Ants. „Ma lõpetan kohe ja lähen ära.“

„Ei kõlba vist meie toas istuda,“ arvas Emma.

„Ande tahtis Tõnule vanni teha ja mina... noh,

pean seal natuke abiks olema," vastas Ants Emmale, siis ütles taas Martini poole pöördudes: „Ma arvasin, et juhataja ei hakka mootorit keelama, kuna see praegu, talvel, jõude seisab, kuid ta ütles, et ei taha lubada seda ilma aedniku nõusolekuta. Nii ma tulingi küsima, kas sinul midagi selle vastu on?“

„Ei, minul ei ole selle vastu midagi,“ vastas Martin lahkelt, ning olles nõnda öelnud, läks järsku ise kogu näost punaseks. Hakkas korraga häbi: küll ta on aga edev; pole ta Tõusmel veel mingi aednik, aga juba jagab oma nõusolekut. Ja see juhataja ka — missugusest aednikust ta rääkis!

„Noh, siis pole midagi,“ lausus Ants Kaarli kergendustundega ja tahtis lahkuda. „Homme paneme mootori hakkama.“

Martin sai oma esialgsest suurest hämmeldusest jagu, ütles pahandatult:

„Kuule, pea! Mis sa käid inimesi narrimas — mis aednikku sa siit lootsid leida?“

„Noh-noh!“ kohmas Ants. „Mul pole aega sinu lori kuulata, Tõnu tahab vannitada.“

„Mina pole veel avaldistki esitanud,“ hüüdis Martin.

„Mis sa siis veel ootad!“ vastas Ants juba avatud ukse vahelt.

Sedasama ütles Martinile ka ema, tunnistades, et Ants Kaarli talle meeldib.

Teisel päeval Martin esitaski avaldise. Temast sai Tõusme aednik, kuid oma edevusega ta oli kindlustanud endale hulgaks ajaks piinlikkusetunde. Niipea kui ta mõtles sellele, hakkasid põsed õhetama. Kuulis puutöötoast mootoripodinat ja hakkas jälle mõtlema sellele, et kuidas see küll temaga oli juhtunud! Jah, kuidas ta küll võis tookord enese unustada? Käitus nagu poisike! Kogu sovhoosile alles võõras inimene,

aga kukkus hõiskama nagu peremees: „Ei minul ole selle vastu midagi.“ Kui Ants Kaarli tema sissekukkumisest pajatab ka teistele, siis näevad kõik, mäherdune edev ta on.

Ent kas ta oligi edev? Kui Martin juurdlema hakkas, siis ta teadis peaaegu täpselt, mis tema toonast sissekukkumist põhjustas. Kõigepealt see oli pime aeg, niisugune, mida aednikud tihtipeale nimetavad surnud ajaks. Polnud võimalik tegelikult õieti millestki kinni hakata ning ta oli andunud mõningaile oma töökavatsustele niivõrd tugevasti, et oli unustanud olusuhete kogu vormilise külje. Esimest korda pärast sõda ta oli taas mõtlema hakanud kohaliku vegetatsiooniperioodi kasinusele, eriti mõningate lõunamaiste taimeliikide suhtes. Eeskätt ta oli silmas pidanud arbuuse ja meloneid. Kui tomat kannataks ümberistutamist niisama vähe kui näiteks arbuus, siis ei tuleks sellegi, praegu laialdaselt meil kultiveeritava taime avamaal kasvatamine kõne allagi. Tõsi küll, ka tomatile osutub kohalik vegetatsiooniperiood sageli liiga üürikeseks, kuid sel pole ometi otsustavat tähtsust. Et kasvatada meie tingimustes näiteks arbuusi avamaal, tuleks pikendada temagi niinimetatud eelkasvuaega akende all. Ent kuidas võimaldada seda taimele, mis evib sel määral peent ja õrna juurekava, et vähegi hilisem ümberistutus osutub talle hukatuslikuks? Just säärane häda oligi arbuusi ja meloniga. Neil päevil, kui Ants Kaarli tuli saama tema nõusolekut mootori kasutamiseks, Martin tegeleski lahenduse otsimisega just sellele küsimusele. Esialgu see oli kuum, ent ühtlasi õrn unistus, mis neil päevil kogu ta olemuse oli tugevasti oma võimusesse haaranud. Ning selle ajel ta tookord oligi igasugused vormilised vahekorrad unustanud, tundes end ainult ja tingimusteta aednikuna.

Nüüd see vormiline vahekord sovhoosiga oli korraldatud. Martin Abi oli Tõusmel aednikuks ning ootas kevadet. Selles ootuses talle tundus tihtipeale, et tal tuleb pühendada kogu elu ainult ühele unistusele, ainsale eesmärgile: kuidas alati üürikeseks jäävat suve pikendada.

13

Täitevkomitee esimees Pärn aeglustus sõtkuma oma jalgratast alati Tõusme sovhoosi kohal, eriti aga teekäänakul, mis sovhoosi rohtaiast mööda viis. Varakevadisel ajal, veel lumepõlves, algas elu ju kõigepealt seal, vastu päikest asuvas kasvumajas ja selle ümbruses. Sinna, selle rühma majapidamishoonete varjus asuvale enam-vähem tuulevaiksele maatükile nagu koondus aegsasti ja rohkem kui kuhugi mujale päikesepaistet, soojust ning valgust. Südatalvel ta ühel päeval märkas, et aia keskelt hangedest tõuseb suitsu, nagu ei oska üteldagi kuidas, nagu noh, laplase jurtagast. Köeti muidugi kasvumaja ahju ning Pärn teadis, et kütjaks on Martin Abi, toosama demobiliseeritu, kelle sisseregistreerimise dokumendi ta sügiskülvel templi ja oma allkirjaga oli varustanud. Oli vaikne, pigemini noor kui keskealine mees, kitsa armiga vasemal kulmul.

Alates sellest talvisest päevast Pärn oma möödasõitudel nägi järjest rohkem elu aeda tulevat. Kord oli sinna veetud hagu, kord sõnnikut, kord oli seal jälle midagi kaevatud. Toodi laudu ja ehitati kaste. Kõikjal oli maas alles vana talv, aga ühel päeval oli näha, kuidas naised külmunud mullahunnikule kangidega külje pealt auku sisse raiusid. Pärnale hakkas aiast kostuma aina rohkem hääli ja helisid, töö seal muutus elavamaks, haaras üha suuremat kollektiivi.

Midagi otsustavat ja suurejoonelist oli selles, kui jätkus sügisel alustatud emapuuaija istutamine. Read algasid siitsamast madala kivimüüri tagant ning kulgesid mööda veerjat põldu kogu aeg madalamale ja vastu lõunat, ulatudes Kariväravani välja. Neil päevil Pärn oli jalgratta seljast maha tulnud, oli üsna vaadanud. Nüüd kevadel istutati paari hektaari ulatuses otse rukkipollu sisse. See pani esialgu pisut hämmastumagi, sundides paarile juba paika istutatud puuke-sele päris ligi astuma, ehkki ta teadis, et istutusaugud ei võinud kuigi suured olla. Oras küll sai selle istutamiseiga veidi kriimustada, aga selle eest oli vastistutatud puukestel tuulevaikus hea juurduda.

Igakord vana loodusesõber nägi midagi, mis ta silmale rõõmu valmistas, südamegi pani nagu kiiremini tuksuma. Muudkui kiskus pilgu jalgratta eest rööpali-selt teelt valla, sundis vaatama kahele poole põldudele või üle madala kivimüüri, kas või tule jalgratta seljast jälle maha, jää vaatama või mine hoopis aiavärvat otsima. Paraku oli viimasel ajal midagi, mis seda vaatlemisrõõmu kippus häirima. Nimelt oli Kiilmees mõni aeg tagasi vastu tulnud ja etteheitekindalt kurtnud, et asjata te sügisel oma Tõusme naabrile nii kiitva hin-nangu andsite — seal pole kaugeltki kõik korras. Väi-tis, et osakonnajuhataja ei alistu korraldustele, tuues näitena akaatsiahekki, mille tagasilõikamist tema, Kiil-mees olevat nõudnud juba möödunud kevadel, ent mis kasvavat veel praegugi!

Märtsi lõpul lõigati hekk tagasi. Vaade aeda muu-tus siit peale küll vabamaks, aga vaatamist ennast segas nüüd vahel raugev, vahel suurekski paisuv mure Pärnale alati nii sümpaatsena tundunud naisagronoomi pärast. Akaatsiahekk on tühine asi, aga millest tal need vastuolud direktoriga võisid tekkida?

Pärn teadis otsimatagi, kus Tõusme aiavärv on, aga oma sisseastumise ta lükkas päevast-päeva edasi, kuni ühel päeval parteiorganisaator küsis, kuidas elavad ta naabrid Tõusme sovhoosis. Küsimus tuli Pärnale ootamatult.

„Noh, mis nad ikka,“ vastas ta ebamääraselt. „Rabavad tööd teha, kõvasti.“

„See on ka midagi, aga muidu — kas sa mööda sõites vahel pole sisse astunud?“

„Ei ole,“ pidi Pärn tunnistama.

„Toh-hoh imet! Ise oled suur loodusesõber.“

„Pidasin seda nõu juba ammugi, aga nüüd tuli midagi veel vahele.“

„Noh, mis asi?“

„Paistab, et osakonna vahekord Uusaruga pole loomulik. Nägin sealset direktorit...“

„Nii. Nojah, see mees on viimasel ajal virisema hakanud. Mis edasi?“

„Vaata see just segabki,“ jätkas Pärn rutakalt, iga sõnaga oma tavalist lopsakust üha enam minetades. „Ma nimelt mõtlesin minna ja vaadata nende tööd just siiralt, puhta südamega, aga kui neil Kiilmehe kaebustel mingisugust tõepõhja all on... Kuuled sa, ja mõistad sa seda, noormees?“ sai Pärn taas enesekindluse tagasi.

„Kuulsin küll, aga millestki ei saa aru.“

„Pagan võtku!“ hüüdis Pärn äkki vihastudes. „Ma mõtlen nimelt seda, et oled seal, ajad juttu ja korraga tulevad teise kaebused meelde — ongi kahtlustamine käes. Käib korraks niisugune mõte läbi ja puhas tunne on kadunud. Pealegi, armsaks saanud inimene. Ah!“

„Sa oled vana mees, vabanda, et ma siiski sulle midagi ütlen.“

„Lase tulla.“

„Sa oled memm,“ ütles parteiorganisaator. „Õrnatundelisus! Sinu elukogemused juba peaksid ütlema, et niisugune õrnatundelisus on kuradi moodi kahjulik. Ütled: armsakssaanud inimene. Mine siis juurde ja küsi, mismoodi asjad korrast ära on. Kes sind keelab seda tegemast südamlikult, ilma kahtlustamata, siiralt. Võib-olla et ta tõepoolest kuidagi vääralt on talitanud — saad teda aidata.“

„Sul on õigus,“ möönis Pärn.

„Tuleme selle õrnatundelisuse juurde veel tagasi,“ lausus Veski natukese aja pärast. „Mul just praegu tekivad mõningad kahtlused. Nimelt: kas sa, vana, ei ole viimaks ehk armunud — Meetasse. Ole sellega ettevaatlik. Ma tunnen Einarit, agronoomi meest — kui torkan talle siit paar sõna kirja teel.“

Pärn puhkes naerma, siis ütles aga tõsinedes:

„Seda oleks talle tarviski. Jah, see on hea mõte. Ega see pole ka kellegi asi, see nende vahekord ja elu. See on . . .“

Pärast seda Pärn varus endale aega, tuli kodust välja otse selleks, et Tõusmele sisse astuda. Pole halb kui saad vahel ringi vaadata ruttamiseta — istud päikesepaistel, ajad juttu ja tunned rõõmu inimestest, nende tööst, kevadestki.

Tõsi, sealjuures talle meenus jällegi, et armiga demobiliseeritu tol talvisel päeval osutus silmapaistvalt sõnakehvaks. Jah, tol talvisel päeval küll, aga kui ta nüüd seal oma töö keskel ei ole jutukam, siis polegi ta päris aednik.

Martin Abi seisis hetkel aiavärava lähedal. Pärn läks juurde, ulatas talle käe ega lausunud esialgu midagi. Siis äkki pahvatas:

„Noh, tere! Mis sa, vana sõber, siin teha mürad?“

Martin Abi pisut kohmetus.

„Mürada on paljugi,“ vastas siis tõsiselt.

„Ma sõidan siit igapäev mööda ja mõtlen tihtipeale, mis siin tehakse,“ jätkas Pärn. „Ja vaata, mis siin juba tehtud on.“ Ta laotas käed enese ees laiali: „Ah siit te siis oletegi võtnud need sajad tuhanded noored õunapuutaimed, mis naised juba tänavu põllule on pikkinud? Külvasite sel aastal lavadesse?“

„Jah, selles see meie peamine mure seisabki,“ vastas Abi, lisades kohe: „Suve pikendamises.“

„Suvi on meil tõepoolest lühike,“ väitis Pärn, ning äkki ta pilk muutus teraseks, hakkas noormehe näost midagi nagu otsima. Siis ütles: „Kaks-kolm ööd suve künnisel on ju selleks teravaks noaks, mis ta harilikult meil lühikeseks lõikab.“

Nad sisenesid aeda, kus päike kõikjal klaasidelt tagasi helkles, kahekordistudes kohati silmipimestavaks.

„On väga sageli üldiseltki jahedad,“ vastas Martin Abi, peatudes keset aeda laua juures, millel üks naisest parajasti mättaid kuubikuteks lõikas. Seda tööd Pärn vaatas tummalt. Ta nägi, kuidas need kuubikud Helga ja Renni Eltsi poolt kohe haarati, kuidas nad kahekesi osavasti tippisid neisse kurgiseemneid. Sel kombel seemendatud mättakuubikud, roheline pool ikka põhjaks, rändasid kiiresti akende alla lavadesse.

„Nii meie siin mängime,“ ütles Martin Abi. „Ja püüame mitmesuguste moodustega suve pikendada, nagu oleks ta inimese eluiga või ta õnn.“

Sel silmapilgul Pärnale midagi meenus. Ta istus lavaservale, vaatas päikeses silmi kissitades üles ning küsis, lopsakaks plahvatades:

„Paganama pihta, rahvas räägib, et Tõusme aednik punuvat lindudele pesi. Näita siis mulle ka, kuspool need linnupesad sul on.“

Naised kõik puhkesid naerma. Esimesena tõsines Elts, pöördudes aedniku poole küsimusega:

„Kas ma lähen toon ühe siia?“

„Jah, tooge,“ vastas aednik lavaserval Pärna kõrval istet võttes. Ta toetas küünarnukid põlvedele ja vaatas maha. Ta ei tõstnud pead enne kui Elts tagasi jõudis, ühte tema talvel punutud korvikest käes hoides.

„Noh, siin see linnupesa ongi,“ lausus ta, kui Pärn Eltsu käest korvi vastu võttis, seda vaatama hakkas. „Pesa mis pesa, eks ole?“ jätkas ta, muutudes korraka jutukaks, nagu Pärn oli lootnudki: „Ainult laudpõhjaga ja mõeldud arbuuside või melonite kasvatamiseks. Mis sa arvad sellest viisist, peremees?“

„Huvitav katse,“ ütles Pärn. „Sa kasvatad nad siis klaasi all korvis suureks?“

„Jah, nad ongi mul juba korvidesse istutatud, hakkavad varsti õitsema, seal,“ viipas aednik peaga kaugemal asuvate lavade poole.

„Ja sa istutad nad paika ühes korvidega?“ küsis Pärn.

Martin Abi noogutas.

„Pole kahtlustki,“ ütles ta, „et juured tungivad läbi korvikese, laotuvad laiali ja taimed lähevad kasvama, kaotamata ümberistutuse tagajärjel päevagi.“

„Jah, me peame oma suve pikendama,“ ütles Pärn püsti tõustes. „Eks ole, sa arvestad öökülmadega päris tõsiselt?“

„Päris tõsiselt,“ vastas aednik.

„Noh, hüva. Lähen astun korraks ka agronoomi poole sisse. On's ta kodus?“

Ta leidis Meeta sovhoosi kantseleist. Astus sisse, sai

vaevalt tere öelda, kui telefon hakkas helisema. Telefon oli tähtsaks uuenduseks Tõusme sovhoosi elus — eelmisel aastal seda ei olnud, telefonikõnede pärast tuli siis minna viinavabrikusse.

Pärn võttis vaikides istet. Meeta oli tõstnud kuulde- toru kõrva juurde ja vaikis samuti — ilmsesti aeti teisel pool pikka juttu.

„Nii!“ lausus ta viimaks kergelt ohates. „Ah kas me jõuame? Miks me ei jõua, esimeseni jääb ju veel kümme päeva aega; jõuaksime väga hästi, aga... Kuidas? Jah, on omad agad... Kas direktorit ennast ligilähedal ei ole? Loodate, et varsti tuleb. Ei tea, kuidas ta seda kirjatähte võtab — kas väga rangelt? Nii! Ah nii! Kuidas te ütlesite? — piinliku täpsusega. Jah, nojah muidugi.“

Pärnale näis, et Meeta ilme korrapealt muutus väsi- nuks, nagu kurvakski. Ta ei jõudnud veel midagi lau- suda ega küsida, kui Meeta tema poole pöördus.

„Kui ma möödunud kevadel sulle oma esimese küläs- käigu tegin,“ algas ta, „siis tuli meil jutuks see kodan-liku maailma igand, nagu oleks naine mehest väetim või halvem. Mäletan, et sa sellele ägedasti vastu hak- kasid.“

„Tõsi või, et sa veelgi seda mäletad?“ küsis Pärn imestudes.

„Mäletan, ja isegi hästi,“ vastas Meeta. „Kogu seda õhtut.“ Ning vaikinud hetke: „Kas see on sulle nüüd väga suureks pettumuseks, kui ma ennast praegu just sinu ees nõrgakeseks ja väetiks tunnistan — selleks, kes vajab mehe nõuannet, toetust?“

Pärn oli hakanud meenutama nende esimest kohtu- mist, päeva, mil ta möödunud kevadel Okkalt tulles Meeta eest leidis. Viimane küsimus tõi ta tagasi ole- vikku.

„Mis on? Mis on juhtunud?“ küsis ta. „Minule võib kurta kõigest ilma, noh . . .“

„Kurtmiseta, eks?“ küsis Meeta.

„Minusse pole vaja suhtuda õrnatundeliselt,“ algas Pärn uuesti, ning lisas, arvates, et on leidnud hea võrdluse: „Minusse viska kõik hoolimatult, nagu kive purustusmasinasse. Saan jagu — teen peeneks, ei saa — viskan tagasi.“

Meeta teadis, et Pärn sellega liialdab, ning liialdab selleks, et teda, Meetat, lohutada.

„Kui sa ennist siia sisse astusid,“ ütles Meeta, „siis parajasti helistati Uusarust. Raamatupidaja luges ette trusti käskkirja. See oli esialgu informatsiooniks, hiljem ma saan selle mustvalgelt. Selles käskkirjas kohustatakse kõiki istutustöid lõpetama esimeseks juuniks, meil aga õrnamate kultuuride istutamine on jäetud juunisse. Kaalusime viimasel tootmisnõupidamisel küsimust kõigekülgselt ja otsustasime oodata ära juunikuu esimesed päevad.“

„Väga õigesti tehtud,“ ütles Pärn.

„Kuidas õigesti, kui see on vastuolus trusti käskkirjaga?“ küsis Meeta.

Pärna näole tekkis kergendustundest kõnelev naeratus.

„Ja see oligi kogu sinu mureküsimuseks, milles sa nõuannet vajasid?“

„Kas see pole küllaldane muretsemiseks?“

„Muidugi ei ole. Juba kolmandal-neljandal kuupäeval selgub ilmastiku seisukord, möödub öökülmade oht. Siis te istutate ära oma viimased istutused — tekib ainult mõnepäevane vahe.“

„Ei, sellega sa seda küsimust ei ole veel purustanud,“ ohkas Meeta. „Kahe-kolmepäevane vahe, aga ikkagi vahe, eeskirjade mittetäitmine.“

„No kas sa tead,“ lausus Pärn habet silitades, „mina nimetaksin seda sinu kartust põhjendamatuks hirmuks bürokraatia ees, sest ainult tähenärija, bürokraat...“

Telefonihelin lõikas Pärna lause katki. Meeta võttis kuuldetu, lükkas rasked juuksed kõrvale, jäi kuu-
latama.

„Jah, ma juba tean,“ lausus hetke pärast. „Kuidas? Jah, on küll juunisse planeeritud. Muidugi oleks lihtne, kuid asi ei seisa siin planeerimises, vaid vajaduses nii või teisiti planeerida. Trusti käskkirja ma arvestan nii-
võrd, kui võrd ilmastik seda kindlasti lubab. Ei, seda ma küll ei saa, et igal juhul... Toimida pimesi! See oleks kuritegu töötajate ees... Teie naerate! Kas see on naljakas...? Mispärast naiivne? Kes see rahvas teile on?“

Pärna pilk oli kogu aeg ootavalt Meetale suunatud. Ta ei küsinud ka siis midagi, kui telefonikõne lõppes.

„Jah, direktor Kiilmees,“ ütles Meeta küsimust ootama. „Nõuab vastuvaidlematut käsutäitmist. Noh, ütle nüüd, mis mul teha tuleks?“

Pärn tõusis käima mööda kantseleid. Siis jäi seisma Meeta ette, küsis mõninga murega: „Kas sa siis tõesti tunnend nõrkust, mitte võidelda selle eest, mis on õige?“

Meeta lõi silmad maha.

„Võib-olla et tunnengi vahel,“ möönis siis. Ning silmi taas avalalt täitevkomitee esimehele tõstes: „Igatähes aitäh sulle hea sõna eest.“

Pärn käis veel mõned korrad üle kantselei, siis tõmbas tooli Meetale lähemale, võttis istet ja ütles:

„Sa tundsid täna tarvidust niiöelda toetuda mehe nõuandele. Ära pane siis pahaks, kui ma nüüd sinult küsin, miks sinu teinepool sind vahel ei tule külastama. Tunnista vanale sõbrale kohe ausalt: kas ta on su maha jätnud?“

See liigutava otsekohesusega esitatud küsimus kõlas murelikuna ja Meeta pidi naeratama.

„Ei,“ vastas ta. „Ei ole maha jätnud. Meil on kirjavahetus.“

„Ma tean, kuid sellest on vähe,“ väitis Pärn. „Seleta ära, miks ta ennast eemale hoiab. Kas ta üldse perekondlikke sidemeid mõtleb uuendada?“

„Ta külastas mind talvel.“

„Tuli nagu tuld tooma!“

„Jah, mis teha,“ ütles Meeta. „Ta tuli sanatooriumist, hakkas kohe õppima.“

„Uut elukutset?“

„Jah, uut elukutset. Astus instituuti, õpib nüüd ehitusinseneriks.“

Pärn noogutas:

„Tööpõld on suur, õppevõimalused haruldased,“ lausus ta.

Meeta avas laeka, tõi sealt välja mõned kirjad. Sirvis neid. Viimaks võttis ühe ja luges sellest:

„Vaevalt võidakse mind nüüd enam invaliidiks nimetada. Ja kui nõnda, et nõukogude arstiteadus mu sõjas kannatada saanud tervise valdavas osas on taastanud, siis asugem tänu ja kohustusega kodumaagi sõjahaavu parandama.“

„See on väga õige jutt,“ noogutas Pärn uuesti, „kuid ma arvan, et raskuste puhul abielulistel peaks jätkuma aega, et olla teineteisele toeks.“

„Ma olen otsustanud vaikida oma muredest.“

„Mis laadi need ka ei oleks?“

„Mis laadi need ka ei oleks.“

Pärn vaatas Meetat mõtlikult, siis ütles:

„Kui abielulised jagavad isekeskis raskusi, siis kasvatab see perekonnas seltsimehelikku usaldust.“

„Usaldus muidugi on tarvilik asi,“ vastas Meeta,

kummardudes kirja ära pannes laeka kohale. „Raske mõteldagi, et peaks elama ilma usalduseta.“

„Tuleb ette, et perekonnas sellest usaldusest haaratakse kinni nagu päästerõngast. Näiteks kui raskusi peaks tekkima südameasjus.“

Nii lausus Pärn. Kuid nähes Meetat laeka kohale jäävat kauemini kui see näis tarvilikuna, lisis otsekui oma elutarkust varjutades:

„Noh, pole midagi; ma tean, et sa oled aus naine ja jääd selleks ka edaspidi.“

Kuid eelolev kümpäevak jättis Meetale vähe mahti mõtlemiseks oma isiklikule elule, kogu aja ning mõtted võttis endale töö. Ka jälgis Meeta neil päevil ilmataateid ja ilmastikku ennast erakordse hoolega. Mõned päevad püsis soe ja päikesepaisteline ilm, siis tõmbus pilvesse, hakkas udendama kerget, jahedana tunduvat, ent otsekui kogu maailma värskete saunavihtade järele lõhnama panevat kevadvihma. Need päevad mõjutasid tööde käiku soodustavalt. Kerge udendav vihm sundis tõttama istutustöödega, ahvatles avama kõiki taimelavasid, tekitas lootusi, et osutub võimalikuks istutada avamaale ka kõik õrnemad liigid. Kuid mõned päevad enne kuu lõppu puhkes torm raskete hoovihmadega, mida hallid pilved valasid alla nagu kapaservast. Tuul pöördus põhja ja jahenes tunduvalt. Martin Abi kattis uuesti taimelavad, kus kasvasid tomati-, kurgi- ja arbuusitaimed; nüüd ta tundis end ühes oma hoolealustega külmetavat. Inimesed olid riietunud paksudesse vammustesse, käisid kõrgele ülestõstetud kraedega. Prognooside Büroo aga ennustas järgmiseks päevaks juba korduvalt ühte ja sedasama: keskmisest tugevateni põhjakaarte tuuli, selginemisega pilvitust ja hoovihmasid. Ent sadas iga päev pea-aegu lakkamatult.

Niisugune oli ka maikuu eelviimane päev, mil Meeta oli kutsunud kokku tootmisnõupidamise. Sel õhtul inimesed kogunesid nõupidamisele visalt, saabusid hilinenult, nii mõnigi tuli tudasena ja vastu tahtmist, imestades endamisi, et seekordne tootmisnõupidamine toimub harilikust varemini. Õnneks küdes nõupidamise ruumis ahi. Tuldi väljast vihmaniiskusega kontides ja jäädi seisma küdeva ahju ees, selle ümbruses.

Uks viimaseid saabujaid oli Renn Elts. Ta sisenes ruumi sellesama pahura hooga, millega õues oli hüpanud üle loikude, ja ütles kohe tõrevalt, agronoomi ja aedniku poole pöördudes:

„Mis te tänase märja õhtuga nendest inimestest kokku ajasite? Kas ei olnud vähe sellest, mis päeval sai?“

„Tõsi, hakkame kohe peale,“ ütles Meeta, vaadates ahju juurde kogunenud inimesi, kellede riided tulepaistel aurasid.

Ta hakkas rääkima, püüdes seda teha võimalikult lühidalt. Luges ette trusti käskkirja, ütles, et homme õhtul Uusaru nõuab aruannet selle kohta, kas külvi- ja istutustööd Tõusmel on lõpetatud, nagu seda trusti käskkirjas nõutakse. „Külvid on kõik külvatud,“ ütles ta, „aga istutamata on praegu vähemalt poolteist hektari õrnemate kultuuride arvel.“

„Homme on ka päev!“ hüüdis Elts. „Ärge muretsege midagi, agronoom, kui on tarvis, siis meie muudkui istutame, ega hooli vihmast ka midagi. Anname tööle pihhta ja ongi õhtuks kõik maha pandud.“

„Seda ma usun,“ ütles Meeta. „Kõik need päevad, kogu kevad, kogu see aasta, mis me koos oleme töötanud, kinnitab seda. Kuid asi ei seisa mitte selles, et me ei suuda või ei jõua kõiki istutustöid trusti käskkirja kohaselt homme õhtuks lõpetada, vaid selles, et

me ei või, ei tohi seda teha. Ilm on püsinud peaaegu nädalapäevad pilves, külmad tuuled ja sadu on jahutanud maapinna. Ees seisab rida kriitilisi öid, me peame ootama need ära, sest tuule ja pilvituse lakates varitseb meid nii mõnelgi ööl hallade oht. Kas me peame oma õrnemad taimeliigid, kõige suuremat hoolt, kõige pikemat ettevalmistust nõudnud taimeliigid asetama niiöelda päris teadlikult hädaohtu, tõstma nad hukatusse. Mina mõtlen, et seda ei või lubada; see on aedniku seisukoht ja mina pooldan seda täielikult. Või mis teie arvate? Kas me peame ehk siiski need istutus-tööd homme ette võtma sellepärast, et kiri meilt seda nõuab?"

„Käskkiri tuleb kaugelt, aga meil on lähemaid ülemusi, kes võivad meie eest seista ja selgeks teha, kui on karta, et tuleb ütlemisi. Ma mõtlen meie direktorit Uusarus.“

Seda lausus Ants Kaarli.

„Tema'p see nõuabki selle käskkirja täitmist täht-tähelt,“ vastas Martin Abi.

„Tehke hallaöödel tuled põlluservadele,“ soovitas Peeter.

„Sellega sa ei soojenda maapinda,“ ütles Martin lühidalt. „Praegu aga on isegi maapind niivõrd külm, et paneb lõunamaised liigid põdema.“

„Teie kõik teete asja väga keerukaks,“ tähendas nüüd Maasi silmi pilgutades ja samal ajal naerdeski. „Minu nõu on niisugune, et kui homme õhtul Uusaru nõuab aruannet, siis agronoom ütelgu aga julgesti, et kõik on maas. Ja asigi nii. Kui ilmad paranevad ja õige aeg tuleb, eks meil ole siis aega istutada.“

Ants Kaarli hakkas laginal naerma.

„No nii,“ lausus ta. „Maasi tahab tootmisnõupidamisest teha valetamisekeoli.“

„Vale kõverdab hinge,“ arvas Martin Abi.

„Hädavale on lubatud,“ väitis Maasi, „pealegi kui vale teenib head.“

Kõik olid täna sõna võtnud vaba vaidluse korras. Renni Elts kaldus toetama Maasit, tekkis järjest rohkem vahelehiideid, muutus aina kärarikkamaks.

Selles üldises hüüete valangus Meeta äkki märkas, kuidas vana Kukk üksinda sõna paludes kannatlikult nagu hea koolipoiss kätt üleval hoidis.

„Rahu!“ hüüdis ta. „Kukel on sõna.“

Ta pidi seda kordama enne kui ruumis vaikseks jäi ja vana puusepp võis oma suu avada.

„Igaüks on kange mees nõu andma,“ algas ta, „aga keegi ei tee ju seda oma naha peal. Ükskõik, kas tehakse seda nõnda või teisiti, vastutajaks asja eest jääb ikkagi agronoom, meie Meeta. Kas tullakse minu või Maasi käest seda küsima, miks põld tühi on. Tulevad revideerijad ja leiavad, et käsku pole täidetud. Mis muud kui agronoomi pea vastutagu; lastakse kas kohalt lahti või antakse kohtu alla. Sellepärast mina arvan, et siin ei maksaks käsule vastu hakata; sellest ei tule midagi, kui sul ka õigust ülegi jääks. Eluaeg on ülemate sõna kuulda võetud ja käsku...“

„No nüüd läheb rappa,“ hüüdis Ants Kaarli. „Istu parem.“

Ning vana puusepp istuski, kuigi ärritatult ja esialgu mitmele poole ringi vaadates. Meeta, kes teda austas, oli rabatud seisukohast, millega ta välja tuli. Nüüd ta pealegi nägi Kuke silmi peatuvat endal. Vanamees vaatas teda ainitise pilguga, tungivalt, ja nagu äsja ta sõnavõtt, nõnda praegu ta rahutu pilkki oli ilmsesti muretsev tema, Meeta pärast.

Sel silmapilgul kostis koridorilt samme. Lind-Liisu, kes koosolekule oli tulnud oma ust lukustamata, ei

viitnud palju aega. Ta ruttas välja, ent ilmus peatselt uuesti ukse vahele, Meetale märku andes, et ta välja tuleks.

Meeta ei tundnud kohe inimest, keda varjutas pilvespäeva varakult koridorile poetunud õhtuhämarus. Siis taibates, et see vihmastnõretav inimene ta ees on Einar, haaras sõnalausumata mehe käe.

Läbi avatud koridoriukse kostis saju tõtlikku pladinat.

„Kas oled nüüd läbimärg?“ küsis Meeta suurest õhinast pooleldi laulvalt. „Meil on koosolek, kuid see lõpeb varsti.“ Ning meest enesega kaasa tõmmates: „Tule, sa pead ju ennast kuivatama.“

Nad tõttasid jooksujalu teisele korrusele.

„Kuidas elad?“ küsis siin Einar, mõnesuguse murelikkusega hääles.

„Kes seda nii järsku oskab ütelda,“ vastas Meeta. „Igatahes on mul sedapuhku sulle palju jutustada.“

„Nii,“ ütles Einar endise tundetooniga ja näis ootavat, et tema järel Meetagi tuppa astub, ent Meeta jäi seisma künnisele, astumata üle sellest.

„Nägemiseni!“ noogutas siis enne allaminekut trepist.

Einar kuulatas Meeta trepist laskuvaid samme, kuulis alumisel korrusel üht ust avatavat ja seejärel jälle suletavat. Ta hakkas käima edasi-tagasi mööda tuba. Nagu talvel, tundus talle nüüdki, et Meeta on muutunud. Kasvult endine, ta mõjus nüüd ometi endisest suuremana. Ning otsekui selleks, et seda rõõmustavat muljet endas veelgi kinnitada, ta oleks tahtnud vaevalt alustatud ja kohe katkenud vestlust nüüdsama jätkata.

Kuuldes ust alumisel korrusel taas avatavat, ta mõtisklused võtsid uue suuna. Koosolek nähtavasti

oli lõppenud, et nüüd inimesi valgus koridorile, kust neid läks õue, kus ikka veel sadas; kuuldu viimas jooksma hakkavate tüdrukute naerukaid hüüatusi.

Ja siis varsti naasis Meetagi. Einarile näis, et tuba, kuigi tugeva lambi hõõguses ennegi küllalt valge, sai Meeta sisse astudes uut valgust lisaks. Meetast hoovas puhtust ja soojust, ta liigutused olid kiired ning ta asus jalamaid korraldama tuba, tutvustades Einarit oma harjumusega mitte tunda end rahulikuna niikaua, kuni toas leidub väiksemaidki korratusi. See oli tõsi. Ta võis olla ei tea kui väsinud, ent kui teadis näiteks põranda olevat kergeltki tolmuse, ei saanud puhata enne, kui oli selle pesnud. Kuid täna tuppa tulles tal oli veel teinegi põhjus söösta kohe askeldustesse. Nimelt lootis ta sel kombel kergemini ületada võivat seda masendustunnet, mida vana puusepa esinemine koosolekul oli tasse sisendanud.

Kuid samal ajal ka Kukkk ei olnud lakanud Meeta pärast muretsemast. Kui koosolek lõppes, jäi ta üürikeseks enesega aru pidama ja viimaks otsustas, et läheb Meetat veelkord hoiatama. Nii ta tuli varsti Meeta ukse taha ja koputas.

„Vaadake,“ ütles ta ukse alla seisma jäädes ja tasa-hääli, „mina tulin ikka sellesama asja pärast, millest ma juba koosolekul rääkisin. Nemad ütlevad küll, et seda trusti käsku ei saa täita ja koosolekul jäi võit neile, aga ega siis nendest kellestki ei ole vastutajat.“

Meeta ohkas.

„Mis te siis mulle soovitate?“ küsis ta.

„Laske töö ära teha,“ vastas Kukkk, kergelt pead väristades.

„Hea küll,“ ütles Meeta. „Oletame, et me trusti päevakäsu täidamegi täpipealt ja pärast seda külm

tõesti me õrnemad taimeliigid hävitab. Kas te suudate selle üle siis rõõmustuda?"

„Ei, kahju on siis suur — kellele see rõõmu teeb,“ arvas Kukk kohtlaselt.

„Aga seda kahju me tahamegi ära hoida,“ ütles Meeta.

Põrmuke vaikust ja siis vana puusepp ütles, naeratades süüdlaslikult, kuid silmis ikka põletav mure: „Kui aga viite sellega oma naha turule.“

„Ükskõik, kas või oma nahk turule, aga ühiskondlikud huvid tulevad päästa.“

Nõnda ütles Meeta.

Kukk ei vastanud kohe. Viimaks, minekule valmis tudes, lausus: „Ega siis midagi. Mina olen vana — ma ei rääkind paha pärast. Arvasin, et noort peab hoia-
tama.“

Kui ta oli läinud, ütles Meeta, istet võttes:

„Olin rõõmus, aga nüüd tunnen, et võiksin nutma puhkeda . . . Kas sina oled üle elanud midagi niisugust, et ühest asjast süda on rõõmu täis, samal ajal aga mõni teine asi teeb valu, nii kahju on . . . Kui ma ainult hakkam mõtlema, et sealjuures . . . ta on aus . . . inime.“

Meeta tundeliigutus paisus suureks ning näis, et ta iga hetk puhkeb nutma, kirglikult ja valusalt, suure jõuga.

Oli kuulda, kuidas väljas ikka veel sadas. Läbi pilvede ja saju oli valgust ööst järele jäänud ainult hall vari. Einar endale märkamatu oli hakanud paitama Meeta juukseid pikkamisi ja hellitlevalt, ise sealjuures üha rõõmsamaks muutudes.

„Nii,“ lausus ta. „Siis selles seisabki asi. Muide ma ei sõitnud juhuslikult, sain kirja, milles öeldakse sul olevat raskusi.“

„Kes sulle kirjutas?”

„Pärn,” vastas Einar, tõmbas tooli lähemale, istudes üsna Meeta lähedale. Ja nähes naist vaikivana ning langetatud pilguga: „Ega sa nüüd ometi uuesti ei taha nutma puhkeda?”

„Ei, nüüd see nõrkusehoog peaks mööduma,” arvas Meeta pead raputades. „Ah siis Pärn — tema kirjutas! Ega ta neid raskusi lähemalt ei kirjeldanud?”

Einar hoidis Meeta sõrmi oma käes.

„Tean ainult niipalju, kui see puusepa jutust mulle selgus,” vastas ta. „Kes see bürokraat teil siin on?”

Meeta hakkas jutustama ja jutustas kaua. Kui ta lõpetas, otsustas Einar oma ärasõidu järgmiselt päevalt mõnevõrra edasi lükata — Meeta seisukord näis olevat küllaltki pinev. Ka Meeta kahtlused, et Kiilmees võib olla midagi rohkemat kui bürokraat, võisid paika pidada.

Esiialgu siiski ainult sadas...

Sadu lakkas alles kolmandal päeval. Keskpäeva paiku tuli selge taevast nähtavale järsu, nagu noaga sirgeks lõigatud pilvejoone tagant. Õhtuks vaibus ka torm, tuul madaldus, asendudes päikeseloojanguks täieliku tuulevaikusega.

Niipea kui Martin Abi järsu pilvejoone tagant selget taevast nägi, asus ta valmistuma öökülma vastuvõtuks. Lakkadesse koristatud õlgmatid tuli uuesti alla tuua, lahtised taimepeenrad kaeti kerge sasikorruga. Kuid hoolimata kõigist katteabinõudest Martin Abi ei saanud sel öösel und silma. Ta pikutas riietatult, raske roidumusega kehas, sageli tõustes ja välja minnes.

Midagi julma on sääraustes valgetes suveöödes. Öö on lühike, kuid sa ei jõua ta lõppu ära oodata. Kui oled teinud juba kõik võimaliku ja vahest rohkemgi sellest, jääb ometi tunne, et veelgi peaks midagi ette

võtma. Oled rahutu ja muudkui kummardud küll lage-
dalt küll puude alt katsuma rohtu, mil määral see
külmunud on.

Peale Martin Abi oli veel keegi, kes sel öösel mure-
likuna rohu ja puulehtede tardumist jälgis. See oli
täitevkomitee esimees Pärn. Juba tükk aega enne
päikesetõusu ta tõmbas kasuka selga ja hakkas mööda
kraaviperve Tõusme poole astuma. Maa oli siis juba
paksult valge ja vana loodusesõber tundis oma ümber
lume hõngu. Külmunud rohi krabises jalgade all, süda-
mele valu tehes. Ta tuli Tõusme taimelavade juurde
ja sai siin kohe Martin Abiga kokku.

„Nüüd peaks Uusarust Kiilmehe siia kutsuma,“ ütles
Pärn. „Tulgu ja vaadaku oma silmadega, mis siin on.“

Tõepoolest, õlgmatte taimelavadel kattis valge här-
matisekord nagu lumi.

„Ta läheb kraadikese veel kangemaks enne kui
järele annab,“ vastas Martin Abi.

„Noh, ja Uusaru pole veel midagi teie vastu ette
võtnud?“ küsis Pärn.

„See oleks ei-tea-mis juba, kui meid selle eest haka-
takse veel karistama,“ arvas Martin Abi, lisades kohe:
„Pilt hädaohust on ju kõigile liigagi selge, sõna tõsi-
ses mõttes otse käegakatsutav.“

„Mitte kõigile,“ väitis Pärn.

Nad vestlesid sel teemal kuni päikesetõusuni. Ning
siis Pärn ütles:

„Vaata nüüd tuleb ilus ilm, mõne tunni pärast pole
seda valget surma enam kusagil, ainult sasi ja prahti
on sul aed täis. Aga noh, kui midagi on — mina olen
ju ka tunnistajaks. Tervita siis agronoomi.“

Martin Abi oli hommikul väsinud, kuid heatujuline.
Säärasena ta tuli juba varakult sovhoosi kantseleisse,
tervitusi edasi andma. Jah, seda küll, Pärn oli käinud

öösel aias. Ah, ja siis veel: ta oli pakkunud ennast tunnistajaks, kui Uusaru poolt tõepoolest peaks midagi ette võetama. Tema, Martin Abi, ise uskus ilusasse ilma. Kui Kiilmees haubki kurja, siis ta lihtsalt jääb hiljaks, sest juba homme nad võivad istutama hakata. Niisugused olid Martin Abi lootused, kui ta kantseleist lahkus.

Neid Martin Abi lootusi sel hommikul kaldus jagama Meetagi, ent tundi pool hiljem helistati Uusarust. Rääkis raamatupidaja. Ta palus Meetat kodus olla, kuna Uusarust olevat just äsja välja sõitnud direktor Kiilmees trusti peagronoomiga.

Seda kuuldes Einar tahtis helistada vallakomiteesse.

„Ega ometi minu pärast?“ küsis Meeta.

„Ei, aga vahest nad teavad seal midagi tole Kiilmeehe kohta.“

„Siis ikkagi selles asjas?“

„Ja miks ka mitte?“ küsis Einar. „Või pean ma siis hakkama uskuma, et tõesti kõige õigem oleks olnud talitada Kuke nõuande järgi!“

Helistaski, kuid vastuseks öeldi, et parteiorganisator on sõitnud Tõusmele, peaks varsti juba päralegi jõudma.

„Kui sa ei oleks seltsimees Veski rindesõber, siis sa võiksid ehk siiaagi jääda, kui see . . . kohtupidamine siin algab,“ ütles Meeta kahetsusega silmis.

„Miks peaksin ma sellepärast ära minema?“

Meeta kehtas õlgu.

„Kes teab?“ arvas ta. „Vahest võidakse sinu kui sõbra juuresolekut võtta nagu mõjutust.“

Einar vaatas Meetale mõtlikult. Niisiis tahtis Meeta ennast üksinda kaitseda.

„Kuidas soovid?“ vastas ta ja lahkus peatselt kantseleist, minnes ülemisele korrusele Meeta tuppa. Ning

sealt ta mõne aja pärast nägigi, kuidas vanker veeres õue kahe sõitjaga, kelledest üks oli vana, teine täiesti noor mees. Noores mehes tundis Einar jalamaid ära Veski, oma rindesõbra, unustades nüüd vallanduva rõõmu ootamatus puhangus oma äsjase kokkuleppe Meetaga. Ning mõni hetk hiljem ta jooksis kiiresti trepist alla, peaaegu tormates kantseleisse, kuhu Veski vanamehega oli astunud.

Raputasid kaua ja südamlikult kätt. Siis Einar hakkas õhinal rääkima, millist lollust nad siin Meetaga alles minutit kümme tagasi olid otsustanud.

„Millist lollust?“ küsis Meeta, olles üllatatud rohkem Einari rõõmsast laadist kui väljendusest.

„Vaata, kuna ma olen sinu sõber,“ jätkas Einar oma jutustust Veskile, „siis me mõtlesime, või õigemini lihtsalt kartsime, nagu võiks see, et sina mind siin näed, et mina siin juures olen, — nagu võiks see sind mõjutada kuidagi Meeta kasuks. Noh mõistad: milline vana tagasihoidlikkus, kodanliku aja igand. Sind mõjutada! Ah-ah-haa! Sind, Veskit, parteilast, tulihingelist ja visa kommunisti mõjutada sõprusega!“

„Jah, ja sa mõtlesid peitu jääda?“

„Just.“

„Tõepoolest!“ vangutas Veski pead.

„Eks ole lollus?“

„Suur lollus,“ möönis Veski. „Muide juba sellepärast, et ma tulin siia valmis otsusega.“ Oelnud nii, ta pilk peatus akna lähedal istet võtnud Meistril, kelleks osutus tema vana teekaaslane. Sellal kui Einar tutvus Uusaru aednikuga, sisenes kantseleisse täitevkomitee esimees.

„Ongi parajasti tutvustamine käsil,“ hüüdis Veski. „Või tunnete teie juba?“

„Ei,“ lausus Meeta. „Einar ei tunne seltsimees Pärna.“

Einar pöördus kiiresti uustulnuka poole ja nägi üllatudes enda ees elatanud hallipäist meest, kes talle järgmisel hetkel isalikult ulatas mõlemad käed tervituseks. Nõnda ta ütles naeratades:

„Noh, hea see, et sa viimakski oma naist tulid vaatama.“ Ning ikka Einarile, ent nüüd juba Meeta poole vaadates: „Mina juba siunasin sind siin — pidasin hoolimatuks.“

Siis Pärn võttis istet vana aedniku kõrval, hakkas temaga tasahääli vestlema öösel aset leidnud külmast ja siis üldse halladest, millede oht suure Tikusoo läheduse tõttu siin Tõusmel alati terav on olnud. Meister toppis piipu, siis suitsetas, istudes rahulikult kuni võõraste saabumiseni Uusarust, kuid kuuldes Kiilmehe kõrgendatud häält koridoril, vana aednik muutus vastutahtmist rahutuks. Ta võttis oma tooli ja kolis sellega akna juurest nurka. Järgmisel silmapilgul sisesenes Kiilmees koos trusti peaagronoomiga. Teisi vähe tähele pannes Kiilmees ruttas tervitama Veskit. Toole oli vähe; Meeta nägi, et üks meestest peaks püsti jääma. Ta ruttas punanurka, et sealt tooli lisaks tuua. Kui ta sealt tooliga tagasi tuli, seisis Kiilmees keset kantseleid, rääkides ärritatult:

„Ma saan aru, kui see oleks mõni tavaline juhtum, kui siin oleks tegemist mõne ebateadliku töötajaga. Meeta Kriistalis meil on tegemist teadliku töötajaga, agronoomiga. Pealegi pole see esimene kord, kus Meeta Kriistal ülevalt poolt tulevaid korraldusi ja käske ignoreerib.“

„Konkreetselt,“ nõudis peaagronoom.

„Hjaa,“ lasus Kiilmees. „Läinud aastal ma juhtisin ta tähelepanu akaatsiahekile, mis oli padrikuks kasvanud; nõudsin, et ta laseks selle kohe maha saagida, kuid see padrik kasvas kuni tänavu kevadeni rahuli-

kult edasi. See on ometi tõsiasi, mida keegi ei saa ümber lükata, ka teie mitte, seltsimees Pärn, kes te siin naabruses elate. Kuid ma poleks võinud uskuda, et ta niikaugemale võib minna, nagu ta läks, oma, ma pean ütleva, otse vaenuliku vastuhakuga trusti käskkirjale. Võib-olla ei olnud osakonnal käepärast küllaldaselt tööjõudusid? Ei jõudnud ehk tähtajaks toime tulla? Seda kõike mina võtsin arvesse, pakkusin omalt poolt abi, olin nõus saatma pooled Uusaru inimestest osakonnale abiks, kuid see abipakkumine lükati tigidalt tagasi. Kas on nii?" küsis Kiilmees, nüüd esmakordselt näoga Meeta poole pöördudes.

„Jah, abi ma lükkasin tagasi, kuid mitte tigidalt,“ vastas Meeta.

„Kas kuulete!“ hüüdis Kiilmees võidukalt rõõmustudes. „Mulle oli kohe selge, et siin pole tegemist mitte lihtsa vusserdajaga, vaid nõukogude korrale vaenulikult suhtuva inimesega, saboteerijaga. Las ta ütleb, miks ta minu abipakkumise tagasi lükkas.“

„Teie abi,“ lausus Meeta. „Seletus siin on väga lihtne: meie ei vajanud seda. Ja ei vajanud seda sellepärast, et seda kurja, mis nüüd olematuks jäi, me oleksime jõudnud teha ka omade inimestega. Ma imestan, et direktor Kiilmees ka nüüd veel ei oma õrna aimugi sellest hukatuslikust hallast, mis möödunud ööl Tõusme maid kattis. Või on tal kahju, tol bürokraadil, kes nii visalt nõudis trusti käskkirja pimesi täitmist, — kas on tollel bürokraadil kahju, et siin täna ei ole võimalik kirjutada akti suurte külmakahjustuste kohta Tõusmel. Kuid akt aktiks ja bürokraat bürokraadiks. Nemad juba sobivad! Meie, ausad nõukogude inimesed, ei tohi unustada seda, millist moraalselt hoopiski tähendanud meie töötaajale niisugune häbiväärne akt, mis paratamatult oleks järgnenud teguviisile, mida

direktor Kiilmees meilt nõudis, meile peale tahtis sundida. Või ongi tal kahju sellest, et see moraalne hoop meie töötajate initsiatiivile, nende loovale rõõmule jäi andmata. Võimalik, et ta oleks tahtnud rõõmutseda koos meie vaenlastega, kui see hoop oleks antud."

Meeta rääkis kiiresti, end välja sirutades ja otsekui kasvades.

"Ühel vihmasel õhtul ma pidasin oma inimestega nõu. Arutasime seda küsimust. Kõigile oli ilmne, et me õrnemaid kultuure ähvardab hukkumine, kui me kriitilist momenti ilmastikus ära ei oota. Ainult üks inimene oli, kes nõupidamisel asus seisukohale, et trusti käskkirja tuleb täita täht-tähele. See inimene oli vana puusepp."

"Ja miks te seda häält kuulda ei võtnud?" hüüdis Kiilmees raevukalt.

"Sellepärast, et see hääl ei olnud tolle muidu nii ausa inimese õige hääl, vaid eluaegse palgaorja hääl, kes oma seisukohta põhjendas mõisnikuaegsete elukogemustega, selle elutarkusega, mille talle sisse olid tuupinud härrased: ära hakka käsule vastu, kui sul õigust ülegi jääks."

Kiilmees tahtis midagi ütelda, kuid teda ennetades Veski küsis:

"Mida trusti käskkiri pidas silmas kui kõige tähtsamat?"

"Et tööd saaksid õigel ajal tehtud," vastas Kiilmees.

"Seda küll, aga mida see käskkiri pidas silmas sisuliselt, oma kaugemas või niiöelda sihtperspektiivis?"

"Muidugi lõikust," ütles peaaegronoom. "Siin ei saagi teist vastust olla."

Nüüd lõi Pärn sekka.

"Mina arvan," ütles ta, "et lõikust pidasid silmas ka Tõusme inimesed, kui nad otsustasid trusti käskkirja

seekord täht-tähelt mitte täita. Igasugune teine otsus siin oleks olnud formalistlik. Hallaööl seisin mina Tõusme hoolikalt kaetud taimelavade juures ja rõõmustusin, et nad olid säästnud ainuüksi tomateid kakskümmend tonni, kõnelemata muust. Lubatagu küsida, kus on siin sabotaaž? Jah, seltsimees peagronoom, hallad on Tõusmel alati väga tugevad olnud.“

„Hallade kartus on teil ka ajast ning arust,“ väitis Kiilmees. „Tehakse põllule suitsu ja lõkkeid. Nõukogude inimesed peavad võitlema.“

„Aga mitte rabelema!“ hüüdis Veski.

„Selge,“ ütles peagronoom. „Direktor võttis trusti käskkirja kitsarinnaliselt, täiesti bürokraatlikult.“

„Võib-olla et ma olengi asjasse natuke bürokraatlikult suhtunud,“ ägestus Kiilmees, „kuid sealjuures ma olen aus inimene, armastan korda ja distsipliini! Siin aga meie keskel on inimene — Meeta Kriistal, kes on varjanud viljavargaid, nendega ühes mestis olnud. Mina temaga koos ei tööta.“

„Kus on faktid?“ küsis peagronoom rahulikult.

„Minu juurde ilmus täna hommikul inimene,“ lausus nüüd Veski ootamatult, „ja jutustas midagi faktidest. See inimene on praegugi siin ja võib oma jutustust korrata.“

Kantseleisse tekkis sügav vaikus. Ning selles vaikus kostis korraka vana aedniku kõhatust. Meetale meenus, et ta oli seda kunagi varem kuulnud. See oli olnud aasta eest külvipeol. Siis sellele kõhatusele oli järgnenud lootus, et ta midagi ütleb. Ta ei olnud seda ootust tookord õigustanud, kuid praegu ütles:

„Tema ei taha nüüd osakonnajuhatajaga koos töötada. Läinud sügisel ütlesin mina sedasama talle enesele. Siis mina ütlesin lahti koostööst Kiilmehega.“

„Mis juttu te sellel hullul lasete rääkida!“ hüüdis Kiilmees raevukalt, heitis pilgu läbi lahtise akna õue ja nägi, et peahoone trepile oli kogunenud sovhoosi naistöötajaid. Teda paluti rahuneda ja vana aednik jutustas pikkamisi:

„Lahkusin läinud sügisel Uusarust sellepärast, et tahtsin vaikida, vaikimine seal aga läks väga raskeks. Kui Kiilmees Uusarusse tuli, polnud see mulle teadmata, kes ta on. Oma päritolult ta kuulub kurnajate klassi, näidaku siis tema ankeet missuguseid andmeid tahes. Ta on suure talu omanik, kes eluaeg on võõrast tööjõudu kasutanud.“

„Vale!“ püüdis Kiilmees end kaitsta. „Küsige, miks ta seda varem ei avaldanud? Miks ta sellega alles nüüd välja tuleb?“

„Seda, kes inimene kunagi on olnud,“ jätkas vana aednik, „ei pidanudki seekord mina kuigi suureks puuduseks. Uskusin, et inimene hakkab ausalt elama. Tema suur talu ja minevik olid jäänud kaugele tema kodumaakonda; siinkandis teda keegi peale minu ei tundnud. Mis tal viga oleks olnud alata võõrsil uut elu, nagu otsast peale, puhtalt... Tuli see lugu luuviljalistega. Mina ütlesin, et lasku luuviljaliste luu enne külvi purustada. Tema ei võtnud seda kuulda. Ta nimetas seda vanaks tarkuseks, ütles, et seeme olevat leotatud mitmesugustes hapetes. Mina võtsin peotäie, purustasin seemne luu — need seemned idanesid, kuid meie suurest külvist tärkasid vähesed. Noh, tuli sügis... Ta tahtis äpardunud külvi kattedeks puukoolidesse soetada igasugust rämpsü, kuid ei leidnud oma kavatsustele osakonnajuhataja poolehoidu. Mina ei jõua kõike rääkida... Eks ta ise rääkigu, missuguste viguritega ta katsus inimest hirmutada, oma meelevalla alla saada. Sealt me teed läksid lahku.“

„Ma tahan teada, kas minul siin ka veel sõnaõigust on?“ küsis Kiilmees.

„Jutustage edasi,“ lausus parteiorganisaator Meistrile.

„Sealt me teed läksid lahku,“ jätkas Meister, „sest mulle oli nüüd selge, et orjapidajast ei saa inimest, et ta ikka jääb selleks, kes ta on — orjapidajaks. Minult võidakse küsida, mispärast ma sellest kõigest alles praegu räägin, miks ma seda varem ei teinud? Selle kohta ma võin vastata niipalju, et ma ei räägiks seda siin praegugi, kui seltsimehed vahepeal mu silmi poleks avanud. Need olid õiged sõnad, mis mulle Pärn möödunud sügisel ütles. Alles natuke aega tagasi ma kuulsin, kuidas Kiilmees siinsamas süüdistas osakonnajuhatajat viljavarguses.“

„Mina ei tagane sellest sammugi,“ hüüdis Kiilmees. „Meeta Kriistal on viljavarastega koos töötanud.“

„Mis see on?“ jätkas Meister. „See on augu kaevamine ausale inimesele, tahtmine teda iga hinna eest hukka saata. Eile õhtul ilmus minu juurde parteiorganisaator Veski ja jutustas mulle, mis Uusarus ja Tõusmel praegu käimas on. Küsis, mis ma arvan Kiilmehest. Ütlesin, et ei taha mina teisele inimesele auku kaevata. „Aga kas sa sellega lepiksid, kui näiteks keegi sulil ausaid inimesi auku ajab?“ küsis seepeale seltsimees Veski minult. Noh, ma ei leppinud sellega, tulin siia, tegin oma suu lahti, mida ma eales poleks uskunud.“

Kiilmees oli oma süüdistused Meeta vastu paisanud välja jõuga, peaaegu kisendades, nähes selles oma viimast vastuhaku võimalust.

Selle kisa peale naised trepi juurest olid sööstnud kantselei akende alla.

„Kes siin nii koledasti kärgib?“ küsis Renni Elts.

„Süüdlane,“ vastas Pärn.

„Ütelge aga meile ka, missuguse otsuse te siin Meeta kohta teete,“ hüüdis eemalt teiste selja tagant Ande, väike Tõnis käsivarrel.

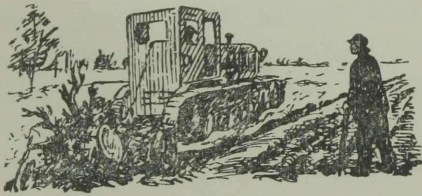
„Siin langetatakse täna otsus Kiilmehe kohta ja see saab üsna karm,“ ütles Pärn rahustavalt.

Õhtu eel Einar ütles Meetale: „Mis sa arvad, kui teeksime õige külaskäigu Pärna juurde?“

Sellele külaskäigule minnes nad valisid tee Tõusme põldude vahelt. Alustekooli juures nad seisatusid pikemaks. Seisatusid ja vaatasid. Haljad read noori puid jooksid sirgetena põllu kaugusse.

„Siin meenub mulle üks sinu kirjadest,“ lausus Einar. „Kui ma ei eksi, siis oli see koguni esimene kiri, mis sa mulle saatsid pärast Agnese külaskäiku. Mäletad see, kus sa nii väga needsid sõda, tema koleduki, julmust, purustusi. Kuid selle kirja lõpus sa rääkisid jälle tööst ja inimeste õnnest, töotasid, et pühendada kogu oma elu tööle rahu nimel.“

„Ja ma ei ole sellest töotusest loobunud,“ vastas Meeta.

KÄNNUMÜRAKAS

Vana Aerumaa Jaak ei ela suure tee ääres, aga ta näeb, kuidas täna hommikul rahvas siitki mööda voorib. Sel harilikult vaikselt metsa- ja mäeäärsel teel on täna näha inimesi küll jalgratastel, küll ilma. Kel kirves kaenla all, kel labidas jalgratta külge seotud, ruttavad nad kõik Külmaaugu soosse.

Nõndamoodi, kogu rahvaga, on mõnikord varem mindud soosse tuld kustutama, kuid see on juhtunud enamasti ikka kuival suvisel ajal, nüüd aga on loodus sulil: metsad on juba tähnilised ja kirjus sügisrüüs.

Jaak istub lauale veetoobi najale asetatud neljakandilise peeglitüki ees ja tunneb, et tema oleks nagu hiljaks jäänud. Praegu ta alles ajab habet, see aga ei ole kuigi lihtne töö, sest nagu on täis kortsusid — mõned on nagu sügavad vaod kohe — ja käsi kipub värisema täna rohkem kui harilikult, sest süda on täis erutust minna.

Jah, mine tea, kuidas selle minemisega ongi? Kui need jalad oleksid paremad! Muidu meest nagu külalt kohe, aga et need jalad... Aastate loolt pole ka veel vana, natuke üle seitsmekümne. Võiks veel elada. Võiks veel töödki teha! Oo, miks ei? Oli alles kevaldelgi kõva töömees, kuni suvise pööripäevani välja. Oli. Laskis jaanipäeva eel oma normipäevadki kokku

võtta ja siis selgus, et ta nendega oli üsna esimeste seas. Noh, oli kõva töömees kuni suvise pööripäevani välja, aga siis see jalg jäi . . . Parem jalg, esiteks ikka kannast. Hakkas valu tegema, mitte ei võinud enam vastu maad toetada, kas või nuta kohe . . .

Nüüd ta pole rohkem kui kolmel kuul tööle saanud. Suvel käis arstil, sedagi hobusega. Nüüd kas on rohud või aeg ise niipalju aidanud, et toas pole väga vigagi. Toas pole väga vigagi, siin ikka võib astuda. Vahel komberda üle ukse ka õue peale, aga kui sealt edasi tahad minna, siis olgu ikka tugev pork kätte võtta, nagu vanasti, kui kardeti hunti vastu tulema.

Mine tea jah, kuidas selle minemisega saab? Kui ta oleks kolhoosi omadest kellelegi hinganud, et tahab minna, eks siis oleks lihtsam olnud. Hiljutigi käis vana Sass siin, vana Aleksander Pihtla või Turba-Sass, nagu teda vanasti kutsuti. Oleks temalegi oma tahtmisest hinganud, nad oleksid kolhoosist hobuse järele saatnud,

Küllap oleksid! Aga ta ei tahtnud neile tüli teha. Külmaugu soo! Ega see ole naljaasi! See annab isegi peamurdmist. Siinamaani pole tast keegi võitu saanud. Ainult see eestosa, see suure soo väike serv siitpoolt jõge on kraavitatud.

Sinnapoole jõge, sellele päris Külmaaugule pole kellegi hammas peale hakanud. Aga nüüd oli kuulda, et kolhoos oli lasknud seal loodimisi ja mõõtmisi teha. Ning täna rahvast aina läks.

Ega Jaak sinna päris Külmaauku küll ei pääse, sinna üle jõe. Hea, kui ta jõuaks komberdada siia etteotsagi, kus need vanad, umbekasvanud kraavidega heinamaad on. Sinnagi saab siit oma kolm, aga vaata kui mitte koguni neli kilomeetrit ära. Eks ta kepi varal ikka edasi pääse. Puhkab ja läheb jälle.

Ainult varem oleks pidanud hakkama habet ajama.

Ega see ole niisama, et lähed Külmaauku seenele — siis on ükstapuha, kuidas see habemetüügas välja näeb, on ta mõnest kohast madalam või kõrgem. Nüüd on seal palju rahvast, sovhoosidest ja metskonnast, räägiti, et tuleb isegi linnast. Vähesed, kes siit mööda sõitsid või läksid, olid Jaagule tuttavad . . .

Selleks ajaks, kui Jaak oma habeme aetuks saab, ei ole sellel mäe- ja metsaäärsel teel enam möödaminejaid. Ongi juba kõik läinud.

Õues, kambri seina ääres ootab Jaaku mitu päeva tagasi selleks valmispandud jäme pork. No sellele võib mees ikka toetada . . . Kand teeks nagu valu. Aga kui mõtelda, et ei lähe, siis hakkab süda sees valutama. Ikka näha tahaks ju ka, kuidas see töö seltsi käes käib.

Jaak ise on sellel Külmaaugu eestosal eluaeg külalt vaeva näinud. Usna mitut moodi kohe. Kui oli noorem mees, siis juuris seal jõe ääres peremeeste, jõukamate maid. Tõsi küll, ta oli ise ju ka peremees, aga vähese maaga, kehvemaids.

Seda jah, peremees ta oli. Ja maid oli tal päris mitmel pool. Siin kruusa- ja liivakünka otsas oli tal kolm hektaari põllumaad ja seal Külmaaugu soo eestosas kaks hektaari . . . Ei see olnud heinamaa, ei see olnud mets ega võsa, ei sellele osatud nimegi anda. Ainult midagi ta ei andnud. Maa oli seest kohe nagu kändusid täis. Mõned puud kasvasid seal ka, ja hagu oli ehk ainus, mida sealt sai.

Enne kui sealt hakkas heina saama, tuli sinna kurja vaeva matta. Samm-sammult, süld-süllalt juuris seda Jaak üksipäini, tõngus adraga, poole suve ajal veel vanas karvas hobune käis ees vinta-vänta. Mis töö see oli, aga vaeva ta nõudis — missugust, seda teavad Jaak ja Võigu juba mitmendat aastat liivaaugus luituvad kondid.

Oma soo-osa hakkas Jaak harima vanemas eas, siis kui lapsed kitsast pesast igaüks oma oksale olid lennanud ja elamine nii ägedasti enam rahakopika järele ei kisendanud.

Kes olid nooremad, neil oli kergem, ja kes jõukam oli, see võttis abilise, laskis kraavitada, tõmbas traktorid peale, nagu Jaagu soonaaber Linnu Anneski, seesama, kelle heinamaid ta nooremas eas rahakopika eest oli juuritud.

Nõudis vaeva küll, aga selle väikese osa, mis soost temale kuulus, Jaak tõngus üles. Ega see töö niisugune ei olnud, nagu oleks pidanud olema, aga heina siis ikka hakkas saama. Noh, mis seda rääkida! Hakkas, hakkas, vähehaaval ikka rohkem, sedamööda ikka rohkem, kuidas ta neid vakamaid suutis üles juurida ja oma adratõngaga läbi sonkida...

Näe, kepi varal seda astumist ikka on ka, aga mehe kohta siiski vähe. Rutemini peaks minema. Peaks küll, aga kus sa siis saad, kui niipea kui jõudu lisad, kannas jälle hakkab torkima ja valu muudkui jookseb mööda reit üles.

Oleks ikka hea küll, kui nüüd kellegi servale saaks... Räägiti — ega Turba-Sass ei hakanud tühja juttu ajama —, et kolhoosil on nõu täna isegi künnitöödega peale hakata. Uleeile, või oli see isegi varem, läks Sass Aerumaalt mööda, astus sisse ja rääkis. Tõmmatavat koguni kaks traktorit siinpool jõge asuvatele endise Noore küla heinamaadele peale.

Kes seda traktorite asja veel paremini peaks teadma kui vana Pihtla, sest tal ju Karl last poeg traktorijaama juhataja. Jalad teisel veel terved, sel Turba-Sassil, kuigi aastate loolt Jaagust ei jää palju maha, peaaegu kogu oma eluaja aga jalgupidi vees solistanud, sest polnud tal maad ega kedagi, elas seal vana Linnu

majas, maksis üüri, oli turbalõikaja, kuni nõukogude maareform talle tüki maad andis, kuivale aitas.

Metsaäärsel teel, mida mööda vana Aerumaa Jaak nüüd läheb, on vaikne. Kui jõuab metsanurka välja, siis ei jää tema ja Külmaaugu soo vahele midagi muud kui lage maa, tuul ja varese kraaksumine. Sealt siis peaks midagi kostma hakkama. Peaks kuulda olema, kui traktoridki töötavad. Ning Jaak pingutab kõvasti, et metsanurka välja jõuda.

Aga näe, seda vaevalt kilomeetritki maad annab vanainimesel oma haigete jalgadega minna. Kohe tusk tuleb peale. Ligi tund aega kulub tal selleks, et metsanurka välja jõuda. Seal nüüd kuluks tingimata istet võtta ja jalgu puhata. Seda Jaak mõtlebki teha, aga kui ta kuuleb, et traktorid soos juba põrised, siis ei ole tal enam mahti. Kohe aietama võtab, aga ta läheb edasi, valu ja selle ilmetki näol maha surudes.

Mispärast ta siis endale enam armu ei märka anda ja nii väga tõttab? Ega ta ei ole enam poisike, kes tõttab ainult sellesama huvi pärast, et vaadata, kuidas traktorid välja näevad, kuidas nad töötavad. Ta on vana mees, ta on oma eluea kestel paljugi näinud, ka traktoreid, kuigi ehk vahest mitte neid kõige suuremaid, neid NATI-sid, nagu nad neid nimetavad.

Aga kui nad selle Külmaaugu soo eestosa on juba kündma hakanud, siis tema, Jaak, peab ometi ruttama. Selle eestosa hulgas on ka tema adratõngaga songitud vakamaad. Oo kullake, kuidas tal omal ajal nende vakamaade kallal puurida andis, aga ega ta seal kõiki kändusid küll kätte ei saanud. Nii mitugi nendest tuli jätta sinnapaika heas lootuses, et teinekord on ehk rohkem aega nendega rassimiseks.

Ei tulnud seda paremat aega ei üks ega teine kord. Kännud jäid sinna, kus nad olid. Kuid ega nad ei olnud

maa peal. Ja kui temagi nad siis seekord kamara alt nähtavale tõi, varises muld hiljem jälle peale ja nüüd on nad seal peidus uue kamara all.

Seni on Jaak kuulnud ainult traktorite põrinat, nüüd ta hakkab nägema neid endidki. Ta toetub ikka kramplikumalt kepile, kuid nüüd kepp kipub vägisi tūmasse vajuma. Ei saa enam teisiti, kui Jaak peab jääma seisma, kepiotsale kõvemat mättatutti otsides.

See siin Jaagu jalgade all on juba soo. Oo, on see aga hea, et kogu sügise jooksul pole suuremaid sadusid olnud. Taevas on praegugi selge, ainult vares kraaksub, ja puuleht on kollane. Kui oleks olnud märg sügis, siis vaata et ära lase lehmagi peale. Ja küllap Jaak ise oma jalgadega oleks olnud siis üsna maas.

Ta seisab ja tõmbab hinge tagasi. Kuluks küll kohe tükk aega istuda, aga süda ei anna rahu ja juba hakkab kepp uut rohututti või mätast otsima. Kui saab sinna, oma endisele heinamaatükile, eks siis istu. Kui aega on.

Olgu nende teiste, seekord soosse jäetud kändudega kuidas on, aga üks nendest teeb tõsist muret. See on seal jõe pool. Selle peaks tõesti üles otsima, enne kui traktor sinna jõuab. Teised ei olnud nii suured, ja rohkem pehastunud olid nad ka. Aga see üks, va tõrvakas, kõva nagu tael, oli maailmatu suur. Juurikadki olid tal kõvad nagu hundihambad, tungisid sügavale maa sisse. Kui jõuaks juba sinna lao taha, küllap siis oskaks otsimagi hakata.

Aga näe, kui jäid kord seisma, siis ei saa enam liikumagi. Karju või appi! „Tulisema päralt küll!“ ütleb Jaak kuuldavalt.

Ta jääb uuesti seisma ja heidab pilgu taamal töötavale traktorile. Laseb seal päris kiiresti. Ja ega ta ei ole enam kaugel sellest paigast, kus Jaak teab oma

vaenlase — suure kännumüraka asuvat. Kui tõmbab sõidu pealt adrahõlma kännumüraka taha kinni! Siis peab midagi katkema, mõni polt või mutter, või juhtub mõni suuremgi õnnetus. Kogu aeg pööra nagu kohvipaksus, traktorist ei tea mitte kartagi.

Sai küll juba varakult astuma hakatud, aga nüüd päev vaata et juba pooles lõunas. Ning Jaak pole veel kaugemal kui alles laosse viiva tee hakul. Ent siitki ta näeb, et juba on üle esimese harukraavi uus sild ehitatud. Küllap on nüüd lahti kaevatud selle hagudega umbemaetud harukraavi otski, millest aastaid küll vankritega, küll jalgsi, küll koormatega, küll loomadega on üle käidud.

Noh, mis see seltsi käes oli. Seltsil on suur jõud, kui selts üksmeelselt midagi ette võtab.

Aga näe, siin nad elasid ka... Oli terve hulk pere-mehi, kes seda üle harukraavi viivat soosilda vajasisid, aga niikaugemale ei saanud, et oleksid silla peale ehitanud. Mis selleks tarvis läks! Kaks-kolm tugevamat palki alustaladeks ja paarkümmend peenemat notti põigiti üle. Olekski sild valmis olnud ja vesi oleks käia võinud.

Selleks ajaks, kui Aerumaa Jaak jõuab silla juurde ühelt poolt, jõuab silla juurde ka teiselt poolt keegi ennem noor kui keskealine mees, keda Jaak nagu tunneks ja nagu ei tunneks.

Ta lähenes sillale piki varem umbekasvanud, nüüd värskelt puhastatud harukraavi kallast. Kuiv aeg on küll, aga juba on kraavi põhja kogunenud vett, mis nüüd end aeglaselt jooksmas sätib.

See peaaegu juba lõpuni puhastatud harukraav tõmbab Jaagu tähelepanu enesele. Ka mees teispool silda vaatab seda. Vana ja noore pilgud kohtuvad esmalt kraavipõhjas, siis teineteisele üle silla otsa vaadates.

Mees teretab.

Jaak vastab samaga ja hakkab astuma üle uue silla. Et see astumine on vaevaline, siis ta ütleb otse nagu enese vabanduseks:

„Sai silmapilguks jälle seisatama jäädud ja nüüd kandades torgib nõnda, et see võtku.“

Mees tuleb üle silla ja paneb käe Jaagule kaenla alla toeks, kuigi Jaak seda abi vastu võtmast vägagi tõrgub. Ent tõrkumise juba keset silda lõpetanud, ta ütleb:

„Vaatasin teid juba ennist, kui te siia kraavi taha seisma jäite, aga mitte ei tohtinud ütelda, kes on. Noh, nüüd näen küll, et olete vana Pihla poeg Karla. Eks ma teie isa Aleksandrit tunne küll.“

„Jah, mina olen selle Turba-Sassi poeg,“ vastas Karl Pihla. Vaikis hetke ja lisas siis: „Isa oli ka siin, aga tema läks jõe taha, kus käib magistraali kaevamine.“

„Või ka siin? Nojah, tal veel head jalad, aga näe minu omad tahavad vägisi üles ütelda. Küll andis tulla ja puhkida, aga kes siit täna siis tahab puududa. Siia tuli palju rahvast — vooris kohe.“

„Neid tuli autodegi peal linnast.“

„Või linnast? Nojah, seda ma soosse tulles vaatasin, et soo nagu kureparvi täis. Ja juba see harukraav on peaaegu puhtaks visatud, sild ka valmis.“ Jaak vaikis silmapilgukese, heitis pilgu sillale, millest äsja üle tulnud, ja lausus mõtlikult: „Jah, kui suuruke ta siis on, see sild, tunni või kahe töö meeste käes, aga küll sellega omal ajal oli siin tegemist ja pahandust. Vana mädanes ära, aga uut keegi ei tee. Sai räägitud kohe küll ja küll, et mehed, teeme uue silla peale, aga justkui kurtidele. Kui mõned kehvemad olidki nõus, siis pärast pörkasid needki tagasi, arvasid, et kellele paga-

nale meiegi seda teeme, kui jõukamad kätt külge ei pane. Et kuipaljudest meil seda heina siit vedada on? Ja lehmaga ka: kui ei hooli need, kellel igal hommikul on soosse viia ja õhtul sealt ära tuua kümnekond lehma, mispärast siis meiegi oma kondi pärast hakkame silda ehitama. Hakka rikast muidu orjama; vaatame ka, kuidas läbi saame... Näe, kõige viimati rikas, see Linnu Annes võttis kätte ja laskis sulasel kraavisuu hagudega kinni matta. Kuhu või kuidas see vesi pidi siis veel jooksuma?"

„Ma tunnen Linnu Annest küll,“ ütles Pihltla. „Kui elasin kodus, siis vihtusin minagi talle turvast lõigata. Olin siis alles poisikeseohtu. Ta laskis ju minu isal sealt Kukermäe alt rabast alusturvast teha. Mäletan küll, viriseja mees oli.“

„Kole viriseja,“ vastas Jaak ja ütles samme jälle soo poole seades: „Nojah, ega teiegi kasvuaeg kerge ei olnud. Enne kui tuli nõukogude võim ja vaene sulasepoiss hakkas vallavalitsust juhtima. Teie ju saite siis valla täitevkomitee esimeheks.“

„Sain küll.“

„Aga nüüd olete traktorijaamas... ja suur, terve mees, isamaasõjad seljataga ja kõik.“ Ning äkki sina peale üle minnes küsis: „Kas sa parteis ka oled?“

„Jah, ikka,“ vastas Karl Pihltla siitnurga kõneviisist kinni pidades.

Jaak astus veel mõne sammu, siis jäi seisma, vaatas ringi ja ütles:

„Aga noh, ega ma siis ei hakkagi enam oma kolhoosi esimeest otsima. Soo on suur, mine tea, kus tema praegu on, räägin selle asja sulle enesele ära.“

„Noh, lase aga siis muudkui tulla.“

„Vaata, mul oli ju siin Külmaaugu soos ka oma heinamaatükk. Juurisin ja tõngusin teist omal ajal nii-

kaua, kui viimaks sain teisest ka mingisuguse heinamaa. Noh, heinamaa küll, aga sinna jäi sisse üks suur kännumürakas, millest minu jõud üle ei käinud. Selle peab üles otsima ja välja juurima, enne kui traktor sinnakohta jõuab. Kui lööb adrahõlma sellele ootamatult taha, mine siis tea, juhtub ehk veel mõni õnnetus,"

„Ettevaatus ei tee paha," vastas Pihtla. „Kas sa aga mäletad, kus see suur kännumürakas asub?"

„Imet küll, miks mina ei peaks seda mäletama," vastas Jaak.

„Eks otsime ta siis üles," arvas Pihtla, vaatas kõrvalt vana Jaaku ja sai alles nüüd aru, et just see oligi mureks, mis Jaagu ta valutavatest jalgadest hoolimata soosse oli toonud.

„Sa siis üsna sellepärast tulidki, et seda kändu üles otsida?" küsis ta.

„Just sellesama pärast," vastas Jaak, „sest ega siin peale minu kedagi teist ei ole, kes sellest kännumürakast midagi teaks. Mina selle heinamaa kallal künnda pusingin ja minust ta siia jäi. Sealt selle lao nurga juurest paarsada sülda jõe poole."

Õelnud nõnda, Jaak hakkas jälle tõrjuma abi, mida Karl käsivarrest toetamisega tahtis talle pakkuda.

Jaak tahtis minna oma kepi varal. Siis viimaks jäi ta seisma, asus vaatama ümbrust, mõõtna silmadega üksnes temale teadaolevate märkide vahesuhteid. Sealt paistis see kauge, praegu otsekui õhtuses tules leegitsev kaselatu, millega viinavabriku korsten pidi kohakuti olema. Nüüd tuli minna vasemale. Kümme, viisteist, kakskümmend sammu. Ja ennae, kas ei olegi heinamaa seal kuidagi nagu kühmus.

Torkides kepigä üha sagedamini heinamaad, lähenes Jaak sellele kühmule nagu paisele, mis aastate kestel pole lakanud valutamast, mis kaua aega on

pakitsenud ja keha vaevanud. Siis jäi ta seisma, lõi oma kepi otsapidi läbi rohukamara ning, tundes, kuidas kepp vastu kändu kõmpsatas, ütles suurt rõõmu väljendava kergendusohkega: „Siin ta on!“

Jah, siin ta oli, see känd, suur kännumürakas. Karl Pihla sõtkus kännumürakal ning tema juurikatel jalakandadega. Tõepoolest, see võttis üsna laialdase pindala enda alla.

Karl heitis pilgu Jaagule, siis vaatas traktorit, mis lähenes jõe poolt. Ta käib veel paar ringi, siis sõidab ta üle kännu, võimas sooder haarab selle juurikatest kinni ja pöörab aastakümneid rahulikult maganud kännu päevavalgele.

„Noh,“ ütles Jaak, „kui saaks siia mehi, labidatega ja hoobadega.“

„Välja võtab,“ vastas Karl.

„See, traktor või?“ küsis Jaak, heites uskumatu pilgu võimsale just praegu möödasoitvale traktorile.

„Võtab,“ kinnitas Karl.

„Ega hullu tea,“ kahtles Jaak, tõmbus endasse ja jäi sõnakehvaks.

Vana Aerumaa Jaak ei suutnud uskuda, et traktor selle kännumüraka maast välja pöörab. Ikka ehk peaks kutsuma mehi, neid, kes seal kaugemal olid kraavipuhastamist lõpetamas. Jaak kompis oma kepiotsaga kändu, ei saanud sõnagi suust. Mõtegi jäi nagu seisma, ei tahtnud enam liikuda.

Traktor oli jälle oma ringi lõpetamas. Tõsi, kui ta lähenes paigale, kus Jaak ja Karl seisis, siis võttis sookamara üsna lainetama. Jaak tundis, kuidas pind ta jalgade all vabisema lõi ja vajus. Traktori möödudes osutas ta ometi kepiiga kühmule enda ees.

„Siin on känd!“ hüüdis ta, traktoristi ettevaatusele manitsedes.

Samal ajal riivaski ader kännujuurikaid, andes kännule Jaagu jalge all tugeva tõuke.

„Juba müksas!“ hüüdis traktorist üle õla tagasi vaadates.

„Ega hullu tea!“ kordas Jaak, kuid enam mitte nii kahtlevalt, nähes, kuidas tõuke saanud kännu juurikate kohal kamar pragunema lõi.

„Tõmbas kamara nagu kasuka lõhki!“ mõtles Jaak, oodates põnevusega traktori taaskordset saabumist. Ning kui see viimaks lähenes, asus Jaak aegsasti värsketele künnile, et oleks parem vaadata. Traktor rühkis lähemale võimaka rahuga. Siis ta korraks nagu aeglustus, seni sujuvalt kummuli käänduv kamar kerkis korraga üles, rebenes, ja pruun känd ajas end sarvilisena püsti. Traktor jäi seisma, nad veeretasiid masinale alistunud kännumüraka küntud pinnale.

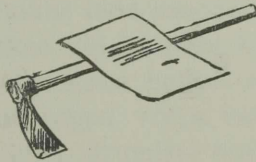
„Välja tõi!“ ütles Jaak. „Ja mina nagu va rumal mõtlesin, et siin saab enne mitme mehega kangutada. Minu tõttamine oli kohe üsna ilmaaegu; ainult korraks sain käe külge panna.“

Ning näis, nagu oleks ta muutunud nõrdinuks või nagu oleks tal isegi pisut häbi olnud. Kuid noor Pihtla lohutas teda:

„Ega see, et traktor kännu välja vedas, sinu hea tahte väärtust ei vähenda, oled väljas olnud meie ühise asja huvides kui mees kunagi.“

MEIE UUDISMAA

Kui Laulumänniku pere-
naine Kai oma hommikused talitused köögis on lõpetanud, kui pliidi all alles äsja ägedasti praksunud kuusehalud söele on põlenud ja Juhan kambris ikka veel ärganud pole, siis kellatiksumine muutub valjuks ja hakkab kostma tagatoast kööki. Kai, kes oma vähesed talitused on lõpetanud, lehma välja viinud, sea ja kanapojad tasunud ning kellel nüüd toitki on valmis, ei taha meest veel äratada, kuigi käimiste lõppedes tupp saabunud vaikus teda isemoodi ängistab. Kell on harilikult siis üheksa või ka pool kümme, kuid Juhan tuli koju alles kella kuue paiku. Kolistas ukse taga nagu harilikult, tuli tupp, võttis vaikides riidest lahti, heitis asemele ja juba järgmisel hetkel magas norinal. Aga ometi on kolmest tunnist vähe, isegi Juhani-taolisele, kes oma vanainimese-und küll raskesti, kuid lühikeste lugudena magab. Kolmest tunnist on vähe, liiati kus ta kogu öö jälle kolhoosi majapidamishoonete vahel on tramanud.

Magagu veel, vähemalt tund aega, enne ei hakka ma teda ka sööma äratama, mõtleb perenaine ja vaatab aknast välja. Kohe akna all on rukkikõrs, mis ulatub kunj laane servani.

Kuigi nad varakevadel kolhoosi astusid, ei saa pere-

naine ometi teisiti kui peab mõtlema, et siin kasvas nende, mitte kolhoosi, vaid nende, Laulumänniku rukis. Selle rukki vanamees läinud sügisel külvas üksiktalunikuna. Nüüd see oli lõigatud. Kolhoos lõikas ja vedas vihud viimseni ära, ilma et nendest ükski Laulumänniku katuse alla oleks sattunud. Päris õige see paraku siiski ei olnud. Aga kas see oli vargus, kui ta augustikuu hämaral õhtul need kaks rukkivihku oma rehe alla tõi, omalt põllult, nagu ta siis ütles Juhanile, kes need vihud sõna lausumata käe otsa võttis ja põllule tagasi viis. „Vanas eas hakkad varastama!“ ütles Juhan tagasi tulles. „Mis su arus on?“

Nende mõtete eest Laulumänniku Kaiel ei ole pääsu, kui ta siit aknast üle rukkikõrre metsa poole vaatab. Neid ta mõlgutab praegugi, lastes mehel magada, kuulatades ise kella vahete-vahel jälle valjenevat tiksumist tagakambris.

Harva juhtub, et keegi mööda seda metsaäärset teed seal rukkikõrre taga Laulumänniku poole tuleb. Aga nüüd Kai siiski näeb, et keegi sellelt metsaäärselt teelt astub rukkikõrre ja hakkab tulema Laulumännikule otse üle põllu. Tulija on vanaldane mees, ise võib-olla alla keskmist kasvu, kuid üsna pikkade kätega. Käte pikkuse poolest ta võiks olla koguni suur mees, kas või Väljalt.

Tulija tuntaksegi ta kätest — see on Ulearu peremees Gustav, Kannu Gustav. Noh, mis tema siis? mõtleb Kai ja vaatab, kuidas Kannu Gustav üle välja ikka lähemale tuleb, ning tal on külalise tulekust hea meel. Saab sõnakese kellegagi juttu ajada, kuulda, mis ka külas uudist on. Nemad siin, Laulumännikul elavad rohkem nagu metsa ääres. Gustav tuleb puupinu tagant läbi, kraabib ukse ees jalgu, kõhatab kijas ja koputab sellegi peale veel ukse pihta.

„Tule aga, tule!”

Gustav astub sisse, jääb seisma aga uksealuse hämarusse, nagu kardaks ta edasi tulla või nagu oleks ta nendele inimestele siin võhivõõras.

„Noh, ei sa kaugemale julgegi tulla,” ütleb perenaine rohkem sõnadesse pandud kui ilmes väljendatud naeratusega.

„Mis ma sinna kaugemale tulen,” vastab Gustav samuti. „Ei tea, kas seda va vanakolli ongi kodus?”

„Keda?”

„Seda va... noh — Juhanit,” ütleb Gustav, lause alguses nagu otsides ja komistades, ent Juhani nime hääldades niivõrd valjusti, nagu oleks ta süda äkki millegipärast täis karanud.

„On küll,” vastab Kai.

„Magab?” küsib Gustav nüüd hoopis tasa, näo laiaks naeratuseks valgudes.

„Jah.”

„Seda ma arvasin,” vastab Gustav ja astub uksealusest hämarusest kaugemale. Siin võtab ta oma roheka kübaragi peast. Ta nägu on pruun, peaaegu tõmmu, laup aga helevalge. Lauba keskpaigast käivad üle sügavad vaod, ülalt on sellele kleepunud musti, igavesti higiseid juukseid. Ta tumepruunid vurrud on paksud, kuid hallisegased. Seda kõike on näha nüüd, kus ta valgusse on astunud ja siin istet võtnud.

Jutt jääb natukeseks ajaks soiku. Gustav paneb kübara põlve otsa ja otsib midagi taskutest, küllap suitsvärke. Nüüd on kuulda, kuidas tagakambris vana puuvoodi rakuvalt nagiseb. Võib arvata, et seal suur mees ennast ringutab või magusas unes teist külge pöörab. Sedamööda kuidas see nagisemine sageneb, võib oodata Juhani ärkamist.

Täna ta ärkab just kellalöömise ajal. Kell lööb

kümme. Kuigi ta, jah, kolhoosi öövaht on, ega siis kauem ometi ei kõlba magada. Päevavalgus ja elu-aegsed harjumused segavad. Pealegi ta täna natuke aega tagasi läbi une kuulis, nagu oleks keegi võõras köögis rääkinud. Oli kuulda nagu meesterahva häält. Ning kell ei jõua oma kümmet lööki veel ära põmmutada, kui Juhan juba jalul on ja kambri uksest kööki astub.

See tuleb köögisistujaile kaunis ootamatult, sest kella löömise ajal nad ei kuulnud, kuidas voodi mehe raskuse alt vabanedes kägises, ei kuulnud ka põrandalaudade naksumist.

„Näh!“ ütleb Kai. „Siinsamas ikka magasid nagu kirves seinas ja nüüd juba üleval.“

„Eks ta kuulnud, et võõras mees ajab naisega juttu,“ ütles Gustav tubakapusarat käes hoides. „Noh, tere ka, Juhan.“

„Tere. Või sina, Gustav, olidki, kelle häält ma läbi une kuulsin.“

„Mina jah. Kas said oma jao täis või jäi puudu?“

Kuid Juhan ei vasta talle. Ta haigutab niivõrd pikalt, et selle haigutuse kestel kell võiks veel kord kümme ära lüüa. Siis läheb ta akna alla ja vaatab välja, mõlemaid käsi raskesti akna all asetsevale lauale pannes.

Täna on puhkepäev ja näib, et tuleb jälle ilus ilm. Praegu ongi kuiva kibedasti tarvis. Põllud kõik vilja täis, vihkudes ja jalal. Masindaminegi igal pool käimas. Juhan lükkab akna valla ja kuulatab.

„Jah,“ ütleb ta siis. „Masindavad. Kuula, kuidas undab. Kui ilma peab, siis täna teevad nisulegi lõpu peale.“

Gustav on endale suitsu ette keeranud ja hakkab kohe ägedasti kiskuma, sest näib, et tubakas on niiskevõitu.

„Kas rukis on juba läbi?“ küsib ta.

„Jah,“ vastab Juhan mõningase uhkusega hääles. „Läbi. Normgi riigile ära viidud. Laupäeval viidi ära, autodega kohe.“

Toas on säärane vaikus ja Gustavi näol selline ilme, nagu ütleks keegi: „Või nii!“ Aga ei Kai ega Gustav kumbki lausu sõnakestki. Isegi naeratus Gustavi näol on poolik, kui ta maha vaatab.

Nad on vanad sõbrad, Kannu Gustav, Ulearu pere-mehe, kes tänini on jäänud üksiktalunikuks, ja Laulumänniku Juhan, kes juba kevadisel teedelagunemisel põllumajanduslikku artelli astus. Ega see igakord midagi veel ei tähenda, kui on kaks-kolmkümmend aastat ühes külas elatud. Peab olema, mis mehi seob. Vähe kokkupuutumistest linnateekondadel, veskites, sepa juures; vähe, kui mõnikord laadal on seltsis pudel või kaks ära võetud, pärast kaelast või rinnust kinni hoitud, kõrgendatud meeleolus, südamlikus kuraasis. Muidugi nende sõpruses ei puudunud ka see kõik. Aga oli midagi veel, mis neid kõigest sellest rohkem köitis. Maja nad ehtasid endale üheaegselt. Ning lõpuks, enne kui maja valmis sai, olid peaaegu üheaegselt nii ühel kui teisel sõrmedki põhjas. Siis oli esimest korda, kui nad teineteises paraja metsatöö-paarimehe leidsid. Lähenesid teineteisele Härgmäe taga, kus nad sel sügisel metsnikule palgamaaks uudismaad harisid. Töö oli seal raske. Nad raiusid kuusehiiglasti juurtest lahti, tõukasid neid ümber pikkade lattidega. Vahel aitas ka tuul. Kuid oli vaja karurammu, aga ka osavat silma ja osavaid kirvehoope. Ning kõige selle kaudu nad lähenesid teineteisele unustamatuks. Oli muidki asju, mis neid siis siduma hakkasid. Näe, tuli niisugune aeg kätte, et pilpad said otsa. Rahagi oli otsas. Kuid riigimetsas kasvas ilusaid pilpamände. Oli vajadus mõni

nendest ära tuua. Kibe vajadus oli. Aga mine sa niisugust mändi metsast üksinda tooma, pealegi kui ta kasvab künka otsas või siis jälle küngaste vahel orus. Hea küll, lähed ja saed maha. Aga kuidas sa ta ära tood? Vankriga ei pääse? Küllap pääseb, aga jäljed — kuhu sa need paned! Ja siis ütleb üks ainult sõnakese teisele ning see töö tehakse ära mõnel öösel kahekesi, vaikselt, ilma suurema raginata ja ilma hobuseta, ilma vankrita — notid tuuakse ära oma seljas ja maha ei jää mingit aset ega jälge, ei kändu, ei ladvaotsa ega oksakragi, just nagu poleks siin mitte kunagi puud kasvanudki. Kuid ega sellest ei jää südamessegi mingisugust jälge nagu vargusest. Kui notid olid kodus ja kõik oli läinud õnnelikult — metsavaht ei olnud peale tulnud —, siis oli süda rahul! Ei, süda oli koguni õnnelik sees, ja rõõmus, et nüüd saab majale katusegi peale, olgu muud, mis on. Ega seda ei peetudki varguseks. Riigimets! Kui riik oli rikaste käes, siis niisugust võtmist peeti üheks oma õiguste maksmapaneku vormiks.

Need sõbrad ei ole teineteist nüüd hulgal ajal näinud. Ning nüüd tundub, et nende vahelt keegi on läbi jooksnud, et kõigel sellel, mis neid seni sidus, et kõigil neil mälestustelgi rängast tööst ei ole endist tähtsust. Kevadel, kui kogu küla kolhoosi astus, oli Kannu Gustav ainus, kes sellest tagasi pörkas.

Nende vahel on nüüd midagi. Ja peabki olema. Sellele mõtleb Kaigi, meenutades, kuidas majaehitamise ajal mehed pilpamände vaikselt oma seljas koju tassisid, üks ühel öösel ühte, teine teisel öösel teist aidates. Kas nad seda nüüd veel teeksid? Ei. Kui nüüd Gustav tahakski, aga ei sest Juhanist talle enam abimeest saaks. Mitte sellepärast, et ta nüüd vana on, nagu ei suudaks ta, vaid sellepärast, et tal on nüüd teine arva-

mine. Elati ju mõisa ajal ka. Kord oli Juhan rehepeksu ajal kottidevedajaks — tõstis terve kuuepuudase koti rukkeid kõrvale. Öösel tõi koju. Ja uhke oli pealegi, aga mine nüüd veel... Näe, nende vihkudega! Kai poleks võinud uskuda, et ta need tagasi viib. Igaühel oleks kahju olnud temast, Kaiest, kui ta üle aianurga tuli ja hämaruses sõstrapõõsa tüügastele komistas, aga Juhan hakkas torisema, võttis vihud käest ja viis tagasi põllule... Gustav ongi nii imeliku moega. Ei ta räägi. Vaatab aga maha, näol poolik naeratus. Mine tea, ehk viimaks tuligi Juhanit riigimetsa endale abiks vargile kutsuma.

Jõudnud sellise oletuseni, Kai teeb omalt poolt juttu rukkist, seda rohkem, et Juhaniga kahekesi olles ta viimasel ajal pole söandanud oma kurtmistega välja tulla. Ta teab, mis sellest tuleb. Juhan saab pahaseks ja hakkab riidlema, ütleb harilikult:

„Mis ta hakaku jälle; mis rukist sul siin liivasossil ka kasvas.“

Aga nüüd on võõras siin, pealegi Kannu Gustav, Juhani vana sõber. Ega ta nüüd ometi lausa ei hakka pahandama. Ja kui peaks hakkama, siis Gustav ehk summutab. Ning Kai ütleb seda, mida ta juba palju kordi on ütelda tahtnud, kuid pole söandanud, kartes meest.

„Ma kohe nutsin, kui neid vihke siit põllult veeti.“

„Säh hullu,“ ütleb Juhan ärritatult. „Kes see viis või vedas — mina ise olin ju ka vedamas.“

„Olgu pealegi.“

Gustavi silmis välgub midagi lõikavat ja teravat, kui ta Juhanile just nagu altkulmu ja vilksamisi otsa vaatab, aga ta ei ütle midagi. Vastupidi, ta huuled pigistuvad veelgi rohkem kokku.

„Sa pole parem kui see va Jala Jüri Majamehe matuste ajal,“ ütleb Juhan Kaiete järgnevalt.

„Mis temaga siis oli?“ küsib nüüd Gustav, tumedalt, hambaid suus nagu risti hoides.

Kai teab, aga Gustav ei ole seda veel kuulnud. Ning selletõttu Juhan ütleb jutumõnu märgatava tõusuga:

„Noh, surm ei tulnud Majamehele järsku ega päeva-pealt. Mees põdes oma kuu aega ja üks tal olnud siis aega mõtelda ja kõiki asju veel enne surma arutada. Kadunu viimseks sooviks oli, et kõik kolhoosi rahvas tema matusele kutsutaks. Kutsutigi. Aga üks Jüri, vaene mees, jäänud matusepäeva hommikul hiljaks; kui tuli, siis enam ei leidnud kolhoosi õuelt oma vankrit. Ja muudkui hakkas aga üksisõnu ajama, et kus on minu vanker ja kus aga on minu vanker. Justkui laps kohe. Vaata, et mehel on kas või nutt varuks. Kas see pole ükskõik, missuguse vankriga sa sõidad? Või oleks siis tema vanker teiste omadest millegipoolest parem — vedrudega või kummirehvidega.“

Gustav tõstis pilgu nüüd üsna pikkamisi Juhanile. Pikkamisi tekkis ta silmadesse mingi tige, pilkavalt väljakutsuv naer, ning ta ütles samuti pikkamisi, hambaid endiselt suus nagu risti hoides:

„Oma ikka oma, oma on ikka parem. Mis kuradi päralt ma teise vankriga pean sõitma, kui mul omal on. Iseasi, kui ei ole.“

„Ega temale või nüüd midagi enam rääkida,“ lausus Kai Juhanile toitu lauale viies.

„Minule võib kõike rääkida, ainult tühja juttu mitte. Mis asi see siis on: inimesed on kolhoosis, aga üks nutab oma vihkude pärast, teine otsib oma vankrit taga, kolmas on oma heinasaagi üle uhke, nagu see Väljalt. Kord hakkas koosolekulgi õiendama, et kolhoos olevat tema ristikupõllult saanud ligi neli-

kümmend koormat heina. Kas sellest siis küllalt ei olevat, nüüd tahetavat tema ristikuädalale kolhoosi lehmadki veel sööma panna. Ei tea, kes see tema või kes see kolhoos tal on."

"Seda oli kuulda jah," kinnitas Gustav, ilme kahju-rõõmsaks muutudes. „Eks ma ütelnud juba kevadel, et saagu minust, mis saab, aga kolhoosi teistega riidlema ma küll ei tule."

"Kas kolhoos riidu ajab?" küsis Juhan.

"Mis ta siis muud teeb?" küsis Gustav omalt poolt. „Kes nad seal siis riidu ajab — ikka kolhoos."

"Näe juttu, mis sina ka ajad!" ütles Juhan ilmega, nagu poleks ta võinud uskuda, et Gustavilgi pole targemat aru. „Kolhoos ajab inimesed riidu?"

"Nojah," ütles Gustav. „Mispärast sa ise selle Tina Jaagupiga heinaniidu ajal riidlesid? Kas sa varem temaga riisus olid? Ei olnud."

"Kes see seda juba sulle rääkis?"

"Noo!" venitas Gustav paljutähendavalt. „Kus tegijaid, seal nägijaid."

"Ah mis ma riidlesin või?" küsis nüüd Juhan. „Hobuse pärast." Ta pidi seda lugu nagu jutustama hakkama, mõtles aga ringi ning ütles: „Mis mina seda enam kordama hakkam, kui sulle juba räägitud on. Kes see rääkis? Kas Jaagup ise?"

Kannu Gustav naeris täna esmakordselt häälekalt. Selles oli midagi väga tuttavlikku, sõbralikku, sellist, mis meenutas meeste vanu suhtlemisi. Ta naeris ja ütles siis tõsinedes:

"Ei, ega mulle pole keegi rääkinud. Jaagupit ma pärast seda korra küll nägin, küsisin, et mis asja see Juhan sinuga riidles, aga paistis, et tal ei olnud suurt lusti vastata."

Nüüd naeris Juhan.

„Aga kuidas sa seda siis tead? Kai rääkis ehk, siis kui ma magasin.“

„Pole mina hinganudki,“ kostis Kai. „Meie Gustaviga ei saanud veel rääkima hakatagi, kui sa juba üles ärkasid.“

„Ma ise kuulsin, kuidas te riidlesite,“ ütles Gustav.

„Soo. No kus sa siis olid?“

„Ma tulin soost,“ vastas Gustav. „Juba viinavabriku juurest hakkasin ma kuulma, kuidas kolhoosi talli taga riieldi. Sõnadest ei saanud aru, aga häälest tundsin ära, et olite sina ja Jaagup.“

„Nojah, kas mul siis polnud õigus riielda? Inimene tuleb heina niitmast, üks hobune päris kuiv, teine lausa vahus. Kes siis niiviisi tohib!“

„Mis see sinu asi oli? Eks teil ole tallimehed. Ja esimees — kus selle silmad on?“

„Kas tema kõike jõuab. Ja miks siis mina ei või. Igaüks peab katsuma hullule aru pähe panna.“

„Jaagup siis oma hobust ei sundinud?“

„Ei jah.“

Gustav vaikis hetke, siis ütles juba nagu parastades:

„Küllap see teine oli sinu hobune.“

„Ei olnud minu,“ vastas Juhan. „Paarimeheks oli Muki väike mära. Aga mis siis, kui teiseks olekski minu hobune olnud — ühegi loomaga ei tohi niimoodi teha. Üks veab, teine ei vea — kaigas ikka jalg maad tagapool. Mis sa, hullpime, loomast nuhtled? Sa, Gustav, ütlesid, et kolhoos ajab inimesed riidu — see on rumal jutt. Kas kolhoos käsib tal niimoodi teha? Kas see on kolhoosi süü, et mõni inimene nii lühikese aruga või kurja meelega on? Kolhoos on ainus koht, kus niisugune veel inimeseks võib saada.“

„Ega mina nende rukkivihkude pärast pole kuskil kurtmas käinud,“ ütles Kai. „Ainult kodu seinte

vahel... Kui ma siin ka rääkida ei tohi, kus ma siis veel tohin." Vaikis natuke, siis lisas: „Kõik pole ka niisugused nagu sina.“

„Missugune mina siis olen?“

Vastust ei tulnud kohe.

„Kalk,“ ütles Kai viimaks. Ning natukese aja pärast: „Magasid nagu mürakas, kui kolhoos sinu rukist lõikas.“

Ka nüüd ei tulnud vastust kohe. Gustav vaatas nii ühele kui teisele otsa. Juhanile otsa vaadates tõmbus ta kulm nagu kortsu, kogu ilme pahuraks.

„Kolhoos lõikas minu rukist?“ küsis Juhan imestunult. „Kus see minu rukis pidi olema?“

„Eks see, mis sa mullu sügisel ise külvasid.“

„Kolhoos lõikas kolhoosi rukist ja mina magasin oma magamisaega,“ vastas Juhan.

See oli niisugune jutt, mis Kaie meele ikka haigeks tegi. Pikk eluaeg teineteise kõrval elatud, seda Juhanit on nähtud mitut moodi, aga et ta niisugune on, seda poleks võinud arvata.

„Mine räägi,“ ütleb Kai. „Nagu poleks see tema asigi, mis nüüd tehakse.“

Juhan tõmbub näost pilve, nagu harva. Ta katkestab hetkeks söömisegi ning ta silmadesse tekib mingi võõras helk, mida tõepoolest võib kalgiks nimetada.

„Miks ei ole minu asi,“ ütleb ta. „Mulle oleks öövahi-ametist küllalt — kes mind saab sundida pärastlõunati tööl käima.“

„Naa,“ ütleb Gustav pisut läbi nina, mõnitavalt, „eks see kõht sunni.“

„Kõht muidugi,“ toetab teda Kai.

„Kuulge, te kisute mul täna hommikul vägisi riidu.“

„Ega ma siis valesti räägi,“ vastab Gustav.

„Ei ole nälg, mis mind neid pooli päevi sunnib

tegema. Ega meil seda tööjõudu ülearu ole. Tööd on hoopis rohkem. Uusi hooneid tuleb ehitada, vanadel tahavad katused parandada. Näe, kui mina vasikatele tara ehitasin, oli kolhoosis nii kibe töö käsil, et polnud kedagi võtta, kes oleks aidanud materjali metsast välja kanda. Rasked, veritooded kuuselatid ja palgi-notid — kanna üle kraavide — maapind jalgade all mätlik ja pehme. Ega see ole naljaasi. Kui mind kõht sunniks, eks mul, vanainimesel, oleks siis ka kergem marjul käia. Nagu see Muki. Oli selgi päeval marjul, nägi, kuidas ma neid palginotte seljas kandsin, ja kus hakkas ka käsi kokku lööma, et võeh seda asja küll, et näe jah, et kas sul, vanainimesel, on tarvis neid oma seljas tassida, kas sa teisiti tõesti süüa ei saa. Nõndamoodi siis teie ka, et kõht sunnib. Aga kes siis teeb, kui kõik hakkavad Muki moodi mõtlema ja Muki moodi talitama? Ise alles noorepoolne inimene, aga töö ei käi. Seda kolme päeva ei maksa arvatagi."

"Mis ta sinna kolhoosi peaks tööle tulema, kui arvab teisiti kergemini saavat."

Seda ütles Gustav.

"Nojah, näe teda ajab kõht," kostis selle peale Juhan. "Inimesel pole pead nagu ollagi. Just nagu rohutirts teine. Saaks aga suve üle. Teiste inimeste peale mõtlemist ei ole. Oma tütargi ei lähe korda."

"Noh, mis sellel siis viga on?" küsis Gustav.

"Eks tal ole ema pärast häbi. Kes see inimeste suud saab kinni panna. Naeravad. Ja näe, nüüd oli Mukist pilt koguni seinalehte pandud."

"Nojah, aga sina oled see kange, kes teeb seda, mida teised nooremadki mehed tegema ei hakka," arvas Kai.

"Ära tassisin," kinnitas Juhan. "Ja teie tulete mulle veel nina peale viskama, et ma ainult oma kõhu pärast

tööl käin. Loomad kasvavad. Mina olen vana, aga mul on hea vaadata, kuidas nad seal minu ehitatud taras kepsutavad. Neist saavad ükskord lehmad, annavad piima... Las me saame ka oma sood ja heinamaad korda."

"Ma tulin vaatama, kas sa täna ka tööle lähed," ütles Gustav äkki, nagu oleks just nüüd see kõige kohasem aeg oma asjast juttu teha.

"Mis siis on?" küsis Juhan kuidagi iseäralikult erk-saks muutudes.

"Ei noh, kas sa ikka lähed?" käis teine peale.

"Jah, pidin minema küll."

"Mis töö teid siis nii kangesti taga ajab?"

"Oo kullake, millal sellest tööst siis puudu on! Kuuled ise, et nisumasindamine on käimas. Tahame täna õhtuks lõpu peale teha."

"Küllap tehakse ilma sinutagi."

"Ei tea midagi," arvas Juhan. "Jääb aga äkki minu osa koormaid põllule, ja kui homme vihma sajab, mis siis ütled. Oli sul minu abi tarvis või?"

"Oleks olnud küll. Tulin vaatama, kas sa saad mulle tulla abiks siga veristama."

"Ega ta haige ole?"

"Ei," vastas Gustav lühidalt.

Tuppa tekkis vaikus. Siis ütles Kai: "Sa, vanamees, võiksid kolhoosist ehk ära jääda."

"Näh, kus ma siis võin, kui ma minna lubasin," vastas Juhan. Gustav vaatas maha. Ta hambad kippusid ülemisele huulele, hakkasid seal kärsitult vurru närima. Ta ei saanud enam Juhanist aru. Polnud enam nagu see meeski. Kolhoosnik! On hakanud kommunismi ehitama. Mis ta enesest arvab? Ja äkki tõusis ta püsti, nagu oleks tal minekuga hirmus kiire.

Aga nüüd ütles Juhan:

„Täna ma jah ei saa sulle abiks tulla, aga kui asi kannatab, siis homme-ülehomme küll.“

Näis, et Gustav sellegipärast mõtleb ära minna. Aga järgmisel hetkel ta ometi pöördus Juhani poole ja ütles:

„Olgu siis pealegi esmaspäeval. Tule minupärast kas või kohe, kui unejao oled täis saanud.“

„Jah, küll ma siis tulen. Aga kuhu sul praegu kiiret on? Eks sa võta veel istet ja aja juttu, räägi, kuidas sa ka elad. Kas mõtled veel kauaks omaette jääda?“

Gustav võttiski istet, aga sedapuhku ainult ühe reiega, tooliservale.

„Ei minust saa kolhoosile sulast,“ vastas ta. „Kevadel küll kirjutasin juba avaldusegi valmis, aga siis hakkasin mõtlema, et rassin niikaua kui suudan; eks see surm peaks ka ükskord ometi tulema.“

„Või sul on ikka see kange jonnivaim sees?“ imestas Juhan.

„Sees,“ kinnitas Gustav.

„Aga mis selle jonni taga on?“ küsis Juhan. Ning natukese aja pärast: „See on hundi elu, mis sa elad. Tule, Gustav, kolhoosi. Näitame veel, kuidas vanamehed tööd teevad.“

Ent Gustav naeris hääletult.

„Oled sa ka iva näinud?“ küsis ta siis põlastavalt.

„Vara veel. Alles saime riiginormi ära. Kui palju sinul siis käes on?“

„Puha alles peksmata. Viimaks pean hakkama sinu rehetuba paluma — sinul see ju seisab nüüd jõude.“

„Jõude. Ei minust sinna külli enam tuletegijat ole. Aga noh, mis häda siis sindki sinna rehetuppa ajab? Eks neid peksumasinaid peaks ka sinu jaoks jätkuma.“

„Jätkub. Iseasi, mis jätkub. Aga kui ei lubatagi mulle. Näe, räägitakse, et ennem peksumasinad seisku jõude,

aga üksiktalunikele ei tohi peksta. No kurat, ei sellega mind veel kolhoosi sunnita!"

"Ei see või õige jutt olla," ütles Juhan. "Kes sind sunnib. Aga kolhoosi tulla võiksid küll. Ma olen mitu korda mõtelnud, et Gustav, va hea mees, võiks ikka ka kolhoosis olla. Oleme vanad sõbrad, aga nüüd mõnikord tuleb ette, nagu elaks üks ühes ja teine teises riigis."

Gustavi silmad hakkasid uuesti välkuma, ta hambad kippusid ülahuulelt vurrukarvasid õngitsema.

"Mis pagana kiire siis sinul selle minekuga oli?" küsis ta. "Polnud sul kõrget maksu ega kulaku nime karta."

"Jah, olevat mõnel pool sedagi juhtunud, et kulaku nime kartusel kiputud kolhoosi tegema. Aga ei meie kolhoosis pole ühtegi niisugust inimest. Minust ei maksa rääkidagi. Sa ju tead ise, missugused põllud mul on — liivasossid. Ja heinamaaraasuke Tikusoo ääres jäi aastast aastasse ikka viletsamaks. Ei tahtnud sealt enam hobusegi heina saada. Kas minust oleks enam selle harijat saanud? Kust ma oleksin seemnegi sinna võtnud? Nõnda et kevadel oli üsna õnneks, kui hobuse sain kolhoosi anda."

"Noh, ja nüüd?"

"Nüüd on hobune nagu ahi, kuigi ta ehk rohkemgi tööd teeb kui oma põldudel."

"Ma ei räägi hobusest."

"Millest siis?"

"Eks nendest liivasossidest. Need jäävad ju ikka selleks, mis nad olid. Või arvad sa, et see sinu heinamaaraasuke, nagu sa ütlesid, seal Tikusoo ääres nüüd saab üles haritud? Ära ikka taha!"

"Mitte ainult minu endine heinamaaraasuke, vaid kogu Tikusoo, nii suur kui ta on, haritakse üles. Anna

aga aega. Seltsi peale tehakse mõndagi, mis muidu tegemata jääb."

"Naa!" hääldas Gustav uskumatult.

"Jah, vaata et sa ainult jalgu ei jää," ütles Juhan.

"Mina? Kellele siis?" küsis Gustav nagu nõelatuna.

"Kolhoosile. Kellele siis muule. On arvata, et tänavu sügisel Tikusoo kallale veel ei minda, kuigi mõned mehed nii kangesti tahaksid, aga need Metsla küla endised karjamaad Kõrgekõrres võetakse küll käsile. Ja vaata siis!"

"Mis mul vaadata on? Noh?"

"Sinu karjamaa on ju peaaegu kolhoosi karjamaa keskel. Kui meie kahelt poolt ära harime, siis sinu oma jääb sinna nagu vana luuatuust püsti."

"Ega seda ole," naeris Gustav kurgupõhjast kähisevalt.

"Ei kedagi," ütles Juhan. "Kui meil Proletaarlases kevadel kolhoosi asutamise järel peeti plaane ja räägiti uudismaa harimisest, siis ma alguses ka nagu kahtlesin. Mõtlesin, et kes selle kõik ära teeb, et ega see pole niisama — küllap jääb kõik sinnapaika, tule sest targemat kedagi. Aga siis ilmus suvel see seadus ja varsti pärast seda oligi kuulda, kuidas mõnel pool oli talguid korraldatud, kogu valla väega... See pani asjale kohe nagu uue elu sisse."

"Nende seadusi või!"

"Kuidas nende? Sul on keset põldu suuri kivimürakaid. Kui palju kordi oled sinagi oma eluaja jooksul nendest kividest küll adraga, küll vikatiga, küll mõne muu tööriistaga ümbert mööda käinud ja iga kord oled sa neile sellega nagu au andnud. Sul on küll käed otsas ja mõistus peas, aga näe, neist sa üksinda oma väega jagu ei saa. Kui nüüd anti niisugune seadus, mis aitab sul nendest kividest lahti saada, siis peaks see olema

sinu oma seadus. Või kellele need sood ja võsad kasu toovad. Ei jäänud mulle kõik need arvud meelde, aga suur on see plaan küll."

Juhan vaikis hetke, siis ütles: „Ah jaa, meil pidi tänagi koosolek olema. Hea, et see mulle praegu meelde tuli. Vaata siis, eidu, et sa ka tuled."

Gustav naeris maha vaadates oma salatsevat naeratust. Siis äkki silmi üles tõstes ütles:

„Oleks teil veel teistsugune esimeeski."

„Mis sel Arturil siis viga on?" küsis Juhan rahulikult naeratades.

„See pole ju kellegi mees," vastas Gustav ägedaks muutudes. „Tuisupea — see nüüd kellegi kolhoosi või mõne muu asja esimees."

„Ei mina või Arturi kohta midagi halba ütelda," väitis Juhan. „Ei ta ole ülearu käre ega ülearu pehme. Ja ettevõtmisest pole tal ka puudu."

„Oi jah!" Gustav vaatas jälle maha. Peale nende kahe sõnakese ta kohe ei vastanud. Mõne silmapilgu kestel ilmestus ta nägu väga mitmesuguseks. Seal oli naeratust, mis oli küll lõbus, küll sapine, seal oli küll põlglikku suuväänamist ja kurja kulmukortsutamist. Ning enne lauset, mis ta nüüd ütles, võttis ta nägu ilme, mis ähvardas mahasülitamisega. Nii ta lausus:

„Noh, sellest tal küll puudu ei ole. Seda on tal ülearu, küll sa näed veel. Sa ei tunne teda."

„Miks ma ei tunne."

„Vähe, sina tunned vähe, aga mulle on ta au pärast sugulanegi."

„Au pärast! Eks ta ole ju sinu õepoeg," ütles Juhan, oma sirget selga veelgi sirgemaks ajades.

Nüüd vaatas ta Gustavit, nägi, et too oli viimasel ajal silmatorkavalt vanemaks muutunud, kuigi oli temast, Juhanist, terve rea aastate võrra noorem, ning

mõtles, et inimene ise läheb vanemaks, jonn temas aga nooremaks ja kangemaks, nagu seda öeldakse haigusgagi minevat.

Gustav tõusis otsustavalt üles.

„Kuule,“ küsis Juhan, „mis asja pärast sina temaga nii kangesti väntas oled?“

„Ah, ma ei taha teda mitte meeldegi tuletada,“ vastas Gustav ning viiski jutu teisale, öeldes: „Eks sa siis tule esmaspäeval. Ma ei lähe kedagi teist ka enam kuulama ega otsima.“

Ta pani oma roheline kübara pähe, tõmbas nimetisõrme seljaga üle vurrude ja tegi minekut, jumalaga-jätuks ainult Kaiele kätt andes.

„Ei tea, mis selle Gustavi arus on, et ta seda Arturit ei salli,“ lausus Juhan talle järele vaadates. Ehkki ta teadis, et Gustav armastab oma tundeid liialdada ja et ta neid liialdas ka öeldes, et ei taha Arturit mitte meeldegi tuletada, oli Gustavi sallimatus Artur Mardikivi vastu ometi käegakatsutavalt ilmne.

2

Mida Laulumänniku Juhan kohe pärast Gustavi äraminekut mõtles, seda mõtles ta ka tund aega hiljem, kui ta kolhoosi peahoonetele lähenedes juba eemalt esimees Artur Mardikivi särgiväel vilkalt liikuvat kogu nägi. Ta oli pigemini lühike kui pikk mees, keskeline, pisut kumera turjaga. Ta valge lakk oli harki-aetud sõrmedega sagedamini pealaele paisatud kui kammitud.

Lõunavaheaeg ei olnud veel lõppenud; vankrid seisid hobusetalli ees reas. Kui Juhan sinna jõudis, käis Mardikivi vankri juurest vankri juurde, kummardus,

vaatas veokite rattaid ja lamppuid, haaras vahetevahel mõnel neist kastist või viljaveoraamist kinni, logistas vankrikeret, nagu oleks ta vihane. Vihane ja ärritatud ta oligi. Seda nägi Juhan ta kuklast ja laiast lapikust kaelast, mis Mardikivi ärrituses harilikult ikka rohkem õhetama lõi. Praegu see mitte ainult ei õhetanud, vaid lausa lõkendas. Ta ei näinud, kuidas Juhan ligi astus.

„Noh, tere, Artur,“ ütles Juhan. „Mis asja sina siin revideerid?“

Mardikivi seisis veelgi hetke endiselt seljaga Juhani poole, siis pöördus järsku ringi. Juhan vaatas keskmistki kasvu mehi ikka ülevalt alla. Nüüd nägi ta enda ees Arturi kummardustest ja küllap ka ärritusest verd täis valgunud silmi. Lõkendas esimehe nägugi, ent Juhani pilk keskendus ta sinistesse silmadesse. Ei, Juhan ei eksinud: need silmad naeratasid nagu alati, väljendades seda kiiresti liikuvat mõtet, millest mees näis laetud olevat praegugi.

„Revideerin. Jah,“ ütles ta üsna vaikselt, ja siis äkki valjusti, nagu tahaks ta maad ja taevad maha kiskuda: „Mis öövaht sa, Juhan, oled! Kus su silmad on, et lased öösel vankrid puruks peksta?“ Ning lõpetas vaikselt, väga tõsiseks muutudes: „Täna langes üks jälle reast välja — nisukoorma all. Mis sa siis ütled, kui tuleb hakata palke ja kive vedama.“

„Palke! Jälle Hargla saeveskisse?“ küsis Juhan.

„Ja laudu sealt tagasi,“ vastas Mardikivi kiiresti nagu kuulipildujast.

Ning selle peale vastas Juhan vaikse kõminaga:

„Kust sa neid mujalt ikka vead kui Kobriaugu teed kaudu — vaata see tee panebki meie vankrid nahka. Ega see pole siis kellegi tee. Oota, las hakkab veel vihma tilkuma.“

„See tee jah! seda teed ma mõtlesingi. See ongi mõrtsukas. Kobriaugu tee. See tee pidi laupäeval meile niisuguse tüki mängima, et . . .“

„Mis tüki?“

„Selle tüki, et pidime maakondlikult autahvliilt äärepealt välja jääma.“

„Eks autod viinud riiginormi laupäeval ära.“

„Seep see asi ongi, et need autod, mis hommikul vedama tulid, kõike ära ei viinud. Hakkasid käima küll, kaks voori käisid ja siis enam mitte — helistati, et teil see tee on lihtsalt ei tea mis.“

„Sugarad ikka ka,“ arvas Juhan. „Olgugi et see tee- raip ka ei ole suur asi, aga kui sai käidud kaks voori, üks siis oleks pidanud kolmandagi saama.“

„Seda minagi ütlesin, et normivilja saatmine riigile ja et rabelgu pisut ka teiste pärast, see on meie pärast, seda rohkem, et meie oma uut elu alles algame. Kui kaua sa kõnetorusse karjud . . . Naerdi, vastati, et kui oskate soovitada rabelemist teistele, üks rabelge siis parem juba ise — seadke tee korda.“

„No kuidas sa siis said?“ küsis Juhan.

„Helistasin Harglasse, šefile. Õnneks oli seltsimees Kibi kodus; saatis veski auto ja see viis õhtu eel kaks viimast tonni ära.“

„Vaata!“ ütles Juhan kuidagi auväärseks muutudes. „See seltsimees Kibi on ikka tõesti mees, nagu mees peab olema. Kui ta aasta tagasi siia veski peale määrati, siis keegi ei teadnud arvatagi, et temaga veskisse niisugune kord tuleb.“

„Sedamoodi jah,“ vastas Mardikivi vaikselt, ja siis jälle häält kõrgendades: „Sa oled vana mees, eluaeg oled seda teed tarvitanud, veskil käies ja . . . Miks sa siis koosolekutel sõna pole võtnud, miks sa selle tee seisukorda pole näidanud, miks sa pole hüüdnud, et,

mehed, seame ta korda, sillutame ära selle meie oma tee. Kas pean mina kõiki küsimusi algatama? Ma ei jõua. Ma mõtlesin, et moodustan juba täna brigaadi noortest ja saadan valge mesiku seemet korjama. Seda on, ära räägi, seda on mitmel pool. Seda on mitmel pool tee servades; hoonete ääres, põldudel, liivaaugu kallastel. Kui kõik kokku koguda, saab maailmatu hulga seemet. Haljasväetis. Mis on need endised Laulumänniku põlludki ilma haljasväetiseta või laudasõnnikuta, aga kust võtta küllaldaselt laudasõnnikut, niikaua kui ei ole küllaldast söödabaasi? Näed siis, nagu kellavärk: kui jääb seisma üks rattake, siis seisab ka kogu mehhanism. Tänaõhtusel koosolekul otsustab kolhoos lõplikult oma käesoleva aasta maaparanduskava. Nüüd tuli see teeküsimus, vankrid hakkavad reast välja langema, aga hea küll, seemnekorjajate brigaadi me moodustame sellegi peale. Aga kui ma nii viisi mõnikord lihtsalt ajapuudusel võimatuna näivat otsustan, siis kleebitakse mulle külge mitmesuguseid nimetusi — pöörane, tuisupea, poolhullu, mulle kleebitakse külge torkija osa ja nii mõnigi mees ihub hammast, teeb minu vastu kihutustööd.“

„Kes see teeb?“

„Gustav.“

Kõigiti protestiks valmis, valmis koguni ägedusega kinnitama, et kolhoosnikutel ei ole tema vastu kõige vähematki, vaid vastupidi, et kõik on rõõmsad, mõnikord, jah, isegi uhked, et neil säärane esimees on, — valmis seda kõike kinnitama, Juhan äkki nagu vajus Gustavi nime kuuldes norgu. „Noh, tema!“ ütles ta, püüdes halvustav olla.

„Noh, tema!“ kordas Mardikivi. „Arvad sa, et ta on niisugune mees, kes muudkui rügab tasapisi oma tööd teha, et talle korda ei lähe, mis kolhoos teeb, kuidas

siin elatakse. Oh ei, ta elab suure kipitamisega südames, silmad ja kõrvad alati lahti, mis meie siin teeme. Ja kui arvab, et on midagi, millest kinni hakata, siis närib selle kallal kas või ainult sellepärast, et ta kevaldel ise kolhoosist välja jäi."

Juhan tahtis juba mitu korda avada suud küsimuseks, aga ikka ei saanud mahti. Nüüd viimaks ometi tekkis Mardikivi sõnadetulvas lünk, ning Juhan küsis temale mitteomasest kiirkõnes:

"Ma tahtsingi küsida, mispärast te selle Gustaviga tülis olete, et mispärast ta sind nii kangesti ei sallii?"

Mardikivi vaatas rohkem kui hetke Juhanile otsa. Selle aja kestel ta silmad paisusid ja ümardusid. Ja kui nad olid küllalt paisunud, kui näis, et nad rohkem enam ümarduda ei saa, siis nad otsekui plahvatasid naerust ning ta ütles:

"Siin pole jutt sallimisest või tülist, vaid Gustav lihtsalt ei pea minust lugu."

"Nojah, aga miks ta siis sinust lugu ei pea?" nõudis Juhan visalt.

"Aitab sellest," vastas Mardikivi, olles natuke aega vaikinud, "aitab sellest, kui ma sulle ütlen, mis tema, Gustav, mulle kord, juba rohkem kui aastat kümme tagasi ütles, mitte niivõrd vihaselt kui heatahtlikult."

"Noh?" küsis Juhan.

"Mis sa, mädand, ratsutad tuule seljas!" vastas Mardikivi ja puhkes naerma. "Sellele tarvitseb juurde lisada ainult niipalju, et ta ise on mees, kes eelistab edasi liikuda end kõvasti vastu maad surudes, jah, tõsi, visalt küll, kangekaelselt, järjekindlalt kah, aga ikkagi end kõvasti vastu maad surudes, nii et kas või küünarnukid verised."

"No-noh, ma tunnen ju Gustavit küll," ütles Juhan. "Eks meil, vanadel meestel, ole tulnud kõigil end tuge-

vasti vastu maad suruda. Elu oli juba niisugune, et vahel rooma kohe, näe muidu enam edasi ei saa, tee mis sa tahad. Nõnna et ära sa... Mis sa teed, kui inime on harjunud küünarnukke vastu maad veriseks hõõruma. Esialgu see on küll raske, aga pärast muutub harjumuseks ja, näe, ollakse uhke pealegi."

"Tean, tean," katkestas teda Mardikivi uuesti naerma puhkedes. "Tean, et ta selle üle uhke on."

"Alles vähe aega enne seda, kui ma kodust ära tulin, oli Gustav minu pool," jätkas Juhan. "Otsis seatapjat. Ja arvas, et peab oma viljad toaga ära peksma."

"Mispärast?"

"Mispärast? Näe ütles, et peksumasinat temale ei lubatavat, ennem seisku see jõude."

"Tühi jutt!" hüüdis Mardikivi. "Kes niisugust tühja juttu ajab?"

"Seda minagi talle ütlesin, et see on tühi jutt," tähendas Juhan. "Aga täis uhkust oli mees küll, kui ütles, et ei sellega teda veel kolhoosi sunnita minema. Kohe kurja ütles. Nõnna et ära sa sellepärast Gustavit..."

Sel hetkel sõitis neist jalgrattal mööda masinist Järv.

"Ei ega mina teda," hüüdis Mardikivi, juba minema pöördunud. "Sa ise küsisid, et kuidas... et miks ta mind... Ta on kõva töö-vanamees, ma saan temast aru... peaks ta ainult teistest ka aru saama. Tuule seljas! Kurat, kas ma tuule seljas ratsutan? Või millal ma tuule seljas olen ratsutanud? Ärgu ta ainult igasuguseid tuulest võetud jutte uskugu!"

Viimased laused olid öeldud niivõrd valjusti, et need üle kogu suure õue kajasid. Juhan vaatas kolhoosi esimehele ilmse mõnutundega järele. Noor mees! mõtles ta ja tundis noorusele mõteldes südamesse isesugust sooja tunnet tekkivat. Ent isesugune oli see ainult

esimestel silmapilkudel, varsti hakkas see tunduma täiesti tavalisena. Elus oli olnud nii mõnigi säärane silmapilk, mil niisugune rõõm oli läbi südame käinud, kuid siiski kõige sagedamini oli seda tuntud mõnel kevadisel päeval kuskil põllupeenral pärast vihma, vaadates, kuidas vili kasvada viskab ja maa aurab, kuidas kergelt juba lehtima läinud, õrnalt haljendava metsa tagant paistab veel esimese kevadäikese pilveserv, kaugenev ja künklik.

Säärast rõõmutunnet nooruse pärast tundis Juhan Mardikivile järele vaadates, aga umbes samasugust tunnet koges Mardikivigi, kui ta peksumasina juurde jõudis, ning parajasti just hetkel, mil õlevirna ääres seisev noorte trobikond oli oma töökohtadele asumas. Näis, et noorte tagasihoidlik ülemeelikus alles laialimineku eel läbi murdis.

Mardikivi jäi noori vaikides eemalt vaatama. Anton, kuueteist-aastane, kuid pikk poiss peitis mõned paberilehed põuetaskusse ja pööras kolmele umbes omaealisele, nisukollaste juustega neiule selja.

„Näita, mis sa jälle joonistasid?“ küsis üks neist.

„Näita jah, viimaks tegid meistki niisamasuguse pilkepildi nagu Mukist,“ ütles teine.

„Kui heaga ei näita, siis võtame vägisi käest ära,“ ähvardas kolmas. Ning varsti rippusid nad kõik kolmekesi nagu takjad Antoni küljes, kes põuetaskut varjates vahete-vahel hüüdis:

„Einar, tule appi! Helju, tule appi!“

Need kaks seisid teistest kaugemal.

Olgugi et Einar oma sõbra appihüüetele vastas ainult häbeliku naeratusega, sosistas Helju talle ometi hoivatavalt: „Katsu sa! Katsu sa!“

Nad seisid keset päikest. Ehkki sügisene, oli see veel soe. Ja noorte näod õhetasid hullamisest ja sellest päi-

kesepaistest, mille soojus siin kuldsena näiva õlevirna juures tundus kahekordne.

Mardikivi pilk libises ühe näolt teisele. Nad kõik olid päevitanud ja terved. Eriti paelus teda Helju nägu. Vaid ainsa tumeda lokikesega laubal see nägu valge rätiku raamis meenutas talle ühte teist nägu aastat kaheksa või üheksa tagasi. Oh ei, mitte midagi romantilist, kõik oli selle esimese sõja-aasta kohta väga tavaline ja lihtne. Oli augustikuu teise poole samuti päikesepaisteline päev. Käis Tallinna lähiste kindlustamine sakslaste vastu. Kindlustustöödest võtsid osa kõik: linlased, sõjavägi ja kohalikud talupojad. Viimased olid välja tulnud oma hobuste ja vankritega. Ning seal ta siis ühel päeval nägi noort tüdrukut, kes istus propsikoorma otsas, pruun ja terve nägu vastu päikest. See ei olnud mingi tavalises mõttes ilus tüdruk, see ei tarvitsenudki olla ja kindlasti ei olnudki ilu, mis teda selle tugeva maatüdruku näos paelus. Enne sõda, veel mõni kuu tagasi ta silm oleks sellisest näost ainult pealiskaudselt üle libisenud, kuid nüüd ta pilk peatus hulgaks ajaks selle näo ilmest hoovaval tervisel, jõul, julgusel ja rahul, selle näo koguilmet surudes mällu jäädavalt tuttavlikuks ja armsaks.

Seda tuttavlikku ilmet kohtas ta nüüd kolhoosinoorte, eriti Helju näol, kes, nagu talle näis, omas mõningat sarnasustki tolle tundmatuga.

Masinist käivitas traktori, inimesed asusid oma koh-tadele. Kaugemalt tuli naise pooljoostes, valjusti naerdes. Helju, kes oli allapanija, asus lavale, tema kõrvale üks ta heledapäistest kaaslastest kätteandjaks. Einarist sai aganapoiss. Näis, et see osa talle hästi ei meeldinud. Enne lõunat oli aganapoisiks Elli, noor muhulane, masinisti naine, kel oli hele hääl, kes rääkis kiiresti — oo, palju kiiremini kui Artur Mardikivi —

ja kes üldse rääkis peaaegu vahetpidamata, harva vaikus. Seal ta nüüd oli kahe teise naisega põhuvirna otsa sumamas ja naermas just seda minekut, seda libisemist ja siblimist õlgedes, kus jalad tundusid nõrkadena, nagu kammitsasse panduna.

Praegu käis masin aeglaselt, tööd veel alustamata. Põhuotsa all seisis Anton, väarikana toetudes hanguvarrele ning oodates, millal masin põhku hakkab välja puistama. Korraga esimees hüüdis:

„Anton, kas sa mesikut tunnend?“

Anton ei vastanud kohe. Mesikut? Ta pidi pisut mõtlema. Kas see on kõrge või madal? Ning enne kui ta vastas, kostis põhuvirna otsast Elli hääl:

„Jumal, see on ju Artur, kes räägib — nii valjusti; ma kohe ehmatasin.“

„Tunnen küll,“ vastas siis poiss ja lõi pea kuklasse, ning hoopiski mitte nõnda nagu kuueteist-aastane, vaid nagu põllutööbrigadiir Ots või lülivanem Lipp.

„Einar?“ hüüdis esimees.

„Küll kohe,“ vastas poiss.

„Helju?“

„Või veel!“ hõikas tütarlaps vastuseks.

„Ega Helju kupar tühi ole,“ hüüdis Anton, hanguvarrele edasi toetudes, kuid Heljut huviga jälgides.

„Kui Jürit ennast siin ei ole, siis jätkke Jüri sõnadki rahule,“ ütles Mardikivi ning hüüdis uuesti:

„Lehti?“

See oli tüdruk, kes seisis kätteandjana Helju kõrval. Ning temaga oli niisugune lugu, et ta mesikut ei tundnud.

„Kasvab liivaaugu ümbruses,“ seletas Helju. „Ja vanal Viisja Maanusel on kogu koduaia tagune seda täis. Niisugune valge, kõrgete õitega. Maanus kasvatatakse seda mesilaste tarvis.“

Nende sõnade juures laskis Helju esimese vihu masinasse ning seni tühjalt käinud masin muutis kohe häält, hakkas undama hoopis teisiti. Aga korrapealt muutusid inimestegi hääled, kajastades töö rütmi, millest igaüks isemoodi oli kaasa haaratud.

„Hea küll,“ hüüdis Mardikivi sellesse algavasse undamisse, „homme hommikul läheb noortebrigaad välja mesikuseemet korjama.“

Masin hakkas ikka kiiremini käima ja Mardikivi kõrgendas üha häält, kiirustudes rääkima, nagu kardaks ta õhtul või järgmisel hommikul kõike seda unustada või nagu saadaks ta brigaadi nüüdsama ja siit-samast juba teele.

Peatselt jõudis pärale selle pärastlõuna esimene nisukoorem. Koorma otsas istuski Jala Jüri, kes alati, kui teda kiideti või kui ta oli kas või enesegi arvates millègi arukaga hakkama saanud, armastas ütelda: „Ega Jüri kupar tühi ole!“

Jüri oli väike mees. Kogu ta nägu, kaasa arvatud ka lühike kräsuhabe, mis kasvas ainult lõua otsas, oli kuidagi tõmbiks surutud. Selles ei olnud midagi esile-tungivat ega väljapaistvat, kui mitte arvestada väikese mehe suuri kulmusid, mis langesid pikkadena üle silmade, meenutades mingi väikelinnu pesast välja-ulatuvaid tiibasid. Kolhoosi tuli ta nädalat kolm-neli teistest hiljem, osutus heaks töömeheks, kellena teda varemgi oli tuntud, ent oli õnnetu, kui ei saanud töötada varem temale kuulunud hobusega, kui tööle tulles ei leidnud õue pealt oma endist vankrit või riistakuurist rakendust. Säärast vajadust oma hobuse ja oma vankri järele olid tundnud ja tundsidki nii mitmed kevadel kolhoosi astunud talupojad, kuid nad vaikisid, püüdsid sellest jagu saada, ei teinud sellest säärast küsimust nagu Jala Jüri.

Tema kurtis, halises, hädaldas avalikult, kui ei saanud aiste vahele oma hobust või kui need aisad ise olid võõrad. Tema lapsikus pani muigama neidki, kes selle tunde all ise kannatasid. Kuid kaks-kolm nädalat tagasi oli Johannes Väljalt koosolekul üles tõusnud ja nõudnud, et tema ristikuädal ainult tema loomadele, lehmadele ja lammastele jäetaks. Koosolekuruumis tekkis naer. Kui naer vaikis, andis kolhoosi esimees sellele omaniku ahnusele vastulöögi. Väljalt tõmbus tagasi, katsus kogu seda asja naljaks muuta. Ning just tema oli see, kes mõni aeg hiljem ühel hommikul kolhoosi õue peal Jüri juurde jooksis, esmalt loogast, siis ohjadest kinni haaras, neid katsus, silmitses, koguni nuusutamagi tükkis ja äkki rõõmsaks muutudes hüüdis: „Jah, oma look, oma ohjad!“ Seisis siis hetke, vaatas Jürile otsa ning lisas nagu imestunult: „Jaa, ega Jüri kupar tühi ole!“

Ta oli suur mees, noor ja tugev, kellel väikest Jala Jüri karta ei tarvitsenud. Ning kui mõni naeris, siis oli tema tembutamine kuhjaga tasutud. Sellepärast valis ta oma tembutamiseks kohad, kus oli koos rohkem rahvast. Ja Jala Jüri talus seda pilget vaikides, sõnakestki sellele kostmata. Armastada oma vankrit, oma looka-hobust — see oli tema nõrkus, millest ta veel ei olnud vabaneda suutnud, kuid millest ta ükskord end lahti raputab. Peale selle oli ta kolhoosi tulnud teistest hiljem. Neil oli kevadine kunstväetis juba koju veetud, kui tema alles avalduse sisse andis. Näe mesilasedki, kui võõras tarusse satub, ei võta seda kohe omaks... Nõnda mõtles Jala Jüri ja katsus vaikselt läbi ajada, pealegi kus keegi ei olnud veel sõnakestki tema kaitseks lausunud, pealegi kus ta veel ei teadnud, mis laadi inimene esimeeski on, mis tema sellest arvab, kuigi kord, kui Jüri oma vankrit oli

otsinud, ta üsna sõbralikult oli soovitanud võtta ükskõik missugune vanker, öeldes, et vanker on vanker, ühesugused kolhoosi vankrid kõik... Ühesugused kolhoosi vankrid kõik neh, katsus Jürigi mõelda. Ja pärast seda sõbralikku nõuandmist tal oli hoopis kergem seda mõtet omaks võtta. Mõni, nagu see Kannu Gustav, räägib küll, et esimees olevat rabe ja peru, aga näe, kuidas ta praegu juurde kargas, koormale õla alla pani. Koorem nagu käkitegu, nagu kukepea kohe! Ja vaata kuidas see köielappamine tema käes käib — üks-kaks-kolm ja krabinal.

Aga esimehe abist hoolimata paistis, et järgmised nisukoormad jõuavad masina juurde enne, kui Jüri siit minema pääseb. Ta näeb, et nüüd peksumasinale läheneva koormavoori eesotsas tuleb Väljalt. Pole kahtlust, et see nüüd siin rahva hulgas oma tänitamisega peale hakkab.

Ka Väljalt näeb, et Jala Jüri on alles peksumasina juures. Esimees lappab tal koormakõit... Ning Väljalt nõõtab, keerutab ohjaotsa ja sunnib hobuseid. Kus on Jüri kallal tembutamiseks veel kohasem koht kui peksumasina juures. Siin noored nagunii huikavad ja hullavad, niipea kui vähegi mahti saavad, siin plahvatab naer nagu iseenesest... Ja Väljalt tõmbab hobused kiiremale sammule.

Ega see ohjade nuusutamine ning üldse kogu see tembutamine Jüri kallal pole talle tähtis ainult naeru pärast, mis sellele tembutamisele osaks saab. Sellega ta tahab meeldida just esimehele, ning see on tähtsam. Esimees ju vahel ka maailmatu naljahammas. Jah, seda ka. Aga peaasi on ikkagi see, et ta on kolhoosi esimees ja sellena ei või Jüri-taolised virisejad talle meeldida. Mis oma ja oma sul olgu. Kui oled kord kolhoosis, siis ole seal kogu oma ihukarvadega, kõi-

gega, mis sul hinge taga on. Tema, Väljalt, ei virise. Kord oma ristikuädala pärast ütles, aga kui nad selle peale larisema pistsid ja esimehegi turi juba lõkendama läks, siis katsus asjale nalja maiku anda, pärast jäi üsna vait. Ja nüüd enam ei tee suudki lahti. Ning veel on tal Jüri kallal tembutamiseks üks lisapõhjus: miks Jüri on nii loll ja ei märka vait olla. Nagu laps. Mis sa ajad seda oma ja oma. Pea parem suu, ära hingagi, aga kus saad, kus midagi tõmmata on, siis ära kuula, muudkui kand taha.

Nõnda mõteldes tõmbas ta hobust veel kord ohjadest ning tema nisukoorem nõksataski seisma Jala Jüri mitte veel liikuma pääsenud vankri taga. Kohe libistas Väljalt end köiest kinni hoides koorma otsast alla ja läks Jüri juurde. Juba ta hakkaski patsutama raudjat, katsus looka, vaatas juba aegsasti kohmetavale Jürile otsa, valmis iga hetk oma hirnuvat lauset vallandama, aga just siis hõikas Juhan oma koorma otsast:

„Noh, Jüri, lase nüüd kärmost eest ära, enne kui see Väljalt jälle oma tembutamisega peale hakkab.“

„Ega siin palju ei puudu,“ ütles Mardikivi. „Tõmba eest ära jah.“

Nii Juhani kui Mardikivi hüüdest kajas sedapuhku Jürile ilmset poolehoidu. Ning Väljalt, kes oli lootnud esimehe heakskiitu pälvida, tõmbus kainestunud oma naljast tagasi. Mardikivi aga hüppas sõna lausumata Jala Jüri vankrisse ja sõitis peksumasina juurest minema. Kell oli praegu neli, kõige rohkem pool viis. Näib, et nad lõpetavad täna varakult. Vahest juba kella seitsmeks. Ongi hea, sest inimesed tahavad enne koosolekut kodus käia, endid pesta ja kõhud täis süüa.

„Erguta ohjadest!“ ütles ta Jürile.

„Nõõ!“

Raudjas läks jooksmas.

Välja jõudnud pargi nurga tagant, kust avanes vaade veel põllul asuvatele nisukärbistele, hüppas ta vankrist maha ja läks kolhoosi kantseleisse. Sinna jäi ta ainult minutiks kümneks. Siis sõitis jalgrattal välja.

Kui kevadel kolhoos moodustati, siis leidus mehi, kes tahtsid Väljalti põllutööbrigadiiriks valida. Mardi-kivigi kaldus teda pooldama. Ent siis tekkis vastasrind: enamus oli Väljalti vastu. Mardi-kivi ei tundnud teda hästi, aga näis, et ta oli tõsine, hakkaja ning arukaski mees. Aga mis neil siis tema vastu oli, miks enamus pooldas Otsa, kes oli nii jutukehv, et teinekord kas või kisu sõnu suust. Kui ta mehi küsitles, siis Väljalti vastu keegi midagi ei toonud, ainult ilmest, millega nad sulle otsa vaatasid, võisid sa järeldada, et neile endile oli kõik selge. Üksnes Laulumänniku Juhan ütles, et ega see Väljalt pole siis mees, kes igakord sinna teeb, kuhu kükitab.

Mardi-kivi, õigust öelda, täiel määral ei suutnud seda arvamist tervel suvel jagada. Oma arvamise juures, mis tal Väljaltist oli parem kui enamusel, püsis ta kuni selle hilissuvised koosolekuni, kus Väljalt äkki püsti tõusis ja „oma“ ristikuädalast rääkima hakkas. Ning nüüd tuli nähtavale arusaamade piiratus. Ühelt poolt. Ja teiselt poolt peaaegu piiramatu ahnus, omakasu ja kadedus, millest see keskmik lausa põles. Pealtnäha maha surutud, jätkasid need omadused mehes oma endist elu. Kustki pimedusest, kus inimene kiratses orjana, kustki kaugelt, kus inimene oma olemasolu eest võitles üksinda, tulid need.

Sellest õhtust alates taipas Mardi-kivi esmakordselt, miks enamus kolhoosnikutest ei soovinud Väljaltis põllutööbrigadiiri näha, miks neile põllutööbrigadiirina oli vastuvõetavam Ots, kuigi too oli sõnakehv ja esi-

mesel nägemisel näis isegi saamatuna, mida ta tegelikult aga polnud. Kuid see ei olnud veel kõik. Selle hädaldamise ädala pärast oleks võinud unustadagi, sest inimesed elasid kolhoosis esimest aastat — neil tuli kasvada ja areneda. Seda rohkem, et karjatamise küsimus kolhoosnikutel tõepoolest ei olnud kuigi kuldne ega lahe. Kolhoosi heinamaade seisukord oli üldiselt vilets, söödabaasi ei saanud kiita.

Söödabaas tuli alles luua. Soo ja endise Metsla küla võsastunud karjamaad tuli üles harida. Praegu asus kolhoos nende — soo ja võsastunud karjamaade vahel. Pööra ennast ühele või teisele poole — kustki polnud karjale talveks suutäit võtta. Ja põllud omakorda kiratsesid laudaväetise puudusel.

See mõte urgitses südame kallal lakkamatult, oli rahutuks-tegev, muret-tekitav. Mardikivile oli juba kevadel kolhoosi asutamise ajal selge, kuivõrd vajalik on teostada maaparandustöid, kuivõrd elu muutub paigaltammumiseks, kui neid ei suudeta ette võtta, läbi viia. Ning siis tekkis südamesse niisugune kärsitus, et oleks tahtnud küünarnukid korraks välja sirutada, käed laiali lüüa nagu ujuja, paugupealt kõrvaldada kõik takistused ja vaadata, kuidas elu liikuma hakkab, haljendavana, rõõmsana. Need olid unistused, ja seda kärsitumad, mida rohkem takistusi oli piiramas nende elluviimist. Siiski, neid unistusi oli raske endas kanda, pikapeale hakkasid need väsitama; unistused olid nagu väga selge peegel, mida sul alaliselt silmade ees hoiti ja kust sa iga hetk võisid vaadata ja näha paigaltammuvat karjandust ning sellest tingitult ka kiratsevat põllundust, kolhoosi häbiväärselt vähest sissetulekut, ta küündimatut panust sotsialismi ülesehitamisel. Ning ta ei unusta nii pea, millise rõõmsa põnevusega ta ühel päikesepaistelisel suvepäeval süvenes

ajalehe lugemisse, milles oli toodud ära Ulemnõukogu maaparandusseadus. Ta luges ja imestas, milliste üksikasjadeni see samal ajal nii gigantne, kogu meie kodumaa loodust ümberkujundav plaan tungis: Mardikivil oli tunne, et see seadus arvestas temagi, siin Tikusoo serval asuva kolhoosi esimehe muret, kuidas karja laudaperioodil hästi toita; seda muret, mis teda praegugi ajas ringi sõitma ja aru pidama, kuidas olemasolevatele söödavarudele hankida lisa, kas või ädala näol. Tõepoolest, kolhoos ei või kõigil ristikuädalalappidel hobuseid ja lehma karjatada. Osa ädalast tuleb heinaks teha. Väljalt endise ristikupõllu ädal tingimata.

Meenutades, kuidas Väljalt seda ädalatükki sõandas isegi koosolekul oma loomadele nõuda, pidi Mardikivi uuesti imestama. Oma kolhoosi liige, mitte enam poisike, vaid kogemustega põllumees, aga kolhoosi muredest ei mingisugust arusaamist. Kui saaks ainult ise... Aga oleks see kõik olnud. Viimasel ajal oli tulnud nähtavale midagi, mis mõjus alati ärritavalt, võib-olla koguni ärritavamalt kui mehe ahnus: ta oli hakanud närrima Jala Jüri, nõrkuse pärast, mis Jüri juures esines lapsikuna ja süütuna. Miks ta seda tegi? Ta enese ahnus oli olnud nii suur, et oli sundinud unustama ettevaatuse, oli välja pursanud ja sellega teda paljastanud. Nüüd vaja ennast maskeerida, tähelepanu eneselt teisele juhtida. Teeskleb ja libitseb pealegi. Mõtleb sellega vist usaldust võita, aga muutub üha vähem usaldatavaks.

Mardikivi ei sõitnud peksumasina juurest juhuslikult ära. Ta kavatses niidumasina juba järgmisel päeval ädalasse saata, tahtis aga täna pilgu veel üle põllu heita, hellitava ja hindava.

Seal ta juba oligi, eraldatud teest umbes pool kilo-

meetrit laia kõrrepõlluga. Mardikivi jättis jalgratta teekraavi ja läks kolhoosi kõige ilusama ädalatüki poole läbi kõrre. Ent mida lähemale ta põllule jõudis, seda suuremaks kasvas ta hämmeldus, kuni see ädalapõllu servale jõudes selgeks teadmiseks sai sellest, mis siin toimunud oli. Ädal oli niisugune, nagu ta on pärast seda, kui ketti järelevedavad lehmad ahnelt süües ta risti-põiki on läbi trampinud.

Mardikivi käis ädalapõllu kiiresti läbi: pilt oli pea-aegu kõikjal ühesugune, välja arvatud ainult mõned servad ja nurgad, kus ädal endiselt lihavana lokkas.

Kes? küsis Mardikivi. Ja mis pärast ühes ketiga? Teisele küsimusele vastates võis umbkaudugi tõtt tabada, ent esimesele polnud nii kerge vastust leida.

3

Viljamasindamise juurde jõudis Mardikivi tagasi ainult natuke aega enne peksutöö lõpetamist. Kui masinist Järv traktori seisma pani, küsis esimees Järvelt valjusti, nõnda et seda isegi kaugemal, teise õlevirna juures kuulda oli:

„Järv, kas sa tead, kus elab Kannu Gustav?“

„Miks ei tea,“ vastas küsitav.

Kuuldes Gustavi nime, jäi Laulumänniku Juhan kuulatama. Ta seisis seljaga peksumasina poole ning ta käsi oli juba hobuse seljast ohje võtmas, kuid peatus, muutis oma suunda, langes lakale, mida hakkas aeglaselt sõrmitsema.

„Siis,“ kuulis ta esimeest jätkavat, „tõmba oma värgid juba täna Kannule, homme hakkad Gustavile peksma.“

„Tõsi või?“ küsis Järv, kuna tema teada peksutööd pidid algama naaberkolhoosis.

„Tõsi ikka,“ vastas Mardikivi ning nägi sealjuures, kuidas Laulumänniku Juhan end hobuse juures ringi pööras. Nende pilgud kohtusid ja siis Juhan laususk:

„No vaata, see on juba mehe sõna. Sa, Artur...“

Siit Juhan kaugemale ei jõudnudki, sest Mardikivi vastas häält kõrgendades:

„Artur! Vale puha, et mina! Ma pole siin sõrmegi liigutanud, aga vallakomiteest helistati, kästi korraldus masinistile edasi anda. Partorg ütles, et üksik-talunikel on ka riiginorm täita.“

Juhan ei teadnud, mida uskuda. Selge see, et korraldus tuli vallakomiteest, aga kes selle asja enese komiteele ette kandis? Ikka Mardikivi. Kuid hetkel see oligi talle ükskõik, kes neist selle asja sääraseks oli korraldanud. Peaasi oli ikkagi see, et nüüd Gustav enam ei tarvitsenud valet uskuda ja oma viljagi sai läbi masindada.

Kui töö peksumasina juures lõppes, jäi koosolekuni veel tundi poolteist aega. Nooremad ja need, kellel olid jalgrattad, läksid vahepeal koju. Laulumänniku Juhan selle vähese aja pärast ei hakanud koju minema. Lähed, jõuad koju, saad hädavaevalt söönuks, kui pead uuesti tulekule asutama. Jalad nagu ei peaks vastu! Oleks siis veel olema, et lippad palja jalu nagu noores eas, nagu poisikesena. Nüüd sellega ei saa enam hakkama. Võtab päkaalused valusaks. Ja aastaid on ikka ka — närib seitsmenda kümne kallal, on sellesse juba mitme hea aastaga sisse närinud.

Tööpaik oli kolhoosnikute poolt maha jäetud, kui Juhan õlevirna äärde maha istus. Siin ta mõnikord öösitigi puhkas jalgu.

Nüüd võttis ta jalad lahti, andis kibedaks tõmbunud varvastele õhku. See oli ka juba eile hommikul, kui ta saapad jalga tõmbas. Ning homme hommikul neid

jälle ei saa jalast võtta, sest siis mine Gustavile abiks siga tapma. Saab näha, kui kaua tema inimestel neid sigu veel tapmas käib...? Aga Gustavile ta peab tingimata abiks minema. Gustavile jah, sest Gustav on ta vana sõber, vana töökaaslane, kellega oli mitmesuguseid päevi nähtud.

Juhan õlevirna ääres tõstis päkad vastu päikest ja mõtleo silmad kinni lasta. Laskiski. Nüüd siis oli kolhoosi leivavili juba masindatud — leib ja sepik. Ning järsku tuli niisugune rahu- ja unetunne, niisugune magus, nagu see tuleb öövahile, kui paistab soe päike. Aga und ennast ei tulnud. Mõte muudkui kondas. Vanainimese mõte. Vaevalt sai end ühe asja või paiga küljest lahti, jäi silmapilguks nagu soikugi, kuid juba kargaski mujale. Kord ta on Hargla veskil, aga samas metsniku toa taga Härgmäe kuusikus. Gustavgi on seal. Juurisid seda omal ajal Gustaviga, mõlemad olid paraja jõu sees.

Aga pildid tollest kaugest metsajuurimisest, sellest uudismaateost metsnikule, meenutavad koosolekutki, mis täna õhtul ees seisab, ning uni kaob sootuks. Toonase uudismaateo ja maaparandustöö vahel, mida tänaõhtusel koosolekul otsustatakse, on siiski oma seos — erinevuse seos. Soo muidugi jääb sooks, kännud kändudeks, kraav kraaviks, kirves kirveks, aga mõte, mis nüüd tegijate seas liigub, on sootuks teine. See on töö, mida ei tehtagi ainuüksi palgakopika pärast. See töö, kui sa oled ta valmis saanud, ei jää sinust sinnapaika maha, nagu oli palgatööga, nagu oli selle Härgmäe kuusikus metsnikule haritava uudismaagagi. Palk oligi just nagu selleks, et tegijale ta tööd võõraks teha, sest niipea kui tegija oma rahakopika kätte oli saanud, ei olnud tal oma tööga enam midagi pistmist, ei tohtinudki olla, sest see oli nüüd teise oma, selle oma, kes

ise polnud kõrtki liigutanud. Ning tegija kohe pidi oma südame kõvaks tegema, et tohtinudki mõtlema hakata, kuidas seal, tema ülesharitud pinnal, vili kasvab.

Kõigele sellele mõteldes tundis Laulumänniku Juhan oma südames nagu tühja kohta, et Gustav selgi, tänaõhtusel koosolekul puudub, nagu ta puudus artelli asutamise koosolekulgi. Päris kahju oli. Ning see kahjutunne ulatus kaugemalegi: kui maaparandustööd algavad, ükskõik kas Tikusoos või Kõrgekõrres endise Metsla küla võsastunud karjamaadel, — kui need tööd kolhoosis algavad ja kõik välja lähevad, siis nende seas jälle ei ole Gustavit. Gustaviga oli vanasti hea tööd rabada, mis siis veel nüüd rääkida. Kui seal Kõrgekõrres oleks Gustavi-taoline mees paarimeheks!

Mis ta peaks küll jonnima, et kolhoosi ei tule. Näe, kuidas tõmbus veelgi vimmasemaks, kui arvas, et temale meelega rehepeksumasinat ei lubata, kui arvas, et sellega tahetakse survet avaldada.

Noh, homme, aga võib olla et juba täna peksumasin läheb Kannule, siis Gustav ometi näeb, et niisugune oli ainult tühi jutt.

Ja alles nüüd tuli Laulumänniku Juhani mõte kolhoosi esimehe juurde tagasi. Kui tema, Juhan, ennist arvas, et peksumasina Kannule saatmises Mardikivigi oli oma osa etendanud, siis ta kõige selle üle ei osanudki veel rõõmu tunda. Alles nüüd mõtles ta mingi rahustava uhkusega, et vingamehed vingameesteks, aga kus õigus, seal olgu ikka õigus.

Selle mõttega tõusis Juhan põhuvirna juurest ja läks vaatama, kuidas on koosolekuga. Läks kolhoosi õuele, mõtles, et kui näeb seal Mardikivi, siis küsibki, miks ta varjab seda, mis õigesti on tehtud. Aga näis, et veel on vara, sest koosolekuruumis ei olnud kedagi. Ja

Juhan läks kolhoosi kantseleisse. Esimeeski oli seal, kuid mitte üksinda. Ta seisis püsti akna all, laua ääres aga istus Elmar Kask, mees keskmistes eluaastates, hilissuvise aja kohta, mil inimesed tavaliselt on pruunid, pisut nagu liiga kahvatu. Ent nii võõraste kui nendegi pilk, kes teda harvem nägid, kippus teda huviga vaatlema, millal ja missuguseid liigutusi see mees teeb. Niivõrd oli kolhoosi aidamees liigutustelt kasin. Praegu ta suitsetas. Suitsugi hoidis ta küünarnukile tõstetud käes suule niivõrd lähedal, et suitsetades tal ei tarvitsenud kuigi palju ei kätt ega pead liigutada. Ta ei vaadanud kellelegi otsa. Ta liigutuste kasin rahu oli praegu seda silmapaistvam, et temast mitte kaugel, kuid tublisti lauast eemal istus tallimees Ustav, kes harilikultki oli kaunis rahutu, eriti aga veel nüüd, kus kolhoosi esimees just äsja oli lõpetanud tema usutlemise, kas vahest ei ole kolhoosi hobuseid ühes kettidega hulkuma pääsenud. Peale nende viibis kantseleis veel Viisja Maunus, asjaarmastaja mesinik, keda juba aastaid, võib-olla isegi kümneid oli hüütud vanaks, kuigi aastate loolt mees oli vaevalt viiekümne. Kodus asjaarmastaja mesinik, oli ta kogu eluaja ehitustöödel käinud. Nüüd Proletaarlase kolhoosi ehitusbrigaadi brigadiirina istus ta teise akna all, jalg põlvel, põlve peal uue, moodsa, sigala plaan. Sellesse plaanisse oli ta süvenenud üle ninajuurelt kaugele ettenihkunud prillide.

Oma küsimuse oli Juhan kavatsenud Mardikivile esitada nelja silma all. Nüüd tuli ta sisse ja vaatas meestele vaikides otsa. Küsiv ilme ta näole tekkis tallimehe õhetavat nägu ja sellest nii rahutult välja-vaatavaid silmi nähes. Tallimehe rahutus avaldus teisiti. Ta tegi kätega ning kogu kehaga alatasa liigutusi, mis tekitasid mulje, et ta nüüdsama oma käed

tooliservadele alt külge lööb ja tooli koos enesega kas edasi või tagasi nihutab. Oma rahutul pilgul laskis ta ühelt teisele käia.

„Ei, seda ma võin ütelda küll, et kolhoosi hobused ei ole sinna saand,“ lausus ta, kui Juhan sisse astus. „Eks siis öövaht oleks ka juhtunud neid nägema.“

„Tõsi või?“ küsis Mardikivi Juhani poole pöördudes. „Ega kolhoosi hobuseid pole olnud öösel ringi hulku-mas?“

„Ei ole mina näinud,“ kostis Juhan. „Ega kuulnud,“ lisas ta hetke pärast, ning küsis, jälle hetke pärast: „Mis siis juhtunud on?“

Pärast seda kui Mardikivi Juhani lühidalt oli ära seletanud, milles asi seisab, tähendas tallimees nüüd juba tõepoolest tooli enese all edasi nihutades:

„Tead a kõik, kelle töö see on!“

Ütles ja hakkas naerma, ikka mingit väga küsivat pilku kõikidele heites, sellega justkui imestunudl iga-ühel peatudes: miks te siis ei taipa? Või miks nad ei ütle seda otsekohe välja, kui taipavadki. Mardikivi, see muidu nii terane mees, hakkab nüüd koguni teist juttu ajama. Näe, toetub vastu aknalauda ja hakkab jälle rääkima maaparandustöödest, nagu oleks maha-sõtkutud ädalapõld korruga meelestki läinud. Aga, natuke aega enne Juhani sisseastumist oli nii ärrita-tud, et hullemini ei või inimene ärritatud ollagi. Varsti hakkab koosolek peale, rääkigu siis maaparandusest niipalju kui tahab.

Aga nüüd tundus tallimehelegi, et Mardikivi on pisut nagu rabe. Võiks ühe asja ikka korralikult läbi aru-tada, enne kui teise juurde kargab.

„Oleks meil ainult rohkem töökäsi,“ arvas Juhan jutu juurde maaparandusest.

„Ega seegi, jah, paha ei teeks,“ möönis Mardikivi.

„Kuid ega töö sellepärast tegemata jää. Rõhume peale, ega muud kui rõhume peale; mitte ainult rinnaga või rammuga, vaid seal, kus jõust puudu tuleb, võtame abiks nõu. Ning selle poolest on meil suured võimused. Ega me oma nõuga siis üksinda ei seisa. Või arvad sa, et meie, käputäis kolhoosnikuid, otsustame selle asja, ütleme Tikusoo kuivendamise või ka juurimistööd Kõrgekõrres, teistest eraldi, omapead? Meie selja taga seisab valitsus, partei oma abiga, meie maa teadus, aina võimsamaks arenev tehnika. Ohoo, mehed, see tähendab ka midagi! Praeguseni on asjad koguni niisugused, et vallakomitee on hoopis rohkem ära teinud kui meie ise. Neil on seal selge ülevaade sellest, missuguses seisukorras iga vallas asuv kolhoos maa-paranduse mõttes viibib.“

„Ei tea, kas partorg ise saab täna ka aega siia tulla?“ küsis aidamees Kask.

„Küsitav on, kas seltsimees Metsakülje ise just tuleb,“ vastas Mardikivi. „Aga Kibi Harglast kinnitas alles päeval, et tuleb kindlasti.“

„Ahaa, seltsimees Kibi,“ avas nüüd Maunus esmakordselt suu, võttis prillid eest, asetaskusse ning karki, pani karbi, samuti aeglaselt, põuetaskusse ning jätkas: „Jah vaata, kuidas üks inimene võib elu kogu vallas teiseks muuta. Enne kui seltsimees Kibi aastat poolteist tagasi Harglasse veski peale tuli, oli igal mehel enne veskile minekut üks igavene vaatamine ja mure, kust pudel kaks-kolm viina saada. Kui sa ei tahtnud, ei osanud või sul ei olnud millestki ajada, siis pidid käima naabrite juures otsimas. No oli see siis ka enne Kibi tulekut Harglas kord. Sõidad ühel päeval oma kottidega veskiõuele — midagi, veski käib. Aga vaatad, et järjekord on suur. Noh, paned siis ka ennast kirja, ja kui seekord sulle otsekohe ei öelda, et saad

alles nädala või kahe pärast korda, siis asud ka ootama. Ootad, ootad ja ootad. Katsud vahepeal veskiliste toas aega viita, aga see ei ole parem kui kõrtsituba; uitad mööda veskiõue, igal pool on purjus mehi — vines on ka mölder ja vines on direktor ise, kui sa teda üldse näed. Mõnikord tuleb vastu ega näegi sind, aga teinekord tuleb juurde, võtab rinnust kinni, raputab, naerab ja küsib, et mis asja sa, vana, hommikust saadik siin uitad, kui suur see sinu viljakoorem siis on, et ikka veel jahvatatud ei saa. No mis sa niisuguse jutu peale kostad? Ütled siis seda, mis sul selle peale ütelda on, et järjekord on suur. Ta hakkab naerma. Järjekord! Kus see järjekord sul on? Ha-ha-haa! Mölder olevat talle just praegu ütelnud, et varsti peab veski seisma jätma — ei ole enam jahvatajaid. Näitad talle siis veskiliste pikka voori, kannatlikke talumehi ja nende rahutuid hobuseid, võib-olla et küsidki: „Kes need on?“ Ta naerab edasi, siis alandab ainult natuke häält ja pärib avalikult, kas sul viina kaasas on. Nurjatu niisugune inimene! Kui sul ei ole, siis ta sinuga enam muidugi ei räägi, aga kui on, siis pead talle ütleva, mitu pudelit ja kui kange see kraam on. Jah, ja vaat siis juhtus mõnikord, et direktor läks ja võttis ise su hobuse suu kõrvast kinni, viis koorma raginal järjekorrast mööda. Nägin seda paaril korral oma silmaga pealt. Näe sedamoodi tehti Kütipere ajal Harglas tööd — oli see siis jahu- või saeveskis, igal pool oli viinapudel käimapanijaks.“

„Ja kui juhtusid nurisema,“ ütles tallimees Ustav, „siis vaata et teinekord sõimas veel suud ja silmad täis.“

„Noh, sellega võis Kütipere teinekord üsnagi kergesti hakkama saada,“ tähendas Laulumänniku Juhan. „Siis ju üksvahe kogu Hargla sae- ja jahuveski oleks

nagu käinudki selle pärmil varal, mis talupojad viina-
ajamiseks linnast ostsid."

"Jah, see Kütipere oli sulil küll," möönis aidameeski.
"Aga ega tal ka väga kaua lastud möllata."

"Niisugusel asjal pidi ju lõpp peale tulema," ütles
Ustav.

"Noh hullu, eks see ulatanud varsti ka partei ja
valitsuse kõrvu, missugune mees ta on, kuidas ta oma
usaldust rahva vastu tarvitab."

Seda ütles Juhan.

Mardikivi lausus lühidalt:

"Kütipere oli kulakute lemmik."

"Vaata see on õigesti öeldud," noogutas Viisja Mau-
nus. "Kulakute lemmik — seda ta oli. Kui talle tuul
viimaks jalge alla tehti, eks siis olnud mitmeski talus
hädaldamist ja kurtmist küllalt. Oli ju kohe kuulda, et
Kütipere asemele on Harglasse direktoriks määratud
parteilane, et Kibi on bolševik. Ja nüüd siis pidi küll
veskiga tea mis ära juhtuma, püüli ei pidanud enam
saama teha ja küll pidi leivajahu tegemist piiratama.
No-jah, see oli kulakute laul. Miks see Kütipere siis
nende lemmik ei olnud, kui nendel oli viia ja nendel
kunagi polnud tarvis järjekorras seista. Muudkui mine
ja tõsta kotid pealt maha, aga teised oodaku päevade
viisi..."

"Nädalate viisi," ütles Ustav vahele.

"Tuli ka seda ette," möönis Maunus, ning jätkas: "ja
vaadaku, kuidas said. Kõigil ei olnud ja ega siis kõik
ei tahtnud ka viinapudeliga liputama minna. Kui hak-
kas uusmaasaajaid ja demobiliseerituid olema — nii-
suguseid nagu sina," pöördus Maunus Kase poole, "siis
need hakkasid juba õigust nõudma."

"Kui Kütipere oli direktoriks," ütles Juhan, "siis
viimasel ajal enam ei teadnudki, keda määrada —

tahtis direktor ja tahtis mölder ka. Kui paljukest seegi viimasel ajal selget päeva nägi. Silmad krillis peas, mis töödki ta enam oskas teha — millal, vaene mees, laskis sordid segi, millal ajas kotid vahetusse.“

„Noh, siis tuli Kibi,“ jätkas Maunus, „võttis asja enda kätte. Harglas jahvatati leivajahu ja tehti püüli edasi, ei kusagilt poolt tulnud mingisugust kitsendust ega keeldu...“

„Ja masinad käisid edasi,“ tähendas Ustav. „Ei läinud needki rikki, nagu mõned olid ennustanud.“

„Kuigi käisid nüüd ilma kulakute viinapärmita,“ ütles Kask, peaga üle hulga aja akna poole kasinat liigutust tehes.

Mehed peale Kase enese pahvatasid puhanguliselt naerma. See rõõmus naer tõendas, et nad veel praegugi tundsid heameelt veskis poolteist aastat tagasi toimunud muutuse üle.

„Jah, nüüd hakkasid need ilma kulakute viinapärmita käima,“ jätkas Maunus naerupuhangu raugedes. „Seltsimees Kibi oli juba mitu head kuud veskit juhitud, kui minul oli Harglasse leivajahu pärast asja. Tõmban hobuse veskiõue — ei tunne enam ära: hoov puhas, ei sõnnikuhunnikuid ega muud prahti. Noh, oli küll varemgi kuulda, et veskis on nüüd teine kord, aga mis asjas ja kuidas just, seda võid nüüd alles oma silmaga näha. Järjekord muidugi oli, kuid ei olnud seal enam vahelevõtmist ega purjus inimeste ringitolgendamist. Räägid möldriga, selle silmad selged; kohe näha, et inimene on oma täie aru ja mõistuse juures. Töö käib, ühed lahkuvad jahukottidega, teised tulevad terakoormaga, ei kraaplemist ega kraaksumist kusagil. Kõik on asjalikud ja erksad. Kui veskiliste tuba oli varem nagu kõrts, siis ega ta nüüdki ei ole veskiliste toa moodi — see on nüüd nagu lugemistuba, nagu raa-

matukogu kohe, laudadel ajalehed ja raamatud, loo-
sungid seintel. Põrand puhas, toolid terved. Ja vaata,
kui su järjekord kannatab, nõnda et sa võid seal paar
tundi istuda ja lugeda, siis võid kindel olla, et sellegi
aja jooksul tuleb sisse mõni naine — koristaja, pang
käe otsas, hari aga seisab siinsamas toanurgas, — et
tuleb sisse ja pühib põrandalt viimsegi heinapebre ja
prahiräbala. Küsid sa, et mis ta sest põrandast nii väga
kraapigu, siis vastab:

„Peab puhas olema. Niisugune on direktori käsk.
Seltsimees Kibi ütleb, et kui ümbrus on puhas, siis
inimestel on raskem jooma hakata, häbenevad roh-
kem.“

Pärid, et kus teie direktor ise on.

„Kes see nii täpselt seda teab,“ vastab ta. „Aga
ennist oli näha uitamas jõel mööda palkisid, pootshaak
käes.“

Noh, ma sain oma leivajahu valmis ja olin juba ära
tulemas, kui seltsimees Kibi jõe äärest tulles üle jahu-
veski õue läks. Ma ju olen teda siis, kui ta poisike oli,
küllalt näinud, aga ega tema mind sellepärast ei tunne.
See, mis ta oli poisikesepõlves — kuiva nahka, kitsa
ja terava näoga —, seda ta on praegugi. Aeg ei ole
enam soe ja külm tuul lõikab üsna luust ja lihast läbi,
aga tema on palja peaga; mõni teine lõdiseks kasukagi
sees, aga temal pole seljas muud kui õhuke tööülikond.
Läksin juurde ja ütlesin: „Tere, seltsimees Kibi! Teie
olete siis nüüd Kütipere asemel direktoriks?“

„Jah, seda ma olen.“

„Täna siis väga! Suur aitäh, seltsimees Kibi.“

„Mis eest?“ küsib ta oma lõuapärasid tugevasti
kokku surudes.

„Selle ilusa korra ja puhtuse eest, mis siin nüüd
on.“

Ta jääb veel silmapilguks sulle tõsiselt otsa vaatama, siis ütleb, ega see polegi esimene kord, kus inimesed siin sellel õuel tulevad talle tänu avaldama.

Sa siis vastad: „Ega polegi seda imeks panna, sest küllap te olete juba isegi kuulnud, mis siin varem oli.“

„Esimene, kes mind siin sellel õuel tänama tuli, oli möldri naine,“ kostab ta sulle selle peale, hakkab naerma ja pöörab sellega just nagu kogu su tänu naljaks — ei taha seda kuuldagi. Noh, kui seltsimees Kibi tulla lubas, siis ta tuleb kindlasti.“

„Jah, see mees lõi Harglas küll ilusa korra sisse,“ ütles Mardikivi ja vaatas kella.

„Eks see aeg ole ka vist juba niikaugel,“ arvas Juhan ja astus välja. Õhtu hakkaski hämarduma, kuid vahepeal oli õu häältest elustunud. Kolhoosnikud seisisid rühmiti õue peal, koosolekuruumis oli alles vähe inimesi.

Varsti tuli õue peale ka Mardikivi. Ta seisis hetke nagu kaugemale kuulatades, siis hüüdis:

„Noh, seltsimehed Proletaarlase kolhoosnikud, kas hakkame pihta. Koguneme kokku.“

Samal ajal tuli hämarusest nähtavale tüse kolhoositar, karjabrigadiir Salme, Antoni ema.

„Juhan, mis sa veel passid,“ ütles ta. „Lähme võtame kohad sisse.“

Juhan ei jõudnud veel vastatagi, kui Salme tal käe alt kinni võttis. Nõnda läksid nad koosolekuruumi, mille keskel seisis rühm naisi, ümbritsedes Tina Jaagupit, pikka, pisut ettepoole looka hoiduvat meest. Aga seina ääres istus põllutööbrigadiir Ots üsna üksinda ja luges, raamat käes, selg valguse poole pööratud.

Temast mitte kaugemale ukselähedasele pingiotsale istus Juhan Salmega. Salme oli suur lõkard ja lõua-

poolik. Temaga pingiotsale istudes tundis Juhan end mõningal määral häirituna. Iseasi, kui siin algaks simman või mõni muu olemine. Kui nii, siis Salmega oleks hea kõrvuti istuda, aga ees seisab tõsine koosolek, kus ei otsustata tühist asja ja kus võib-olla ka tema, Juhan, tahaks oma sõnakese kaasa ütelda, kas või selleks, et anda nõu. Kui palju see Salme oma lõkerdamisega selleks mahti annab? Kes seda Salmet siis ei tunneks! Kuhu Salme ka ei läheks, igal pool on tal naer lahti. Siin tänasel koosolekul ta muidugi laginal naerma ei hakka, aga on tal siis puudu sellest . . . Näe, juba hakkabki oma sosistamisega peale, kuigi koosolek pole veel alanudki, juhatajadki alles valimata ja esimees kohale tulemata.

„Juhan, Juhan,“ sosistab Salme Juhanile niivõrd lähedalt, et Juhanil on kõrvas isegi kõi tunda. „Kas sa tead Juhan, miks ma just siia ukse alla tahtsin. Ma pean ju vahepeal siit ära käima — kui lähen, siis pole suurt kobistamist.“

„Miks sa siis nii kangesti pead?“ uudistas Juhan, ning samuti sosinal, sest mine tea, mis asjad seda Salmet sunnivad siit välja minema — inimene ei taha kõikide kuuldes mitte rääkidagi.

„Mul jäi ju see Lehik lauta viimase tuhande peale,“ jätkas Salme sosistamisi. „Kui saan vahepeal jälle ära vaadata, siis süda jälle nagu rahulikum.“

„Saad sa siis üksinda aegu?“

„Kes neid teab,“ vastas Salme. „Esimest aastat koos, aga Lehik pidavat raske poegimisega olema. Kui ma tagasi tulen ja, tead, ukse vahelt sulle ainult noogutan, siis tead, tule kohe, mul on siis abi tarvis.“

Vaevalt jõudis Salme oma sosistamise lõpetada, kui õue sõitis mootorratas. Kostis Mardikivi tervitamisel rõõmsaks ning kõlavalt valjuks muutunud häält.

„Ei tea, kes see nüüd tuli?“ küsis Salme, kuid seekord mitte enam sosistamisi. Ning just nagu vastuseks Salmele oli sedamaid kuulda, kuidas keegi kojast õue hüüdis:

„Seltsimees Kibi! Seltsimees Ants Kibi!“

„Mihkli Ants,“ lausus Juhan omalt poolt ja pöördus ukse poole, jäädes ootama, millal Hargla sae- ja jahuveski direktor Kibi sisse tuleb.

Laulumänniku Juhan oli põline oma valla elanik ja seda oli olnud ka Ants Kibi isa Mihkel, enne kui ta kaevanduselinna asus. Ants oli siis juba suur poiss, valge peaga, valgete kulmudega ja siniste, just nagu alati midagi küsivate silmadega. Nüüd oli see poiss kõik maa-alused kaevandused ja sõjatuled läbi käinud, oli otse nendest läbi käies suureks meheks sirgunud, vaata et veel pikemaks kui ta isa Mihkel, kadunu, oli. Sedamoodi küll. Oli suureks kasvanud, juuski, see omal ajal rukkiõlana valge juuski oli üsna tumedaks muutunud, ainult silmadest polnud tal kadunud see küsiv vaade, mida tal poisikesepõlveski oli nähtud ja mis teda Juhanile nüüdki nii tuttavlikuks ja omaseks tegi. Polnud tarviski, et ta suu avas, oli küllalt, kui ta käe pihku pistis ja sulle otsa vaatas — kohe oli tunne, et näe nüüd ta juba küsibki seda, mida küsitakse headelt sõpradelt, kui nendega üle hulga aja kokku saadakse.

Ants Kibi jäi sisseastumisel künnisele hetkeks seisatama, laskis pilgul üle suure toa käia, noogutas pead, tundes, et silmad peavad valgusega harjuma. Siis nägi ta Juhanit, oma isa vana sõpra, ja ulatas talle käe. Juhan tõusis püsti ja seisis auväärseks koosolekuruumi elektrivalguses. Kes Proletaarlase kolhoosnikutest poleks varem näinud Laulumänniku Juhani halle, kõrvade juurest hõbepuhmakestena üleskerkivaid juuk-

seid, ent nüüd nähti neid jälle nagu esmakordselt — auväarsuse säras. Nähti sedagi, kui imesirgelt vana kolhoosnik seisis. Ning Salmegi, kes algul istuma jäi, tõuseb Juhani kõrvale.

Kuud kaks tagasi, käies Proletaarlase kolhoosis, nägi Ants Kibi Laulumänniku Juhani kolhoosi kanafarmis midagi ehitamas-täiendamas. Hõövli või kirve pani Juhani seekord käest ära, kui hakkas kätt andma. Andiski käe, aga Kibi oli Juhani käe suhtes ettevalmistamatu. See oli suur käsi. Ning teretamisel Kibi ei pingutanud küllalt, et kõiki sõrmi viimse võimaluseni laiali ajada. Nii jäidki tookord ta mitte küllaldaselt avatud pihku terve käe asemel ainult nimetissõrm ja põial. Sedapuhku on Kibi ettevalmistatum. Ta lööb oma ka mitte just kõige väiksema, omal ajal isegi üsna suurte põlevkivikamakatega harjunud kämbla laiali ja saab vana kolhoosniku käe tervena oma pihku. Selle eest ta nüüd tunneb, kui kare ja krobeline nahk selle käe peopesaski on, nagu pargitud. Kuid seda kätt on hea ja mõnus raputada, sest vasturaputuski on tugev ja aus. Mehed aga vaatavad teineteisele otse silma sisse. Ja siis Kibi küsis, pilguga Juhani kõrval ikka veel püstiseisvat Salmet osutades:

„Oled sa, Juhani, uue naise võtnud või?“

„Ei, sedapuhku meil Salmega on küll isenõu,“ vastas Juhani.

Ei jõudnud Kibi küsida veel, mis nõu see neil siis on, kui Salme vastama ruttas, ning jälle sosistamisi. Ta räägib jälle oma Lehikust, kes on viimase tuhande peal. Seda teised ei kuule, ei tohigi vist kuulda, aga seltsimees Kibi kuuleb küll. Ja talle on asjad üsna varsti selged. Sedamoodi siis: Salme võib-olla vajab Lehiku juures Juhani abi. Samas meenub talle Juhani suur, kare käsi, selle peopesagi krobeline nahk.

„Mõtlege, Salme, veel järele, kas Juhan selleks kõlbabki. Tal on ju käed... noh, ega need siis kellegi ämmaemanda käed ei ole.“

Ta võtab Juhani käe veel korraks enda kätte, näitab seda Salmele ja näeb sealjuures ise, kuidas suure käe pöidlal ja nimetissõrmel on mitmeid sarvkõvade servadega pragusid. Need praod jäävad just liigeste paindumise kohale. Talle meenub, et nägi selliseid ka oma isa kätel; muidu ta praegu ei teaks, et need praod valu teevad, et nende põhjast vahel ja jälle vahel verd välja immitseb.

„Pole neil midagi,“ ütleb Salme lohutavalt, üritab mingisugust karedavõitu naerugi, kuid nüüd jääb Kibi tõsiseks. Ta pilk libiseb jälle üle toa, peatub kolhoosnikute nägudel. Seal, peaaegu üsna nurgas, istub juttu ajades kolm vanameest. Mis puutub kätesse, siis igaüks nendest vanadest kolhoosnikutest võiks temale olla isaks: nende kõigi käed on krobelised, korpas ja lõhkenud. Ning Kibi silmade ette kerkivad kivised põllud, võssa kasvanud karjamaad, mätlikud ja täis juurikaid, pooleldi ülessongitud sooheinamaad, märjad adrakured, kangid, kirvevars, mis on niivõrd täis kuuse- ja männitõrva, et kui sellest inimene õrnade peopesadega kinni haarab ja lõhkuma hakkab, siis on harjumatud peopesad varsti maas, nahk jääb tõrvase kirvevarre külge ja lõhkujale verised peopesad. Ja nagu paaril korral juba varem, tundis Kibi erilise selgusega just nüüd, rahvaga kokku puutudes, millist määratu suurt tähtsust omab looduse ümberkujundamise stalinlik hiigelpaan. See sai talle selgeks, nähes rahva killustatud ning sageli lootusetutki võitlust loodusega minevikus, olles ta vastutusrikka, ka mitte just kerge, kuid kollektiivse ja üha rohkem teaduse poolt abistatava võitluse tunnistajaks tänapäeval. See ei olnud

enam lootusetu. Selle heledaid perspektiive kindlustas asjaolu, et nüüd oli talurahva ette asunud bolševike partei — juhtides ja organiseerides seda võitlust loodusega, mis oli ühtlasi võitluseks kommunismi võidu eest.

Seni oli õuest vahete-vahel veelgi kostnud meeste häáli. Nüüd tuli väljast sisse uusi inimesi, kellede seas oli külalisi naaberkolhoosidestki. Õues jäi vaikseks. Aga vaiksemaks muutus ka koosolekuruumis ning selles järjest süvenevas vaikuses oli juba mitmendat korda kuulda, kuidas Mardikivi kõhatas.

Peaaegu tema vastas, nähtaval kohal ruumi keskel istus Väljalt. Täna tal oli seljas nahkkuub. Ta juuksed olid lahku kammitud ning ta näol, mis üsna tugevasti punetas, mängles mingi raskesti tõlgitsetav, ent õline naeratus. Eriti silmatorkav oli see millegipärast just siis, kui koosolek end vormiliselt korraldas. Siis selle naeratuse õline ilme tardus... Sõna oli kolhoosi esimehel.

Mardikivi tõusis püsti ja kõhatas uuesti, kusjuures ta pilgu taaskordselt Väljaltile heitis, nagu oleks tal midagi eriti just Väljaltile ütelda.

Siis hakkas ta rääkima. Uhe asja poolest tekitas ta kohe imestust. Ta ikka nii kõlav ning isegi vastupidistest pingutustest hoolimata valjuks paisuv hääl oli täna vaikne. Inimesed vaatasid üksteisele arusaamatuses otsa. Salme isegi müksas küünarpeaga Juhanit. Mis asi see siis on? Mida see tähendab? Muidu ikka Artur mis Artur, rusikagi toetab kõneldes nagu harilikult kõvasti vastu lauda, ainult hääl on iseäralikult vaikne. Kohati tuli isegi pingutada, et sõnadest aru saada. Aga just neis kohtades muutus kogu koosolekuruum tähelepanelikuks ja vaikseks, otsekui kartes, et mõni sõnadest võib kaotsi minna.

Kõigepealt, nagu ta ise väitis, tahtis ta rääkida asjadest, mis kõikidele selged on.

„Et meie kolhoos,“ ütles ta, „võiks edukalt töötada, edukalt täita oma kohustusi riigi ja ühiskonna vastu ja oma liikmete elujärge parandada, kogu nende elu senisest kultuursemaks muuta, mis samutigi on üks meie kohustusi ühiskonna ees, selleks on tarvis tugevat karjamajandust. Ei saa olla tugevat karjamajandust tugeva söödabaasita. Selge. Selge seegi, et kolhoosil ei saa küllaldast söödabaasi olla niikaua, kui kolhoosi soomaad on kuivendamata ja karjamaad võssa kasvanud. Eks ole selge? Selge seegi, et seltsimees Stalini isiklikul initsiatiivil ette võetud laiaulatuslik plaan maaparandustööde läbiviimiseks Eesti NSV-s, on kolhoositalurahvale esmajärgulise tähtsusega. Seni oli pealetungija osas võsa, aga on selge ka see, et nüüdsest peale inimene asub pealetungile soo ja võsa vastu.“

Ta rääkis maaparandustöödest arvudes, nimetas masinaid, millede nimesidki kolhoosnikud ajalehtedest alles hiljuti esmakordselt olid lugenud.

Siis kõhatas uuesti, et häält puhastada. Ning seda kasutades Salme, kelle süda Lehiku pärast enam rahu ei andnud, tõusis Juhani kõrvalt üles ja hiilis välja. Sel ajal kui ta ust avas ja kinni pani, alustas Mardi-kivi oma kõnet uuesti. Ja vahest just segava kääksu-mise tõttu, mida üks kinnilangemisel tegi, jätkas ta oma kõnet senisest valjemalt. Nüüd rääkis ta sellest, mis veel ei olnud selge.

„Sellest on möödas juba tublisti rohkem kui kuu aega, mil Ülemnõukogu maaparandusseadus ilmus. Ometi pole Proletaarlase kolhoos veel otsustada suutnud, millega meie selle plaani teostamist oma kolhoosi ulatuses alustame. Kohe pärast heinaaega me künd-

sime Tikusoo serval üles kümmekond hektaari kord juba varem küntud, kuid sõjaajal metsistunud heinamaad, puhastasime pisut harukraave. Kaks meest raiusid kraaviservadelt võsa, kumbki kolm tundi. Sellest on vähe. Kolhoosil on veel küllalt sooheinamaid, mis tuleks vabastada liigveest, küllalt karjamaid, mis on metsa ja võsa all. Kogu Metsla küla Kõrgekõrres pole midagi muud kui üks igavene padrik. Täna sel koosolekul," alandas ta jälle häält, „me peame üksmeelselt otsustama, millega rinnutsi kokku minna, kas sooga või võsaga.“

Vanadelt meestelt kostis elutarku kõhatusi. Väljalt näol lõi mänglema endiselt õline ja iseteadev naeratus. „Teate palju, aga teie ei tea seda, mis mina tean,“ näis see naeratus kõnelevat. Ometi ei rutanud ta sõna võtma, et oma naeratuse taga peituvat saladust päeva-valgele tuua. Ta vaatas sagedasti ringi, kõrvale ja selja taha.

Mardikivi kõneles ikka veel. Ta rääkis eelseisva töö suurusest ja raskustest. Ta hääl oli aga nüüd jälle kõlavaks ning valjuks muutunud.

Juhan nihutas end oma, pärast Salme lahkumist ruumilahedaks muutunud pingiotsal. Kuni siiani ta oli olnud kahevahel, mida ta sellel koosolekul omalt poolt ütleb. Nüüd ta teadis. Ta ütles, et tuleb asuda Kõrgekõrres asuvate karjamaade kallale. Aga just nüüd avas Salme tasahilju ukse ja vaatas selle vahelt sisse. Ei tulnud ise, aga vaatas sisse. See oli kokkulepitud märguandeks Juhanile. Juhan tõusis ja tõustes sattus ta pilk laua taga akna all istuvale Kibile, kes tema suuri krobelisi käsi ämmaemanda tööks just kõige kohasemateks ei kiitnud. Juhan läks välja ja nägi minnes, kuidas Kibi näole mõistev naeratus ilmus. Juhan teadis, et asi, mille pärast Salme teda kutsus, ei kan-

nata. Ometi oli ta tusane, et pidi koosolekult just nüüd lahkuma. Nüüd hakkab üks kui teine sõna võtma. Oleks kuulnud, kes need sõna võtavad ja mis nad ütlevad. Mine tea, kaua seal laudas Lehiku juures aega võtabki. Viimaks on koosolekul siis lõpp peal ja asjad kõik ära otsustatud. Ei, ikka peaks kõigepealt Kõrgekõrre kallale asuma!

Õues oli juba pime ja Salme oli teda ootamata ees lauta jooksnud. Ennäe, kus see latern juba vilkus! Asjad olid nii siis ikka kaunis pakilised. Ning Juhan kiirendas üle õue minnes sammu, tundes, kuidas ta mõttedki ühelt asjalt teisele kandusid.

Lauta jõudes selgus paraku siiski, et Lehiku asjad olid end pakilistena ainult näidanud. Ta oli pikali clnud ja Salme oli isegi vasika jalgu näinud. Aga nüüd seisis Lehik jälle püsti, ei näidanud midagi, ainult vaatas rahutult tagasi ja ammus vahete-vahel, igatsevalt ning kutsuvalt.

„Vissi! Vissi Lehik!“ rääkis Salme lehma kõrval seistes, teda siit-sealt hellitavalt katsudes.

Juhan toetus posti najale, tal polnud oma tulekul tekkinud hoogu kuhugi panna.

„Sind ka oma Lehikuga,“ ütles ta Salmele. „Just sel ajal.“

„Millal see parem aeg on?“ küsis Salme vastu. Ent kuna Juhan talle ei vastanud, siis küsis ta varsti:

„Noh, mis seal koosolekul ka räägiti?“

„Ei seal rääkinud veel keegi peale Arturi,“ vastas Juhan. „Jõudis sinnamaani välja, et peame nagu üks mees otsustama, mille kallale asuda. Mina arvan, et need karjamaad seal Kõrgekõrres peaks kõigepealt käsile võtma.“

„Aga eks see soo ole ka hea poiss,“ hakkas rääkima Salme. „Kui saaks selle Tikusoo üles. Aga eks selle

paganaga ole palju tööd enne. Kui saaks selle osa siit-poolt jõgegi haritud. Kui palju sealt esimesel aastal vikkigi saaks. Ja järgmistel aastatel hein kasvab kohe rinnuni, kärbis kärbises kinni, vaatad, et heinamaale oleks kohe nagu linn kasvanud...“ Ja siis äkki nagu millestki virgudes: „Lehikul ei näi ruttu olevat... Sa ehk tahad tagasi minna?“

„Tea seda tagasiminekut,“ arvas Juhan. „Kui pea ta jälle ei või hakata, kui kord sõrad paistsid.“ Vaikis. Ning natukese aja pärast: „Head poisid oleksid mõlemad, nii soo kui Kõrgekõrre, aga mina olen eluaja...“

Lehik vaatas tagasi ja ammus niivõrd valjusti, et Juhani sõnad sellesse hoopis ära kadusid. Juhan lakkas rääkimast, aga kui ta olekski jätkanud, siis poleks sellest kasu olnud, sest Salme asus nüüd jälle vissitama Lehikut, kes nüüd enam muud ei teinudki kui trampis jalgu ja ammus. Varsti ta heitis maha ja hakkas inisema, kaela pikalt välja sirutades ning puneta-vaist sõormeist kuuma hingeauru pikkade jugadena välja puhudes. Siis tulid vasika valkjaskollased, tihkesti teineteise vastu surutud jalaotsad uuesti nähtavale. Salme ja Juhan asusid tööle. Juhan, kes hästi painduma ei andnud, põlvitas maha.

Uus sündiv elu oli kuum nagu valukojast tulles. Juhan tõstis ta oma kätele ja viis lehma ette.

„Ega nüüd midagi,“ ütles ta pärast seda.

„Ega nüüd midagi jah,“ arvas ka Salme. „Eks sa, kui tahad, võid nüüd pealegi tagasi minna, koosolekule. Tead siis pärast ka mulle jutustada...“

Ning Juhan lahkuski laudast, mitte just jalamaid, vaid mõne hetke pärast, niipea kui nägi, kuidas vast-sündinud abitu elu end jalule hakkas ajama, ammudes sealjuures ise „nagu sõnn kunagi“.

Uksiktalunik Gustav Kannu oli kogu selle suve niivõrd kramplikult rassinud tööd teha, et tal sageli tekkis tunne, et oli suve algul hambad tugevasti kokku pigistanud ja neid praegugi veel kõvasti koos hoidis.

Kevadel kolhoosid vedasid kunstväetist, tihtipeale isegi autodega, loopisid seda põldudele heldel käel, nõnda et paks valge kord maha jäi. Soetasid põllutööriistu — loorehasid, niidumasinaid, reaskülvajaid, külvavasid suhkrupeedi ja uuendasid viljasorte. Seda kõike nähes oli Gustavil tunne, et ta maha jääb, et ta kolhoosipõldude maaviljakusele järele ei jõua. Ehkki ta teadis, et seda tema mahajäämist põhjustas tema üksinda töötamine, ei tahtnud ta seda ometi tunnistada, jonnis enesega, otsides oma mahajäämisele muid, vähem olulisi põhjusi, nagu üha rohkem kukile tikkuvat vanadust ja jõu raugemist.

Ent kangekaelsusega, mis talle kogu eluaeg oli omane olnud, ei tahtnud ta paratamatut vanadustki tunnistada. Noh, ega seda jõudu enam nüüd küll ei ole, mis oli noores eas, aga ega tast veel puudu ka pole — tuleb ainult tööle pihta anda! Nõnda mõtles ta kevadsuvel, pigistaski hambad tugevasti kokku ja hakkas tööd rügama mitme mehe eest. Vahel küll näis, et nüüd võib lõualuud lõdvemale lasta, aga samas tuli need uuesti kokku pigistada, nõnda et põselihased värisesid.

Seda tundis ta selgi puhkepäeva hommikul, kui ta Laulumännikult ära tuli, üle kõrrepõllu, nagu ta sinna oli läinudki.

Männiku nurga juures ta seisatas ja vaatas ringi, lõikuskuu päikesepaistes silmi kissitades. Kuid teda ei

häirinud mitte see, mis ta selles rahulikus päikesepais-
tes nägi, vaid see, mis talle üle nende küpsemisel ole-
vate ning isegi rahustavalt mõjuvate suviviljapõldude
kõikjalt kostis — peksumasinate undamine.

Mitte ainult Proletaarlane, vaid mujalgi peksid kol-
hoosid täna vilja. Ka Gustav Kannu rukkivihud olid
põllul juba küllalt tuuldunud, masinad aga rändasid
sovhooside ja kolhooside vahet. Aga Gustav uskus,
et ka siis, kui masinatel olekski aega, tema juurde
neid ometi ei lasta tulla, kuna ta on üksiktalunik.
Pigistavad niikaua, kui sa pead kolhoosi minema, mõt-
les ta uuesti astuma hakates. Leiba veel on, sellepärast
poleks nii väga tarviski rutata, aga riiginorm ja seem-
nevili! Tuleb rukis koju vedada ja kas või rabada, kui
teisiti ei saa. Või siis tõesti Laulumännikule vedada,
toaga peksma hakata. Juhan toa küll lubas, aga mine
tea, mis keerud pärast sisse tulevad. Võib olla, et kee-
latakse koguni kolhoosi poolt ära. Ehk olgu sellegagi
kuidas on, võib olla, et Juhangi oma lubamise juurde
ka tõesti jääb, aga eks ta ole ikka võõras tuba, ja mine
sa tea, kuivõrd see rukiski siis enam sinu oma on.

Mure, kahtlused ja kahtlustused, mis koguni ette rut-
tasid tingimustest ja olukordadest, läbisid Gustavi hinge
ning tumestasid häidki mälestusi, mida ta omas Laulu-
männiku Juhanist, vanast sõbrast ja töökaaslasest.
Õige küll, tal oli Juhanist muidki mälestusi, aga pare-
mad neist pärinesid ometi töökaaslusest.

Vastastikku nad pidasid teineteisest kui tublist töö-
mehest lugu. Sellepärast oli alati saanud nendest paar,
kui metskonnal, viina- või tõrvavabrikul oli anda
metsa mahavõtmist juurimise teel, mis oli üks raskemat
liiki metsatöid.

Jah, siis sai nendest paar. Aastaid, kümneid aastaid
see kestis ses metsarikkas paigas nõnda, isegi veel

„kodanliku vabariigi“ lõpuaastail. Neil oli siis veel nooruse rammu ja jõudu ning nad löid nõnda, et nooremadki mehed said aina imestada, sest ega nad neis tööpaigus siis üksinda ei olnud. Sombustel sügis-päevadel tuli sinna ka teisi paare. Tuli sinna mõni isagi mitme noore tugeva pojaga. Poisid ronisid mööda puid nagu oravad, viisid tihtipeale kõie kuuse latva, kui see muidu tõrkus või ei tahtnud soovitud kohta kalduda, — kogu mets oli kisa täis, aga nende vastu ei saanud keegi. Gustav ja Juhan. Noh, mis neid rääkida! Nende silm ja kirves olid harjunud koos töötama, käsikäes ja teineteist mõistes nagu kaks head sõpra, nagu nad ise.

Ega sõbra nime tohi kellelegi naljalt anda. Ning uskuda ei maksa ka, kui keegi sindki kergel keelel sõbraks nimetab, aga sellal tundus tõesti, et nad sõbrad olid, Gustav ja Juhan. Mis nad praegugi muud oleksid, kui Juhan poleks kolhoosi kippunud. Sellest ajast peale, kui Juhan kolhoosi läks, tundis Gustav end üksikuna, eraldatuna. Ja-jah, midagi ikka oligi nende vahel, sest näe, homme siga ei lubanud tapma tulla. Kolhoosi läks — see oli talle kallim.

Nõndamoodi risti-rästi mõteldes meenus Gustavile äkki, et Juhan oli ennustanud talle jalgujäämist, aga hoopis sealtpöolt, kust Gustav seda ei teadnud kartagi. Juhan oli öelnud, et kolhoos hakkab harima uudismaid, võib-olla asub kallale Metsla küla meeste endistele karjamaadele. Ja kui harib need üles, siis Gustavi osa jääb sinna nagu vana luuatuust püsti, häbiks ja ilma naeruks.

Kümme-kakskümmend aastat, niikaua kui Gustav mäletab, olid need karjamaad ühteviisi räsmu täis olnud. Siit-sealt vahel küll tehti hagu, suvel lehmad uitasid niisama ringi, hõõrusid endid põõsaste vahel.

Ja kui tõid lehma kustki kaugemalt ning lasksid ta siin Kõrgekõrres karjamaale, siis ta varsti kohe oli punases. Siin oli parem omakasvatatud lehmadega läbi ajada...

Gustav läks edasi, katsus mõtelda millelegi muule, kuid mõtted ei jäänud kuhugi pidama, pöördusid Juhani jutu juurde uuesti tagasi.

Kas seda maad vähe on? mõtles ta ikka vimmasemaks muutudes. Siin alles olid sõjad, inimesi sai hukka, aga maad ikka ei jätku, tarvis nüüd veel seda karjamaad ja viimaks ka Tikusood minna torkima. Aga oli asi ise, mis ta oli, kuid Juhan ei olnud enam õige sõber. Kui ta oleks tulnud siga tapma ja talle siis sellest rääkinud, ütleme kas või karvavõtmise juures, siis ta veel oleks sõber olnud. Ütles küll nüüdki, et astu kolhoosi, muidu jääd jalgu, kuid see kostis nagu võõrast vankrist, tundmatu möödasõitja suust. Gustav küll ei uskunud, et kolhoosistki maaharijat saab — muidu ainult plaanid —, aga kui saabki, mõtles ta, kes ütleb siis neile, et tema neile jalgu jääb. Ta pole kellelegi jalgu jäänud ega jää ka kolhoosile. Vaadaku, kuidas nad ise oma asjadega hakkama saavad. Kolhoos nüüd midagi teeb, aga vaata kui tema võtab veel vanas eas kätte ja harib oma karjamaa ära, juurib võsa ja kannud.

Selle mõtte juures löid Gustavi silmad isesuguselt läikima ning ta suunurkadesse tekkis üleolevgi naeratus. Ta oli mööda põlluvahelist teed kodutalule lähedale jõudnud, ent äkki astus teelt rukkikõrde ning suundus silmalt oma Kõrgekõrres asuva karjamaa poole. Kogu tee üle rukkikõrre kuni lepikuni ta oli oma otsuses kord kindel, kord lõi selles kahtlema. See, et oli öeldud, nagu jääks ta kolhoosile jalgu, toitis ta jonn, jonn omakorda ta otsusekindlust. Aga ta kaht-

lust süvendas tunne, et tal pole enam endist noore ea rammu.

Oma küllaltki tuntud karjamaad asus ta nüüd vaatama ainsa mõttega: Kas paneme rinnad kokku? Lepik oli tihe ja paks, selle seas siin-seal mõningaid puid, pähklipõõsaid, igasugust räsmu.

Ta vaatas kõike seda kannatamatult, üha kasvava kärsitusega. Ning kui tal oleks kaasas olnud mõni tööriist, kas kang, labidas või maakirves, siis ta kindlasti oleks siinsamas pintsaku maha visanud ja oleks kukkunud ükskõik millisega nendest tööriistadest vihutama, et oma jõudu proovida.

Karjamaalt tuli ta ära õhtu eel. Kodus teati, et ta oli läinud otsima seatapjat. Nüüd oli ta ära olnud rohkem kui pool päeva ja tagasi tuli ilma seatapjata pealegi. Ometi ei hakanud ta pikemalt seletama, vaid läks varsti lakka, öeldes, et läheb otsima jalgpuud. Otsis ja tuustis tükk aega, küllap kiruski, käis seal nõnda, et kambri laest liiva läbi sadas, aga kui ta lakast viimaks alla tuli, siis selgus, et ta oli sealt ühes jalgpuuga kaasa toonud ka võsajuurimise kirve, mis oli aastaid, kogu sõja aja ja veel rohkemgi lakas vedelunud ning roostesse läinud.

Muidugi pidi seda nüüd tugevasti teritama. Ka uut vart vajab see, tugevamat, kui sel varem kunagi oli olnud. Nii mõtles Gustav ja võttis varsti keset õue asetseval raiepakul istet, et oma kaua roostetanud juurimiskirvele uut vart meisterdada, tugevamat kui kõik varasemad, sest kuigi tal enesel endist rammu enam polnud, oli ta jonn aastatega ometi kangemaks ja sellega nagu nooremakski läinud.

Selle töö ning selle jonn juurest leidis tema õhtu eel ka masinist Järv, kes talle teatama tuli, et tõmbab peksumasina juba homme Gustavi õue.

Järv ütles seda kohe, niipea kui oli jalgratta seljast maha hüpanud. Ta lootis, et Gustav mõningal määral üllatub ja rõõmu tunneb, ent ei näinud Gustavi näol ei üllatuse ega rõõmu jälgi. Kuidas võiski seal olla mingisugust üllatust, kui Gustav ta teatesse umbusklikult suhtus.

„Mis sa tühja ajad,“ ütles ta Järvele vihaselt otsa vaadates, ja lisas: „Ega see pole sinu tõmmata.“

Kui Järv oma sõnu oli mitu korda kinnitanud, siis Gustav viimaks hakkas uskuma. Seda kinnitas ta kõigepealt sellega, et ütles:

„Noh, küllap see on siis selle Arturi... selle Mardi-kivi tegu.“

„Ma ei tea,“ kostis Järv kiiresti. „Tema mulle selle käsu küll edasi andis, aga korraldus, kui ma ei eksi, oli tulnud vallakomiteelt.“

Seda öeldes vaatas ta Gustavile otsa, lootes, et nüüd ometi see kinnine nägu selgub usaldavaks, kas või karvavõrdki selgemaks, kuna ta nüüd ütles:

„Ei tea, mis onupoeg mina neile olen.“

„Vaata aga abilised valmis,“ vastas Järv selle peale. „Ma tulen vara.“

Siis hüppaski ta ratta selga ja sõitis ära. Alles siis, kui ta juba hulk maad põldude vahel oli, märkas Gustav mõtelda, et oleks ka Juhanile pidanud sõna saatma. Seatapmine jääb ju nüüd homme hommikul ära. Seega polnud Juhanil mitte puss, vaid hang vaja kaasa võtta. Ning üldse, talle oli tarvis rääkida, sest kes teab, kas ta reहेle saabki tulla, sest millal ta siis puhkab, kui peksmine vara algab ja kui see hull oma masinajutuga halba nalja ei teinud.

Gustav saatis naise külasse, teise kanti ja võttis ise teistkordse teekonna Laulumännikule ette, lootes, et selleks ajaks kui tema sinna jõuab, on ka Juhan kodus,

kuna temagi vahepeal peab veel paaris peres seeskäima.

Kuidas Gustav, see jäigivõitu loomuga, umbusklik üksiktalunik, end kõige ümbritseva suhtes oligi soomustanud, võttis see ootamatu peksumasina-lugu ta eelarvamustesse klammerdunud loomuse siiski nagu vankuma. Ta peagi nagu käis pisut ringi... Kuipaljkest tal nüüd selle rukkipeksuga aega läheb, tundi kaks-kolm ainult, aga kui oleks pidanud hakkama toaga, siis... Seda kütmist, seda nõge, mustust, seda kolkimist ja seda kaksiti partel ronimist. Ega midagi, head poisid, kui nad selle asja nõnda korraldasid. Pole nüüd muretki, et riiginormi viimisega tuleb viivitust. Ja seemegi on käes ilma rabamiseta, muudkui mine tuulama.

Kui ta oma kõrvalkäigud oli ära käinud ja uuesti üle rukkikõrre Laulumänniku poole läks, riivates läänenurka, tõmbus mets juba õhtukarva. Gustav uskus, et nüüd on Juhan kindlasti kodus, sest peksumasin oli vaikinud juba siis, kui ta kodust tulema hakkas. Ent kuigi ta enda arvates tuli kõige õigemal ajal, ei olnud Juhanit ometi kodus.

Kai soovitas tal oodata. Ning Gustav jäigi ootama, istudes samale toolile ja peaaegu samale kohale, küünarnukid nagu hommikulgi põlvedele toetatud, oma luitunud rohelist kübarat sõrmede vahel riputades. Istuski nagu hommikul toolil ainult ühe reiega, keha poolviltu.

„Või, või, või tema ei olegi veel kodus,“ ütles ta.

„Ei ole, hommikuse söögiga teine ka,“ kurtis Kai. Ta hääl oli aeglane ja murelik. Kui Kai kuulis, et homme läheb masin Gustavile, siis see nukravõitu hääl pisut elavnes: saab jälle rehel olla, nagu talus ollakse. Saab vähemalt nähagi veel, kuidas peremees terad oma

salve paneb, aganad oma aganikku, sasid oma toa taha või lakka.

Sellist kujutlust omades ei näinudki ta, kuidas see peremees ise ilma igasuguse rõõmuta kõssi oli vajunud. Laulumänniku toa algavas hämaruses lõi Gustavi päeval tekkinud kavatsuse jonnakus pragunema. Kodus jäi varre tegemine maakirvele pooleli — kas seda ikka tõesti on tarvis teha? Mis vägikaigast ta mõtleb kolhoosiga vedama hakata? Seni oli ta uskunud, et nemad seal vallas ei tee muud kui hauvad plaane, kuidas teda, üksiktalunikku, hävitada. Aga nüüd korraldasid nad nõnda, et ta oma rukki homme võib masinaga ära peksta. Mõeldes sellele tundis ta, kuidas kogu suve lõualuid pigistanud kramp andis järele. Täna esimest korda terve suve kestel.

Kuid ühtlasi sellega valdas teda nukrus, nagu väsimuski. Hinge asus tühjus ja kahjutunne millegi järele, millele ta ei osanud nime anda. Aga mis see muud oli kui eluaegne umbusk, mis ta hetkeks krambist vabenenud lõualuid ja hambaid uuesti hakkas kokku pigistama.

Kes teab, mis lugu selle peksumasinagagi on, mõtles ta nüüd. Ning lausus, Kaiegi korraks elavnenud tundele uut kaed peale tõmmates:

„Jah, mis see peksumasinagi lugu võib muud olla kui Mardikivi vigurdamine.“

„Mis moodi siis tema sellega vigurdab?“ küsis Kai.

„See on eluaeg rabe olnud,“ vastas Gustav, ning jätkas, hetke vaikinud: „Laisk ja rabe. Kui elas minu juures — oli teine alles poisikeseohtu — kui ükskord hakkab rukkiväljal seletama, et meie ei oskavatki tööd teha. Nina alles tatine peas, aga seletama on mul mees. Soovitas ühel sidemeid teha, teisel siduda — siis töö minevat jõudsamini. Koera... hanna alla. Ütlesin

talle, et kui sa niisukest juttu ajad, et meie ei oska siin tööd teda, siis mine sinna, kus niimoodi seotakse. Läkski. Pintsak oli teisel vihkude kõrval maas. Ei olnud enam aega sedagi selga tõmmata, üks käsi oli varrukas ja teist alles toppis varrukasse, kui ise oli juba ei tea kus kaugel.“

„Või niisugune keevaline?“

„Ega ta sinder praegugi palju parem või olla,“ ümises Gustav.

Hämarus aina tihenes, kuigi taevas kõõgi akna taga edasi hõõgus. Äkki ütles Kai, mõeldes Juhanit:

„Ei see sealt enne hommæ hommikut enam tule. Peab aga oma siga ja lehma ka tasuma hakkama. Vaatab, kas viib siis pärast Juhanile sööki järele või.“

Gustav läks välja. Algul mõtles ta koju pöörduda, kuid seistes õuel tekkis kavatsus kolhoosi minna, mitte sinna kuhugi sisse, vaid niisama ümberhulkumiseks, et Juhaniga kokku saada ja ühtlasi näha, mis nad seal selle suvega on ära teinud. Selle kavatsuse tekkimist soodustas hämaruski, mille sisse ta toast minnes sattus ja mis, kuigi see oli pruunjalt hõõguv, oli küllaldane, et jääda kaugemalt tundmatuks.

See, mis kolhoosis oli tehtud ja kuidas kolhoos elas, huvitas Gustavit vägagi, kuid seda huvi varjas ta endas võõraste eest hoolega. Samuti oli ta kogu suve hoidunud lähenemast kolhoosi majapidamishoonetele. Tee tema sooheinamaale viis kolhoosist mööda. Kolhoosist möödudes oli ta hobuse iga kord jooksmasundinud. Ainult hilisõhtuti, vahel ka poole öö aegu sealt tulles laskis ta hobusel üsna aeglaselt astuda, katsudes samal ajal hoolega silmata, mis seal tehtud on.

Praegu läks ta mööda hobuteed üksnes esialgu. Varsti keeras ta teelt kartulipõllule ja jõudis mööda

kartulivao põhja minnes päeval masindatud sasivir-
nade juurde. Tähtedest tagasihoidlikult juba särama
lõõnud taeval nägi ta kahte kõrvuti asuvat hiigelvirna.
Need kõrged sasivirnad elustasid Gustavis midagi eba-
meeldivat. Ta oli küllap rohkem kui poole oma eluaega
moonameheks olnud ning kogu see öine pilt kolhoosi
päevasest tööpaigast meenutas talle mõisa. Nendes
suurtes sasivirnades on kõik karvupidi koos, mõtles ta,
kõik need neli-viiskümmend peremeest. Moonakad
nagu muistegi. Hakkavad varastama ja lähevad lai-
saks, muutuvad lohakaks. Siin on aganavirn... Kui
jääbki siia! Nendest ka Kõrgekõrre harijaid või. Ah,
koera hanna alla.

Nende mõtetega uuenes kramp ta lõualuudes tuge-
vaks. Küll nad veel näevad, kes uudismaad harib. Aga
uuenesid pildid sellestki, kuidas ta oli elanud mooname-
hena. See polnud kellegi elu. Moonamaja oli kaugel.
Suvel sai õhtule pärast päikeselooja. Kui pikuke see
suvine öö on. Saad koju, paned märsi seina peale
naela otsa ja hommikul vaatad, et...

Mehe mõtted katkestas ukse paukumine ja see, et
kustki, küllap vist laudast, tuli keegi laternaga nähta-
vale. Taamalt kostis samme, siis käis uks jälle, ning
siis veel kord.

Hetkeks tõmbus Gustav kahe õlevirna vahele. Sam-
mud, esiteks ühed, kergemad, ja siis teised, raskemad,
kaugenesid, läksid üle õue sennapoole, kus Gustav tea-
dis olevat kolhoosi karjalauda.

Ta oli lootnud, et leiab Juhani just sasivirnade juu-
rest. Ometi ei olnud teda siin, kui ta mitte just tuk-
kuma ei olnud jäänud. Ta kõhatas ja siis kuulatas —
mitte kippugi.

Siis läks ta rühma vanade puude alt läbi ning poe-
tus mööda seinaveeri hobusetalli poole. Ta oli kuul-

nud, et kolhoosi hobusetall laseb vihma läbi ning et osa hobuseid on öösitigi väljas, puude all, vankrite külge seotuna, nagu mustlaste laager. Seda oli ta kord suveööl isegi näinud. Aga nüüd valendas puude all värskaid lauavirnu. Valendas ka hobusetalli katus, kui ta silmad üles lõi — puha värskelt peale löödud.

Ettevaatlikult ja teraselt pimeduses ringi silmitsedes lähenes ta kahekordsele hoonele, mille teisel korral ta teadis asuvat kolhoosi kantselei. Nähes nüüd selle hoone alumisegi korra heledasti valgustatud aknaid, meenus Gustavile äkki, et kolhoosil on täna õhtul ju koosolek. Juhan oli rääkinud. Ta lähenes aknale, et vaadata, kas maksabki Juhanit enam otsida või on temagi koosolekul. Ning parajasti just siis, kui ta jõudis heita pilgu läbi akna koosolekuruumi, kus põllutööbrigadiir Ots küllap vist kõnet pidades püsti seisis, lähenesid selja tagant talle rasked öövahi sammud.

„Sina, Gustav!“ ütles Juhan, kes parajasti karjalaudast Lehiku juurest tuli. „Mis sina siin teed? Tulid sa ka meie koosolekut kuulama?“

„Mine jutuga,“ tõrjus Gustav. „Need paar sõna, mis mul sinule ütelda on, räägin ma sulle siinsamas ära.“

„Tule ikka,“ ütles selle peale Juhan ja kuna ta ise minna kipitses, siis võttis ta palju aega viitmata Gustavil ümbert kinni ja peaaegu tõstis ta kotta, kust uks viis koosolekuruumi.

5

Siin, sel koosolekul oli Gustav võõras, kuid ometi tundis ta peaaegu kõiki, kes siin praegu viibisid. Kergendustundega, et Juhan võttis istet üsna ukse lähedal, istus ka tema pingiotsale, tasa ja ettevaatlikult, et

mitte eksitada Otsa ning et ka ise kuulda, mida see alati kinnise suuga inimene täna räägib. Kui keegi oleks Gustavile külas ütelnud, et täna peab Ots kõnet või et eile pidas kõnet Ots, rääkis kolhoosi koosolekul kogu rahva ees, siis Gustav kindlasti poleks uskunud, võib-olla oleks hakanud isegi vanduma, oleks ütelnud kurja, et keda sa narrid. Sellepärast ta esialgu vaatas üksisilmi ja imestunult ainult põllutööbrigadiir Otsa.

Ots seisis näoga nurgeti toa poole, pilk sagedamini laes kui mujal, ja rääkis väga aeglaselt, sõnu selgesti hääldades.

„Tikusoo tuleb muidugi kuivendada,“ ütles ta, harva oma laest lahtikistavat pilku kitsa ja pika näoga kolhoosniku poole pöörates. „Seltsimees Lipp tegi siin ettepaneku, et kolhoos asuks kohe juba tänavu sügisel Tikusoo kallale. See on julge ettepanek, kuid ma arvan, et see ei ole küllalt läbimõeldud. Maaparandustöid tuleb kõigepealt alustada niisugustes kohtades, kus need tööd oleksid kergemini läbiviidavad. Ega meie ei karda raskusi, aga me peame laskma juhtida end mõistusest — see tähendab, me peame kaaluma, ja hoolikalt kaaluma, kuspool meie töö end rutemini tasub. Minu arvates töö Kõrgekõrres tasub end kiiremini. Sinna me võime külvata juba tuleval kevadel. Pealegi ei ole Tikusooost ainult meie kolhoos huvitatud, temaga puutuvad kokku ka mõne teise kolhoosi piirid. Ning Tikusoo ongi liiga kõva pähkel...“

„Liiga tüma!“ hüüdis Albert Sälk, noor mees, punetavas näos oma helevalgeid hambaid paljastades.

„... ühe kolhoosi jaoks,“ jätkas Ots. „Tikusoose on vaja kaevata magistraal. Meie võtame ta oma järgmise aasta maaparandusplaani, räägime teiste kolhoosidega kokku, koostame ühise kava ja ründame Tikusood kõik seltsis, kas või kogu valla rahvaga.“

Ots tõstis käe korraks suu ette. Ta ei kõhatanud. Aga võtnud käe suu eest ära, oli ta näole tekkinud vaevumärgatav naeratus, mida kõnelemist jätkates oli kuulda ta sõnadestki. Selle sõbraliku naeratusega oli ta korraga nagu teine inimene.

„Seltsimees Lipp,“ jätkas ta, „kõneles ennist oma näo õhetama. Ta rääkis tunnetega ja hästi. Et ta hästi rääkis, see ei ole ainult minu arvamine. Koosolijad avaldasid talle kätteplaksutusega kiitust. Kui mina rääkima hakkasin ja tema ettepanekule vastu vaidlesin, siis läks ta nägu veelgi rohkem õhetama. Meie mõistame seltsimees Lippu ja tema tundeid, milledega ta Tikusood ründas, ning ka seda, kui ta praegune õhetamine tuleks solvumisest.“

Alles siis, kui Ots uuesti oma kohale oli istunud, vaatas Gustav ringi, pööras end koguni nõnda, et võis näha selja taha. Seal, kolm või neli rida nendest taga-pool, istuski sooservnik Lipp. Hetkel vaatas Lipp kuklasse aetud päi täie näoga ettepoole, ent siis järsku toetus küünarnukkidega põlvedele, võttis pea käte vahele, tõmbas peopesaga üle otsaesise.

Järgmiseks sõnavõtjaks osutus Väljalt. Ta ajas end aeglaselt püsti, ei tahtnud mütsi, mida kogu aeg oli käes hoidnud, kõnelemise ajal käes hoida ja pöördus kohmakalt ringi, et teda toolile asetada; kõikidele näis, et ta valmistub pikaks kõneks, valmistub ütleva midagi väga tähtsat ja uut.

Nähtavasti otsides kohaseid sõnu, tõstis ta näo vastu lage, kuid just sellal avas Salme ukse ja tuli sisse. Väljalt seisis püsti, aga keegi ei kõnelnud. Ning Salme, teadmata, mis siin vahepeal oli räägitud või otsustatud, pöördus koosolijate poole järgmiste sõnadega:

„Olge aga, mehed, jah kärmed heinamaid harima, sest näe, kolhoosil on uus pull jälle laudas. Lehikul.“

Need Salmele omase energiaga lausunud sõnad tekitasid koosolijais rõõmsa elevuse. Isegi Gustavi mornivõitu ilme tõmbus korraks naerule, kui ta Juhani ja Renese vahele Salmele istekohta tegi. Solvus ainult Väljalt, kellele tundus, nagu oleks Salme ta tähtsale tõsidusele kerge müksu andnud.

„Mis sa segad,“ ütles ta. „Kus leidis mul aja, millal oma vasikaga kilgata!“

Vaikunud pahaselt veel mõned hetked, hakkas ta rääkima sellest, kuidas tema on põldu harinud. Põlluharija töö ei olevat midagi niisugust, mida saab toimetada nurga taga või nelja seina vahel, teiste eest salaja. Kõik on võinud oma silmaga näha, et tema, Väljalt, ei ole halb põllumees olnud. Kas ta ei ole rüganud mehiste moodi, eluaja? Tööga ta on oma tervisegi nahka pannud.

Siin ta vaatas ringi, naeratades, hambad natuke irevil. Ning jätkates muutus uuesti väga tõsiseks. Selle isegi pühalikuks kistud tõsidusega toonis ta väitiski, et valitsuse maaparandusplaani ei olevat sugugi laita. Aga iseasi olevat plaani ja iseasi selle plaani teostegemine. Plaanisid võib teha küll ja küll. Temal ei olevat selle vastu midagi, et kolhoos Tikusoo kuivendamise oma tulevase aasta plaani võtab, aga sellega, et kolhoos juba tänavu sügisel Kõrgekõrres Metsla küla endised karjamaad tahab üles harida, tema ei ole nõus.

„Sula muld,“ ütles ta, mõeldes selle all külviks hari tud pinda, „on minu silmale alati ja igal pool rõõmu teinud, aga ma küsin teilt, seltsimehed, kust te võtate need inimesed, kes selle töö ära teevad?“

See küsimus kujutaski endast ta kõne peamõtet. Väljendanud selle, laskis ta oma pilgul Mardikivilt Kibile rännata. Näis, mis näo nad nüüd teevad! Ta lootis, et

näeb hämmeldust ja piinlikkust, kuid nii üks kui teine istus rahulikult edasi, kui mitte arvata seda, et Kibi just nüüd oma taskuraamatusse midagi jälle märkis.

Väljalt pööras enese uuesti ringi ja istus.

„Noh, kas sa, Gustav, ei oskagi rääkida?“ küsis nüüd Salme sosistamisi, Gustavile külge müksates.

Gustav lähendas end Salme kõrva juurde ja vastas veelgi tasemini:

„Oh jumal, kui mina oma suu lahti teeksin! Küll te siis alles kuuleksite.“

„Miks sa siis ei räägi?“ küsis Salme. „Tee oma nokk lahti.“

„Kes mind lubab siin kõnet pidada,“ arvas Gustav, põhjendades oma arvamist sellega, et tema, nagu ta ütles, ei kuulu sellesse komplotti, „on siin kolhoosnikute seas nagu valge vares“.

Äkki tõstis Salme käe.

„Salme Hõbevaskil on sõna.“

Salme tõusis püsti ja ütles lihtsalt:

„Ega ma enese pärast sõna palunud, aga näe, meil on siin külaline, kes kardab, et talle sõna ei lubata.“

„Kes?“ küsis koosoleku juhataja.

„Kas sa pead oma edeva suu kinni,“ sosistas Gustav, Salmet seelikust sikutades. Aga Salmet oli hilja takistada. Ta lausus valjusti, ülearugi valjusti:

„Eks Gustav, Kannu Gustav.“

„Kes teda keelab?“ küsis Mardikivi.

Ja nüüd hõikas koosoleku juhataja:

„Gustav Kannul on sõna.“

Gustav ei tõusnud kohe. Ning kui oli tõusnud, ei hakanud kohe kõnelema. Vaatas tükk aega enese ette maha, siis tõstis silmad, vaatas vihaselt Mardikivile otsa. Õigust öelda ei tundnud ta praegu end sugugi hästi. Oli tal tarvis selle Salme ees kelkida. Muidugi

jah, ennist seal põhuvirnade juures oli ta mõtelnud korraks sedasama, mis ta Salmele oli ütelnud, „küll mina teile ütleksin, kui ma oma suu lahti teeksin“. Aga nüüd polnud sõnad sugugi kerged tulema.

„Mis mul teile rääkida on,“ ütles ta viimaks pahaselt. „Ega te enam lapsed ole, et teid õpetama peab. Küllap teate ise, mis te teete. Ja ega minagi laps ei ole, et ma asjast aru ei saa. Vaata, ma praegu tulin kolhoosi sasivirnade juurest läbi: mõis, mis mõis... Pole talupoega enam kuskil... Minu isa oli see päris raudmoonakas, kogu oma eluaja. Mina ise olen teomehena mõisa orjanud rohkem kui poole oma eluajast. Sai mitmed mõisad läbi rännatud. Vaekülas oli moonamaja Konnal, sinna sai oma kolm versta maad. Suvisel kibedal tööajal said hilja koju, panid õhtul märsi seina peale, ja kui hommikul selle sealt võtsid, siis vaatasid, et märss alles õhtust jagu liikus... niipalju oli sul seda öörahu. Ja nüüd tahab kolhoos selle märsi uuesti liikuma panna...“

Gustav katkestas järsku ja istus maha.

„Või tema läheb oma otsaga kohe Vaeküla Konnale!“ hüüdis Salme valjusti. „Kas ma sulle selleks sõna palusin?“

„Kas Gustav Kannu teab, et Proletaarlase kolhoos arutab täna maaparanduse-küsimust?“ küsis Mardikivi püsti tõustes. „Kas ta teab, et Tikusoo, mille kuivendamise võetakse kolhoosi tulevase aasta maaparanduse-kavasse, oli aastasadu mõisniku valduses? Kelle käes olid võssa kasvanud karjamaad Kõrgekõrres? Gustav Kannu elas Vaeküla Konnal. Kas ta Konnal elades ja teomehena mõisa orjates oma kaasteomees-tega vahel koosolekuid pidas, et soode kuivendamist arutada? Ta läks Konnalt mõisa ning seal oli tal ainult üks õigus: võtta piits ja oma hobusepaariga tööle minna.“

Kas oli mõisas kõrgete saakide lülisid, kas seal oli kõrgete aumärkidega autasustatud lüpsjaid, brigadiire, lülvivanemaid, kolhoosnikuid? Ei, muidugi ei olnud. Kust see Gustav siis selle moonamehe märsi võtab?

Ei saa mina aru, miks see Gustav nii kangesti kolhoosi vastu raiub. Peab arvama, et puhtast jonnist ja umbusust, mis küllap pärineb Konnalt, tuleb sellest, et ta seal algelistestki inimõigustest ilmajäetud moonakana pidi tuimalt päevast päeva orjama. Südame poolest Gustav ei ole ju nii halb, nagu ta ennast sõnades ja jonnis väljendab. Sõnades räägib kolhoosile vastu, aga südames hoiab kolhoosi poole. Sellest on juba aastat viisteist, kui Gustav Kannu kolhoosist unistas, seda igatseski."

"Mine kurat!" hõikas Gustav. "Millal see oli?"

"No vaata!" hüüdis Mardikivi imestunud. "Nüüd tuleb välja, et sa seda ise enam ei mäletagi. Oleks veel olnud nii, et inimene seda ütles kuidagi kogemata või purjus päi, aga seda juhtus koguni sagedasti ja päris kaine peaga."

"Taga hullemaks!"

"Taga hullemaks jah. Seda juhtus igakord, kui Gustavil oli vaja kasutada Kobriaugu teed, teinekord isegi siis, kui tal oli tarvis seda ainult nimetada. Ning ta nimetas seda kaks või kolm päeva enne sepale, veskile või linna minemist, samuti mitu päeva pärast seda, kui ta sealt oli tulnud. Sügisel ja kevadel käisid rattad seal rummuni sees. Seal olid mõned augud, et jätta või hing.

Meie oleme ju seda teed kahekesi sillutanudki. Mina olin siis jõmpsikas. Minu ema oli mind jälle sinu katuse ja hoole alla usaldanud. Siis ühel päeval panid sa oma valge aiste vahele ja hakkasid oma põllupeenralt vedama kive Kobriaugu tee kõige hullematesse

aukudesse. Sa olid neid varemgi täitnud, täitsid hiljemgi, aga ikka üksinda. Ma mäletan, kuidas sa seekord ise rääkisid, et kogu selle tee sillutamine oleks ju naljaasi, kui kõik käed külge lööksid. Olid ühele ja teisele rääkinud, et tooge ka teie, tooge kas või mõned koormatäied, aga sellest ei olnud tulu ning Kobriaugus rattad käivad tänini rummuni poris, kuigi sina, üksinda, oled seda sillutada püüdnud."

"Sa räägid seda!" pomises Gustav.

"Nojah," jätkas Mardikivi, „ega see pole kellegi tegu, et Gustav Kannu, olles meie külaline, end vaeuliselt väljendas. Aga enne Gustavit kõneles seltsimees Väljalt. Mis tema kõnest arvata? Kas see oli mehe jutt? Ta ütleb end kolhoosi maaparanduse-kava pooldavat, kuid ei usu, et kolhoos sellega hakkama saab. See on niisugune jutt, mida kuidagimoodi võiks ajada veel Muki, kes suve kestel peamist huvi on näidanud selle vastu, kuidas metsas marjad kasvavad. Ta on ju külas ise rääkinud, et kuidas ta saabki kolhoosis tööl käia, sest heinaajal käi mustikal, rukkilõikuse ajal mine juba pohlale, kartulivõtu ajal jõhvikale, vahepeal on seal seened. Teda kutsuti juba heinaajal korrale, aga seda oli ainult seks korraks. Ta nähtavasti ootab, kuni kollektiiv oma kõige karmima otsuse teeb, ta kolhoosist välja heidab. Väljalt on ise süüdi, et ma ühenduses temaga hakkasin Mukist rääkima. Väljalt kaitseb soid ja loodab, et sood ning võsastikud jäävad püsima. Mina aga mõtlesin, et meie tänasel koosolekul võib soode ja võsastikkude kaitseks ainsana Muki välja astuda, sest kuhu siis veel jõhvikale või seenele minna, pealegi kus on tõsiselt karta, et kolhoos selle jõudiku ausate töötajate nimekirjast maha kustutab. Juhtus aga teisiti ja soode kaitseks võttis sõna Väljalt, kes end ise heaks põllume-

heks peab. Väljalt kaitseb soid sellepärast, et ta on ise soos, eraomandi soos. Väljalt teab küll, et meie kolhoosil on heintega kitsas. Meie kolhoos ei saa normipäevade eest oma liikmetele lubada kaugeltki nii suurt heinakogust nagu mõni teine kolhoos. Teades seda ja olles samal ajal hea kolhoosnik, oleks Väljalt pidanud valitsuse maaparandusseadusest vaimustusse sattuma. Selle asemel ta viriseb, kahtleb, sisendab lootusetust. Oma vajadust aga katsub lahendada eraldi teistest, ning abinõudega, mis kollektiivi huvidele mitte ainult risti vastu ei käi, vaid otseselt neid riivavad. Ma ei hakka kordama seda, kuidas ta mõni aeg tagasi oma endisel ristikupõllul kasvavat ädalat katsus kindlustada oma loomadele. Küll te mäletate veel, missuguseid põhjendusi ta selleks ette tõi. Kas see pole soo, milles Väljalt oma mõtete ja tunnetega viibib? Selles eraomandi soos ta läks veelgi kaugeemale, veelgi sügavamale, otse selle mülgasteni. Kui kolhoos Väljaltile vastu ei tulnud, kui Väljalt nägi, et tema isilikult sealt midagi ei saa, siis laskis ta oma loomad ädala peale, laskis nad sinna, ma ei tea mispärast, kettidega. Igatahes on ädala seisukord praegu niisugune, et masinaga ära peale mine.“

Kolhoosnikud lõid rahutult sumisema.

„At sa kurjategija!“ hüüdis Salme esimesena. „Niisugusega pole muud kui kolhoosist välja.“

„Normipäevadest maha tõmmata!“ hüüdis keegi teine.

„Heinanormist ilma jätta,“ soovitas kolmas!

Kõik need kolm hüüdjat siiani olid naised, nüüd ütles mehe hääl:

„Või niisugune tubli noomitus anda, et ennast parandab.“

Selleks hüüdjaks osutus Jala Jüri.

„Pole seda olnud, et minu loomad,“ ütles Väljalt pooleldi istudes, pooleldi püsti tõustes.

Kui sumin enam-vähem oli raugenud, palus sõna Viisja Maunus. Ta tõusis püsti, silitas peopesaga oma lõuga ja ütles:

„Meie ruttame oma otsustega üleliia. Kas kuulsite, mis Väljalt praegu ise ütles: tema loomad ei olevat sinna saanudki. Ta ei tunnista end meie ees süüdlaseks. Kellele meie neid otsuseid siis loeme, kui meil pole veel süüdlaski? Keda meie noomime või keda me karistame? Mõni ehk tahaks andekski anda, aga andeks ka ei saa anda, kui süüdlast pole.“

„Kes siis veel süüdi on kui mitte tema?“ hüüdis tallimees, ning temaga liitus veel mõningaid häáli ning üsna tüsedat, samuti süüdistavat mõminat. Selle mõmina seest ütles keegi karedalt:

„Noh, siis on lihtne kurja teha: muudkui aja tagasi, ütle, et pole teinud, ja asi ongi tahe — kellegi hammas ei hakka peale.“

Jälle silitas Maunus lõuga, enne kui vastas:

„Kes seda on ütelnud, et kellegi hammas ei hakka peale. Kui inimene on eksinud, oma eksimust aga ei tunnista, siis niisugune inimene teadagi antakse valitsuse-võimu kätte. Las valitsuse-võim teeb kindlaks. Aga kui valitsuse-võim kindlaks teeb, siis tema määrab ka karistuse.“

Maunus istus.

„Eks sa tunnista siis üles,“ ütles Juhan.

Kõik nagu jäid Väljalti ülelunnistamist ootama, aga Väljalt vaatas maha, istus edasi ja vaikis. Ta teadis, et juba järgmisel hommikul algab kolhoosis kaeralõikus. Lipp võtab oma paari hobuseid, rakendab lõikusmasina ette. Sedasama teeb ka Jala Jüri. Lõikusmasin, millega Väljalt rukist lõikas, on praegu sepal. Kas

läheb keegi teine ja toob selle ära, hakkab kaera lõikama? Kas see ädala-räbal oli seda väärt, kas see kaalus üles rahu, mida omatakse ausana, puhta südame-tunnistusega? Kuhu jäävad kõik need, tõsi küll, mitte suured, kuid elus seda asendamatumad rõõmud, mida tuntakse töö juures, — see omamoodi võidukas rahulolu, mis alati järgneb tööde lõpetamisele?

Valmis alles äsja oma süüd eitama, ütles Väljalt nüüd vaikselt, endalegi ootamatu alandlikkusega, ent veelgi põiklevalt:

„Või siis minagi seda asja nii kindlasti tean... Olen päeval alati kolhoosis olnud... Kui saaks asja kodus-telt järele pärida.“

Tükil ajal ei lausunud keegi musta ega valget.

„Kas anname talle mõtlemisaega?“ küsis Mardikivi. Nüüd tekkis koosolijate keskel jälle vaikne kõmin.

„Anname!“ hüüti viimaks.

„Anname, aga ärgu ta hakaku meid pärast petma.“

„Eide selja taha pugema.“

„Ja kui on süüdi, siis niitku ädal kolhoosile heinaks omast ajast.“

Jälle tekkis koosolekuruumi sügav vaikus. Näis, nagu poleks kellelgi enam midagi öelda olnud. Kuid siis tõusis püsti sooservnik Lipp, palus sõna ning ütles:

„Natuke aega tagasi ma ajasin peale, et kolhoos alustaks oma maaparanduse-töid Tikusoost. See ei tähenda seda, et ma kuidagimoodi põrnitsema jääksin, kui kolhoos otsustab kõigepealt üles harida Kõrgekõrre. Öeldakse, et need padrikud olid Metsla küla endised karjamaad. Nad pole seda väärt, et neid praegusel kujul karjamaadeks nimetada. Aga kui kolhoos on nad üles harinud, siis võib-olla on sealne maa liigagi hea, et neid karjamaade alla võtta. Arvan, et seal

peaks nisu hästi kasvama, ka võiks seal suhkrupeediga katsetada.“

Ning uuesti hakkasid inimesed arutama maaparan-dusega seoses olevaid küsimusi.

Kask soovitas kolhoosil moodustada erilise maa-parandusbrigaadi. See mõte kiideti heaks ning seda otsustati teha kohe pärast lõikustööde lõpetamist.

Juhan ütles, et maa Kõrgekõrres, eriti Kõrgekõrre lõunapoolses osas on tõepoolest hea. Ei tea temagi, miks küla need omal ajal just karjamaade alla võttis. Aga seda ta teab küll, mispärast need padrikusse kasvasid, nii ühel kui teisel. Muidugi oli siin põhjuseks ka tuimust ja hoolimatust, kuid päris põhjus seisis ometi selles, et inimeste jõud lihtsalt ei käinud üle.

„Kui seltsimees Kibi sisse tuli,“ rääkis Juhan, „siis sai ta kohe teada, et Salmel oli nõu mind lauta Lehiku juurde omale abiks viia. Ta raputas minu kätt ja soovitas Salmel veel järele mõtelda, sest minu käed olevat selle ameti jaoks ehk liiga karedad ja krobelised. Karedad ja krobelised nad on küll, vale see ei ole. Aga ega nad pole mul kunagi paremad olnud, ennem küll halvemad. Ainult üks kord oma elus ma olen tundnud, et nahk ka minu peopesades on pehme. See oli siis, kui ma ajateenistuses olin, suurtükiväes teenisin. Mul jäi jalg suurtükiratta vahele, ja mind pandi sõjaväe laatsaretti. See oli Poolamaal, Lublini linnas. Seal ma siis sain tunda pehmeid peopesasid, olid kohe nagu lapsel, pehmed, õrnad ja . . . Muidu nad on ikka mul olnud paksud ja pragunenud. Ma olin väikekoha-pidaja ja — oo kullake — kui ma need käed oma väikese koha peal oleksin niimoodi ära parkinud, siis poleks seal kasvanud võsa raasugi ja põllud oleksid kividestki nüüd puhtad. See paar hektaari karjamaad, mis mul seal Kõrgekõrres oli! Ja ka räsmu täis!

Aga kas sina, Gustav, mäletad, mitu hektaari oli seda maad, mis me üheainsa sügisega Härgmäe taga ülesjuurisime?"

„Kes neid kõiki enam mäletab,“ urises Gustav tumedalt. „Aga eks oma kolm hektaari ikka.“

„Meie pidasime endid ka peremeesteks,“ ütleb Juhan ja vaikib taas, sest mitte kaugel temast avaneb üks tasahilju ning sisse astub üsna argliku moega Kai. Laulumänniku Kaiel on käe otsas komps — rätikusse seotud kauss toidupoolisega. Ta oli lootnud Juhanit leida pimedas õue pealt, oli kujutlenud, kuidas annab Juhanile veel sooja kausi, ja kuidas Juhan, kuskil põhuvirna ääres istet võtnud, magusasti hammustades oma kõhu täis sööb. Kõik aga oli tema kujutlusele vastupidiseks kujunenud. Ta oli natuke aega juba läbi akna vaadanud, kuidas Juhan püsti seisis ja rääkis. Nüüd näeb ta üsna lähedalt, kuidas Juhan seisab siin sirgena, näol kerge punetus, mis annab ta näole koguni noorusliku ilme. Näeb ka seda, kuidas Gustav ja Salme endid koomale nihutavad — talle ruumi teevad. Kuid Kai läheb nendest usinasti mööda ja võtab istet toa tagumise seina ääres. Siin on ta ise poolhämärukes, näeb aga küllaltki hästi Juhani võimakalt laia selga, kuidas ta pead kahele poole pöörab ja uuesti rääkima hakkab.

Siin pidi ikka seda suurt seadust arutatama, mõtleb Kai ja aina imestab endamisi, mis asja sel Juhanil siin õiendada on. Siis kuuleb ta, kuidas Juhan oma katkestatud lauset uuesti korrates jätkab:

„Meie pidasime endid ka peremeesteks, aga niimoodi sai alati väljas hulgutud — sügiseti kändu võtmas või muidu metsatöödel, talvel jälle ühes oma hobusekondiga vedudes; mõnikord olid veotööd kaugel, sai mitu nädalat jorus kodust väljas oldud. Mis

see põldki pidi siis ütlema, kui hobune needki pabulad, mis ta tegi, mööda ilma laiali pillas. Mine katsu sa veel oma karjamaad võsast puhastada, kui sul igavene rahahäda kuklas oli, sind kodust välja ajas. Aga need, kellel olid suuremad põllud, kellele rahahäda nii valu- sasti tunda ei andnud, nende ajake kulus põldude peal ära. Niimoodi need karjamaad siis metsa läksid."

"Nojaa, mis sa siis nüüd loodad?" küsis Gustav vahele. "Et saad peopesadesse pehmet nahka kasva- tada?"

"Nende pehmete peopesadega oli sedamoodi," vas- tas Juhan, "et kui ma Lublini laatsaretist välja tulin ja oma roodu tagasi läksin, siis juhtus seal niisugune lugu, et üks meestest oli ei mäleta enam kuidas distsip- liini vastu eksinud. Temale määrati selle eest kaks- kümmend viis vitsahoopi palja ihu peale. Üks mees pidi kinni hoidma ja kaks pidid lööma. Mind siis oma pehmete peopesadega määrati üheks lööjaks. Vitsad toodi kasarmusse, mees tõmmati siruli, püksid lasti maha. Aga ma sain kas kaks või kolm korda lüüa, kui rooduülem, kes ise kõrval seisis, minu asemele uue lööja määras. Mind aga mõisteti selle eest, et ma liiga õrnalt olin löönud, kuueks tunniks püssi alla. Nii- sugune oli siis aeg. Mis su arus, Gustav, on, et sa seda aega tulid võrdlema praegusega? Kui kaua need peksu- pingid sul mõisadestki puudusid? Ja siin oli ennist, kui Salme mind koosolekult ära kutsus, Lehiku juurde, — hakka kas või teisega riidlema, et mis sa segad. Kahju oli niisuguselt koosolekult ära minna... Noh, teie, mehed, igaüks olete kännumürakate juures kangki peale vajutanud, kirvest käes hoidnud, kraavipõhjas labidat välgutanud, mõni, nagu Lipp, peaaegu kogu oma elu- aja, välja arvatud ainult viimased aastad, aga millal varem kui siin kolhoosis te olete niimoodi kokku

kogunenud, et aru pidada, kuidas seda labidat ühisel jõul ja nõul tarvitada, seal, kus see kõige tarvilikum, ja ükskord ometi ka nõnda, et ka meie, niisuguste igavesti pargitud kätega inimeste elu paranema hakkab. Mina olen vana mees, aga kui kolhoos oma väega Kõrgekõrre kallale asub, siis olen ka mina oma vanade konksus sõrmedega platsis.“

Juhan räägib oma konksus sõrmedest, ise aga on nõnda sirge ja võimakas, et Kaigi, kes teda küllalt on näinud, näeb teda siinses heledas elektrivalguses otsekui esmakordselt. See oleks nagu mingi uus Juhan, karedavõitu küll, aga oma lihtsas tõsiduses siiski pidulikum kui muidu. Kaiele ometi tundub, et ta säärastki Juhanit mitte kaua aega tagasi kusagil on näinud. Ah jaa, see oli ju seal, selle ehapaistelise rukkipõllu serval, kuhu Juhan Kaiele vastu tuli, rukkivihud ta käest ära võttis ning tagasi kolhoosi põllule viis. Kuni siiani Kai ei mõistnud, miks Juhan seda tegi. Need kaks rukkivihku! Mis see kolhoosile oleks teinud? Pealegi oli ta ju eelmisel sügisel selle rukki ise külvanud. Just nagu oma põllult tõi. Nõnda oli ta siiani mõtelnud, aga nüüd hakkab tundma teisiti. Kui Juhan rääkis, siis seisis ta püsti ja kõik vaatasid teda. Ja Juhan ise rääkis oma karedatest kätest, rääkis tööst. Ei, ta ei saaks rahva ees nõnda seista ega niimoodi rääkida, kui poleks Kaie käest neid vihke ära võtnud, kui poleks neid viinud tagasi kolhoosi põllule, seal neid peremehelikult tüügastele asetades.

Juhani lõpetades tekkis koosolijate keskel kiiduavaldusena mõnus jutukõmin. Kolhoosi maaparanduskavale kostis üldisi heakskiitvaid hüüdeid, kuid sõna-soovijaid kolhoosnikute keskel enam ei olnud. Ning nüüd võttis sõna Hargla sae- ja jahuveski direktor seltsimees Kibi.

Ta ütles, et on varemgi Proletaarlase kolhoosi koosolekuist osa võtnud. Ta on siin ka varem kõnelejana esinenud, nagu kolhoosi asutamise koosolekul, on vahel mõnesugust nõu andnud, mõningaid küsimusi selgitanud, kuid pole varem ise sel määral õppida võinud nagu tänasel koosolekul. Kui Eesti NSV Ülemnõukogu maaparandusseaduse välja andis, siis teadis ka tema, et see stalinlik hiigelpaan vastab rahva elulistele huvidele, ent kuivõrd kolhoosnikud sellest plaanist on haaratud, kuivõrd nende elu, iga nende mõtte ning kõige igapäevasemadki sammud selle plaaniga on seotud, seda nägi ta alles sellel koosolekul.

„Väljalt,“ ütles seltsimees Kibi, „sai hakkama inetu teoga. Koosolijad mõistsid Väljalti selle teo hukka, kuid talle anti aega järelemõtlemiseks. Loodetavasti Väljalt mõtleb järele õigesti, parandab ennast; loodetavasti tal jätkub mehisust ja ausust, et loobuda oma süü eitamisest, mida ta veel täna ei teinud, kuid milles, nagu me nägime, ta muutus juba tänagi kõhklevaks. Loodetavasti ei lasknud ta ilma kõhklemiseta ka loomi kolhoosi ristikuädalale. Ta ju teadis, et kolhoosi omand on sotsialistlik omand, aga viimaks sai tas võitu ahne eraomanik väiklase tigidusega ja ahnusega. Väljalt ei ole mingi erandnähtus. Väljalti-taolisi leidub meie teisteski noortes kolhoosides. Ühes kolhoosis, mis loodi sügisel, aasta tagasi, ilmnes niisugune nähtus: See kolhoos hakkas kohe pärast asutamist meiereisse piima viima. Kui sealt läbiaetud piim tagasi toodi, siis kolhoosnikud, kes kolhoosi olid astunud kahe, kolme või rohkem lehmaga, nõudsid endile vastavalt ka suuremat osa meiereist tagasitoodavast piimast. Inimesed tulevad eraomandi soost ega oska veel käia sotsialismi pinnal. Neid tuleb aidata, õpe-

tada; on vaja senisest suuremat poliitilist kasvatus-tööd kolhoosides.

Väljalt, kes oma sõnavõttus maaparandustöösse umbusklikult suhtus, ei näi nagu teadvatki, et ühes loodusega me kujundame ümber ka inimese, tema teadvuse, aitame tal välja tulla eraomandi ja muude kapitalistlikust maailmast pärinevate igandite soost, hoiame inimest ühtlasi sellistegi õnnetuste eest, mis praegu Väljaltit on tabanud. Mõne aasta pärast, kui meie maa kõigil kolhoosidel üha areneva karjamajanduse juures on rikkalik söödabaas, näeb Väljalt heinamaid hoopis teises valguses; ristikuädalal ei ole siis enam temagi jaoks seda ahvatlust tigidaks ahnu-seks, — ta näeb neid kõigepealt sotsialistliku omandi valguses, mis ühtlasi aga on ka tema muretu ja kultuurse elu aluseks.

Karjabrigadiir ütles siin ainult ühe lause, mis kajastas südamlikku hoolt ja armastust oma töö vastu.

Mis oli sooservnik Lipu Tikusoo vastu suunatud kõne muud kui vaimustatud vastukaja valitsuse maaparandustööde hiigelpaanile. Põllutööbrigadiir vastas talle, selgitades talle neid põhjusi, miks Tikusoo kuivendamine alles kolhoosi tulevase aasta tööplaani võetakse. Ta ütles ka, et me Lipu rünnakuiha Tikusoo vastu mõistame, kuid millegipärast jättis selle lähemalt põhjendamata. Nagu siitkandi inimesed kõik mäletavad, elas juba Eduard Lipu vaarisa mõisa kandidimehena Tikusoo ääres, haris selle servi ja unistas niisugusest ajast, mil Tikusoost suuri heinavoore veetakse. Kolm põlve, võib-olla isegi viis põlve Lippusid on tagajärjetult või õige väheste tagajärgedega Tikusoo serval rasket võitlust pidanud. Unistused tema võitmisest tekkisid, katsusid endid teoks teha ja pidid jälle raugema. Nüüd viimaks oli Nõukogude valitsus

see, kes andis välja seaduse, milles kuulutatakse sõda soodele, nende seas ka Tikusoole. Eduard Lipp luges seda seadust ning mõtles, et nüüd algab Tikusoo suur töö: mis ei õnnestunud üksikul, see saavutatakse nüüd ühisel jõul. Kuid kolhoos, mis seda ühist jõudu peab kujutama, võtab Tikusoo kuivendamise alles oma tulevase aasta tööplaani. Sellest siis vastuolu seltsimees Lipu ettepaneku ja kolhoosi tänavuse aasta töökava vahel.

Seltsimehed! Eesti NSV maaparandusplaan on suur plaan, see hõlmab endasse terve rea aastaid — neli viisaastakut, see hõlmab endasse miljon hektaari. Sellepärast ei saa siin midagi uisapäisa ette võtta. Ulesharitav maa tuleb kohe täis külvata. See on üks ja väga olulisi punkte selles seaduses. Oletame, et me kogu oma löögijõu koondaksimegi ühiselt juba tänavu sügisel Tikusoo vastu ja võiksime järgmisel aastal künnitöödega alustada. Aga siis peame küsima, kas jätkub kolhoosidel, kes sellest suurest üritusest osa võtavad, — kas neil kolhoosidel sellal juba jätkub küllaldaselt heinaseemet. Kõik need küsimused tuleb kolhoosidel enne läbi arutada.

Sellepärast on Proletaarlase kolhoosi otsus — alustada tänavuaastasi maaparandustöid Kõrgekõrre võssa kasvanud karjamaadega — õige. Säärases suures võitluses, nagu seda on looduse stalinlik ümberkujundamine, tuleb vallutada positsioone järk-järgult ja läbimõeldult, et hoiduda tarbetust aja- ja jõukulust. Ei maksa siiski arvata, nagu peituks selles läbimõeldud tegevusplaanis mingisugusel määral kõhklemist selle plaani läbiviidavuse suhtes. Ei, meie, bolševikud, viime selle hiigelpaani ellu. Seda tagavad partei ja Nõukogude valitsus oma toetusega töötavale talurahvale, seda tagab sotsialistlik põllumajandus, kolhoosikord.“

Riina, sooservnik Lipu kaheksakümne-aastane ema, ei saanud sel õhtul und. Sellal kui kolhoosnikud pärast koosoleku lõppemist mõneks ajaks jäid veel juttu ajama, vaadates pealt noorte jalakeerutust, istus Riina oma sooäärses tares akna all. Ta oli tundi paar õhtust maganud ja siis üles tõusnud, poega ootama. Kuu istus õhtuti, ja alles nüüd, võib-olla kesköö paiku, lõi taevaseriv soo kohal natuke helendama. Sellest nõrgast helendusest lõi soo esialgu veelgi pimedamaks. Oli selge küll, tähedki nagu oleksid valgustanud, aga maa peal oli nii pime, et Riina midagi ei seletanud. Pime oli siin soo ääres! Kui minna siit välja, sinnapoole neid künkaid, kus viljapõld on viljapõllus kinni, siis on hoopis valgem; teed valendavad tolmust, küpsed viljad laotavad pimedusse endi kuma.

Oodates poega mõtles Riina just nendele hilissuvises öös kumendavatele viljapõldudele. Kevadel pani kolhoos kartuleid, hiljem siis kitkuti ja harvendati naereid ning suhkrupeete, koristati heina, veeti sõnnikut. Poja käest päris Riina päevapealt järele, missuguseid töid kolhoosis tehti, aga tast endast polnud ei ühe ega teise töö jaoks asja. Juurvilja kitkumine ja harvendamine oleks nagu olnud kõige rohkem vanainimese töö, kuid seal oli tarvis head silmaseletust, mida Riinal enam ei olnud. Aga tahtmine oli minna kogu suve, et saaks ka teiste hulgas olla, eemal soost, kus tolmgi oli pruunjas-must, kus alati oli nagu külm, külmem kui mujal.

Nii alustati ja lõpetati kolhoosis üks töö teise järel, kuid Riina lohutas end sellega, et lõikuse ajal ta enam koju ei jää, keelaku siis kas Eduard või kes tahes. Siis.

tuligi rukkilõikus, aga otsekui kiuste oli Riinal parajasti just tütretütar hoida. Sellega kulus oma kaks päeva ära ja kui ta kolmanda hommikul tahtis kolhoosi minna, siis poeg arvas, et küllap saadakse rukis juba lõunaks maha. Lõunaks küll maha ei saadud, kuid õhtuks võtsid maha. Kauaks nüüd seda lõikust või sidumistki on; nüüd ju need masinad, brigaadid ja kõik.

Soos ei kasva leivavilja. Puudki on soos madalukesed, längus üle mülgaste, juured mätastes ja kraavikallastes kinni. Kadunud Jaan, Riina mees, juuris nende praeguse eluaseme ümbrust, püüdis siin serva peal üksinda kraave kaevata. Oli nagu hull teine. Viimaks olid neil toa ees mõned väikesed lapikesed heinamaad ja toa taga neljanurgeline maatükk, millele nad andsid uhke nimetuse põld. Aga mis see kadunud Jaan kõik tegi, enne kui seda maatükki võis põlluks nimetada, enne kui seal võis hakata kasvatama rukist ja otra! Madal oli see toatagunegi nagu kogu see Tikusoo serv, aga Jaan vedas sinna küll tuhka, küll lupja, küll liiva, küll mättaid kaugemal asuva künka jalalt. Tänavu kasvab seal kartul. Kui seal kasvaks rukis või oder, nagu mineval aastal, siis see põld kumendaks praegu ka nagu kolhoosipõllud sealpool künkaid, liiati kus kuuserv on iga silmapilk madala soomänniku tagant välja tulemas.

Vili, leivavili! Vili, mida saab leivapätsina või kausis pudruna lauale panna, on püha ja suur nagu töö, nagu elu ise.

Eduard jääb oma tulekuga hiljaks. Kolhoosis pidi olema koosolek. Pidi arutatama soode kuivendamist. Aga tema, Riina, ei usu, et nad sellest Tikusoost jagu saavad. Mitu põlve Lippusid on oma elu siia sellesse soosse matnud. Eduard usub, et nüüd on uus aeg, et

nüüd saavad. Hea oleks, kui saavad! Aga küll see võtab tööd, küll see nõuab inimesi . . .

Eduard tuli koju, kui kuu oli üle soomänniku tõusnud.

Riina istus ikka veel akna all.

„Mis sa sealt kolhoosist ka kuulsid?“

„Sa veel ei magagi!“

„Või minagi siis magada saan,“ vastas Riina, vaikis natuke ja küsis:

„Ehk sa kuulsid ka, millal suivilja lõikus algab.“

„Kuulsin küll.“

„Millal siis?“ küsis ema jälle.

„Homme hommikul,“ vastas poeg. Vaikis samuti natuke aega ja ütles:

„Aga Tikusoo kallale asutakse tuleval aastal, kõik üheskoos.“

„Tikusooga on palju tööd,“ ütles ema Riina. Kuuldus nagu ohkamistki, siis vanainimene lausus:

„Homme hommikul me läheme siis seltsis kolhoosi.“

„Sa siis ikka arvad, et suudad?“ küsis poeg.

„No kui ma nüüd, viljakoristamise ajal, ei suuda, millal ma siis veel. Sõnnikulaotajat ega kartulivõtjat minust ei saa. Tulen siis vähemalt ja seon mõnedki vihud vilja kokku.“

Järgmisel hommikul ilmus Riina kolhoosi ja läks tööle põllutööbrigaadi koosseisus, selles rühmas, mis töötas just brigaadi keskkohal, Härgmäele viiva tee otsas. Siin ta oma poeg Eduard istus masinal ja lõikas kaera, mis tänavu kohati oli peaaegu rukki kõrgune. Jalalisi langes jalaliste kõrvale, sidujate käed, saadetuna virgast soovist kasvatada ühest päevast kaks, kolm või isegi neli päeva, hakkasid liikuma üha kärmemini.

Sel päeval lõikasid vilja kõik kolhoosid ja üksik-talunikud. Kaugel ja lähedal tärises põldudel lõikus-masinaid. Järjest uusi ja uusi huntjalgade ridu tekkis nõgudesse ja nõlvadele.

See oli päev, mil Muki esmakordselt tundis, et tal on piinlik sohu marjule minna. Ehk kui sinna oleks saanud just nõnda, et kedagi poleks nägemas olnud. Kui oleks saanud hiilida mööda metsi ja põõsatagu-seid. Jah, siis oleks iseasi olnud! Aga kõik kolm teed, milliseid Muki soosse minnes võis kasutada, olid välja-vaheteed, kahel pool lagedate põldudega. Mine mis-sugust teed mööda tahad, aga igalt poolt oled vilja-koristajatele nagu peo pealt näha. Teine servmine tee, mis viis üle Vaaretimäe, langes Muki arvestusest kohe välja, sest seal töötas ta oma tütar Agnes. See hoiatas hommikul enne tööleminekutki veel, et kui sa, ema, peaksid jälle soosse minema, ära sa siis mine niimoodi, et teised minu kaaslased näevad; mine kau-gemalt, katsu minna niimoodi, et sind ükski kolhoosnik ei näe. Temal olevat teiste ees häbi.

Et tütar oma ema häbeneb, selle eest pidas Muki teda küll kergemeelseks ja helbakaks, aga seda häbi ta talle ise ometi ei tahtnud valmistada. Vabandas teda küll noorusega, küll sellegagi, et teised võivad ju ei tea kuidas ta kallal naerda ja näägutada. Inimesed on ju niisugused. Kelle asi see olgu, et tema metsas marjul käib, kui ta ainult enesega ise läbi tuleb. Naeravad näh! Mis see seinalehegi asi muud on kui naermine.

Muki kõhkles ja valis kahest ülejäänud teest serv-mise, mis viis läbi Laulumänniku toa tagant ja näis olevat kõige lühem.

Kuid üks siingi olid omad ohud inimestega kokku puutuda, sest selle tee ääres töötas noor Albert Sälk lõikusmasinal. Sälk oli niisugune inimene,

kelle keelt pidi mõnikord kartma. Muki läks ja mõtles endamisi imestades, kust tuli talle täna hommikul selline pelg ja kõhklemine põue. Nõnda ta mõtles ja vaatas igatsusega neid põõsastega kaetud künkaid, mis terve ahelikuna eraldasid väljasid soomaast ja metsapadrikuist. Laulumänniku toa juures tungis see ahelik nagu pugu kõige rohkem ette. Küllap see öövaht Juhan alles magab, mõtles Muki ja hakkas astuma otse üle põllunurga, et inimeste silmade eest võimalikult kiiresti ära saada. Aga niipea kui ta seda pöörakut tehes seljaga rahva poole jäi, hakkasid kõik hõiskama ja vilistama. Masingi pandi seisma ja Muki kuulis oma selja taga selgesti hüüdeid:

„Võta kinni, jännes!“

„Muki!“

„Tule siia, kuhu sa lähed?“

Muhulase hele hääl kõrvetas Mukit nagu nõgestega. Elli oli oma suu ja naeru poolest kuulus. Ei olnud just hea tema hammaste alla sattuda. Ning küllap see oli seal tema, kes muudkui seda jänest võtsitas.

„Võta kinni, jännes! Võta kinni! võts, võts!“

„Mis jännes ma sul olen?“ pomises Muki. Ta lausus seda vaikselt endamisi, kuid seda pahasemalt. Seda ei võinudki keegi kuulda, aga seda öeldes pöördus Muki meti näoga rahva poole. Ta nägi viit naist, kes kätega vehkides kogu aeg midagi hõikasid ja hüüdsid.

„Mis te, paganad, karjute!“ lausus Muki. Lausus sedagi vaikselt, kuid ei unustanud sealjuures sülitamast. Seda nähti ja kohe eraldus hulgast kolm nooremat naist. Nende senised lõkerdavad hüüded olid korraga muutunud kurjakuulutavaiks, ähvardavaiks.

„Kelle peale sa sülitad? Kelle peale sa sülitad?“ käratseti. Sellele küsimusele pidigi Muki kostma, kui naised tema juurde jõudsid.

„Kelle peale sa sülitad?“ küsis Elli. „Kas meie, meie töö või ehk koguni vilja peale?“

„Va konn!“ ütles Helmi. „Lähed jälle soosse. Kas sa oled ka raasugi tööd teinud? Kas sul ei ole häbi viljakandva maa peale sülitada!“

„Ütle, kuhu sa siis lähed, kui soo ära kuivendatakse?“ küsis Sete.

„Tõstetakse välja!“ hüüdis Elli. „Masin tõstab Muki soost välja. Naised, eks te mäleta, mis pilt seinalehes oli.“

Nüüd Muki, kes oma nõutuses oli ilma vastuseta, sai äkki sõnad suhu. Ta ütles:

„Kelle peale ma sülitan? Kelle muu kui teie lõkerdamise peale. Tehakse valmis igasugused pildid ja pannakse seina peale kõigile näha. Mõni kirjatark kirjutab ka midagi. Hirnutakse seltsis koos naerda. Mis ime siis, kui niimoodi viimaks ka tütar hakkab oma lihast ema häbenema.“

Muki oli hirmus vihane.

„Või sina tuled meid veel hurjutama,“ ütles Elli. „Käi ausalt tööl, siis ei naera sind keegi. Või meie oleme veel süüdi, et tütar teda häbeneb. Naised, tooge nõgeseid!“ osutas ta siis sündmuskohalt mitte kaugel asuvale kivivarele, mõisa omaaegse lao müüridele, kus kõrgeid ja lopsakaid nõgeseid kasvas.

Lärm tõusis üsna suureks. Asi oleks sel hommikul Mukile päris kurva pöörde võtnud, kui vahele poleks end seganud lõikusmasinal istuv Sälk:

„Jätke järele, naised, jätke järele!“ hüüdis ta. „Eks te mäleta, mis eile õhtul räägiti. Järgmisel üldkoosolekul — mõistke siis ta üle kohut.“

Nõnda pääses Muki minema küll nõgesteta, aga tal ei olnud metsas seda head rahu, mis harilikult. Tütargi oli rääkinud ja teda hoiatanud järgmise üldkoos-

olekuga, kuid Muki oli seda rohkem naljaks pidanud. Kõik omad inimesed; naeravad mis naeravad, ütlevad mis ütlevad, ega siis enam midagi tõsisemat. Nõnda ta mõtles. Ta ei uskunud, et tema eemalehoidumine tööst on inimesed nii vihale ajanud. Rusikad olid püsti, näod õhetasid. Kallal nagu herilased!

Nende kaunikesti segaste ja justkui vahetpidamata millegi üle imestavate tunnetega hulkus Muki mööda metsa ringi, võttis siit-sealt peotäie pohli, laskis need sõrmede vahelt korvi ja nägi kasvava nõrdimusega, et marjad olid alles pooltoored. Marju oli palju, kõik mättad ja kraavikaldad olid neid täis, kuid nende küljed alles valged. Et soos pohli palju oli, seda Muki teadis. Kodust tulles ta sellepärast oli lisaks korvile pistnudki põue veel koti. Ometi korjas ta ainult korvi täis ja hakkas sedamööda samme kodu poole seadma. Ega seegi tulekust lihtsam ei olnud.

Kõigepealt ei tahtnud Muki enam Laulumänniku juurest läbi minna. Mis sellest, et Sälk naisi ennist nõgeseid tarvitamast keelas, haukuda võivad siiski. Hakkavad jälle larinal võtma nagu vihased koerad. Aga teisel serval oli Agnes, see oma tütar. Ei jäänud üle muud kui keskelt läbi minna, kas siis mõnest juba niidetud põllust üle või päriselt mööda Härgmäe teed.

Mööda künkataguseid teid tüüris ta välja keskel asuvate põldude kohale ja jäi seisma, et pilku lähemalt üle põllu heita. Inimesed töötasid üsna künka taga. Kui nad seal oleksid rääkinud, siis oleks võidud nende häält kuulda, kui just mitte need kahel pool värisevad haavavõsad poleks seganud. Ta nägi siin nelja naist. Kolm nendest olid nooremad ning ta tundis need kohe ära, kuid neljandat andis natuke aega päris silmitseda. Oli pikk vanainimene. Juhtub mõnigi kord, et ei mäletata inimese nime, aga siiski tuntakse ta koha või pere

järgi, teatakse üldiselt, kes ta on, kelle isa, ema, kelle vend või õde, või on lihtsalt näo poolest tuttav. Aga seda vanainimest Muki ei mäletanud mitte näinudki olevat. Oleks olnud nagu võõras. See seal oli Tina Jaagupi naine, see seal Jaagupi keskmine tütar, see seal oli Aasa Pauli, alati ja praegugi mustas rüüs nagu ronk, aga kes oli see vanainimene? Teised, nooremad, ajasid jalalise juurest jalalise juurde minnes end sirgu, aga see oli minnes peaaegu niisama kүүrus kui sidudeski. Juba teist korda oli lõikusmasin ringi ära teinud ja tuli kõrinal põllult künka poole, kuid Muki seisis tunnistades ikka veel haavavõsade vahel. Mees, kes istus lõikusmasinal, oli Eduard Lipp. Seda meest Muki ei kartnud; kui lähed siit läbi veel siis, kui tema seal teisel serval niidab, siis tema-mees ei niitsatagi. Tina Jaagupi naist hästi ei võinud uskuda. Muidu vaikne inimene, kuid teinekord võtab kätte ja hakkab üsna heast peast lärmama. Siis on tal sõnu juba küllalt, topi kas või kõrvad kinni.

Algul püüdes mõistatada ainult seda, missuguseks ta üleminek põllult võib kujuneda, kandus Muki huvi lõpuks üksnes sellele, kes võiks see vanainimene olla. Muidugi, ka vanainimene võib säärest kinni karata, võib seda teinekord üsna valusastigi. Vaata, kuidas ta käib, aga vihk on tal seotud samaks ajaks kui teistelgi. Et niisugune vanainimene üldse välja tuli... kolhoosipõllule... Kui teaks, kes ta on, küllap siis ehk võiks ta vanadusegi üles arvata...

Lõikusmasin oli juba kolmanda ringi ära teinud. Jälle tulid kaks ägedasti ninasõõrmeid lõõtsutavat hobust Mukile lähemale, masina tärin paisus, kuigi haavadki kahel pool Mukit äkilises tuulepaginas löid hoogsalt kahisema. Masin hakkas keerama, keeras, Lipu Eedi jäi ühe näopoolega vaatleja poole, ning

korraga oli Mukile selge, et see vananimene oli Lipu ema, vana Lipu Riina, kaheksakümne-aastane... Ka vihku sidumas... kolhoosipõllul.

Ootamatu häbilaine paiskus üle Muki. Ta tundis, et kui need inimesed seal kolmandas lülis ka ainsagi märkuseta laseksid tal mööda minna, ikkagi oleks raske temal mööduda. Kui läheks ja teretaks minnes, annakski viisakalt jõudu, aga häbi oleks niisama palju kui nad teda haugutaksid, veel rohkemgi.

See oli ometi lõikuse aeg! Vana Lipu Riinagi ei mallanud lõikuse ajal koju jääda, aga tema, Muki, hulkus pooltooreste pohladega ringi. Miks nad siis ei pidanud talle seal Laulumänniku ääres larinal kallale tulema! Mis ime seegi, et nad olid lubanud järgmisel koosolekul teda kolhoosist välja heita, et tütrele tema pärast silmad häbi täis olid ja et nad temast pildi seinalehte tõmbasid.

Poleks sedagi imeks panna, kui Muki siit üle põllu läheb ja vananimene talle kiviga järele viskaks. Ainult seda minekut ei suutnud Muki veel otsustada. Kas või jää siia metsa, mõtles ta esialgu. Oli ainult üks võimalus metsast välja minna, kuid sellele võimale ta ei tulnud otsekohe. Ning kui ta sellele tuli, siis peitis ta korvi põõsastesse ja astus künka tagant välja tühjade kätega. Teretas jõudu andes. Piinlik oli ja hää nagu jäi kurku kinni. Naised ei hakanud rääkima, tere ja jõudu võeti vastu tööd katkestamata. Kuid Lipp pidas hobused kinni ning ütles:

„Sa, Muki, sattusid põllule nagu rusikas silmaauku. Hakka siduma — näe, meie naistel kipubki kiireks minema.“

Alles nüüd, mil lõikusmasin seisis, söandasid sidujadki oma küürutamise hetkeks katkestada. Võsast vaadates oli Muki mõtelnud, et vana Lipu Riina ei

saagi end sirgeks ajada. Aga nüüd nägi ta, kuidas Riinagi enese sirgu ajas, päris sirgeks kohe, esimest korda võib-olla tunni, võib-olla isegi kahe tunni järel.

Kuigi Lipp nõnda öeldes ise näis naeratavat, kõlasid ta sõnad päris tõsiselt. Siiski küsis Muki:

„Kas tõega või?“

„Ikka tõega,“ vastas Lipp.

„Mis sa veel kuulad,“ andis Riina nõu. Teised naised ei lausunud musta ega valget, ja see tekitas Mukis kauaks ajaks piinava kõhklemise. Vähemalt tund aega kestis see. Ta tundus endalegi võõrana, mõtles aga, et teised peale Riina ning Eduardi on talle vaenulikud. Arvas juba, et oleks ehk parem olnud, kui oleks siit mööda läinud mühisedes. Aga seda mõtet oli ainult silmapilguks, ainult põrmukeseks ajaks. Oled võõras ja oleksid võõraks jäänudki, mõtles ta peatselt. Nüüd on vähemalt lootagi, et see võõras lõhn, mis su juures praegu veel on, hakkab ära kaduma, kui mitte homme-ülehomme, siis nädala, kahe, kolme pärast ometi.

Põld tõmbus üha väiksemaks nelinurgaks kokku. Ikka sagedamini tegi masin nurkadepealset tühja kärinat, vahemaa sidujate vahel kahanes järjest, kui-vas kokku. Ning nüüd küsiski Mukilt Riina, kogu selle aja kohta end teistkordselt sirgu ajades:

„Eks sina oled ju see Hiimetsa Kaarli tütar?“

„Olen küll.“

„Ma ju mäletan sedagi aega, kui sina sündisid ja plikake olid, üles kasvasid,“ jätkas Riina. Vaikis natuke aega ja siis küsis jälle:

„Eks sa hiljem läinud sellele Sirelpuu Gustavile naiseks?“

„Läksin küll,“ vastas Muki, endamisi imestades, kui hästi Riina seda kõike veel mäletab.

„Ja see Sirelpuu Gustav ise sai mõni aasta hiljem ühel talvel otsa, jättis oma hinge tuisku.“

„Tõsi küll,“ vastas Muki.

Riina ühmatas midagi arusaamatut ja üsna kinnise suuga. Siis kummardus uuesti vihku siduma, et üsna tüki aja pärast end taas sirgu ajada ja uuesti küsida:

„Aga ega sa pärast enam ei ole mehele läinud?“

„Ei,“ vastas Muki.

„Mispärast sind siis Mukiks hüütakse?“ küsis Riina nüüd ootamatult. „Su nimi on ju Leena, ja kui su perekonnanimi Sirelpuu on?“

Aga ei keegi, ei Leena ise, ei teised sealolevad naised ega Riina poeg Eduardki, kuigi ta esimesena põllul Leenat selle nimega nimetas, ei teadnud, kust Leena selle hüüdnime oli saanud. Leena ise ei mäletanud, millal või kas teda üldse oli teisiti nimetatud. Jah, võib-olla kunagi kodus, kui ta laps oli. Ning tal oli koguni võõrastav kuulda, kuidas sel päeval vana Lipu Riina teda mitmel korral Leenaks hüüdis.

Teine, kes sel päeval ta õiget nime tarvitas, oli põllutööbrigadiir Ots. Aga kuigi ta nimi juba põllul päeval sai kirja pandud, läks Leena õhtul ometi veel kolhoosi kantseleisse. Kolhoosi õuele tuli ka Lipu Riina, et seal oodata, kuni Eduard hobused lõikusmasina eest lahti rakendab, ja siis pojaga seltsis minna. Aga Leenal, nagu ta ise ütles, oli „himu esimehega natuke rääkida“.

Ta läks kantseleisse, aga tuli sealt kohe õuele Riina juurde tagasi, kes ikka veel poega ootas. Esimeest ei olevat kantseleis olnud, teda oli kästud otsida karjalaudast või tallist. Aga Leena ei jõudnudki veel teda otsima hakata, kui ta ühes Lipuga tallist välja tuli ja kohe Leenat märgates hüüdis, valjusti, nagu see tal kombeks oli: „Pärast lõunat kogu kolhoos, terve põllu-

tööbrigaad ja isegi karjalaudad hakkasid otsekui heli-sema: Muki on tööle tulnud! Pidavat Lipu juures kaera siduma. Ei tea, ma ei ole näinud; ei taha uskuda. Tahtsin vaatama tulla, aga mitte ei saanud mahti. Noh, tulid tööle — igal ausal inimesel on rõõm sellest. Naised rääkisid, et Agnes, sinu tütar, kuuldes, et ema on tööle tulnud, olevat nutnud ja naernud sega-mini, nagu ikka noored inimesed.“

„Tuli metsast välja,“ ütles Lipp nagu vabandavalt. „Ma ütlesin, et hakka tööle — hakkaski.“

„Peaasi, et hakkas,“ ütles Mardikivi, ning läinud Leenale üsna lähedale, küsis: „Noh, mitu normipäeva sa siis välja tegid?“

„Mina teie rehkendamist veel ei tunne,“ vastas Leena harilikust rohkem pobinal, „aga kantseleis mulle praegu öeldi, et peaaegu poolteist päeva.“

„Jaa,“ venitas Mardikivi, „on omast kohast ikka ka, aga näe Riinal — üle kahe normipäeva. Ei tea, mitu aastat see Riina peaks sinust noorem olema.“

„Ah, mine sina nüüd jälle oma hullude juttudega,“ tõrjus Leena, kuna Eduard minekut tehes naerma hakkas ning ta ema, samuti minekut tehes, ütles:

„Küllap mul oli juba rohkem kui päev tehtud, kui Leena alles tuli.“

Soovisid head õhtut. Aga Leena ütles:

„Vaata, kui ilusasti see vanainimene oskab rääkida, aga teil kõigil ei ole hammaste vahel muud kui Muki.“

„Õige küll,“ möönis Mardikivi. „Inimesed oleksid nagu unustanud, mis su õige nimi on. Aga kui sa hakkad nüüd ausalt tööl käima . . .“

„Ei tea, mis see nimele peaks mõjuma,“ ütles Leena vahele.

„Miks ta ei mõju. Tuled tööle, pannakse nimi kirja; brigadiir kirjutab oma raamatusse ja arveametnik oma

raamatusse: Leena Sirelpuu. Siis pannakse nimekiri normipäevadega punasesse nurka seinale. Ka seal seisab: Leena Sirelpuu. Mõni küll esialgu, kui loeb, nimetab ehk mõttes ringi, tuletab ehk veel Mukit meelde ja imestabki, kui palju sel Mukil on nüüd normipäevi. Noh, satud seinalehte — seal sa seisad jälle selgete tähtedega: Leena Sirelpuu. Autahvlil — mis sellest rääkida — samuti.“

Leena tahtis midagi tõrjuvat ja keelavat vahele ütelda, ent Mardikivi jätkas kiiresti:

„Kui sa kord juba eesrindlane oled, siis võib kergesti juhtuda, et ühel päeval leiad sa oma nime ajalehest, oma õige nime. Rahvas ristis sind omal ajal kes teab mispärast Mukiks, aga rahvas ei ole kitsi sind ka su pärisnimega kiitma, kui sa seda väärt oled...“

Mardikivi oleks tahtnud veel ütelda, et ühel päeval Leena, kui ta hoolas on ja püüab, võib saada ordenigi ja et siis ta samuti oma õige nimega saab tuntuks kogu maale, Mukit aga siis ei mäleta isegi kohalikud irvhambad mitte, — seda kõike Mardikivi oleks tahtnud ütelda ja olekski ütelnud, kui Leena ajalehe nimetamisest poleks ärevusse sattunud.

„Ajalehte ja ajalehte,“ ütles ta Mardikivi juttu katkestades. „Räägitakse näe, et mind nüüdki ajalehte pandud. Kus see õige nimi seal on?“

„Oo! Jah,“ ütles Mardikivi. „Mitte ajalehte, vaid seinalehte.“

„Rahvas räägib, ma ise ei ole näinud. Tule õige näita, mis seal on,“ kutsus Leena.

Kui ta oleks teadnudki, kus kolhoosi punanurk asub, ta poleks söandanud sinna üksinda minna. Nüüd astus ta sellesse Mardikivi järel. Mardikivi näitas talle autahvli eesrindlaste nimedega. „Elli Järv, Pauliine Áasa, Eduard Lipp, Juljus Tramm...“ luges Leena,

lastes silmadel põgusalt üle autahvli ülemise serva käia. Kõige viimaks seisatasid nad seinalehe ees, mille alumises nurgas oli mingi sullejoonistus, küllap seesama paha kuulsusega pilt, millest Leena inimeste käest küll kaudsete vihjete, küll otsemeelsete ütluste kaudu juba mõndagi oli kuulnud, kuid mille sisust tal päris selge kujutus ometi puudus. Seda päris selget kujutlust ta ei saanud nüüdki, kuigi ta praegu ise selle pildi ees seisis. Seisis, vaatas ega mõistnud õieti midagi. Suure kraavi serval seisis mingi masin, masina käppade vahel siples aga kõrgele õhku tõstetuna naine, mõlemas käes marjakorvid.

„Eks sa siis seleta mulle lähemalt, mis see pilt peab tähendama,“ ütles ta Mardikivile.

„See naine marjakorvidega siin on Muki,“ vastas talle Mardikivi. „Seesama Muki, keda kolhoos kuni tänapäevani tundis logardina, kes korjas aina marju, kes ei käinud tööl ega koosolekutel, kes pole lugenud ajalehti ja nähtavasti ei tea midagi, mis meie maal sünnib. Kas sa tead, mis on ekskavaator?“

„Ei mina tea.“

„See on niisugune võimas masin, mis mullatöödel ja kraavikaevamisel teeb ära mitmekümne mehe töö. Niisugune masin tuleb võib-olla juba tuleval aastal meiegi Tikusosse. Tuleb Tikusosse, ja kui siis soos on ikka veel Mukisid, kes päevavarast mängivad...“

„Siis viskab need sealt välja,“ ütles Muki.

„Just. Selle eest see pilt sind tahabki hoiatada. Selge?“

„Selge,“ vastas Leena. „Aga ma tulin täna tööle. Milal sa selle pildi lased maha võtta?“

Mardikivi hakkas naerma.

„Sellega on aega,“ ütles ta. „Sa sidusid täna kaera.“

Viljakoristamine kestab mõnedki päevad. Aga peale selle on rehed peksta, kartul, naerid ja suhkrupeedid võtta . . . Ei, ei. Selle võtame maha tingimata, unustame ära, aga praegu on sellega veel aega.“

7

Pärast koosolekut pöördusid Gustav Kannu mõtted sageli Kobriaugu tee. Kõige rohkem imestas teda see, et Artur Mardikivi kõike seda nii hästi veel mäletas. Sellest oli palju aastaid, kui ta Arturiga — sellal veel poisikesega — Kobriaugu tee poriaukudesse kruusa vedas ja küllap siis poisikesele sealjuures midagi ühisest teesillutamise kohta kõneleski. Gustav viis peaaegu igal sügisel Kobriaugu tee ka hiljem koorma või kaks kui mitte muud, siis ta oma põllult korjatud kive, aga ühisest teetegemisest võõrdus ajapikku rääkimast ja mõtlemastki. Gustav, nagu ta ise ütles, muutus igavese rähklemisega tuimaks ja juhmiks. Selena Gustav isegi unustas, et kunagi oli niisugusest asjast rääkinud. Alles nüüd meenus see Mardikivi jutu põhjal talle uuesti.

Tõsi jah, oli aeg, mil ta tallas isegi talude vahet, rääkis ja õhutas mehi selle tee sillutamiseks kaasa lööma. Nüüd tundus see talle võõrana. Ning see aegki kujutas endast nagu mingisuguse vaheseinaga eraldatud ruumi tema elus. Selles ruumis oli nüüd juba ammugi hüljatud usk, et üksiktaludeks killustunud küla võib midagi ühiselt ette võtta. Tookord oli aga seda lihtne uskuda, et mis see siis oleks olnud: kui iga mees oleks igal sügisel Kobriaugu teele kas või koorma-osa kruusa vedanud, siis oleks see ammugi juba ei tea missugune tee olnud.

Ammuaegne ja ammugi hüljatud küll, aga ometi erutas see mõte Gustavit praegugi. Kui mindi Harglasse veskile, siis väntsklesid Kobriaugu teel raskedki viljakotid koormas nagu purjus mehed, muudkui ole hoolas vaatama, et mõni nendest üle serva ei prantsata.

Küllap see mõte oleks Gustavit rohkemgi erutanud, kui tal oleks vähem tööd olnud. Rukis sai küll mõne tunniga masindatud, kuid tublisti rohkem kui pool päeva kulus selleks, et masindamisest mahajäänud laga — aganaid ja sasihunnikuid — koristada.

Siiani ei olnud ta mahti saanud Kõrgekõrres veel kõrtki liigutada. Aga vana, roostetanud maakirves seisis esimesi päevi Ülearu rehealuse nurgas ja hakkas oma valge uhiuue varrega igaühele silma. Juhan, tulles koosoleku lõpul uuestimääratud tähtpäeval Gustavile abiks siga veristama, märkas seda kohe rehealla astudes. Ta nägi seda temalegi Gustavi käes küllalt ja küllalt nähtud tööriista nagu vana tuttavat. Ja kuigi Gustav varsti kas juhuslikult või kogemata õlekoo üle kirve viskas, sööbis see vana, olgugi nüüd ainult hetkel nähtud tööriist ometi niivõrd Juhani mällu, et ta seda hiljem meelde tuletas. Siga oli juba aampalgi külge jahtuma tõmmatud, kui ta Gustaviga talu köögis istudes ütles:

„Ma arvan, et sul selle karjamaaga üksinda küll mässama ei maksa hakata.“

Gustav ei vastanud kohe. Ta pidas aru, kas oma kavatsusi tagasi ajada või neist avameelselt rääkida. Viimaks arvas targaks küsida:

„Miks sa seda arvad, et ma sellega mässama hakkakan?“

„Noo,“ venitas Juhan. „Eks ma näe ja saa ka aru.“
Hetke vaikinud, pomises Gustav tumedalt:

„Otsisin lakast jalgpuud... kirves jäi ette, viskasin maha, et ehk läheb teist veel tarvis.“

„Küllap teda veel ehk tarviski läheb,“ arvas Juhan. „Siin-seal kraavikallastel lepa- või pajuvõsade juurimiseks on ta hea veel küllalt, aga Kõrgekõrres... selles suures padrikus? Kuhu sa seal selle täksiga jõuad?“

„Padrik on ta küll,“ möönis Gustav. „Aga ma tahaksin näha, millega see kolhoos siis Kõrgekõrde tuleb.“

„Küll me näeme seda veel kõik, ära sa seda karda.“

„Nagu ma ei teaks, mida sa praegu mõtled,“ vastas Gustav. „Koera... hanna alla oma masinatega.“

„No-noh!“

„Võsalõikaja!“ pomises Gustav torisevalt, pahan-datuna, nagu tunneks ta end millegipärast narrituna. „Tuleb niisugune siia Kõrgekõrde — mis asja ta siin teeb? Võib-olla jah, et mõnel pool, kus...“

„Kas sa Rohu poolt meestega oled jutus olnud?“

„Mis siis on?“

„Nende pool pidi võsalõikaja juba müttama.“

„Pole mina... nendega kokku puutunud,“ vastas Gustav. Siis vaatas maha, jäi vait, pigistas huuli kord-korralt ikka tugevamini kokku.

„Küll pidi võtma,“ jätkas Juhan. „Üsna suuri puid kohe.“ Siis jäi ka tema vait. Ning hetke vaikinud, ütles: „Kuule, anna parem avaldus sisse, tule kolhoosi.“

Meeste vahele tekkis sügav vaikus.

„Kas sa arvad,“ küsis siis Gustav naeratlevalt pilkavaks muutudes, „et nad mind siis kolhoosi ei võta, kui mina oma karjamaa-osa ise üles juurin?“

„Mine tea, ehk võetaksegi, aga sa ei juuri.“

Juhan ütles seda heatahtlikult, olles rahulik ja asja-

lik, aga Gustav vihastas, sülitas mitu korda kuivalt ja välgutas silmi. Ta oli vana mees, teadis väga hästi, kuidas talus üksikult rabeleva inimese aeg käest ära kaob, kuid ta mõtles varahommikutele ja hilistele õhtutundidele, nendele peaaegu üliinimlikele jõupingutustele, mis nooremast east ta mälestuses püsisid, ta eakama põlve jonnakust ja trotsi toites. Sellisele trotsivale jonnakusele ehitaski ta oma võsajuurimise-kava Kõrgekõrres. Isegi augustikuu lõpul hakkab silm seletama varsti pärast südaööd, õhtuti oli aga paras aeg alles kella üheteistkümneks koju tulla. Harva ta siiski õhtuti sai end kodustest töödest niivõrd lahti kiskuda, et võis Kõrgekõrde minna. Aga selle paari hommikugagi oli tal seal tubli kehviktaluniku linamaa suurune lapp puhtaks „nokitsetud“, nagu ta ise ütles. Linamaa. Jutt linamaast oligi tal varuks neile, kes peaksid hakkama küsima või koguni naerma, teda rumalaks nimetama. Kui juba omagi eit kippus teda selle nimega nimetama, mis siis veel võõraid uskuda. Nii mõnigi mees võib tulla ja ütelda, et enamus talupoegi on juba kolhoosi läinud, sina aga mõtled ennast nagu elupõliseks pere-meheks asutada. Kas see mõte pole ehk liiga rumal? Sa, vanamees, oled ehk juba lapseks muutunud? Naa! Nagu ta ise ei teaks! Mis siis, et kolhoosi? Ega ta mõni kulak ole, kes, näe juba siis, kui kolhoosidest veel haisugi ei olnud, juba aastat kaks tagasi oma maid kolhooside kartusel hakkas sööti jätma. Aga võib olla, et ta elab veel aasta või kaks omaette ja annab siis selle karjamaatüki kolhoosile sulalt üle. Kas see maa siis kisendab või kisendab lina, mis ta siit vahepeal kitkub? Või kisendab särk ta seljas? Mis siis, et kolhoosi! Töö on niisugune, mis maailmast kuhugi ei pääse. Kukud sa ka ise ühel päeval oma maakirve otsa ninali ja jääd samasse paika, ei tõuse enam, aga su töö,

mis sa teinud oled, see jääb. Ja mis siiski, kui ta ka kas või juba hommepäev kolhoosi läheks? Kas peab siis iga viimane raas su enese suhu jooksma? Saavad teised, saab ka tema. Ja kas ta Kobriaugu teele kruusa ja kive vedades on küsinud sellest, et seda teed ka teised kasutavad. Küllap nii mõnigi veskiline — liiati kui ta veel purjus oli — on Kobriaugu teel jäänud vankriga upakile minemata.

Seda ja teist laadi väiteid oli tal käepärast kodus ja valmis võimalike norijate jaoks teel või karjamaalgi. Aga juhtus, et ta neid võõraste jaoks varutud väiteid mõnigi kord vajatas endas tekkivate kõhklemiste sõitlemiseks, eriti oma „võsanokitsemise“ esimesil päevil.

Neil päevil ta ei aimanud, kuidas Kobriaugu tee end uuesti ta ellu segab. Üksnes mõned päevad pärast sea-
tapmist tuli Juhan päeva ajal Gustavi juurde põllule ning ütles lühidalt:

„Meie kolhoos tegi otsuseks Kobriaugu tee ära sillutada. Homme algab kruusavedu. Esimees Mardikivi saatis minuga sulle sõna, et... kui sa ehk tahad ka kaasa lüüa.“

„Noh, mis siis?“ küsis Gustav kogu oma sisemuses värisema hakates.

„Et tead siis ka platsis olla,“ ütles Juhan samas rahulikus toonis.

Gustav hoidis parajasti tühja viljaredelit õla najal. Nii ta jäigi tükiks ajaks Juhanile otsa vahtima. Siis viskas redeli prantsatades põllule maha ja hakkas vanduma.

„Mis käskija tema mulle on?“ küsis ta vihast pea-aegu märatsedes. „Poisinolk. Või tema tuleb mind käsutama!“

„Kuule nüüd, kuule,“ sõnas Juhan vaigistavalt. „Ega

ta sind käskinud pole, ainult sõna saatis, et kui sa tahad."

"See irvitab, see ainult irvitab minu üle — muud ei ühtigi."

"Kuule ikka, kuule," pidi Juhan teda uuesti vaigistama. "Pole siin irvitamist ega kedagi. Ja ega siis tema, Artur, seda asja üksinda otsustanud. See sai meie kõigi keskel ilusasti läbi arutatud..."

"Siin ta mõned päevad tagasi saatis lapsed välja seda mesiku seemet korjama," ütles Gustav, Juhani rahulikku, ent aeglast lauset järsult katkestades. "Ime, et ta mulle siis sõna ei saatnud, et, Gustav, mine sina ka; jäta põllul kõik pooleli ja mine ka, too ka üks taak mesikuid kolhoosi. Kurat!"

Äkki pööras Juhan end ringi, hakkas ära minema. Mida kaugemale Juhan läks, seda rohkem Gustavi vihatuju rauges. Viimaks hüüdis ta:

"Kuhu sa nüüd tormad? Jätsid sa tubaka koju või? Tule tagasi, mul on. Eks sa räägi siis, mis te seal minust arutasite."

"Torm oled," ütles Juhan seisma jäädes. "Keegi ei ole talle halba soovinud, aga inimene läheb maruvihaseks."

"No-noh!" sõnas Gustav lepitavalt.

"Arutasime... Seal mõned mehed arvasid ka, et kolhoos saab sellega ise hakkama, et tal ei ole väljast abilisi tarvis, aga teiste mõte oli jälle, et Gustavile peab tingimata sõna saatma, kas siis on või ei ole abi tarvis ja kas ta tuleb või ei tule. Oeldi, et Gustav on eluaeg sinna kive tilgutanud, kuidas siis teda nüüd välja jätta. Meie hakkame homme kruusa vedama, Gustav näeb ja äkki aga tahab ka tulla, kuid ei saa, sest mine sa tea, mis need teised siis mõtlevad. Noh, sellega jäid nõusse kõik..."

See, et kolhoos talle ainult sõna saatis ja et see sõnasaatmine ei tähendanud ei Mardikivi ega kolhoosi käsku, oli Gustavile algusest peale selge. Ning kui ta vihastas, siis hoopiski muu pärast, sellepärast, et Kobriaugu tee sillutamine, mis oli rohkem kui pool elu-aega tema südame-asjaks olnud, oli saanud nüüd teiste — kolhoosi — südameasjaks, et nüüd kolhoos tõenäoliselt toime tuleb, kuna tema oli sellega üksinda jännanud, nagu vett kuuma pliidi peale tilgutanud, püüdes asjata teisigi ligi tõmmata. Nii mõjus teade, et kolhoos hakkab sillutama Kobriaugu teed, esialgu nagu raske hoop Gustavi enesetundele. Jonnakalt ainult enda võimeis veendunud talupojal oli korraga tunne, nagu oleks keegi tema ning kogu ta tööd-rühkiva elu üle laia häälega ja laginal naerma hakanud.

„Ega ta seda teed pole veel sillutanud,“ ütles ta. „Või kui sillutabki, siis laseb oma vilja põllul mädaneda. Kuid ega tõrmi tea uskuda.“

Seda öeldes vaatas ta kolhoosipõldude nõgudesse ja nõlvakutele, mis kõik olid odra- ja nisukärbiseid ning kaera-huntjalgasid täis tipitud.

„Noh, tee nüüd, mis sa ise tahad,“ ütles Juhan, laskmata end jutuga mujale kiskuda. „Mina olen sulle sõna toonud.“

Rahunenuna hakkas Gustav nägema asju teistsuguses valguses, niisugustena, nagu nad tõepoolest olid. Muidugi ei olnud siin käsku ega mingisugust irvitamistki, talle lihtsalt pakuti võimalust osa võtta tööst, mida ta süda oli kogu oma elupäevad ihaldanud. Võib olla, et ta lähebki, ja on isegi päris kindel, et ta läheb, võõrastav oli ainult see, et Mardikivi selleks just praeguse aja, viljakoristamise aja valis. „Võib olla, et lähen,“ mõtles Gustav, „aga võib-olla võtan jonnirindu ja ei lähe ka. Aga või neil siis sellest häda on!“

Seda küsimust oli ta meel väga heitlik otsustama. See heitlikkus püsis kuni järgmise päeva hommikuni. Rakendadeski veel kahtles, kas minna.

Samal hommikul virgus Proletaarlase kolhoos varakult. Kui Juhan varahommikul öövalvest lahkus, olid harilikult ainult tallimees ja karjabrigadiir liikvele asunud ja õu jäi peaaegu vaiksena piimjasse uttu, ainult mõne üksiku udust kostva kolksatuse või alles harva veel mõne unise hääle kajades. Aga sel hommikul ei jõudnud Juhan lahkuda, kui mehi hakkas igast küljest kolhoosi õuele ilmuma. Kõhutati labidaid ja määriti vankreid, algul vaikides, ent siis ikka sagedamini vastastikusteks hõigeteks ja naeruks virgudes. Hakkas kostma naistegi hääli.

„Noh, jätke siis kruusaauku minu jaoks pärastlõunaks ka kruusa,“ ütles Juhan ära minnes kõige lähemal seisvale kolhoosnikule Lipule.

„Küll saab, küll saab!“ vastas Lipp hobust rakendades, kuid pisut kaugemalt, naiste rühmast, vastas naise hääli:

„Ega seda ole, kõik veame ära.“

See hääli oli tehtult mehelik ja jäme. Sellele järgnes peenike naiselikult helisev hääli:

„Juhan kardab, et me kruusaaugu tühjaks veame!“

Ning Elli puhkes heledalt ja pikalt naerma, nõnda et oli lausa ime, kuidas ikka veel üsna tihedasti üle hoovi voogav udu sellele naerule vastu pidas, tükkideks ei rebenenud ja end tuulel laiali ei lasknud kanda.

Kruusaauk asus ühes neist küngastest, mis eraldasid kolhoosi põllumaid Tikusoost või õigemini selle serval kasvavatest padrikutest. See oli ringikujuline ja võrdlemisi suur, kuid ei võinud korraga mahutada kogu kolhoosi rohkem kui viiekümnest vankrist koosnevat voori. Sellepärast hakkas voor liikuma veerand-

tunniste vaheaegadega, lülide kaupa. Juba kolhoosi õuel jagas Mardikivi labidatega varustatud naised kaheks salgaks, kes kruusaaugus vahelduvalt pidid hobusemehi abistama. Teekonnaks kruusaaugust Kobriaugu teele ja sealt tagasi kulus natuke rohkem kui tund aega. Et kogu voor oli jagatud neljaks lüliks, siis pidi esimene lüli kruusaauku tagasi jõudma siis, kui viimane sealt lahkus, moodustades nõnda alaliselt ümber kruusaaugu nagu ümber hammasratta ringleva keti.

Kõik oli täpselt välja arvestatud. Voori esimene lüli pidi kruusaaugust lahkuma kell kuus. Nii pidi kella kaheteistkümneks olema tehtud viis voori. Siin võis juba natuke arvestamisega tegelda, viga seisis ainult selles, et keegi ei osanud arvata, mitu koormat Kobriaugu tee oma ehkki mitte põhjatute, kuid sügavate roobastega ning aukudega vastu võtab. Seal oli süllapikkune, kunagi küllap sügava auguna haigutanud teeosa, kuhu Gustav omal ajal kruusa ja liiva oli vedanud ja mis nüüd ka tõepoolest teena välja nägi. Aga kui palju Gustav sellesse auku kive oli vedanud?

Sellele mõtles Mardikivi, kui ta esimese lüliga kruusaauku sõitis. Kui ta eile Laulumänniku Juhaniga Gustavile sõna saatis, siis ta ei uskunud, et Gustav teesillutamist osa võtab. Ta tundis teda selleks liiga jonnakana ja isemeelsena. Nagu ta õieti arvas, oligi see viisakas kutse Gustavit ainult pahandanud. Aga mine tea, Juhan arvas siiski, et ta tuleb.

Koormate kruusaaugust väljudes hakkas udu lahutama. Järsku lõi taevas pea kohal sinendama; udust väljamähkuvatel küngastel tükati juba kirjuks tõmbunud põõsastiku kollased ja punased toonid olid märgadena eredad ja värsked.

Udu lahkus nagu suur narmendav eesriie, avades

vaate kahele poole põldudele ja teele nende ees. Tee nende ees püsis tühi, kuid Laulumännikust pisut siinpool tuli neile vastu Gustav Kannu.

Ta istus laual, mis põigiti oli asetatud üle vankrikasti. Tõmbas kõrvale ja pidas hobusegi kinni, kuna tee oli siin kitsavõitu, teeservad aga veerjad. Ta suu ümber oli mingi varjatud või tagasihoitud naeru ilme. Esimesena sõitis vooris Ots. Nad möödusid teineteisest tumma ja vaevalt märgatava peanoogutusega, kuid Ots nägi selgesti, et Gustavi kast oli juba kruusane, et ta sel hommikul kruusaaugule mitte esimest korda ei sõitnud. Ning Gustav omalt poolt nägi seda, et Ots seda kohe märkas. Teise koorma kõrval käis Mardikivi. Niipea kui ta jõudis Gustavi kohale, hüüdis Gustav kohe, tere ütlemata:

„Mina oleksin selle töö kas või talveks jätnud.“

„Asi ei anna venitada,“ hüüdis Mardikivi, pidas hobuse kinni ja küsis:

„Ütle, kui palju koormaid sa sellesse auku... noh, selle vana remmelga juures, oled vedanud?“

„Pole mina märkinud; pole mul eluilmas raamatu-pidajat olnud.“

„Umbes?“ küsis Mardikivi, kannatust katkestamata.

„Oma kümme-kond,“ vastas Gustav oma jonnist loobudes. „Ennem rohkem kui vähem.“

Siis läks voor jälle liikuma, aga Gustav seisis oma kastiga tee pervel. Kolhoosnikud möödusid Gustavist, kes valjusti tere hüüdes, kes tummalt pead noogutades, kes ainult mütsinoka juurde kätt kergitades või lihtsalt midagi endamisi pomisedes.

„Ei olegi kõike oma väge välja ajanud,“ mõtles Gustav, kui oli esimese lüli endast mööda lasknud. Aga ta ei jõudnud veel mööda künka otsast, mille tagant tee kruusaaugule pöördus, kui talle uus jagu koormaid

vastu tuli. Jälle tõmbus Gustav tee pervele ja ootas. Teise lüli lõpus tuli noor kolhoosnik Sälk, valged hambad igavesti lõbusas ja punetavas näos välkumas.

„Kas teid veel tuleb?“ küsis Gustav pisut sapiselt, kuid noor kolhoosnik hüüdis täiel häälel Gustavile tere hommikut ja naeris sealjuures ise nii süütult ning rõõmsalt, et ei kuulnudki Gustavi küsimust.

Teele pääsenud, tõmbas Gustav hobuse jooksma ja sõitis varsti mürinal kruusaauku. Siin leidis ta eest kruusaveo kolmanda lüli ja salga naisi. Ringikujuline kruusaauk oli täis naiste hääli, labidate kolinat ja hobuste hirnumist.

Kuna kolhoosnikud oma kaste kruusaaugu tagumise poolringi juures täitsid, tõmbas Gustav oma kasti üsna etteotsa.

Ta viskas pintsaku seljast ja hakkas oma kasti täitma vestiväel ning ajuga, mis kõikides imestust tekitas. Ta ei teadnud veel isegi mis, aga midagi oli temas pahupidi pöördunud. Ning kui varsti kaks naist salga juurest eraldus, et temale kastitäitmisel abiks olla, siis see pahupidipöördumine aina jätkus. Ei aidanud siin mingisugune tõrjumine; naised loopisid ta kasti kruusa täis. Kuid just selle tõttu ta pääseski august tulema enne voori. Ta oleks oma kasti meelsamini üksinda täis kühveldanud. Teiste abi oleks nagu seganud tema töö rõõmu, pealegi ta ei teadnud, kas see tuligi puhtast südamest — kes teab, mis viguriga see jälle seotud on. Aga nüüd oli hea seegi, et ta üksinda omaette sai minna. Kolhoosi voori sisse ta ei tahtnud sattuda. Selle otsuse oli ta teinud juba hommikust ööd, kui uni ära läks. Mis asja tema end teiste hulka segab!

Ent ta ei jõudnud oma koormaga kruusaaugu teelt veel päristeele, kui holhoosi voori neljas lüli talle vastu tuli. Gustav läks vastumäge, nemad tulid ülevalt

alla, sõiduga ja käratsevalt. Käratsemisest kostis isegi naistehäali ja Gustav nägi, kuidas voori keskel Elli vankrikastis koguni püsti seistes ohje keerutas, kohe tema kannul aga sõitis Muki.

Gustav lootis, et tal rahulikult lastakse edasi minna — voor annab talle teed, kuid seda tehti ainult pooleldi ja vastu tahtmist. Gustav oli sunnitud oma vankri rattad roobastest välja ajama, hobuse teeservale tõmbama ning seisma jätma. Tohoo imet, voor tuleb tühjal vastu ega anna koormale teed! imestas Gustav edasi minnes. Aga ta ei jõudnud seda imestust veel äraagi imestada, kui minuti kümne või veerandtunni pärast talle vastu tuli kolhoosi voori esimene, Kobri-august juba tagasipöörduv lüli. Siin läks asi pisut paremini: kogu lüli, viis-kuusteistkümme hobust, tõmbus roobastest välja, andis koormale teed, möödudes Gustavist tee serva pidi, mis oli niivõrd veerjas, et vanker viltu kaldus ja mehed kastiservadest pidid kinni haarama. Sealjuures põrnitses nii mõnigi Gustavit altkulmu ning Gustavi enesetunne polnud siingi sugugi hea. Varsti oli talle selge, et niisugune möödaminek toimub nii kruusaaugule minnes kui sealt tulleski paratamatult iga veerand tunni tagant. Nõnda ta otsekui ujus vahetpidamata vastuvoolu.

Kui Laulumänniku Juhan kella kümne paiku ärkas, läks ta kohe akna alla, et vaadata teele, mille kaudu kruusavedu toimus. Kai ütles, et kolhoosil oli juba kolm või koguni neli voori tehtud, sest ta oli nende lugemisel segi läinud.

„Kas Gustavit ka näha on?“ küsis Juhan uuditsedes.

„Jah, ikka,“ vastas Kai. „Aga see käib üksipäini, omaette.“

„Vaata!“ ütles Juhan, sellega nagu imetlust väljendades, ja jäi akna alla istuma. Ent kui kolhoosi voori

esimene lüli veerandtunni möödudes künka tagant nähtavale tuli, siis Gustav liikus üsna selle lüli keskpaias.

„Mis asja sa, eidu, mulle rääkisid?“ küsis Juhan. Kaietele arusaamatult otsa vaadates.

Kai jäi tükiks ajaks aknast välja silmitsema.

„Jah, tema see on!“ möönis ta silmanähtavalt imestades. „Aga alles põrmuke aega tagasi kruusaugu poole minnes läks ta üksinda; ma veel mõtlesin, et näe, just nagu va karjast mahajäänud lammas teine. Ei tea, kas on nüüd ka Mardikiviga ära leppinud või?“

„Ega sedagi tea,“ arvas Juhan. Ta vaatas hulk aega vaikides aknast välja, nägi, kuidas kolhoosi kruusavoori lülid väikeste vaheaegade järel Kobriaugu poole liikusid, ning ütles äkki, otsekui millestki ärgates:

„Aga noh, ega see Gustav teisiti ei saanudki, kui pidi viimaks omagi hobuse voori hulka tõmbama.“

Vaikis siis natuke aega ning lisas, otsekui oleks Kai või keegi teine talt seda küsinud: „Voor voori järel tuleb vastu; kui kaua sa jõuad talle teed anda — ega siis voor üksiku pärast ei hakka end teeservale tõmbama.“

8

Mardikivi käis Rohul ja sõlmis maaparandusjaamaga lepingu võsalõikaja saamiseks. Aga kas see oli teesillutamise, inimeste kergendustunnet vallandav viljaveo lõpetamine või nüüd teade peatsest võsalõikaja saabumisest, ent Väljal oli kõiki neid kogu kolhoosis elevust tekitavaid sündmusi vaadanud kõrvalt nagu võõras. Kogu oma eluaja kuni siiani oli ta tundnud vahekordi ainult üksikisikutega. Kui ta oma lehma ja lambad laskis kolhoosi ristikuädalale, millesse ta tol

korral ei olnud lakanud suhtumast nagu ikka veel temale kuuluvasse, siis ta ei suutnud end kujutledagi vastutavana kollektiivi ees. Ta ei võinud uneski aimata, et see asi säärase tagajärgedeni läheb, et tema süüküsimus tõstetakse üles koosolekul, kus sulle igaüks süüdistavalt võib otsa vaadata, sult aru pärida, ruttab sulle isegi otsust tegema.

Alates tollest koosolekust koges Väljalt esmakordselt vahekorda kollektiiviga, vastutavust selle ees. See uudne tunne oli seda ebameeldivam, et samas kollektiivis ta teadis olevat inimesi, keda tänini oli harjutud isegi sõpradeks pidama. Selline seisukord oli Väljaltile võõras, aetas ta ootamatute raskuste ette.

Hommikune veerandtund enne tööleminekut või seni ikka lõbusasti veedetud lõunavaheaeg kolhoosi õuel osutus nüüd talle kõige raskemaks kogu päeva kestel.

Neil aegadel kolhoosnikud nagu harilikult kogunesid kokku värskete lauavirnade juurde, istusid siin, olid küljeli, keerasid sõrmejamedusi „plärusid“, vahetades uudiseid ja tubakapuseraid, kuid Väljaltile see koht enam nagu ei sobinud. Kui ta läkski sinna, siis jäi üldisest ringist välja; teda kas sugugi ei nähtud või silmitseti liiga teravasti. Mõnikord talle näis, et inimeste pilgud peatusid tal nagu usutlevalt, otsekui küsides, kas ta on juba järele mõtelnud.

Väljalt oli peatselt jõudnud selgusele, et oma süü edaspidise eitamisega ta rebiks katki viimsedki teda praegu veel kolhoosiga ühendavad sidemed. Ta ei kavatsenud oma süüd salata, kuid selle avameelseks ülestunnistamiseks ei jätkunud nagu julgust. Ning mida päev edasi, seda raskemaks muutus vaikimine.

Aga päevi oli möödunud juba mitu. Need kõik olid kaunid, päikesepaistelised ja kuidagi uudsetl rõõmuküllased. Seda rõõmuküllust oli helisenud Kobriaugu

tee sillutamisel, millest hulgaks ajaks oleks juttu saanud, kuid juba mõned päevad hiljem saabus Hargla sae- ja jahuveski auto kolhoosile abiks vilja vedama.

Praegugi oli lõunavaheaeg ja trobikond kolhoosnikuid seisis, istus ja pikutas lauavirnade juures. Ning praegugi räägiti viljaveost, kuigi see viljavedu ise oli lõpetatud.

Albert Sälk oli terve päeva veski veomasinal koorimat teinud. Siin ta nüüd seisis püsti ja rääkis, naerdes ise lõbusalt. Oleks ikka hea, kui kolhoosil oleks juba praegu niisugune veomasin. See sõidab nagu laev mööda põldusid. Aga tema oleks veel kõrgemadki koormad teinud, kui Elli, „selle vaese“ pea oleks kannatanud.

Ta tõmbas oma soni veelgi rohkem ninale ja naeris seda mõnusat naeru, mida suitsetajad naeravad hetkel enne piibu süütamist. Tema süütas praegu oma pläru ja ootas, et Elli nüüd kõige heledamad häälepaelad valla päästab ja vastu hakkab vaidlema. Aga Elli ütles täna üsna vaikselt:

„Minu pärast oleksid koormad võinud küll kõrgemad olla, aga meestest ju polnud asja, et puid alt ära laasida.“

Sälk sai oma pläru põlema ja naeris edasi.

„Tema muudkui aga naeraks igauhe kallal,“ lüüsis Elli.

„Kelle kallal ma veel olen naernud?“

„Kas sa viljaveo-päeval vähe veel võtsid — ka Gustavi kallal.“

„Ah noh see,“ lausus Albert.

„Mis asja ta siis selle Gustavi kallal võttis?“ küsis Viisja Maanus.

„Ikka ühte- ja teistviisi,“ vastas Elli, nähes, et Albert praegu ei taha muud teha kui vaikselt itsitada ja pläru

vedada. „Kõigepealt kui me autoga põllule sõitsime. Gustav tõstis oma viimaseid otri kärbisesse. Noh, ega autojuht siis teadnud, tema, see Albert, laseb aga autol kolhoosi rõukudest mööda sõita, ütleb juhile, et näe, tõмба aga sinna, kus see vanamees otri kokku paneb.“

Juba mehed hakkasidki naerma.

„Va-va-vaata ku-kuk-kuramust!“ lausus Tramm.

„Noh ja siis?“ küsis Tina Jaagup.

„Gustavil oli hanguvars juba püsti käes.“

„Küll mees läks tulivihaseks,“ ütles nüüd Albertki.

„Mis sa siis niimoodi teed?“ tähendas põllutööbrigadiir Ots etteheitvalt.

„Ega siis sellega veel pole jätnud,“ jätkas Elli, hääle kord-korralt heledamaks muutudes. „Pärast, kui me oma rõukusid hakkasime peale tõstma, tuli näe Gustavi vana Kaaru, hakkas rõugualuseid kraapima ja hiiri püüdma. Muudkui käib aga rõugu juurest rõugu juurde meie järel. Gustav vilistab — ei midagi, hüüab, jälle ei midagi. Kaaru ei tee väljagi. „Koer on tal targem kui ta ise,“ ütleb Albert mulle koorma otsas. „Ole nüüd sina vait!“ ütlen ma temale. Peab natuke aega, aga siis hakkab koorma otsast hõikama, et kuule, Gustav, ae, näe Kaaru tuli kolhoosi, ja ikka sedamoodi edasi, et Kaaru on sul targem kui sa ise oledki; sina oma jalga kolhoosi maa peale ei tõsta, see nagu põletaks sind, aga näe Kaarul pole viga midagi, kuigi koon teisel kuni silmini mullas.“

Mehed naersid.

„Ja mis siis Gustav?“ küsis Lipp.

„Mis ta ikka, muudkui kinnitas tagant,“ ruttas vastama Elli, kelle hääl rääkides oli jälle helisema hakanud. Aga nüüd ütles Albert üsna tõsiselt: „Niipalju ta ütles ometi, et küll ta teab ise, kellele avaldus sisse anda, kui tahab kolhoosi astuda.“

Sellele oma lõunavaheaega jutukalt veetvale kolhoosnikute rühmale oli Väljalt lähenenud vaikselt ja tähelepanematult. Kogu naerukas seltskond oli aset võtnud päikesepaistel lõuna pool lauavirna, kuid Väljalt pikutas lauavirna varjualusel küljel. Pikutas siin kõrt närides ja vahete-vahel silmi sulgedes, kuid teisel pool lauavirna toimuvast jutuajamisest kuulas erksalt iga sõna, millegipärast kartes, et iga silmapilk hakatakse rääkima temast. Äkki aga Albert, Elli või mõni kolmas-neljas nimetab temagi nime, siunavalt, avaldab kahtlust, kas Väljalt mõtleb üldse oma teost kolhoosile aru anda, küsib, kui kaua Väljalt mõtleb niiviisi elada?

Temastki hakati rääkima, aga hoopis teistsugustel asjaoludel.

Varsti tuli Mardikivi kantseleist, võttis meeste keskel istet ja ütles:

„Noh, mehed, kas moodustame nüüd uudismaabrigaadi? Meie põldudel on vili koristatud; ma mõtlen, et nüüd võiks neli-viis meest ja paar-kolm naist iga päev Kõrgekõrde minna.“

„Aga võsalõikaja?“ küsis Albert.

„Võsalõikaja tuleb,“ vastas Mardikivi. „Aga meil Kõrgekõrres on mõningaid puukesigi, mille peale võsalõikaja teraskärss ei hakka. Need on vaja aegsasti eest ära koristada. Pidage meeles: meie ei jäta mingisugust laga maha ega tööd ennast selle laga sisse või taha vinduma.“

„Tõ-tõsi jutt! Tõ-tõsi jutt!“ hüüdis Tramm, tõsine ja enamasti ikka vaikiv kolhoosnik. Ühtlasi lõi ta end pikutamisesest istuma, jäädes Mardikivile ainiti otsa vaatama.

„Kui tuleb võsalõikaja,“ jätkas Mardikivi, „kui ta juba siin on ja töötab, siis on Kõrgekõrres ka meil veel

küllalt tööd. Lähme sinna, teeme haod kubusse, põletame ülearuse risu, nõnda et maa oleks varsti lage, nõnda lage ja puhas, et võib traktori peale lasta. Lipp, sina lähed siis Kõrgekõrde brigadiiri kohustes."

"Kelle nimed te siis selle uue brigaadi kirja olete juba torganud?" küsis alles praegu ligi-astuv Juhan.

"Kelle omad siis ikka?... Lipu, Trammi Juljuse, Alberti... noh, kes siis veel oli? Kus on Väljalt?"

Väljalt tuli lauavirna tagant nähtavale kärmesti, nagu oleks ta seal kogu aeg oodanudki seda, et tema nime hüütakse.

"Vaata," ütles Mardikivi, "me pidime sinugi nime äärepealt uudismaabrigaadi kirja panema, aga seda muidugi eeldustel..."

"Niipalju ainult..." algas Väljalt ja takerdus, jäi vait.

Kõik arvasid, et sellega Väljalt vihjab oma süüle, vajadusele seda kolhoosi ees üles tunnistada. Kõik mõtlesid ja lootsid seda, ent Väljalt sihtis mujale.

"Niipalju ainult..." kordas ta, takerdus uuesti, vaatas otsa Viisja Maunusele ning jätkas, millestki otsekui julgustatuna: "Siin sai varem, juba suvel, Maunusega räägitud — siis lubati mind sügise poole ehitusbrigaadi võtta."

"Rääkimist oli," möönis Maunus mõtlikult. "Ja rääkimist mööda oleks ka tehtud, kui sa vahepeal poleks selle näotusega hakkama saanud. Ja süda sul on ka alles puhtaks rääkimata."

"Nõnda et siis sa teda oma brigaadi ei võta?" küsis Mardikivi.

"Ei, niiviisi ei võta ma teda ei müüri ega sarikate peale. Tõendagu, et tema pole seda teinud, või kui on teinud, siis olgu julgust ka tunnistada. Töömees ta ju muidu on."

„Ega siis pole midagi parata — kui ei võta vastu üks, ega siis ei taha teinegi. Või mis sa arvad, Lipp? Kas võtad Väljalti uudismaabrigaadi?“

„Kas arvate, et uudismaa ei ole müür . . . meie tulevikule.“

Seda ütles Lipp. Ütles ainult niipaljudest, mitte rohkem, aga sellega oli kõik öeldud.

Väljalt vaikis.

Talle oli selge, et nüüd kas räägi avameelselt kõik ära või lahku kolhoosist ja ära näita oma nägugi siia. Ning ta ütles tasa, vaevukuuldavalt:

„Kas tahate siis kuulda, kuidas sellega oli?“

„Muidugi me tahame kuulda,“ vastas Mardikivi. „Aga kuulda tahavad ka need, keda praegu siin ei ole. Ma nägin, et osa inimesi oli põhuvirna juures . . . Tuleb kõik kokku kutsuda . . . Väljalt riivas ju kõigi huvisid, eks ole?“ Ringi vaadates jätkas ta: „Tallimees Ustavit ei ole, ei ole siin ka lüpsjaid, puudub karjabrigadiir. Kes sealt läheb? Helju! Kuule, kutsu need inimesed sealt põhuvirna juurest siia, ütle, las tulevad koosolekule.“

Ta saatis teistelegi puudujatele sõna. Ja varsti hakkas kolhoosnikuid tulema ükshaaval, kahekesi, kolme-kaupa. Nad tulid, jäid seisma puude alla, mõned ronisid lauavirnale, mõned võtsid istet. Ning kogu see aeg, mil neid tuli, seisis Väljalt seal, kuhu ta oli seisma jäänud, tundes, kuidas iga uue juurdetulijaga ta seisukord üha raskemaks läks.

Ta vaatas maha. Viimaks kuulis, kuidas Mardikivi ütles:

„Ei tea, nüüd peaks kõik koos olema. Vaadake, lugu seisab selles, et Väljaltil, kes, nagu teate, kahjustas kolhoosi ja ühes sellega ka teie huvisid — aga muidugi, nagu te näete, ka enda huvisid —, et Väljaltil

„on muutunud raskeks oma süüd edasi eitada, seda varjates teie keskel liikuda.“

Mardikivi vaikis, aga Väljalt ei saanud sõna suust.

„Mis sa veel ootad?“ ütles talle Juhan.

„Esimees koosolekul ütles, et ma olen soos,“ algas Väljalt viimaks. „Seda ma olin küll. Kui ma kevadel kolhoosi astusin, siis ma kuidagi ei saanud lahti tunde-dest, et ristikupõld on ikka minu oma. Ma muu asja kohta seda niipalju ei mõtelnud kui selle ristikupõllu kohta. Mida ilusam hein seal suvel kasvas, seda suuremaks kasvas ka minu uhkus. Kui viimaks kolhoos sellelt põllult rohkem kui kolmkümmend tublit koor- mat ilusat heina kokku pani, siis nagu mina oleksin selle heina kolhoosile andnud. Mõteldes sedamoodi ma nagu polekski kolhoosis olnud. Nojah, niimoodi ma lasksin oma lehma ja lambad kolhoosi ristiku- ädalale.“

„Mulle näis, et nad olid seal olnud ühes kettidega,“ ütles Mardikivi. „Kas see oli pahatahtlusest, et kolhoosile suuremat kahju teha?“

Väljalt tõmbas hinge tagasi.

„Ei, pahatahtlusest see ei olnud,“ ütles ta, „aga meelega see oli küll. Kui keegi oleks peale tulnud, siis ma oleksin ütelnud, et loomad on kogemata paha peale sattunud. Nüüd ma olen ära ütelnud kõik, mis mul selles asjas ütelda on.“

„Hea seegi, et sa südameilt ära ütlesid,“ hüüdis Salme.

„Kui ta mõtleb ennast parandada, siis tehku tööd edasi,“ ütles Lipp.

„Tehku minugi pärast.“

„Minugi pärast.“

„Ja tehku senisest paremini,“ lausus Viisja Maunus.

„Ütlesime,“ tähendas põllutööbrigadiir Ots, „et kol-

hoos sinu kohta oma kõige karmimat otsust ei tee. Ja sina parandasidki ennast. Aga kuidas jääb ädalaga? Mina käisin seda vaatamas alles eile — tööpoolest, paljudesse kohtadesse masinat peale ära vii. Kes ta maha niidab — käsitsi?"

"L-las ta ise nii-niidab!" hüüdis Tramm.

"Õige!" toetasid teda paljud hääled.

"Ja juhatus otsustagu, kas talle selle töö eest normipäevi arvestada või kuidas," ütles Ustav.

"Ma... võin niita küll," haaras Väljalt sellest õhinal kinni, nähes selles võimalust kollektiiviga uut vahekorda luua, paremat, puhast, millestki tumestamatut.

"Aga sellega Väljalt on ikkagi brigaadist väljas," ütles Juhan, vana küsimuse juurde tagasi pöördudes. "Kelle nimed seal brigaadis veel on? Kas sa minu oma ka kirja panid?"

"Sinu oma?" küsis Mardikivi ägedana. "Sa oled ju öövaht."

"Ega sellest midagi."

"Tõega või?"

Mardikivi vaatas Juhanile otsa, viivitas otsustamisega. Aga äkki ütles Albert: "Ära sa parem meeste hulka ennast topigi."

See tuli Juhanile ootamatult. Ta tammus jalalt teisele, laskis pilgul üle meeste libiseda ja küsis Albertilt:

"Kas sina ka mees oled?"

"Või sa ei arva?"

"Sinu ma tõmban iga kellaaeg üles."

"Noo!" ütles Albert uskumatult ja paljastas jälle oma valgeid hambaid, hakkas naerma. Ta ei uskunud, et asi sõnadest kaugemale läheb. Aga juba keegi läks vägikaika jaoks parajat kaigast otsima ning Juhan võttis seljast kuue, viskas selle lauavirnale.

Elli ütles:

„Albert on omadega vahel.“

„Vahel!“ kordasid paljud hääled, kuigi selles ise kahtlesid. Aga Albert katsus mitmesugust nalja teha. Kes seda oleks võinud uskuda, ütles ta, et Juhan nii äge vanamees on. Sellest hoolimata muutus ta üha rahutumaks. Viimaks pidi temagi oma kuue seljast viskama. Juhan astus kaikaga käes meeste sõõri.

„Mis sa veel passid!“ ütles ta Albertile natuke liiga jäigalt, võttis ise rohu peale istet, jalgu välja sirutades. Albert istus tema vastu, sirutas samuti jalad välja; tal-
lad suruti vastamisi, kaigas asetati saapaninadele.

„Saab imet näha!“ lausus Maunus.

„Üks, kaks . . .“ hakkas keegi lugema. Meeste pihad kumerdusid, nende nägudele tekkis puna. Ning mõne üsna üürikese hetke pärast Albert kerkiski, pikkamisi ja ühetasaselt, kuid seda lootusetumalt. Kolhoosnikud, nii mehed kui naised, rõkkasid naerust. See naer muutus maruliseks, kui Juhan ütles:

„Hädavaevalt kõlbab sinuga ühes brigaadis tööd teha.“

„Panen su nime siis maaparandusbrigaadi kirja?“ küsis Mardikivi.

„Pane sellegipeale,“ vastas Juhan end sirgu ajades.

Teisel päeval läks kolhoosi maaparandusbrigaad Kõrgekõrde. Brigaad ei olnud rohkearvuline. Neli saagide ja kirvestega varustatud meest ja kaks kirveste ning labidatega varustatud naist alustasid tööd Kõrgekõrre lõunapoolselt servalt. Jagunenud kaheks, brigaad sukeldus lepikusse, milles kasvas üksikuid remelgaid, üsna jämedaid toomingaid, kuuski ning siin Kõrgekõrre savika pinnasega lõunaosas koguni salguti pihlakaid. Kõrges ja tihedas lepikus hakkasid inimesed liikuma puu juurest puu juurde. Nad rääkisid vähe,

kuid nende kirved ja saed jutustasid. Kõigepealt puu ümbrus puhastati võsast, siis ta saeti või juuriti ühes kännuga. Siin oli siiski vähe selliseid puid, millede kände arvati hiljem traktorite kundi takistavat. Kogu päeva peale juhtus neid ainult mõni üksik.

Teadagi on puu mahasaagimine hõlpsam tema juurimisest, tema langetamisest ühes kännuga. Ning on ka masinaid, mis igasugused kännud maa seest välja võtavad. Nõnda rääkis Albert, kes nüüd Juhaniga paaris oli. Juhanile näis, et Albert lootis liiga palju masinatele, et ta oleks hea meelega kõik kännud maa sisse jätnud. Miks nad pidid käsitsi saagimagi, miks kolhoosil ei olnud veel elektrisaage? Vaat kus nendega oleks hea alles tõmmata. Säärast juttu kuuldes oli Tramm juba mitu korda endamisi muhelnud. Viimaks ta arvas, et kui see võimalik, siis Albert paneks enese asemel masina isegi vägikaigast vedama.

„Masin masinaks,“ ütles Juhan ja heitis puule jälle vana metsamehe hindava pilgu, „aga ega siis kõiki masinaid ei saa ka igasse padrikusse iga kännu juurde tuua... Noh, selle sabriku võime ehk küll kännu pealt maha lasta. Või ei tea,“ kahtles ta kohe, „ehk lööme sellegi juurtest lahti.“

Juhan ise kaldus teise äärmusse: ei ajanud hõlpu taga, oleks kõik puud meelsamini välja juurinud. August, kust puu oma langemisega kännu ühes kamara ja mätastega välja keeras, meeldis talle näha huumusrikka karjamaa lahtist, kohati šitikasmusta mulda. Jalagagi oli sellele hea astuda, pehme ja mõnus, nagu oleks maa siin juba üles küntud ja sina muudkui käid seda seemendades. Liigutades tuleasemeid ta torkis tuha alt välja musta mulla, tundis südames põlluharija head rõõmu ning mõtles aina sellele, missuguse hea põllu kolhoos siit saab.

Väiksemad lehtpuud langesid vaikse kahina saatel peaaegu hääletult. Lepik, mis kattis Kõrgekõrre karjamaid valdavas enamuses, püsis tumeroheline. See oli küllalt kõrge ja tihe, et peita töotajaid oma rüpes nähtamatuks. Ainult kuulda oli, kuidas kirved vahetpidamata paukusid, iga natukese aja tagant oma asukohta vahetades. Ning siis hakkas jälle siit-sealt üle lepiku kiiresti ja kuidagi röömsastigi tupruma vastsüüdatud lõkke valkjas-kollast, nagu ümmarguseks võlvitud suitsu, kuna nendest tagapool hääbuvatest lõketest tõusis siniseid ahtakesi suitsujugasid tõttamata ja aeglaselt.

Neid lepikust kerkivaid suitsujugasid vaatas Gustav juba mitmendal õhtupoolikul. Sealt Mähi metsa äärest, kust nad mõni päev tagasi olid kerkima hakanud, oli jõudsasti lähenetud tema karjamaale. Juba päeva pärast on nad tema karjamaa ääres väljas, siis asuvad teisele poole. Eile õhtul, kui kolhoosnikud olid läinud, käis ta nende tööd vaatamas. Siia-sinna oli tehtud puuriidakesi, mõnel pool oli näha sedagi, et puu oli ühes kännuga välja võetud; risu ja praht oli igal pool ära põletatud.

Täna Gustav mõtles, et kes need kolhoosi inimestest padrikusse on saadetud ragistama. Läks läbi lepiku, jõudis päris lähedale ja nägi tihnikust isegi juba inimesi. Parajasti töötasid mõlemad salgad niivõrd lähetikku, et nende vahel käis jutuajamine.

„Ei siia hakka kahte tuld tegema,“ ütles Alberti hääl.

„Ei, siin teeme ühise lõkke ja selle juures ägedad piibud,“ vastas Lipp.

„Aga tänasedki piibud olgu lühikesed,“ lausus Juhan veidi kähiseval häälel. „Eks pidanud Ots juba täna õhtupoolikul võsalõikajale järele minema.“

Keegi ütles midagi, millest Gustav aru ei saanud. Siis vaigiti natuke ja siis lausus Lipp jälle:

„Gustavit ennast pole seal täna veel kuuldagi olnud.“

„Ei vist,“ vastas Juhan, millele Albert mõne hetke pärast omalt poolt vastas:

„Küllap on mees ära väsinud!“

Seda kuuldes pööras Gustav kannapealt ringi. Või ära väsinud! mõtles ta kogu aeg rahutult vurrusid närides. Jõudnud tagasi karjamaale, haaras ta tüseda raiumiskirve ja läks sellega oma karjamaa ainsa suure puu — kuuse — juurde. Lõi ära mõned alumised oksad ja hakkas siis ägedana puu jämedaid juurikaid raiuma. Lohmakaid lendas kõrgele, et kuskil kaugemal lepikusse maha langeda, ja suur Mähi laas aina kajas, aga Gustav raius nagu viha pärast ega hoolinud sedapuhku isegi sellest, kui kirves hakkas kivisse täksama. Viimaks võttis abiks labida ja kangi. Pidas aru, katsus mõistatada, kuhu puul on kalduvus langeda, täksis jälle raiuda ja tõngus kangiga juurikatealuseid, kuni õhtu oligi käes.

Ta tundis end tõepoolest väsinuna. Kolhoosnikud naabrusest olid juba ammugi koju läinud ja tema väsinud kirvehoobid kajasid üksikutena, olid nüüd oma otstarbegi nagu minetanud. Aga suur, ühtlaselt arenenud okstega kuusk seisis sirgena nagu küünal püsti. Katsus veel hoovaga tõugata, kuid sellestki polnud abi. Oli juba päris hämar, kui ta oma tööriistad siiasamasse lepikusse peitis ja minekut tegi, nõrdimusega mõeldes, et kui tuult ei tule, siis kuusk seisab veel hommikulgi püsti.

Oo oligi vaikne ja hommikul seisis puu karjamaal, nagu ta õhtul oli sinna jäänud. Kui see oleks olnud mõni harilik hommik, siis Gustav oleks võinud minna,

nagu ta kavatseski, üsna varakult, et oma kuuse kallal edasi pusida. Kuid see oli ebaharilik hommik: Kõrgekõrde oli saabunud võsalõikaja. Gustav nägi seda uut masinat, olles teel Kõrgekõrde, ja pöördus koju tagasi. Masin seisis Mähi metsa ääres, helkides hommikuses päikesepaistes. Ja varsti tuli sealtpoolt ka Ots jalgrattal, sõitis Gustavist mööda ja kihutas kolhoosi poole. Oli selle kuusega kuidas tahes, aga Gustav ei sõandanud nüüdsama karjamaale minna. Nüüd seisis ta jälle oma elus nii harva esineva vajaduse ees kellegagi nõu pidada. See ei tähendanud seda, et ta tuli tuppja ja kohe rääkima hakkas. Ei, ta astus sisse, võttis istet ja vaikis, altkulmu enda ette pörnitsedes ning oodates, et temaga rääkima hakatakse. Tal ei tulnud seda kaua oodata.

„Mis sa rabeled ja selle karjamaaga ennast tapad,“ ütles naine. „Mis asja sellest tuleb? Ma olen sulle juba mitu korda ütelnud.“

„Mis sa oled ütelnud?“ küsis Gustav.

„Mine kolhoosi,“ vastas naine pahaselt, et hetke pärast lisada leplikumalt: „Kui sinusugust põrikat sinna tahetakse.“

Gustav vaikis natuke, vaatas naisele otsa ja küsis:

„Ei tea, kuhu see meie avaldus sai pandudki?“

„Ei tea, missugune nendest?“ küsis perenaine, sest Gustav Kannul on kolhoosi astumiseks valmis kirjutatud juba kaks avaldust. Esimese kirjutas ta kevadel, kui kogu Metsla küla ja temaga ka Väike- ja Ridaküla kolhoosiks liitusid, teise hiljem, üsna hiljuti alles.

„See, mis sai kirjutatud siis, kui ma tulin Kobriaugu teed sillutamast,“ vastas Gustav ja tõusis, et minna perenaisele abiks seda otsima. Perenaine avas kirstu, laskis kaanel seljaga vastu seina langeda ja hakkas võtma kirstust mitmesuguseid küll lõngaga, küll siidist

paelakestega seotud karbikesi, milles hoitakse tuttavate inimeste matuselehti ja muid, sageli küll aegunud, kuid siin selles talukambris ikka veel tähtsatena tunduvaid dokumente. Perenaine avas ühe siidpaelake-sega seotud karbikese, leidis sellest Gustavi kevadel kirjutatud avalduse, ulatas selle mehele ja lausus poolpahaselt:

„Eks ta ole sul ükskõik kumb nendest, see või hili-sem — ühesugused on nad mõlemad; pole sul loomi vähemaks jäänud ega juurde tulnud.

„Ühesugused nad on küll,“ möönis Gustavgi, kuid otsis hoolega edasi, kuna talle tundus, et see teine on siiski parem, mitte oma sisu või vormi, vaid selle tunde poolest, millega see kirjutati. Esimese juures hing oli nagu üleliigset ähmi ja kartust täis, aga teist kirjutades seisis ta silmade ees hoopis selgem siht, seda nagu aitas elu ise kirjutada — elu ja ühise töö oma silmaga nähtud edu.

Sellegi leidis perenaine viimaks üles ja ulatas mehele, küsides:

„Kas mõtled selle kohe täna kolhoosi viia?“

„Neil on täna siin Kõrgekõrres see uus masin,“ vastas Gustav. „Ega nad siis täna ise ka mujal ei seisa.“

Kolhoosnikud ei lasknud endid kaua oodata. Varsti hakkasid nad valguma üle põldude. Kõige esmalt läheb uudismaabrigaad, siis tuleb naised ja mehed küll salguti, küll üksikult, tuleb taadikesi ja lapsi. Nad lähevad üle suure tee, suunduvad kõik Kõrgekõrre Mähi metsa poolsesse serva, kus päike seda uut masinat nii uhkelt helgitab.

Samal ajal luges Gustav oma hiljuti kirjutatud avaldust kolhoosi astumiseks ja tundis, nagu poleks seegi veel küllalt kindla tundeiga kirjutatud, tundis, et kui ta kirjutaks seda praegu, siis teeks ta seda hoopis pare-

mini. Kiri on nagu käepigistus; mõni tuleb südamest, on soe ja tugev, kuna teine on pealiskaudne ja külm, rohkem viisaka kombega seotud. Gustav armastab tugevat käepigistust ning võib-olla ta võtakski kätte ja kirjutaks selle avalduse kolmandatki korda ümber, kui ei kardaks naise hurjutamist.

Viimaks läks temagi välja. Kolhoosnikud olid pea-aegu juba Mähi metsa äärde välja jõudnud. Sinna oli jõudnud ka uudismaabrigaad, kuigi brigaadi tööjärg peaks olema hoopis kõrgemal.

Gustavgi ei rutanud oma igapäevase töökoha poole. Sealt ta ei näeks ju midagi, kõik jääks padrikute taha varju. Ka tema siirdus Mähi metsa poole, ei läinud aga üle põllu, vaid põikas pisut kõrvale ja hakkas minema mööda teed, mis viib metsavahi juurde. Vana laanelune vastu Kõrgekõrt on harv ja sealt on Gustavil hea välja piiluda ja hiljem ka hea just nagu poolkogemata välja astuda, öeldes kas või seda, et tuleb parajasti metsavahi juurest.

Kui Gustav jõudis laane alla, siis masin juba käis. Seda ta esialgu kuulis, siis aga hakkas seda läbi harva segametsa nägemagi. Osa kolhoosnikutest vaatab uue masina tööd paigal seistes, osa püüab võsalõikajaga sammu pidada. Seal see võsalõikaja nüüd siis on, mõtleb Gustav ja astub metsaalust-pidi vähehaaval lähemale. Nagu siiani, kui võsalõikajast juttu on olnud, mõtleb Gustav praegugi, et masinal on umbes niisamasugune vikat nagu niidumasinal. Mõtleb seda ja näeb eemalt, kuidas tihegi võsa masina ees langeb. Aga lähemale minnes ta näeb, et masin mitte ainult võsa, vaid ka päris parajaid puukesi lükkab oma teraskärsaga maha nagu riiviga või hõövliga.

Esialgu Gustav vaatas üksinda eemalt, siis liitus kolhoosnikutega. Ning ei hakanudki keegi imeks panema,

et ka tema siin on. Ei, see on täiesti loomulik, sest kus peakski ta täna mujal olema kui mitte siin, seda uut masinat vaatamas. Teda just nagu ei märgatagi. Hetkel, kui masin võsa langetades mööda läheb, pole suurt jutuajamistki kuulda. Kõik vaatasid, kuidas võsalõikaja töötas; noored heitsid pilgu masinalt vanadele, oleksid sealjuures midagi nagu öelda tahtnud, ent jooksid samas edasi.

Näis, et kolhoosi uudismaabrigaad on esialgu ootama jäänud, kas siin võsalõikaja nende saagide abi veel tarvitab. Seal on Juljus Tramm, Eduard Lipp ja Laulumänniku Juhan üsna kobaras koos. Ja praegu just astus nende juurde seltsimees Kibi. Võsalõikaja ei ole veel tundigi aega töötanud, kuid temast mahajäänud laga on juba kaunis suur. Ning selles lagas hakkasid taadid ja naised vähehaaval üha enesekindlamalt talitama. Esialgu oli aina kuulda, kuidas Jala Jüri hagude tegemist kamandas. Hagude tegemist Jüri oskas hästi, tundis end selle töö juures koduselt. Näis, nagu oleks hagude kubusse köitmine selle väikese mehe eriala. Seda tegi ta otse südamest tuleva õhinaga. Nägugi oli tal iseteadev ja tähtis, nagu tahaks iga silmapilk hüüda: „Ega Jüri kupar tühi ole!“

Ometi ta ei hüüdnud seda, ja varsti polnud tal vaja üldse midagi hüüda, sest töö hakkas minema igamehe käes. Jüri heitis pilgu siia-sinna, nägi seda ja tundis südames head meelt.

Gustavgi võttis mõned pikemad haod, viskas need hunnikusse Jüri ette, kes neid kärmesti kubudeks meisterdas. Siis astus meeste juurde, kes seisid Jürist veidi kaugemal, lähenevat võsalõikajat jälgides.

„Öö oli vaikne,“ lausus Juhan parajasti. „Ei tuuleõhku ega puude kahinat. Ja suurel teel muudkui sõideti; üks mürin lõppes, kui teine juba algas. Ma olen

kogu oma elupäevad elanud, aga pole suurelt teelt nii suurt liikumist veel kuulnud."

"Sa ju teadsid, et Ots masina kohe siia juhib?" küsis Lipp.

"Säh, miks ma ei teadnud. Millal Ots alles tuli, aga mina hakkasin kuulutama juba kella nelja ajal," ütles Juhan naljatamisi.

"Jah, näib küll, et ta siin ilma meie abita toime tuleb," arvas Lipp.

"Näikse päris noori puid maha tõukavat," möönis Juhan.

"Kas esimeest ennast peaks ka Kõrgekõrres olema?" küsis Gustav.

Kõrgekõrre oli teiselt servalt veerjas. Niikaua kui lepik peal kasvas, ei hakanud see silma. Paljakspügatuna muutus maastiku ilme üllatavalt. Kõrgekõrre teisel serval töötavatest naistest oli näha ainult nende pearätte. Ning Gustavi küsimusele mehed kõigepealt vastasidki sellega, et suunasid oma pilgud sinna.

"Ei tea, sinnapoole ta läks," ütles Lipp selle vaate täienduseks.

"Ja kuhu siis sina kadusid?" küsis Kibi Gustavi poole pöördudes. "Eile õhtul. Just nagu maa alla."

Hetkeks Gustavi silmad löid rahutult läikima.

"Eile õhtul?" kordas ta. "Kuspool see oli?"

"Ma tulin õhtu eel püssiga hulkuma," algas Kibi. "Nüüd juba lehed hakkavad metsas kahisema, jänes tuleb lagedale. Käisin Mähi metsa ääres väljal ja kuulsin, et keegi raiub. Käisin ringi, hakkas juba hämaraks kiskuma, aga kuulsin, et ikka raiutakse. Kes pagan see seal nii hilja raiub? Läksin viimaks läbi lepiku otsekohe raiumise poole ja mõtlesin, et küllap ehk on kolhoosnikud; oli kuulda, et homme tuleb neile võsalõikaja. Läksin, täksimist kostis ikka. Nüüd oli

juba selge, et see tuleb sealt selle suure kuuse juurest. Keegi raiub veel pimedikus! Ja raiub niikaua, kuni mina jõuan päris lähedale, siis äkki jääb vait. Nagu rähn! Kui ma puu juurde jõudsin, ei olnud seal kedagi, ainult pruunjas videvik ja valged laastud ümber puu maas. Inimene oli, aga kadus nagu maa alla. Kas sa minu samme kuulsid või?"

"Ei mina kuulnud samme ega kedagi," vastas Gustav. "Või mis siis, kui ma neid oleksingi kuulnud — säh hullu, ega ma siis vargil ei olnud."

"Ma mõtlesin, et sa ei tahtnud näidata..."

"Mis asja?" küsis Gustav Kibit katkestades.

"Et sa veel nii hilja lõhkusid tööd teha."

"Naa!" vastas Gustav. "Aga ütle mulle parem, kust sina seda teadsid, et see mina olin."

"Vaata selle üle ma algul murdsingi pead," jätkas Kibi. "Kord juba mõtlesingi, et on tegemist vargaga, kuigi, noh, raske oli uskuda, et varas hakkas puud juurima. Aga kes ta siis on. Kolhoosnikud kui vahel juhtuvadki hilja töötama, teevad seda ikka seltsiga. Kuid suurem selts ei saa nii vaikselt ära kaduda. Nõnda ma arutasin, kuni jõudsin sinnamaani, kus sinul see võsast puhtaks tõngutud karjamaanurk mustas."

Meeste näod tõmbusid naerule.

"Ja seal sa said siis aru?" küsis Gustav, pisut-natuke vimmaseks tõmbudes.

"Jah, seal ma sain siis aru," jätkas Kibi, "sest ega kolhoos oma uudismaid niiviisi ei hari ja kas teisi üksiktalunikke siinkandis üldse enam on."

"Ega ei ole küll," vastas Gustavi asemel Juhan.

Sellal kui Kibi kõneles, mõtles Gustav oma kuusele, millest jutt oli alguse saanud.

"Kas sa siis mind ei näinud?" küsis ta Kibilt.

"Kuspool sa olid?"

„Seal, sellel mustal uudismaatükil, seisin püsti kohe. Aga ega minagi sind ära ei tundnud, nägin ainult, et üks kogu läks.“

„Või nii pime oli!“ imestas Kibi, et samas küsida: „Aga kuidas siis kuusega saab?“

„Tuleb veel täksida.“

„Ma eile õhtul vaatasin,“ ütles Kibi. „Juurikad olid kõik ilusti ümbertringi lahti raiutud. Kas sa hoovaga katsusid?“

„Katsusin.“

„Nojah,“ jätkas Kibi, „seda ma arvasingi, et vähemalt üks mees ei tee siin ka hoovaga midagi ära. Vilets lugu sul selle kuusega.“

„Kui oleks tuult olema!“ lausus Gustav.

„Ma arvan, et sina võid seal terve päeva täksida, aga kui tuult ei tule, siis sa üksinda vaevalt seda maha tood,“ ütles Kibi.

Gustav imestas, et Kibi, noor mees ja veskidirektor pealegi, inimene, kelle ala on hoopis mujal, eile tema kuuse alla seisma jäi ja mõtles ning pidas aru just nagu tema isegi. Ning korraga Gustav tundis jälle, et tal põues, seal, kus oli avaldus kolhoosi astumiseks, hakkas mõnus ja soe.

Aga just nüüd eraldus Kibi meestest ja suundus poisikeste juurde, kes olid võsalõikajaga kaasajooksmisest juba väsinud ja asusid tuld tegema. Gustav järgnes talle jalamaid.

„Oleksin sinuga mõne sõnakese rääkida tahtnud,“ pomises ta, teistest veidi eemale jõudnud.

„Noh, mis salajutt see siis oli?“

„Vaata,“ ütles Gustav ja jäi vait, teadmata, kuidas jätkata, kuid tundes enesel kogu aeg Kibi küsivat pilku, ütles välja, järsku ja lihtsalt: „Tahtsin kolhoosi astuda, ega sest mul üksinda midagi ei tule.“

„Selge,“ vastas Kibi. „Aga mis siis? Eks anna avaldus sisse. Või oled sa esimehega pahukses?“

Ka seda teab ta! mõtles Gustav. Ent see ei olnud päriselt õige, sest Kibi ei teadnud veel, et pärast Kobri-augu tee sillutamist Gustav oma südames Mardikiviga oli mitte ainult ära leppinud, vaid et ta sellest ajast Arturi vastu isegi lugupidamist tundis. Ning ta ütles käega heites:

„Ah, neid vanu asju enam! Paljugi mis inimene noores eas on olnud.“

„Hiljuti arvasid sinagi, et Mardikivi on tuulepea,“ ütles Kibi. „Aga luba, et ma sulle paari sõnaga selgitan, millest see arvamine tekkis, nii sinul kui mõnel teiselgi. Ta kasvas vaese poisina üles.“

„Seda tean mina paremini kui keegi teine,“ ütles Gustav.

„Kuid ta oli niisugune poiss, kellel oli ettekujutus ja teotahet. Oleks maailmas ei tea mis ära teinud ja ette võtnud, aga tal ei olnud maad, ei olnud raha, ei olnud raamatuid, ei olnud igakord süüagi... Muudkui oma unistused, mis igal sammul pörkasid vastu takistusi, naeruvääristades unistajat ennast selles ümbruses, milles ta elas. Kes elasid ümberringi? Kapitalistliku maailma talupojad, kes ei uskunud igakord isegi mitte seda, mida nad oma silmaga nägid, vaid sageli ainult seda, mida nad käega katsuda võisid. Niisuguses ümbruses elas vaene poiss ja ajas oma unistaja-juttu. Mis pidigi siis temast arvatama muud kui et ta on tuisupea, kergats ja tuuletallaja.“

„Kust sina seda kõike tead?“ küsis Gustav.

„Minu isa oli ju ka üks igavesti veerev kivi. Esi-algu, pärast seda kui me siitkandist lahkusime, meie elasime Mardikiviga ühes külas. Siis, kui Artur elas Järlade juures; sa peaksid ju mäletama neid, ta jõukaid

sugulasi. Meie Arturiga olime siis omateada päris noored mehed juba."

"Noh?"

"Seda riidu, mis vanal Järlal Arturiga siis oli! Oli sügisene aeg ja ühel päeval, kui vana Järla linna oli sõitnud, rakendas Artur paari tugevaid hobuseid adrette ja kündis Järlade vana rohtaia ühes selle kidurate ja haigete põõsastega üles. Mäletan, et Artur pärast seda elas mitu ööd meil, magasimegi ühes koikus, sest ei jäänud Järlalgi üle muud, kui anda „paljale poisile“, ta teotahtele ja unistustele hundipass."

"Seda lugu ma mitte ei teadnudki veel," ütles Gustav.

"Mis sa kõhkled," ütles Kibi, nähes kolhoosi esimeest altservast endi poole tulevat. „Mine ja räägi oma asi jalamaid kohe ära.“

"Mul on avalduski valmis kirjutatud," vastas Gustav minekut tehes. Siis korraks näis, nagu oleks ta hakanudki esimehele vastu minema, ent järsku tegi pöörde, astus oma ea kohta liigagi kärmete sammudega üle mahalõigatud võsa ning sukeldus padrikusse.

Kibi vaatas talle imestunult järele, siis hakkas vastu minema Mardikivile, kes juba eemalt küsis:

"Kes see oli?"

"Gustav."

"Seda ma arvasin."

"Mida sa arvasid?"

"Et ta minu tulekul lepikusse põikab."

"Aga mina lausa imestan, miks ta seda tegi," vastas Kibi. „Ta oli sulle just vastu tulemas, et ära anda oma avaldust kolhoosi astumiseks.“

"Toh-oh!" hüüdis Mardikivi. Ning siis Lipule ja Juhatile, kes samuti olid hakanud hagu koristama: „Sellel tükil pole saagi enam tarvis. Näib, et me oleme võsalõikaja võimsust isegi alahinnanud — kohati meil

on eest ära saetud üsna peenikesigi puid. Minge vaa-
dake, kui seal keskel ja teisel serval on veel mõned
jämedad puud — võtke maha... Aga kelle see kuusk
on?" küsis ta äkki.

Samal ajal hakkas kuuse juurest kostma raiumist.

„See pole meie oma,“ vastas Lipp, olles Juhaniga
juba võsa poole minemas.

Mardikivi vaatas ikka veel kuuske ja Kibi hakkas
talle jutustama sellest, millest Gustav talle äsja oli
rääkinud.

„Las ta katsub siis natuke aega veel,“ ütles Mardikivi.

Gustav tahtis kuuske maha saada enne oma aval-
duse üleandmist esimehele. Ent vaevalt sai ta tunni-
kese juurikate kallal pusida, kui Kibi ja Mardikivi
talle juurde astusid.

Gustav urises midagi tumedat, laskis pikad käed
külgedele langeda ja astus puu alt välja.

„Kuhupoole sa mõtlesid lasta?“ küsis Mardikivi.

Gustav näitas suuna.

„Hoob?“

„On üks. Tegin eile õhtul... nii pikk, et üksinda ei
suda hästi tõstagi.“

Nüüd olid nad kolmekesi, aetasid hoova kuusele
tugeva oksa alla ja tõukasid ühiselt. Kuid algul näis,
et puu ei kõssa veelgi; seisab, kohiseb üsna tasa ja
idülliliselt ega mõtlegi kalduma hakata. Mehed tõstsid
hoova veelgi kõrgemal asetseva oksa alla, pingutasid
endisest tugevamini. Siis viimaks tekkis tunne, et hoob
liigub edasi.

„Läheb!“ hüüdis Gustav esimesena.

„Üks, kaks ja korraga...“ Kuusk vajus tõepoolest,
algul aeglaselt ja siis kiiresti, et samas maha prant-
satada.

„Kõlbab ehk mõne ehituse sisse... kolhoosile,“ ütles Gustav, vaadates Mardikivile, justkui oodates, mis Mardikivi sellele vastab.

Kibi jalutas kuuse ladva poole. Ning sellal Gustav ulataski Mardikivile oma paberi — sooviavalduse kolhoosi astumiseks. Ta tahtis seda teha vaikselt, kellegi nägemata ja kuulmata.

„Ära siis kõikide ees kohe hõiskama hakka,“ ütles ta Mardikivilegi. „Seltsimees Kibile oma nõust ma ennist küll rääkisin.“

„Juhatus vaatab läbi,“ vastas Mardikivi.

Esialgu näis, et ta selle asja peabki ainult enese teada. Aga kui tuli lõunavaheaeg ja Gustavgi läks välja lagedale, kus kolhoosi kogu tööpere lõunat võttis, siis Mardikivi ometi ütles, niipea kui Gustav teiste hulka astus:

„Kallid seltsimehed! Varsti tuleb meil arutada Gustav Kannu kolhoosi astumise küsimust.“ Sealjuures heitis ta Gustavile pilgu, kelmika ja lepitust nõutava.

Gustav vaatas pahuralt ümberringi. Kui ta nägi, millist elevust see teade inimeste nägudele manas, elevust ja nii mõnegi juures ühtlasi ka uskumatust, siis heitis käega, ütles Mardikivile:

„Noh, hea küll, mis asja sellest ikka varjata. Lase käia pealegi, kui sa nii kangesti tahad rääkida.“

„Ma näen,“ vastas Mardikivi, „et teie seas on neidki, kes seda teadet hästi ei taha uskuda. Asjata! Näete, siin on isegi Gustav Kannu avaldus.“

„Hästi tehtud!“ hüüti.

„Tubli!“

„Parem hilja kui mitte kunagi.“

Nähes oma avaldust Mardikivi käes, Gustav hüüdis:

„Pea! Ma tahaksin ühe punkti sellele veel juurde lisada.“

„Missuguse punkti?“ küsis Mardikivi.

„Selle punkti, et . . . ma tulen kolhoosi küll, aga oma karjamaa ma roogin võsast ise puhtaks. Seda luba ma tahan veel.“

„Mis see siis on? Põlgad tehnikat või?“ küsis Kibi.

„Põlga ma tehnikat ega kedagi, aga sellepärast, et pärast poleks viltuvaatamist ega ütlemist. Noh, see oleks minu poolt kolhoosile nagu kaasavaraks.“

„Keegi ei hakka sulle midagi ütleva.“

„Las ma harin, mis see teile siis teeb?“ hüüdis Gustav kärsituks muutudes, isegi haledaks. „Ega ma sellega kellelegi kurja ei tee. Eks te saa siis ometi aru.“

„Ei tea, kuidas sellegagi on, selle kurjategemisega,“ arvas Mardikivi. „Suur kaasavara teeb uhkeks. Peab meelde tuletama Väljalti lugu. Väljalt oli oma ristiku-põlluga uhke, ja see ei tulnud ei temale ega teistele kasuks. Sina, Gustav, ka — harid oma karjamaatüki ise ära, muutud sellest uhkeks. Vaatad seda maatükki meie uudismaas ja mõtled igakord: mina ja mina. Mine tea, kuhu see viimaks sindki välja viib. Parem hakka Kõrgekõrt vaadates juba aegsasti mõtlema, et see ei ole sinu, ei minu ega kellegi teise üksikisiku, vaid meie uudismaa.“

SISUKORD

Rahu nimel	5
Kännumürakas	189
Meie uudismaa	203

Vastutav toimetaja
A. Kerge.

Kunstiline toimetaja
H. Vitsur.

Tehniline toimetaja
H. Veber.

Ladumisele antud 30. IV 1951.
Trükkimisele antud 3. VII 1951.
Trükiarv 5000. Paber 54:84, $\frac{1}{16}$.
Trükipoognaid 21,25. Forma-
aadile 60:92 kohaldatud trüki-
poognaid 17,43. Arvutuspoog-
naid 15,16. MB-08793. Telli-
mise nr. 856. Trükikoda „Pu-
nane Täht“, Tallinn,
Pikk tn. 54/58.

На эстонском языке.
Э. Крустен. Во имя мира.

Hind rbl. 8.—

Rbl. S.—

A-19065
D

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00447788 3